

ÚTKERESŐ II.

Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére

Szerkesztette K. Nagy Emese – Szabó-Tóth Kinga

Miskolci Egyetemi Kiadó
2023

Útkereső II.
Megoldások és javaslatok
az Észak-Magyarország régió felemelkedésére

ÚTKERESŐ II.

Megoldások és javaslatok az
Észak-Magyarország régió felemelkedésére

Szerkesztette:

K. Nagy Emese – Szabó-Tóth Kinga

Miskolci Egyetemi Kiadó
2023

A kötet megjelenését a Miskolci Akadémiai Bizottság támogatta.

ISBN 978-615-5626-83-8

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Kaptay György</i> : Előszó	7
Hely, tér és idő	9
<i>Fazekas Csaba</i> : Régiótörténet – Helytörténet – Településtörténet. Töprengések múltunk jövőjéről	11
<i>Szabó-Tóth Kinga</i> : Mentális térképezés, helyi imázs és helyidentitás.....	20
Turisztikai erőforrások	34
<i>Siskáné Szilasi Beáta</i> : Az Észak-Magyarország régió turisztikai fenntarthatósága – falusi turizmuson innen és túl	37
<i>Süveges Gábor Béla – Török Zsuzsanna</i> : A fogyasztói elkötelezettség vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei fesztiválok tükrében. Javaslatok az online jelenlét és a turisztikai attraktivitás növelése érdekében	50
Oktatás: problémák és lehetőségek	61
<i>K. Nagy Emese</i> : Az iskola az esélyegyenlőség megteremtésének a helyszíne.....	63
<i>Gyulai Éva</i> : Oktatás és iskolák Észak-Magyarországon 1945-ig – Történeti vázlat	84
<i>Szirkib Gabriella</i> : A lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai vizsgálata az iskolai szociális munka fókuszából	104
<i>Fekete Sándor</i> : A Miskolci Egyetem beiskolázási eredményei 2021–2022-ben – összehasonlító elemzés	120
Hátrányos helyzet: gondok és kiutak	137
<i>Mélypataki Gábor</i> : Ki is a felelős? A szociális törvény módosításának lehetséges hatásai az Észak-Magyarország régió lakosaira	139
<i>Gulyás Klára – Kotics József</i> : A társadalmi felzárkózás szempontjából releváns szolgáltatások Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében	151
<i>Havasi Virág</i> : Cigány civil szervezetek a Csereháton	165
<i>Havasi Virág</i> : A civil társadalom szerepe a roma integrációban	184
<i>Gyukits György – Sztupák Orsolya</i> : Se veled se nélküled – Egy „sötét abaúji” aprófalvas településen élő család gyermekeinek hányattatása	197
<i>Szabó-Tóth Kinga – K. Nagy Emese</i> : Utószó – Múltfeltárás, jelenismeret és lehetséges jövőök	208

ELŐSZÓ

A tisztelt olvasó annak a két tanulmánykötetnek a második kötetét tartja a kezében, amelynek gondolata 2020 őszén fogant meg. A MAB (az MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága) akkor újonnan alakult elnöksége ugyanis ekkor határozta el, hogy *MAB Régiós Kutatások 2020–2023* címmel egy átfogó kutatási programot kezdeményez, amely Észak-Magyarország három vármegyéjére (B.-A.-Z., Heves, Nógrád) terjed ki. Célja a MAB szakbizottságaiban folyó kutatómunka és tudományos igényű ismeretterjesztés révén hozzájárulni a régió társadalmi és gazdasági folyamatainak megértéséhez és a lehetséges megoldások feltárásához. Azóta a célok csak annyiban frissültek, hogy a megyéinket a felsőbb erők vármegyékké nevezték át.

A MAB kohómérnök elnökének szerencséjére ennek a munkának a vezetését a témában szakavatott Szabó-Tóth Kinga társadalomtudós és K. Nagy Emese pedagógus kollégák vállalták fel és dolgoznak rajta azóta is lelkesen (köszönjük!).

A tavaly megjelent 16 tanulmányt az idén követő és itt olvasható tizenhárom tanulmány mindegyike kielégíti egyrészt az Akadémián elvárható, a tudományos módszerrel szemben támasztott elvárásokat, másrészt mindegyikből kiérezhető a szerző érintettsége és elkötelezettsége: nemcsak leírjuk azt, amit látunk és gondolunk, hanem úgy írjuk azt le, hogy az olvasó érezze: segíteni, javítani szeretnénk. Ugyanis ez a régió és az itt élők megérdemlik, hogy élhetőbb, emberibb, teljesebb életük és környezetük legyen. Mindeközben annak is tudatában vagyunk, hogy itt, Észak-Magyarországon bizony a földön kell járnunk és együtt kell boldogulnunk romáknak és nem romáknak egyaránt. Ennek a tudatosításában segít ez az újabb kötet, tizenhárom különböző szempontból ajánlva fel lehetséges utakat.

Az MTA saját magát a „nemzet tanácsadójának” tekinti, függetlenül attól, hogy a nemzet melyik és hányadrésze kíváncsi a tanácsainkra. Ebben a második tanulmánykötetben a szerzők a feladatukat elvégezték. Most a tisztelt olvasókon a sor: olvassunk, értelmezzünk és vitatkozzunk az itt leírtakkal, találjuk ki együtt saját Észak-Magyarországunk jövőjét! Találjuk ki úgy, hogy az jobb legyen, mint a jelen és jobb annál is, ami ma reálisan várható.

E második „régión” kötet megjelenése után az ötletgazda MAB-elnök és két projektvezető harcostársa elköszönnek az olvasóktól. Az akadémiai hároméves megújulási ciklusait követve jöjjön egy új MAB-vezetés! Kívánunk nekik jó munkát és sok új ötletet. Felhívjuk azonban a figyelmüket arra, hogy a régió innen el nem költözik, és mivel várhatóan ők is helyben maradnak, ez a régió és ez a téma érdemes a folytatásra.

Miskolc, 2023. április 9.

Kaptay György, a MAB elnöke (2020–2023)

HELY, TÉR ÉS IDŐ

Fazekas Csaba¹

**RÉGIÓTÖRTÉNET – HELYTÖRTÉNET – TELEPÜLÉSTÖRTÉNET.
TÖPRENGÉSEK MÚLTUNK JÖVŐJÉRŐL**

I. Bevezetés

Aligha szükséges hosszadalmasan bizonyítani azt, hogy a regionális identitás, a szűkebb és tágabb értelemben vett lakóhelyhez való kötődés kialakításában a történelmi múltnak milyen meghatározó szerepe van. (ERDŐS, 2016: 16) Érdemesnek gondolom ezért, hogy időnként a szűkebb régióink (jelen esetben Észak-, Északkelet-Magyarország) helytörténetírásának, más szavakkal a (közel)jövőnek tervezésében a múltunkkal kapcsolatos állapotokat is megpróbáljuk feltérképezni. Ebben pedig meghatározó szerepet a térségben élő, dolgozó, vagy más indíttatásból a térséggel foglalkozó történészeknek, a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottságának illetékességi körébe tartozó műltfeltáróknak kell játszaniuk. Alábbiakban nem kívánom aprólékosan áttekinteni a régió helytörténetírásának állását részletesen, inkább összegző megállapításokra, valamint „töprengésekre” érzek indíttatást, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy kollégáimat is erre ösztökéljem, szempontokat adjak egy rendezettebb, és a jelenleginél is sikeresebb helytörténetírási folyamathoz a régióban. Nem kívántam tételelesen számot vetni azzal, hogy milyen művek jelentek meg az elmúlt időszakban (a pontos számvetést a későbbiekben úgyis el kell végeznünk), alábbi gondolataimat valóban vitaindítónak (pontosabban egy létező folyamat állomását képező hozzászólásnak) szánom.

A helytörténetírás leginkább elterjedt műfajának a településtörténeti (várostörténeti) összefoglalások számítottak már a modern történettudomány hazai megszületésének, vagyis a 19. század második felének időszakában is. Az egy településen élők „létezésének historizálása” természetes módon hozta létre az igényt olyan helytörténeti produktumok megírására és megjelentetésére, amelyeket „a polgár történelmi emlékezete monumentumainak szántak”. (GYÁNI, 2003: 19) Hozzátehetjük, hogy ez a helyi műltfeltárára, ahhoz kapcsolódó identitás-képzésre irányuló szükséglet több hullámban is eredményezett – olykor még ma is használható – várostörténeti összefoglalásokat, a Horthy-korszakban, illetve a Kádár-korszakban is jelentek meg változó igényességű és szakmai megalapozottságú, rövidebb vagy vaskosabb településtörténetek, minden esetben tükrözve a megszületésük idején elterjedt történetírói szemléletet, vagy éppen történetpolitikai megfontolásokat. (Jól illusztrálja a folyamatot, hogy a helytörténetírás módszertanával oly sokan foglalkoztak, hogy már önálló historiográfiájáról is beszélhetünk, lásd VONYÓ, 2012: 8) Nem volt ez másként az Északkelet-Magyarországi területén sem, a két világháború időszakában ezek értelemszerűen gyakran párosultak irredenta szemlélettel, az 1960–70-es

¹ Egyetemi docens, a Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet Politikatudományi Intézeti Tanszékének a vezetője.

években pedig az államszocializmus marxista kliséivel. Ennek ellenére betöltötték a céljukat: elhelyezhetőek voltak a lokálpatrióta polgárok könyvespolcain, a könyvbemutató alkalmat adtak a helyi közösségek vezetőinek a helyi múlt jelentőségének méltatására, és természetesen a munkákat megíró történészeknek is a publikációs teljesítményük újabb és újabb tételekkel való bővítésére.

Az ezredforduló időszakában, az Észak-Magyarország régióban is számos településtörténeti összefoglalás jelent meg, vagyis a rendszerváltás után nem csökkent a helytörténet iránti érdeklődés, sőt, bizonyosan még nőtt is, amelynek számos okát regisztrálhatjuk. Például végre ideológiai kötöttségek nélkül is lehetett foglalkozni az államszocializmus iránt tabusított, vagy elferdített történeti kérdésekkel (1956-os forradalom, egyháztörténet stb.), bővültek a történeti kutatás és publikálás feltételei (a digitalizáció kibontakozása kapcsán), de természetes igényként felerősödött a helyi múlt ismerete iránti igény, amit például a települések jogállásában bekövetkezett változások (várossá nyilvánítások) is indokoltak. Összességében a helytörténetírásra mindenképpen igaz tehát, hogy „igény volna rá”, a 2020-as évtizedben érdemes volna mindezt szisztematikusan végiggondolni, a „hol tartunk”-tól eljutni a „mit és hogyan szeretnénk”-ig.

Figyelembe kell venni azt is, hogy kik és miért írnak, illetve írjanak helytörténetet? A fentebb említett, világosan megmutatózó igények ugyanis eltérőek lehetnek, s ezeket nem biztos, hogy közös nevezőre kell hozni, de legalábbis meg kell próbálni elkülöníteni. Egy város története iránti érdeklődés ugyanis megmutatkozhat a szélesebb értelemben vett nagyközönség, az ilyen vállalkozásokat gyakorta és szívesen (mármint költségvetési kereteik között szívesen) finanszírozó önkormányzatok részéről egyfelől, és a történész szakma részéről másfelől megmutatózó igényekben. Itt nem szabad attól elvonatkoztatni, hogy immáron egyértelműen a digitalizáció korában élünk, márpedig a helytörténet azon műfajok közé sorolható, amelyet a 21. században már nem feltétlenül szaktörténészek művelnek és nem feltétlenül nyomtatott, vaskos monográfiák formájában ölt testet. Nagyon is jó és természetes igénynek tekinthetjük, hogy lelkes helytörténészek megírják egy településtörténetet, annak valamely részterületét vagy korszakát, vagy éppen múltbeli helyi érdekességekre, nevezetességekre hívják fel olvasóik figyelmét. (ERDŐS, 2016: 9–10) Megszaporodtak (teszem hozzá: szerintem szerencsésen!) az ismeretterjesztő, népszerű kiadványok, amelyeket a helyi polgárok szívesen olvasnak, és jó szívvel ajánlhatók az oda látogató turisták figyelmébe is. Az idegenforgalmi célú hasznosítást a helytörténeti kiadványok esetében egyre fokozottabban kell figyelembe venni. (VONYÓ, 2003: 107–108; BÁCSKAI, 2011: 208) Továbbá megszaporodtak a történeti múltat bemutató, arra vonatkozó adatokat gyűjtő és közzétevő internetes fórumok, számos, rendszeresen frissülő blog, vagy éppen Facebook-csoport jelzi, hogy erre a műfajra nagyon is szükség van. A szerzők lelkes helytörténészek, nyugdíjas tanárok, lelkesek, vagy éppen érdeklődők, hiszen az interneten bárkiből lehet egyszerre olvasó és szerző egyaránt.

Még egyszer hangsúlyozom, nincs ezekkel a műfajokkal és publikációs fórumokkal semmi probléma, nem tekinthetjük alantasnak, vagy komolytalannak, éppen

ellenkezőleg – ugyanakkor ne is keverjük össze a történelmi múlt feltárását tudományos igénnyel, szakmai ismeretek birtokában feldolgozó, és releváns tudományos fórumokon publikáló történészek munkájával. Egyik sem „rosszabb” vagy szükségtelenebb, egyszerűen: más. Vörös Károly régebbi találó megállapítását kölcsönözve: „Valójában a helytörténeti kutatás nem alacsonyabb, hanem mélyebb szintű munkát tesz lehetővé – sőt kötelezővé.” (Idézi: GYÁNI, 2003: 21. Lásd még: ERDŐS, 2016: 12.)

Amiről én beszélni szeretnék, az kifejezetten a történettudományos igényű helytörténetírás jelen állása és kilátásai Északkelet-Magyarországon. 19–20. századi elődeink vonatkozásában helytálló megállapítás, hogy „a várostörténet-írás ekkoriban feltűnően kevés professzionális és akadémiai-egyetemi karriert ambicionáló történést vonzott” (GYÁNI, 2003: 20), s ez a helyzet nem változott, sőt – az új idők új kihívásainak következtében – bizonyosan romlott is. „Komoly” szellemi műhelyek ugyanis szép számmal találhatók a régióban, „komoly” történetírók dolgoznak bennük, folytatnak kutatásokat és tesznek közzé „komoly” publikációkat. Aligha szorul különösebb bizonygatásra, hogy a régióban található felsőoktatási intézmények (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Miskolci Egyetem) bölcsészkarainak történeti tanszékei, az egyházi felsőoktatás intézményei (Egri Hittudományi Főiskola, Sárospataki Református Teológiai Akadémia), a közgyűjtemények (mindhárom vármegyében a Magyar Nemzeti Levéltár intézményei, egyházi levéltárak, továbbá a múzeumok és könyvtárak) megfelelő felkészültségű történész-szakember gárdával rendelkeznek, amelyek jórészt alkalmasak is arra, hogy a helytörténetírást is a legmagasabb színvonalon műveljék. (A társadalmi egyesületekről, honismereti szövetségek kiemelten fontos háttérmunkájáról nem is beszélve.) Akár vonzó alternatíva is lehet a szaktörténészek számára, hogy helyben hozzáférhető forrásanyagok feldolgozásával írják meg egy-egy kisebb vagy nagyobb város helytörténetét (vagy annak egy részét), ám a vonzó és lokálpatriótákat lelkesítő alternatívát beárnyékolja a kérdés, hogy miért is áldozzák kutatásra fordítható idejük és energiáik jó részét erre a műfajra. Szaktudományos alapossággal megírt tanulmányaikat a nagyközönség nem, vagy csak alig olvassa, célközönségük az országos szakmai nyilvánosság szűk köreire terjed ki. Előfordul továbbá, hogy egy település történetét megörökítő városmonográfiát például esetenként jórészt azért adnak ki, hogy a polgármesternek legyen mit bemutatni, és ünnepeken átadni, mondjuk egy várostörténeti évforduló kapcsán – nem igazán motiváló a szerzők részére. (FEISZT, 2003: 125) Az érdekelt-ség még meg is lenne a kutatók esetén, hiszen a települések honorálják a történészek fáradozásait, de mondjuk országos vagy nemzetközi pályázatokon a kifejezetten egy település múltját feldolgozni hivatott kutatások alighanem kevesebb eséllyel indulhatnak. (BÁRTH, 2011: 83) Szintén a kor kihívása az újfajta publikációs kényszer: helytörténeti témájú tanulmányok bármilyen komoly alaputatásokat is reprezentálnak – aligha küldhetők el a tudományos előmenetel szempontjából egyre inkább meghatározóvá váló (például a scimagojr.com „kánonjában” Q1–Q4 besorolású) folyóiratokhoz, még magyarul is nehéz az ilyesmit a régió határain túli orgánumban közzétenni, pláne, hogy az említett „kánonban” a magyar történettudomány mértékadó szakmai fórumai másokhoz, illetve önnön fontosságukhoz képest egyaránt

alulreprezentáltak. (Természetesen meg lehet találni azokat a történelmi korszakokat, problémákat, személyiségeket, akik a régió határain túl is érdekesek és fontosak, de ez bizony nem könnyű, a külföld vonatkozásában pedig inkább lehetetlen, mint lehetséges. Ha pedig ez meg is valósítható, kérdés, hogy ez tekinthető-e helytörténetnek, hiszen pont a régióban vélhetően kevesen olvassák, kevésbé járul hozzá a helytörténet általi identitásképzéshez.) Vagyis: fontos lenne, hogy a régió történészei írjanak helytörténetet, de egyre kevésbé motiválhatóak erre, az anyagi és a szakmai szempontokat a helyi kötődés lelkesítő hatása egyre kevésbé tudja ellensúlyozni. (VONYÓ, 2003: 105)

Ilyen szűkre szabott keretek között is, úgy gondolom, hogy a tudományosan igényes helytörténet-írás helyét („célközönségét”) elsősorban a „szakmában” kell megjelölni, vagyis a régió helytörténeti tanulmányainak és monográfiájának a nemzeti történetírást kell gazdagítani, ha – sarkosan fogalmazva – úgy tetszik, megmutatni, hogy a régió történészei is képesek ezt a műfajt magas, másokkal egyenrangú színvonalon művelni. A „várostörténet szakszerű művelése tudatosan elfordul az egyedi teljesség e fogalmától és lemond a lokalitás komplex feldolgozásának megszokott igényéről. E helyett olyan összefüggéseket jelöl ki referenciául, melyek túlnyúlnak az adott település szorosán vett közigazgatási határain.” (GYÁNI 2003: 23) El kell fogadnunk, hogy a várostörténet önálló, sajátos diszciplinává vált, melyben nemcsak egy-egy település múltját kell újraírni, hanem e történettudományi tématerület felhalmozott módszertanát is hasznosítani, valamint ahhoz hozzájárulni kell. (BÁCSKAI, 2011: 204; VONYÓ, 2012: 9) Elgondolkodtató az a teret nyert megközelítés is, miszerint a várostörténet-írás célja nem is egyszerűen a helyi múlt feltárása, hanem az adott település sajátos funkcióinak megragadásában, társadalmi összetételének változásaiban, vagy éppen a városszerkezet átalakulásában ragadható meg. (VONYÓ, 2012: 12–13) A várostörténet-írás tehát nem öncélú, kell, hogy legyen koncepciója, mondanivalója, az általános történeti ismereteinket gazdagító jellege is. (BÁRTH, 2011: 87)

Újra hangsúlyozni kell, hogy ez nem jelenti az ismeretterjesztő, kevésbé tudományos igényű, regionális identitást erősítő történeti kutatások felesleges, vagy alacsonyabb rendű jellegének megállapítását. Viszont úgy gondolom, hogy az akadémikus történetírásnak kell olyan komoly eredményeket felmutatni a helytörténetírásban is, amely inspirálhatja a lelkes helytörténészek kutatómunkáját, adatgyűjtését és megfelelő fórumokon való közzétételét. Már csak azért is, mert ebben a szerencsésebb esetben több biztosíték emelhető a történetírást amúgy is fenyegető áltudományosság elterjedése és elfogadtathatóvá szelídítése ellen. (BÁRTH, 2011: 84)

II. Régiótörténet vagy településtörténet?

Az első releváns kérdés, amit a téma kapcsán érdemes körüljárni, hogy a helytörténetet mekkora területre értelmezzük. A régiótörténeti megközelítés egy nagyon fontos és érdekes történettudományi kutatási irányzat, amely lényegében arra irányul, hogy a „nagy” történelmi (országos/nemzeti történelmi, de akár európai vagy egyetemes történeti folyamatok) hogyan mentek végbe egy térségben, mennyiben

hordozták az általános tanulságokat, illetve milyen sajátosságok mutathatók ki. A városok egy-egy témakör kapcsán kirajzolódó „karakterei” adják igazán a helytörténetírás különlegességét. (BÁCSKAI, 2011: 206) Észak-, Északkelet-Magyarország vonatkozásában is születtek ilyen megközelítésű régiótörténeti feldolgozások (FAZEKAS, 2020), és mindenképp fontos kezdeményezés az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen indított régiótörténeti konferencia-sorozat, amelynek három jelentős tanulmánykötete *Régióink története* sorozattal már meg is jelent,² az újabb tematikus rendezvények szervezése folyamatos. Mindez arra utal, hogy – bármilyen térséget is definiálunk „Északkelet-Magyarország”-ként – a helytörténet ezen speciális irányzata iránt van igény, a megközelítést érdemes a későbbiekben is alkalmazni, egy-egy történeti kérdést vagy folyamatot a térség viszonyai között elemezni és bemutatni. (Legfeljebb a régiótörténet, mint diszciplína szorul újragondolásra, például abból a szempontból, hogy mennyiben terjesztjük ki regionális szemhatárunkat az 1920-ban létrejött országhatáron túlra – de ez egy másik messzire elágazó töprengés kiindulópontja.)

Mindazonáltal egyértelműnek gondolom, hogy a régiótörténet mellett erősebb volt, és erősebb is maradt az egy-egy település múltját feltárni hivatott helytörténet iránti szükséglet. Az országos/nemzeti történeti múlt „lecsapódásai” egy-egy térségen belül jól, esetenként sokkal jobban megragadhatóak egy-egy település mintázatain keresztül is, a várostörténet-írás különben is egyszerre tradicionális, illetve megújuló diszciplína, melynek nem a feladásán, hanem a – korunk aktuális kihívásaira sokoldalúan reflektáló – fenntartásán és fejlesztésén érdemes gondolkodnunk.

Az, hogy térségünkben is számos település megíratta a történetét összefoglaló kötetet, illetve az, hogy megírták más érdeklődők, nemcsak az igényt demonstrálja, hanem arra is utal, hogy mindent lehet újraírni, újragondolni, újabb kutatási eredményeket felmutatva megújítani, akár pár évtizeddel az előző „nagy” vállalkozást követően. A régióhoz kapcsolódó identitás erősítésének igénye mindenképp arra sarkall, hogy a 2020-as években is érdemes a térség településeinek (különösen városainak) a múltját tanulmányozni, a kutatási eredményeket pedig önálló formában is megjeleníteni. A régió nagyobb városai rendelkeznek hosszabb-rövidebb terjedelmű, régebben vagy kevésbé régebben megjelent településtörténetekkel, többségükre mindenképp igaz, hogy érdemes gondolkodni a folytatáson, újragondoláson. Miskolc esetében 1996–2007 között jelent meg egy nagyszabású monográfiásorozat, pontosabban a hatkötetesre tervezett vállalkozás első öt kötete, a hatodik, 1950–1990 közötti időszak feldolgozása még várat magára.³ Eger esetében is hiányzik egy

² *1918: vég és kezdet*. Szerk.: Berecz Anita et al. (2019). Eger, Líceum Kiadó; *Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától*. Szerk.: Berecz Anita et al. (2020). Eger, Líceum Kiadó; *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. Szerk.: Gál Máté et al. (2022). Eger, Líceum Kiadó.

³ Lásd erről egy régebbi, közösségi médiában közölt megjegyzésemet: Kesergés a Miskolc monográfia (eddig) meg nem jelent VI. kötete fölött. 2016. június 13. <https://www.facebook.com/notes/2857781204503541/> (letöltés ideje: 2023. 03. 10.).

modern szemléletű várostörténeti összegzés, ugyanakkor biztató, hogy külön kutatócsoport is szerveződött a témában.⁴

A várostörténet értékét és értelmét a tradicionális minták követésén kívül praktikus szempontok is adják: nagy terjedelmű, de jól hozzáférhető a forrásanyag, a legfontosabb közgyűjtemények helyben vannak, az országos gyűjteményekben is egyszerű, célzott kutatásokkal feltárhatók a legfontosabb információk. A várostörténeti monográfiák leginkább elterjedt fejezetbeosztási-szerkezeti alapelemei (politika-, társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet) jó kapcsolódási lehetőségeket kínálnak továbbra is az országos történelmi folyamatokba való illesztésre, más településekkel való komparatív elemzések felmutatására.

III. Tanulmányok vagy monográfia?

Ha már településtörténeti kutatásra adjuk a fejünket, a következő fontos kérdés, hogy egy-egy „mélyfúrás”-igényű tanulmányba, azok sorozatába fektessük az energiáinkat, vagy írjunk összefoglaló általános monográfiákat? Úgy gondolom, mindkettő fontos és megfelelő publikációs fórum, és a legegyszerűbb, ha mindkettővel foglalkozunk.

Utóbbi nem cinikus megjegyzés, hanem nagyon is komolyan gondolom. A történész, amikor munkáját végzi, természetes, hogy résztanulmányokat publikál, ilyeneket egyéni indíttatásból, szakmai érdeklődésünk kielégítése érdekében is írunk bőven. S ha már ebben a régióban élünk, természetes, hogy szűkebb-tágabb pátriánkat tekintjük (legalábbis egyik) potenciális témakörünknek, foglalkozunk a térségünk vagy városunk történeti kérdéseivel. Az ennek nyomán született résztanulmányoknak nagyon is van értelme, publikációs fórummal is bőven el vagyunk látva, a felsőoktatási intézmények periodikái mellett a levéltári és múzeumi évkönyvek, folyóiratok fogadják a helytörténeti igényességű tanulmányokat.

A várostörténeti monográfia, mint egy település reprezentatív múltbemutatása több szempontból is más műfaj. Mindenekelőtt – általában és jellemzően – a várostörténeti monográfia több szerző közös munkájaként jön létre, felértékelődik a csoportmunka és a szerkesztő koncepciójának és felelősségének kérdése. (BÁRTH, 2011: 85, 90) Nem egyszerűen az egyéni kutatások összegződésének eredménye, hanem tervezett és koncepció mentén megvalósított folyamat eredménye, ami akár többéves munkafolyamat végén jön létre. Utóbbi tényező sem feltétlenül kelti fel a történészek érdeklődését, mert egyre kevésbé inspiráló hatású körülményről van szó, hiszen mindenkinek megvan a kutatási terve, profilja, továbbá ha elvállal is egy monográfiafejezetet a kutató, a szerkesztői koncepciót könnyen érzékelheti a szerzői szabadságát korlátok közé szorító adottságnak.

⁴ Eger város történeti kutatócsoport. Lásd: <https://uni-eszterhazy.hu/tortenelem/m/tudomany/eger-varos-tortenele-kutato-csoport> (letöltés ideje: 2023. 03. 10.).

IV. Összefoglaló történet vagy egyes korszakok?

A kérdésre a válasz ismét csak az, hogy mindkettőnek van értelme és szakmai relevanciája. Meg lehet írni egy város középkori vagy 20. századi történetét (akár annak első és második felében külön-külön), de bele lehet illeszteni mindezt egy „kezdektől napjainkig” jelzővel leírható koncepcióba.

A várostörténet-írás különböző műfajú szintéziseinek mindenképp van értelme, egyedül talán azt a monográfia-típust tekinthetjük ez alól kivételnek, amelyben a történeti rész általában valami bevezetésjellegű áttekintés egy aktuális és komplex városleírásban. (ERDŐS, 2016: 15) A leginkább szerencsés megoldás, ami sikeresen tudja ötvözni az egyes korszakokat feldolgozó tanulmánykötetek és az összefoglaló, szisztematikusan tervezett városmonográfia szempontjait. Utóbbiak esetében a legfontosabb szempont – a tervezési folyamat és a szerkesztői koncepció mellett – a megfelelő arányosság elvének betartása. A településtörténeti monográfia szerzői és szerkesztői mindig Szküllá és Kharübdisz, vagyis a felületesség (felszínesség) és a „túlírás” között egyensúlyoznak. A feladat egyik település egyik korszaka és egyik témaköre esetében sem megoldhatatlan, viszont előzetes tervezést, célzott forrásfeltárást és feldolgozást igényel. További körülmény egy várostörténeti monográfia esetén a kötetek, fejezetek, alfejezetek beosztása, amelyben adottak az alapvető sémák (például az országos köztörténet által rögzített korszakhatárok, és nagy tématerületek), de ezeken belül lehet élni a különleges, helyi érdekeltségű évszámok és témahatárok között. Egy ipari központ esetében nyilvánvalóan a gazdasági szerkezetváltás és következményei, a városiasodás által teremtett új társadalmi rétegek, azok lakásviszonyai stb. foglal el nagyobb terjedelmet (VONYÓ, 2012: 15–16), és nyugodtan lehet egy város életében kiemelkedő fontosságú évszámok mentén rögzíteni a korszakhatárokat a megszokott 1848, 1867, 1918, 1945 stb. helyett vagy mellett. Megjegyzem, a helyi specialitások iránti igény nagyon sok érdekes helytörténeti tanulmányt és kötetet inspirált az elmúlt években térségünkben is, bányatörténetektől kezdve közművelődési intézményeken át sportegyesületekig, mindezek megfelelő formában jó fejezeteket képezhetnek egy összefoglaló monográfiában is.

V. Tanulságok és lehetőségek

Konklúzióként elsősorban annak a véleményemnek kívánok hangot adni, hogy a várostörténeti összefoglalásoknak régióinkban (Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyékben) is van létjogosultsága, ilyen értelemben vett múltunknak kell, hogy legyen jelene és jövője is. A szakmai igény nyilvánvalóan megvan, és inspirálóan kell lenni annak a körülménynek is, hogy számos vidéki történész műhely foglalkozik folyamatosan a településtörténeti monográfiák megírásának és megjelentetésének programjával. (Kecskemét kapcsán: IVÁNYOSI-SZABÓ, 2002; Győr vonatkozásában: HORVÁTH, 2017; VARGA 2022.)

Úgy gondolom, nem jelenthet problémát az ilyen irányú tervezési folyamatban, ha megfigyeljük és hasznosítjuk más térségekben kibontakozott hasonló törekvések tapasztalatait. Az 1990-es évek elejétől leginkább Pécssett beszélhetünk tudatos

várostörténet-írói koncepciók kialakításáról és megvalósításáról. Önálló alapítványt is létrehoztak, folyamatosan tartottak előkészítő, különösen módszertani konferenciákat, a várostörténeti monográfia köteteit alaposan előkészítették. (VONYÓ, 2003: 106) A módszertan tekintetében helyben is beszélhetünk komoly előzményekről (FARAGÓ, 1999), alighanem első lépésként egy ilyen irányú műhelybeszélgetésnek volna értelme. Az egyes települések történetének megírását – a pécsi sikeres példa erre utal - körültekintő előkészítés, koncepció-alkotás, szakember-gárda szervezés előzi meg (VONYÓ, 2003: 108–110; ERDŐS, 2016: 10), ami persze nem feltétlenül újabb intézmények létrehozását jelenti, tanulságos viszont például, hogy a hálózatépítés is milyen hasznosnak bizonyult ebben a folyamatban. (BÁNKUTI 2019)

Meggyőződésem, hogy Északkelet-Magyarország leendő településtörténetei ilyen kiindulópontok mentén még sokkal inkább gazdagítani tudják nemcsak a helyi és országos történelmi múlttal kapcsolatos ismereteinket, de a régióban művelt történettudományi kutatásoknak is új irányokat szabhatnak.

Irodalom

- [1] BÁCSKAI V. (2011): A magyar várostörténet-írás a 21. század elején. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 19, pp. 203–210.
- [2] BÁNKUTI G. (2019): A helyi lakosság bevonása a helytörténeti források feltárásába. A Pécs8 program első évének tapasztalatai. In: LENGVÁRI I. et al. (szerk.): *A hely embere – az ember „helye”. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései*. Pécs, Kronosz Kiadó, pp. 1–9.
- [3] BÁRTH J. (2011): Helytörténetírás és helyismereti monográfiaszervezés. *Létünk*, 41 (2), pp. 81–93.
- [4] ERDŐS Z. (2016): A helytörténeti kutatás státusa és módszertani problémái az 1990 utáni baranyai irodalom példáján. In: GYÁNTI I. – KISS Z. (szerk.): *Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*, 2. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, pp. 9–19.
- [5] FARAGÓ T. (1999): Városmonográfia – Miskolc monográfia. (Kérdések, problémák, tanulságok az eddigi 18–20. századra vonatkozó Miskolc történeti kutatások tükrében.) In: *Történelmi tanulmányok. (Studia Miskolcinsula, 3.)* Miskolc, Miskolci Egyetem, pp. 246–255.
- [6] FAZEKAS Cs. (2020): A régió története. In: KOCZISZKY Gy. (szerk.): *Észak-Magyarország*. Budapest, HVG-Orac, pp. 17–68.
- [7] FEISZT Gy. (2003): Szakmai, lokálpatrióta és politikai érdekek ütközése a várostörténeti monográfiák készítése során. In: VONYÓ J. (szerk.): *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, pp. 123–128.

- [8] GYÁNI G. (2003): A városbiográfia és a mikrotörténet. In: VONYÓ J. (szerk.): *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, pp. 19–28.
- [9] HORVÁTH J. (2017): Mozaikok Győr történetéből. Városmonográfia műhelynap, 2017. május 15. *Levéltári Szemle*, 67 (2), pp. 93–97.
- [10] IVÁNYOSI-SZABÓ T. (2002): Historiográfiai vázlat (Kecskemét 1686–1849 közötti időszakáról). *Forrás*, 34 (2), pp. 73–82.
- [11] VARGA B. (2022): Győr város monográfiáinak története a dualizmus korától napjainkig. *Történelmi Szemle*, 64 (3), pp. 627–639.
- [12] VONYÓ J. (2003): Szempontok a város- illetve községtörténeti monográfiák elkészítését szolgáló alapkutatás megszervezéséhez. In: VONYÓ J. (szerk.): *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, pp. 103–122.
- [13] VONYÓ J. (2012): Előszó helyett. A hely-, város-, üzem- és intézménytörténet-írás néhány kérdéséről. In: VONYÓ J.: *Városok, üzemek, intézmények. Tervek, tapasztalatok, tanulmányok*. Pécs, Kronosz Kiadó, pp. 7–37.

Szabó-Tóth Kinga⁵

MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS, HELYI IMÁZS ÉS HELYIDENTITÁS⁶

I. Bevezetés

A földrajzi hely és a hely, ahogyan mi gondolunk rá. A tér belakása, otthonosságérezés, helyi kötődés, helyidentitás. Adott hely imázsa ahogyan az ott lakók és mások, a külvilág látja, vagy ahogyan a település láttatja magát. Térképek a fejünkben egy helyről, amelyeknek kognitív, de ugyanakkor érzelmi összetevői is vannak. Segíthetik a helyi imázs kialakítását, a helyhez kötődő identitás megteremtését.

A mentális, kognitív vagy gondolati térképeknek számos változata ismert, használatuk sokrétű. Az ilyen jellegű térképek társadalomtudományi használatának sincsen egységes, kiforrott módszertana, van azonban jelentős múltja. És ami még ennél is fontosabb, hogy mindez összekapcsolható a környezetpszichológián keresztül a helyidentitás, a helyhez való kötődés vizsgálatával, és így, ezt továbbgondolva a települési imázssal, illetve az annak javítására vonatkozó szándékokkal.

A mentális vagy kognitív térkép hétköznapi, köznyelvi használataiban szerepelhet olyan értelemben, mint tervezés, valaminek a vizualizálása, valaminek az ábrázolása annak érdekében, hogy az könnyebben áttekinthető legyen. Használhatjuk gondolattérkép formájában, amely esetben egy koncepciót bonthatunk ki általa, annak más fogalmakkal való kapcsolódásait is megjelenítve. Ez esetben segítheti az asszociációk vizuális megjelenítését és a tervezés folyamatát. Minden kognitív térkép alapvetően az információk rendszerezésében lehet segítségünkre. A körülöttünk lévő világ értelmezése során értelmező rutinjainkat alkalmazzuk mindenre annak érdekében, hogy a valóság (illetve amit annak vélünk) koherensebbé váljon általuk. Rendet teremtünk ezek segítségével a világunkban. Ebben a rendteremtési szándékban benne vannak a világról alkotott képünk kognitív és érzelmi összetevői is.

A tanulmányban bemutatjuk a mentális vagy gondolattérkép eltérő koncepcióit és használati módjait a társadalomtudományokban, illetve az alkalmazott módozatoknak ismertetésére is sor kerül néhány, általunk kiragadott példán keresztül, hiszen a mentális térképezése társadalomtudományi alkalmazásának szemlélése nem nélkülözheti néhány korai publikáció felelevenítését a témában [pl. Kevin Lynch (1960): *The Image of the City*; Stanley Milgram (1976) mentális térképei Párizsról, Downs és Stea tanulmánya, vagy Tversky gondolatai a kognitív térkép, kognitív kollázs vonatkozásában]. Néhány kiragadott példával a hazai publikációk ismertetését is meg tesszük (elsősorban Cséfalvay Zoltán, illetve Letenyei László munkái alapján).

⁵ A Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének igazgatója.

⁶ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Kitérünk annak vizsgálatára is, hogy a településidentitás, a településimázs és mentális térképek között milyen összefüggés van, és hogyan kapcsolódik mindez a települések versenyképességéhez, az ott élők helyhez való kötődésének növelésén át, a helyidentitás megszilárdításán keresztül.

Nagy jelentősége van ugyanis annak, hogy a helyi lakosok mit gondolnak a helyről, mennyire szeretnek ott élni, milyennek ítélik az ottani életüket, hiszen ezek befolyásoló tényezők a helyben maradáshoz, vagy ellenkezőleg: a migrációs potenciál mértékét tekintve. A helyről való elvándorlása különösen az iskolázottabb rétegnek a hely kiüresedéséhez, az ingatlanárak csökkenéséhez, a befektetői szándék lankadásához vezethet, amelynek hosszabb távú következménye a térség leszakadása (lásd ehhez SZABÓ-TÓTH, 2012; PAPP Z. –SZABÓ-TÓTH – MIHÁLYI 2011; SZABÓ-TÓTH, 2014; SZABÓ-TÓTH – PAPP Z. 2019). Nem mindegy tehát hogy kik, milyen motivációkkal és helyi kötődéssel élnek a településen, vagy hogyan viszonyulnak hozzá, azaz, hogy milyen mentális térképpel bírnak az adott településről azok, akik itt élnek, azok, akik itt dolgoznak, vagy a helyek külső szemlélői (akik potenciális turisták, lakosok, befektetők is lehetnek).

Végül pedig bemutatjuk a mentális térképezés segítségével a helyidentitás, a helyhez való kötődés és a helyről való kép összefonódásait egy borsodi kistelepülés példáján keresztül. Ez annál is inkább fontos, mert ahol jó élni, ahova lehet kötődni, onnan az elvándorlás csökken, a térség megítélése javul, lakossági összetétele kedvezőbbé válik (fiatalodás, iskolai végzettség emelkedése), miáltal a térség, vagy település versenyképessége javul.

A példa, amin keresztül a fentieket szemléltetjük a *Kreatív Régió III.* című projekt kutatómunkájának eredményei alapján készült. A kutatás egy kutatás-sorozat része, mely 2019-ben indult azzal a céllal, hogy a kiválasztott településeken a helyi értéket (ideértve a kulturális értékek mellett, a természeti, gazdasági, társadalmi értéket is) társadalomtudományi módszerekkel feltárjuk, majd disszeminálva visszaforgassuk a helyi identitás megerősítése, az életminőség javítása érdekében (a projektről kicsit részletesebben később lesz szó), kicsit feltéve mintegy a településeket a térképre, javítva általános megítélésüket azon keresztül is, hogy az ott élők is büszkébben tekinthetnek rá, javítható a helyi identitásuk, a helyhez való kötődésük.

II. Mentális térképek társadalomtudományi alkalmazása

Mint a bevezetőben is utaltunk rá, az emberek vagy különböző társadalmi csoportok a teret, a térhez való viszonyulásukat eltérő módon alakítják ki, de az is gyakori, hogy ugyanazt a fizikai teret másképpen látják, érzékelik (MAG, 2014).

Lynch 1960-as munkájában abból az alapvetésből indul ki, hogy az emberek térbeli viselkedésének meghatározó tényezője a tér szubjektív érzékelése. Tehát a tér fejünkben lévő képzete meghatározó cselekedeteinket tekintve. Főképp nagyvárosokban végzett kutatásai alapján (melyeknek során térképeket rajzoltatott és interjúkat készített) azt találta, hogy ezek nagyban függenek az adott csoportokra jellemző kognitív reprezentációktól (LYNCH, 1960).

Különféle kultúrákban és történelmi korokban eltérő térrendezési elvek mentén építették ki környezetüket az emberek, vagy tervezték meg a városokat, falvakat, településeket. Ezek mind legalább annyira szólnak a korban uralkodó felfogásokról, mentalitásról, mint a teret övező funkcionalitásról. Beszélhetünk a fentiek alapján éppen ezért úgynevezett észlelési térről is, vagyis arról, hogy egy adott fizikai tér mely szegmensét emeli ki egy adott ember, vagy csoport, mely szegmensét véli egymáshoz tartozónak, illetve mely elemeket emeli ebbe bele és melyeket zár ebből ki. Ezen kívül lehet aktivitási térről beszélni, melyben adott egyén vagy csoport napi szinten a fő tevékenységeit végzi (MAG, 2014). Vannak még úgynevezett publikus és privát terek is. Kulturálisan meghatározott, hogy adott korszakban, társadalmi berendezésekben melyiket, ki és hogyan használhatja, illetve rendelkeznek-e az emberek, családok és különféle társadalmi csoportok privát térrel egyáltalában, vagy sem.

A mentális térképezésnek nincsen egységes módszertana, de nagyon széles a szakirodalma. Sokszor szinonimaként kezelik maguk a kutatók is a mentális és kognitív térképeket, pedig ahogyan Devlin (2001) rámutat, az előbbi – ha rajzos formában kérjük megjeleníteni a kutatási alanyok által –, valójában kognitív térképek vizuális megjelenítései, tehát maguk is egyfajta másodlagos konstrukciók (lásd ehhez Cséfalvay munkáit). A térképek szitatív jellegűek is egyben, hiszen a rajzoltatás körülményeitől is függ a kapott produktum.

A térrel kapcsolatos percepciók és tudattartalmak vizsgálata igazán interdiszciplináris jellegű. Az 1960-as évektől kezdődően több tudományterületen jelentek meg olyan munkák, melyeknek ez volt a szándéka, jelesül a tér, mint hely bemutatása, kutatása (LETENYEI, 2006).

Hall (1975) *Rejtett dimenziók* című könyvében a proxemika alatt azt érti, hogy a különböző közösségek és kultúrák eltérően használják a teret és időt. Ez annak a felismerése is egyben, hogy a térre vonatkozó információk jelentős része a tér szubjektív észlelésén alapul.

A mentális térképezési technikát általában interjúzással kapcsolják egybe. Lynch öt olyan tényezőt ír le, melyet adatnak lehet tekinteni a térre vonatkozóan: a mentális terek neve, nagysága, határok, csomópontok, útvonalak és tájékozódási pontok (LYNCH, 1960).

Milgram – egy amerikai Párizsban – 1976-ban írta meg azt a munkáját, melyben a város húsz kerületéből válogatott 218 ember segítségével megalkotja az arra vonatkozó mentális térképet (MILGRAM, 1976). A kutatás során Milgram egy A/4-es papírra rajzoltatta meg a vizsgálatban szereplő személyekkel szabadon Párizs térképét, majd ezeket összevetette, elemezte és megalkotta a párizsiak közös mentális térképét. Ezt követően rangsort készített az alapján, hogy az egyes terelemek hány-szor szerepelnek a térképeken, illetve interjúkkal is kiegészítette kutatását. Ennek során 40 darab fényképet mutatott az embereknek és az ezekre adott reakciók alapján további elemzéseket készített. Megállapította, hogy a válaszadónak a társadalomban elfoglalt helye bír a legfontosabb magyarázó erővel az egyes épületek, helyek ismertsége, a szemlélő róluk alkotott képe során.

Budapest mentális térképe is elkészült Cséfalvay és Fischer nyomán 1990-ben, mely kutatás során 40 földrajz szakos (ELTE) hallgatót kérdeztek meg (CSÉFALVAY – FISCHER, 1990). Vajdas Ákos egy későbbi vizsgálatában ezt a kutatást tekintette kiindulási alapnak saját felmérése lebonyolítására (VAJAS, 2013). A kutatás ugyancsak 40 földrajz alapszakra járó hallgató bevonásával történt és kérdőíves módszertant, azon belül is leginkább szemantikus differenciálskálát alkalmazott. A kutatás során a város imázsát rajzolták fel lényegében, úgy, ahogyan a hallgatók látják. Fotókat is segítségül hívtak ehhez, amelyeknek az volt a funkciójuk, hogy a város legjellemzőbb karakterjegyeit kellett a segítségükkel beazonosítani. Ezek mellett szabad asszociációs módszerrel, nyitott kérdésben azt is tudakolták a hallgatóktól, hogy mi jut eszükbe a város nevének hallatán. Megkérdezték továbbá, hogy a válaszadó szerint melyek a legkarakteresebb épületek, melyek azok a helyek, amelyeken rendszeresen megfordul a válaszadó, és melyek azok, melyeket legszívesebben elkerül.

Tversky az 1990-es évek elején a kognitív térképezés három fő típusát különítette el (TVERSKY, 1993). A kognitív térképet a mentális térképpel szinonimaként kezelve a térre vonatkozó tudati tartalmakban határozta meg. A második a kognitív kollázs, amely arra utal, hogy a fejünkben többféle darabkából rakjuk össze az adott pillanatban végsőnek gondolt képet a településről vagy annak egy részéről, a harmadik pedig a térbeli mentális modell, mely arra épít, hogy a biztosnak gondolt pontok közötti teret mi töltjük ki tudattartalommal, azaz az információkat mi rakjuk ki és rendezzük teljes képpé.

Letenyei László a mentális térképezés öt legtipikusabb technikájának tartja az alábbiakat: 1. szabad térképrajzoltatás, 2. instruált térképrajzoltatás, 3. kvantitatív adatfelvétel, 4. tisztán kvalitatív adatokra épülő, 5. standardításra épülő térképrajzoltatás (LETENYEI, 2006). A szabad térképrajzoltatás során, mely a mentális térképrajzoltatás első és eredeti technikája, egy üres A/4-es lapot kapnak a válaszadók és erre szabadon rajzolhatják fel az adott hely térképes formáját. Ezt később kiegészítheti akár kérdőíves, akár interjú kérdézési technika. Ennél a technikánál hátrányt jelenthet az, hogy nagyon eltérő részeket tehetnek papírra a válaszadók, így az összegzése nehéz.

Az előző módszer kissé módosított változata, amelyben éppen a fenti probléma okán már bizonyos instrukciókat adnak, vagy megrajzolnak útvonalakat, csomópontokat előzetesen.

A kvantitatív adatfelvétel során általában bizonyos helyek ismertsége, a hozzájuk való viszonyulás merül fel. A kérdőíves adatfelvétellel épülő technikák során úgynevezett szemantikus differenciálskálák használata is bevett módszer, melynek során ellentétpárok (pl.: nyitott-zárt, provinciális-nemzetközi stb.) segítségével lehet kifejezésre juttatni az adott helyre vonatkozó fejünkben lévő képet. Az adatfelvétel során egyes helyek ismertségére is rákérdezhetnek vagy arra, hogy mely helyeket, épületeket tartják a legjellemzőbbnek adott település vonatkozásában a válaszadók.

A tisztán kvalitatív adatokra épülő térképek esetében úgy is eljárhatunk, hogy interjúk alapján mi, a kutatást végzők „rajzoljuk meg” vagy vázoljuk fel a településre vonatkozó mentális térképet/térképeket (lásd az általam készítettet, mely a tanulmány végén bemutatásra kerül).

Az ötödik verzió is egyidős a mentális térképrajzoltatással, mert a kezdetektől jelen lévő technikáról van szó. Ez esetben kész térképeket, vagy fotókat kapnak a válaszadók és a kutatás inkább az ezekre vonatkozó asszociációkról szól, illetve ezt kiegészítve az egyes mentális terek határait kívánják feltárni, úgy, ahogyan az a válaszadók fejében él.

Látható a fentiek alapján is, hogy nagyon széles a repertoárja és az alkalmazási területe is ennek a technikának.

III. Települési imázs, helyi identitás és mentális térképek

Az identitáskutatások alapján megállapíthatjuk, hogy erősebb, pozitív identitás hozzájárul az adott csoport fejlődőképességéhez és boldogulásának is egyfajta záloga. Egy olyan csoportot, amelyhez nem jó tartozni – az emberek egy idő után nem is szeretnének tartozni majd –, így azt elhagyják, csoporttagságukat meg-, vagy felfüggesztik, így a csoport folyamatosan gyengül. Ezt alkalmazhatjuk a települések vonatkozásában is: a helyi, lokális erős identitás, a települések szerethetősége hozzájárulhat ahhoz, hogy az ott élők az ahhoz való kötődés révén kitartsanak, és kevésbé akarjanak onnan elmozdulni.

A településmarketing egyik fontos feladata az, hogy a település képének javítása annak érdekében történjen meg, hogy a helyben lakók szívesebben maradjanak a településen, mások pedig szívesen jöjjenek az adott helyre. Az utóbbi években a településmarketing figyelme egyre jobban ráirányult arra, hogy adott településről milyen kép él az emberek fejében, azaz milyen a települési identitás vagy helyidentitás (URBÁNNÉ, 2017). Ha megnő a tértől való függetlenedés, azaz a térhez való nem kötődés, akkor akik tudják, könnyedebben elhagyják az adott térséget.

Mit jelent a települési identitás vagy helyidentitás és mi köze ennek a települések versenyképességéhez, a települési imázs javítását célzó intézkedésekhez, valamint a mentális térképekhez? A települési identitás/helyidentitás jelentheti egyrészt azt, hogy az adott terület egység, vagy település hogyan él a köztudatban, vagyis az emberek fejében, azaz felfogható egyfajta mentális térképnek. Másrészt úgy is megközelíthető, mint a helyiek kötődése a településhez, a helyi identitás erőssége (MARIEN, 2012; PISKÓTI, 2012). A helyidentitással kapcsolatos kutatások Magyarországon az 1990-es évek második felétől kezdődtek.

Weder (1998) elmélete a helyi identitás kapcsán nagyon jól összesimul a mentális térképezésével. Ő ugyanis a lokális identitásnak három összetevőjét különbözteti meg: kognitív, affektív és konatív elemeket. A kognitív a gondolati, tudati szinten való azonosulás a településsel, illetve maga a tudatos észlelés: mit gondolok a településről a településegységről, mit tartok a részeinek, és így tovább. Ahogyan a mentális térképezésben is, itt is megjelennek az érzelmek, a kötődés, a településhez való érzelmi viszonyulás. A konatív dimenzióban benne van egy cselekvő attitűd, azaz az, hogy mit tesz a gyakorlatban, vagy nem tesz egy egyén a településért, mennyire van jelen a település életében, mennyire vonódik be a történésekbe (mérhető társadalmi részvételként).

A helyhez való kötődést számos szociológiai és pszichológiai tényező is befolyásolja. Ilyenek a születési hely (ott született-e, hol, milyen térségben, távolságban), az ott lakás időtartama, a lakáshoz való kötődése (pl. a tulajdon formája is). Az egyén szocioökonómiai státusza (nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás stb.). A hely funkcionális jelentősége (milyen funkciókat lát el az egyén és a társadalom életében, milyen szolgáltatások érhetőek el stb.), a hely mások általi megítélése (egyfajta külső presztízse). Annak is van szerepe, hogy a kérdeztet mennyire fogadja be a környezete, illetve, hogy ő maga mennyire motivált a befogadásban. Ugyanakkor a helyhez kötődő élmények, benyomások, emlékek is fontos szerepet játszanak a helyhez való kötődésben.

A helyhez való kötődés tetten érhető egyfajta otthon levés állapotában, amikor ilyen egyszerűen fogalmazzák meg az alanyok, hogy hol is vannak igazán otthon (URBÁNNÉ, 2017).

Yang és társai 2013-ban kínai egyetemistákat vizsgáltak és a helyidentitás hat dimenzióját különböztették meg: a környezettel, a kulturális környezettel, az ott élő emberekkel, azok viselkedésével, a gazdasági élettel kapcsolatos vélekedést, az ezzel kapcsolatos identitást, valamint vizsgálták a hellyel kapcsolatos elidegenedés/kötődés érzését.

Jablonzay (2013) a helyidentitás, a helyhez való kötődés három típusát különböztette meg: kulturális identitás (közös öntudat, közös hagyományok, osztozás egyfajta közös kultúrán, szokásokon, normákon), stratégiai identitás (közös célok és tervek egy adott településegységen belül az együtt lakók körében, egyfajta jövőkép) és funkcionális identitás (mely a társadalmi és gazdasági kapcsolatok és kötelek megletéről vagy éppen hiányáról szól).

A fentiekhez kapcsolódóan a környezetpszichológia is foglalkozik a helyidentitással, a helyhez való kötődéssel. Abból indulnak ki, hogy a környezetet az emberek helyként érzékelik és így, a Weder által leírt módon kognitív, affektív és cselekvő dimenziókat is társíthatunk hozzá. Kötődhetünk terekhez akkor is, ha valamilyen kellemes élmény fűz minket hozzá, még akkor is, ha csak egyszer jártunk ott. A hely otthonossága egyben azt is jelenti, hogy a tér, ami helyként van jelen számunkra, otthonossá vált. A helyhez való kötődés nem statikus, hiszen befolyásolhatja az, hogy mely éle szakaszunkban vagyunk, egy költözés, munkahelyváltás, a társas kapcsolataink alakulása, jelentős személyek elköltözése a helyről, és így tovább.

Niedermüller Péter (1994) használja a kulturálisan domesztikált tér kifejezést, amely olyan helyet jelöl, melynek lakói otthonosan és biztonságban érzik magukat, szemben más terekkel, ahol ezt nem érzik. A környezetpszichológia a helyérzék kifejezést használja (JABLONCZAY, 2013), arra utalva, hogy a környezethez való viszonyulásunknak vannak kognitív és érzelmi összetevői is, mint láttuk a korábbiakban. A helykötődés sokféleképpen mérhető. Elemei lehetnek az odatartozás-érzés, bevonódásérzés, annak az érzése, hogy a helyet nem lenne jó elhagyni/vagy nem volt jó elhagyni, illetve megjelenhet ebben a szomszédsághoz fűződő viszony (kölcsonös segítség, közösségi érzés).

A szomszédsághoz fűződő viszony és a helyi identitás tehát kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. Négy szinttel jellemezhető (JABLONCZAY, 2013): reziduális környék felszínes kapcsolatokkal és a helyhez való csekély kötődéssel, a közösség kezdeti formálódása (amely lehet egy külső fenyegetettség miatt is, pl. megnövekszik a bűnözés stb.), tudatos környék (helyismeret, tudatos kapcsolódások, programok) és helyidentitás megszilárdulása, közös szimbólumok kialakulása. Mindezek pedig segítik a helyhez való kötődés megerősödését, a helytől való függetlenedés csökkenését, a helyről való kedvezőbb imázs kialakulását és kialakításának lehetőségét. Ezáltal közvetve járulhatnak hozzá egy település, vagy térség versenyképességének javításához, leszakadásának csökkentéséhez.

IV. Helyidentitás, helyhez való kötődés, a helyről való kép – mentális térképek egy borsodi kistelepülésről

A kutatásra, melynek eredményeképpen a bemutatott mentális térkép, egy borsodi kisváros sajátos, a válaszadók fejében meglévő imázsa elkészült, a *Kreatív Régió III.* című kutatássorozatunk keretében került sor.

A *Kreatív Régió* a Miskolci Egyetem társadalmi innovációs projektje. 2019-től kezdve immár a harmadik etapban folyamatos a megvalósítása. A 2019-es *Creative Region I.* program keretében a társadalmi és kulturális innovációk régióbeli kutatási tapasztalataira támaszkodva vizsgáltuk az újabb társadalmi és kulturális innovációk területeit és megvalósításuk lehetőségeit interdiszciplináris team kialakításával. A kialakított modellkonceptió fókuszában a fenntarthatóság és a térségi fejlődés álltak. A magrégiót a „sötét Abaújként” emlegetett mikrorégió képezte 25 településsel. Célunk volt a gazdasági és kulturális erőforrások komplex, új struktúrában történő feltérképezése, melynek eredményeképpen létrehoztunk *Abaúji Mutató* néven egy mobiltelefonos applikációt.

A 2020-as *Creative Region II.* program keretében a korábban kialakított, a társadalmi-gazdasági innováció szolgálatába helyezhető, kulturális értékek feltérképezésére épülő modellünk és know-how-nk továbbfejlesztése, disszeminációja, verifikálása valamint gyakorlati tesztelése valósult meg a korábbi együttes munka során kialakított interdiszciplináris teamünk segítségével, gazdasági, társadalom-, egészség-, jog- és bölcsészettudományi szakemberek részvételével. Célunk volt a korábban megkezdett munka folytatásaképpen a vizsgált területen az általunk feltárt gazdasági és kulturális erőforrások komplex, új struktúrában történő megjelenítése, a hálózatosodás, a kutatott terület sűrűsödési pontjainak és lehetséges centrumainak meghatározásán keresztül, Encs, mint új vizsgálati település beemelésével.

A *Creative Region III.* projekt keretében (2022-től kezdődően) az első évben az Abaúji térségben maradván a pilot programok eredményeinek további visszacsatolása, fejlesztése, disszeminációja történik meg különböző tudományos, közösségi, iskolai és kulturális rendezvényeken keresztül. Projektünk második évétől kezdve adaptáljuk a kutatást az Edelényi járásra, valamint megtörténik a projekt eredményeinek szélesebb körű nemzetköziesítése és elkészül az *Edelényi Applikáció* is terveink szerint.

A CR-projekt keretein belül megvalósuló szociológiai kutatások célja elsősorban kvantitatív és kvalitatív módszerekkel feltárni az egyes település társadalmi, kulturális, turisztikai, természeti és gazdasági erőforrásait. A kvantitatív felmérések során a helyi lakosságot is megkérdezzük kérdőívek segítségével, a kvalitatív kutatásokban pedig helyi informális és formális döntéshozókkal készítünk interjúkat, valamint terepmunkát végzünk, fotókat, kis imázsfilmeket készítünk.

Ebben a tanulmányban, mint fentebb írtuk, egy kistelepülés vonatkozásában mutatjuk be a mentális térkép alkalmazásának lehetőségeit, mintegy a települési imázs szemléltetésére. A mellékelt ábra segítségével a mentális térképezés egy lehetséges formáját prezentáljuk ezen borsodi kistelepülés vonatkozásában. Az alábbi mentális térkép öt, helyi véleményformáló értelmiségivel készült interjú alapján született (az egyes alanyokhoz tartozó szóbuborékokat igyekeztem egymáshoz közelebb helyezni – eltérő színnel is jelöltem). Így a „munkahelytől a kapcsolatig” egy alany; az „elvagyódás-civilek és értelmiség hiánya” egy másik alany, a „tiltakozás-háború-nagy ügyek-politika-megmentő” még egy alany, a „lehetőségek-elvándorlás” a negyedik és a „minden-egy-től a szabadság-munkahely-sok esemény-ingázás” az ötödik alany).

1. ábra: Mentális térkép egy kistvárosról 5 véleményformáló szemével

Forrás: Saját szerkesztés

Az ábrát 5 helyi vezetővel készített interjú alapján készítettük, a fent már ismertetett tisztán kvalitatív adatokra épülő (2-es számú) módszerrel. A kutatás során a konstruktivista és interpretatív hagyományokra építettünk, az eredményeink maguk is másodlagos konstrukciók (az elmondottak alapján a mi szűrőnkön is átmentek). Az interjúkat végigolvasva és kódolva születtek meg, az interjúk fő narratívái alapján.

Lényegében így nem hagyományos mentális térkép készült el, hanem az interjúkból kibontakozó narratívák és szövegkorpuszok segítségével egy mentális térképrajzoló program segítségével készítettük el a település imázsát. Nem térképes formában, hanem egyfajta kognitív, gondolati térképként. A körök nagysága hivatott szemléltetni azt, hogy mennyire volt hangsúlyos az adott „elem” az interjúalannyal folytatott beszélgetés alapján.

Ennek alapján 5 fő narratíva bontakozik ki: (1) a „hiány” narratívája (nincs helyi értelmiség, nincs valódi civil élet, elvagyódás innen); (2) a vidéki város narratívája (itt mindenki bejárós, nem helyiek stb.); (3) valamint egyfajta „folyamatos heroikus küzdelem” narratívája, ami szintén jellemzője a borsodi vidéki létnek (helyi „nagy ügyekbe” való beleállás, a közösségi ember, aki kiáll másokért, az „intézménymegmentő” ember képe). Ezek mellett megjelenik (4) az ellentmondásokra építő narratíva (elvándorlás mint probléma, ugyanakkor lehetőségek az itt maradóknak), illetve (5) a helyi cselekvő ember képe (sok esemény, szabadság hangsúlyozása a programok tervezésében), némi rezignáltsággal párosítva (mindent ingyen kell adni, akkor jönnek csak el az emberek).

Weder (1998) elmélete a helyi identitás kapcsán nagyon jól összesimul a mentális térképezésével. Ő ugyanis a lokális identitásnak három összetevőjét különbözteti meg: kognitív, affektív és konatív elemeket. A kognitív a gondolati, tudati szinten való azonosulás a településsel, illetve maga a tudatos észlelés: mit gondolok a településről a településegységről, mit tartok a részeinek, milyen ismeretekkel bírok a helyről. Ahogyan a mentális térképezésben is, itt is megjelennek az érzelmek, a kötődés, a településhez való érzelmi viszonyulás az affektív metszetben. A konatív dimenzióban benne van egy cselekvő attitűd, azaz az, hogy mit tesz a gyakorlatban, vagy nem tesz egy egyén a településért, mennyire van jelen a település életében, mennyire vonódik be a történésekbe vagy éppen tartja magát azoktól távol.

A Weder koncepciójában megjelenő cselekvő dimenzió esetben elmondható, hogy mind az öt fenti interjúalany tevékeny alakítója a kisváros életének, hiszen az abban lévő különböző intézmények vezetői. A cselekedetek szintjén, melyek itt elsősorban a munkához köthetőek, megjelenik a település irányában mutatott aktivitás.

Látjuk az ábrán, hogy milyen érzelmi és gondolati képek kísérik ezt a tevékenységet, milyen a hely imázsza az ott felelős pozíciót betöltők fejében.

Megjelenik ebben az elvagyódás képe, a kissé pesszimista, lehangolt attitűd, ugyanakkor a pont a hiányból kibontakozó cselekvő, aktív ember képe is. Az egész billeg egyfajta kettős mérlegen: hol inkább az elvagyódás, hol a helyben maradás felé nagyobb hangsúlyokkal. Ugyanakkor annak is vannak jelei, hogy az „itt maradtunk végső soron, bár mehettünk volna” szorongásból, vagy feszültségből adódó érzéseket fel kell valahogyan oldani és ebből a feloldásból vagy annak szándékából is

fakadhat egyfajta aktivitási szándék: szublimálása a kellemetlen érzéseknek a cselekedetek szintjén egyfajta, a település érdekében végzett aktivitás formájában.

Mit gondolnak a helyi lakosok a helyről? Ez azért is nagyon fontos, mert, mint ahogyan korábban írtam, a tértől való függetlenedés migrációt eredményezhet. A kötődések gyengülése, a nem kedvező helyi imázs fontos jelzéssel bír a hely megítélése vonatkozásában és a hely jövőjét is meghatározó faktor.

A kutatás során a kérdőíves adatfelvételtől nyert adatok adnak némi lehetőségek Weder elmélete mentén a helyidentitás mérésére. Azért csak némi, mert a kérdőíves kutatás alapvetően a lakosság és a hely kulturális értékeit, hagyományait volt hivatott feltérképezni, nem pedig kifejezetten a helyhez való kötődést. Így most kvázi utólag használjuk ennek a koncepciónak a mérésére annak érdekében, hogy a lakosság helyidentitását feltárjuk, és bemutassuk a kisvárosra vonatkozó mentális térképeiket ennek mentén.

A kutatás kvótás lekérdezéssel történt 2022 augusztusában, 100 lakos megkérdezésével. Nézzük, hogyan tudjuk a Weder által leírt dimenziókat operacionalizálni kutatásunk vonatkozásban:

- Kognitív dimenzió: gondolatok és ismeretek a helyről (a kérdőívbeli kérdések alapján: vannak-e helyi, közösségi események; ismer-e olyan jelentős személyt, eseményt, aki/ami a térséghez kapcsolódik és meg kellene róla emlékezni; vannak-e jellegzetes ételek; vannak-e bűncselekmények; követtek-e el vele szemben a településen ilyet; milyenek ítélik meg a körzeti megbízott tevékenységét; baj esetén számíthat-e a szomszédjai segítségére; van-e sok ellentét a településen az emberek között).
- Érzelmi dimenzió: azonosulás a hellyel (a kérdőívben: elköltözne-e a településről; hova költözne el).
- Konatív dimenzió: cselekedek szintjén megjelenő kapcsolódás a helyhez (a kérdőívben: milyen közösségi eseményen szokott megjelenni; a településen dolgozik-e vagy máshol; a helyiek szoktak-e egymásnak segíteni).

A kognitív dimenziót mérve a válaszadók 76%-a szerint vannak helyi közösségi események a településen. Minden tizedik ember tud olyan személyt mondani, aki a térséghez, helyhez kapcsolódik és illene róla megemlékezni. A válaszadók kétharmada tud jellegzetes helyi ételeket megemlíteni. A bűncselekmények száma a településen az utóbbi években a válaszadók 38%-a szerint növekedett, ugyanakkor a 50%-uk szerint ugyanannyi maradt, mint korábban. A közvetlen környezetükben az emberek kissé jobbnak ítélik meg a közbiztonság helyzetét, jelentős részük szerint inkább maradt minden úgy, ahogyan volt, 28% szerint növekedett. Az emberek egyharmada számol be róla, hogy követtek-e vele szemben a településen bűncselekményt. A körzeti megbízott munkáját 60%-ban megfelelőnek gondolják, és 21%-ban inkább jónak, míg 16%-ban inkább rossznak. Ugyanakkor baj esetén az emberek 83%-a számíthat a szomszédjai segítségére. A válaszadók 57%-a szerint sok ellentét van a településen az emberek között.

Az érzelmi metszetet vizsgálva, a megkérdezett fele maradna, fele költözne a településről. Nagyobb városba költöznének a legtöbben, majd a fővárosba, ezt követi a külföldre való költözők aránya és aztán a megyeszékhelyre, azaz Miskolcra.

A cselekedetek szintjén megjelenő dimenziót nézve az emberek 39%-a legalább egy közösségi eseményre jár. 39%-uk a településen dolgozik, 31%-uk máshol. A megkérdezettek 57%-a szerint a helyiek szoktak egymásnak segíteni.

A tértől való függetlenedés kissé érzékelhető abban, hogy a lakosok fele elvágódik, abban, hogy a válaszadók kétharmada máshol dolgozik és abban, hogy a hely nem feltétlenül jelenik meg, mint biztonságot adó hely (vagyis a közvetlen szomszédság igen, de a távolabbi már nem).

A kirajzoló kép alapján készítettünk egy mentális térképet a településen élők vélekedései alapján a kisvárosról.

2. ábra: A településen élők mentális térképe a helyről

Forrás: Saját szerkesztés

Végső soron itt is tetten érhető egyfajta „billegő identitás”: menni vagy maradni, jó-e itt vagy sem, hol legyen a jövőnk? Ennek jeleit láttuk a formális vezetőikkel készített interjúk során is.

Ezen kívül azt is láthatjuk, amit szintén tudunk a különböző bizalomkutatásokból, hogy a bizalom körei Magyarországon egyre szűkülőek: azaz a család, barátok és esetleg a közvetlen szomszédság szintjéig terjednek, tovább nem. A településen élők osztoznak egyfajta közös helyi kultúrában, azaz vannak jelei egy ilyen meglétének is, ez azonban nem feltétlenül nyilvánul meg a helyhez való szoros kötődésben.

V. Összefoglalás és következtetések

A tanulmányban a mentális térképezés segítségével a helyidentitás, a helyhez való kötődés és a helyről való kép összefonódásait mutattuk be egy borsodi kistelepülés példáján keresztül. E három (illetve valójában négy) összekapcsolása kimeríthetetlen eszköze lehet a településfejlesztésnek, a településmarketingnek a hely imázsa koncepcióján keresztül, illetve az adott hely imázsának javítása segítségével.

Ahogy az írásban hangsúlyozzuk, ahol jó élni, ahova lehet kötődni, onnan az elvándorlás csökken, annak a térségnek a megítélése javul, a lakossági összetétele kedvezőbbé válik (fiatalodás, iskolai végzettség emelkedése), miáltal a térség, vagy település versenyképessége javul (SISKÁNÉ et al., 2013). Ezek a folyamatok egymást erősíthetik, hiszen azáltal, hogy kutatási eredményeinket a térség fejlesztése érdekében felhasználjuk, a helyi identitás erősíthető, a helyhez való kötődés javítható és a fent vázolt kedvező folyamatok indíthatók el, vagy kedvezőtlenek állíthatóak meg.

Összességében megállapíthatjuk, azok a helyek, melyek egyben kulturálisan domesztikált térként jellemezhetőek, valódi otthonosságot tudnak nyújtani a bennük élők számára. Az itt élő emberek fejében az ilyen terekkel kapcsolatosan megjelenik az odatartozás-érzés, a bevonódásérzés, annak az érzése, hogy a helyet nem lenne jó elhagyni/vagy nem volt jó elhagyni, illetve megjelenhet ebben a szomszédsághoz fűződő viszony (kölsönös segítség, közösségi érzés). A szomszédsághoz fűződő viszony és a helyi identitás tehát kölcsönös kapcsolatban vannak egymással.

Az is megállítható továbbá, hogy egy kedvezőtlen gazdasági-társadalmi mutatókkal bíró térségnek a jövőjét nagyban meghatározza sok minden más mellett, hogy kik, milyen iskolai és korösszetételű és mentális állapotú emberek élnek a térségben. A térséghez való alacsony szintű kötődés az onnan való migrációs potenciált erősíti, mely különösen az iskolázottabb rétegnek az elvándorlását felerősítve a hely kiüresedéséhez, az ingatlanárak csökkenéséhez, a befektetői szándék lankadásához vezethet. Mindennek hosszabb távú következménye a térség leszakadása.

Az sem minden (de ez is összefüggésben áll az előbb írtakkal), hogy mások, a külső szemlélők hogyan viszonyulnak a helyhez: azaz milyen a település képe, megítélése, imázsa a kívülállók szemével. Adott hely külső és belső imázsa tehát alapvetően fontos és hosszú távon meghatározó egy térség jövőbeli fejlődési pályáját tekintve.

Irodalom

- [1] TVERSKY, B. (1993): Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In: FRANK, A. U. – CAMPARI, I. (szerk.): *Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS. Lecture Notes in Computer Science*. Berlin, Springer, pp. 14–24.
- [2] CSÉFALVAY Z. – FISCHER, W. (1994): Cigányzene és lakáshiány – sztereotípiák és a valóság ellentéte a Budapest-képben. *Földrajzi Értesítő*, 43 (1–4), pp. 207–220.

- [3] CSÉFALVAY Z. (1994): Az olvasható város. In: CSÉFALVAY Z. (szerk.): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA, pp. 87–89.
- [4] DEVLIN, S. A. (2001): *Mind and Maze. Spatial Cognition and Environmental Behavior*. Westport, CT–London.
- [5] HALL, E. T. (1975): *Rejtett dimenziók*. Budapest, Gondolat Kiadó, p. 275.
- [6] JABLONCZAY T. (2013): A városlakók és a város identitása. In: JABLONCZAY T. – GRAJCZÁR I. (szerk.): *Területi Identitás stratégiák I*. Dabas helyi identitáspolitikája és imázsa. Dabas, Felső-Homokhátság Vidékfejlesztési Egyesület, pp. 41–65.
- [7] LETENYEI L. (2006): *Településkutatás I–II*. TeTT könyvek. Budapest.
- [8] LYNCH, K. (1960): *The image of the city*. Cambridge, Mass.
- [9] MARIEN A. (2012): A sikeres városmarketing kulcsa az elégedett lakosság. In: PISKÓTI I. (szerk.): *Marketing kaleidoszkóp*. Miskolc, Marketing Intézet, pp. 99–104.
- [10] MILGRAM, S. (2010): Psychological Maps of Paris. In: MIGRAM, S. (szerk.): *The individual in social world*. Rinehart, and Winston, pp. 88–113.
- [11] NIEDERMÜLLER P. (1994): A város: kultúra, mítosz imagináció. *Mozgó világ*, 5, pp. 5–17.
- [12] PAPP Z. A. – SZABÓ-TÓTH K. – MIHÁLYI H. (2011): Miskolc Város Szociális Térképe. *Szellem és Tudomány*, 2–3, pp. 77–130.
- [13] PISKÓTI I. (2012): *Régió- és településmarketing*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [14] SISKÁNÉ SZILASI B. et al. (2013): Észak-Magyarország felhagyott bányászati területeinek hasznosítási lehetőségei. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 10 (1), pp. 26–36.
- [15] SZABÓ-TÓTH, K. – PAPP, Z. A. (2019): Applied Social Scientific Methods for the Measurement of Local Innovation Potential. *Theory, Methodology, Practice. Club of Economics in Miskolc*, 15, pp. 65–76.
- [16] SZABÓ-TÓTH, K. (2014): Hátrányos helyzet és esélyegyenlőség a felsőoktatásban. *Szellem és Tudomány*, 8, 1, pp. 20–35.
- [17] SZABÓ-TÓTH, K. (2012): Alkalmazott szociológiai kutatás Csernelyen a település energiagazdálkodásának megújítására. *Magyar Energetika*, 19, KLNSZ. pp. 16–19.
- [18] VAJAS Á. (2013): Budapest mentális térképe. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2, pp. 19–33.
- [19] WEDER, K. (1998): *Lokale Identität als Ansatzpunkt des Stadtmarketing. Das Image der Stadt Lüdinghausen*. Diplomarbeit. Münster.

Egyéb internetes források

- [20] DOWNS, R. M. – STEA, D. (2006): *Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről*. 13-terkep.qxd (uni-corvinus.hu) (letöltés ideje: 2023. 01. 12.).
- [21] MAG V. (2014): *A mentális tér sajátosságai, kihívásai és problémái*. EME_EM2014-3_008_MagVincze_MentalisTer.pdf (letöltés ideje: 2023. 01. 11.).
- [22] URBÁNNÉ TREUTZ Á. (2017): *A helykötődés és a helyidentitás elméleti, településmarketing szempontú megközelítése*. <http://www.irisro.org/tarstud2017junius/28UrbanneTreutzAgnes.pdf>.
- [23] YANG, Z. et al. (2013): Local identity of no-fee preservice students and its impact on their localized professional orientation. *Chinese Education and Society*, 46 (2–3), pp. 90–99, <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932460206>.

TURISZTIKAI ERŐFORRÁSOK

Siskáné Szilasi Beáta⁷

AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁG RÉGIÓ TURISZTIKAI FENNTARTHATÓSÁGA – FALUSI TURIZMUSON INNEN ÉS TÚL⁸

I. Bevezetés

A 21. században egyre sürgetőbbé válik annak a folyamatnak a megoldása, ami a falusi térségek kiürüléséhez, és ehhez kapcsolódóan a városi népesség növekvő arányához kapcsolódik. A falusi területek elnéptelenedése olyan agrárgazdasági, táji, kulturális és építészeti értékek eltűnését, átalakulását jelenti, melyek esetleg turisztikai szempontból hasznosíthatók lennének. A kutatók régóta keresnek megoldásokat a falusi térségek turizmusba történő bevonására, azonban azt látnunk kell, hogy olyan mértékű fejlődést, melyek jelentős gazdasági bevételeket hoznának a falvaknak, csak abban az esetben tudnak elérni, ha valamilyen országos, vagy nemzetközi jelentőséggel bíró desztinációval rendelkeznek.

A tömegturizmus sérülékenységét megmutatta a COVID–19-időszak, hiszen a határok lezárása lehetetlenné tette a nemzetközi turizmust, az emberek mozgásának korlátozása pedig visszavetette a belföldi turizmust a pandémiás helyzet kezdetén. A szabályozás enyhülését követően ugyanakkor az emberek újból felfedezték a hazai turisztikai kínálatot, illetve a turizmus legősibb ágát, a természetjárást. Rájöttek, hogy a zárt tereken kívül is fantasztikus látnivalókkal találkozhatnak Magyarországon, és számos olyan helyen jelent meg mérhető turisztikai forgalom, ahol korábban ez nem jelentkezett.

Az Észak-Magyarország régió olyan változatos és egyedülálló adottságokkal rendelkezik, melyek épp a természethez, a szabad levegőn történő turizmushoz kapcsolódnak. Az egyedi táji értékek turisztikai hasznosulása természetesen nem vethető össze a népszerű, tömegturisztikai kínálat jellemzőivel sem a vendégek számát, sem a bevételeket tekintve, azonban jelen korunkban úgy tűnik, mindenképp át kell gondolnunk azokat a lehetőségeket, melyek alkalmasak a nagyobb változásokhoz történő alkalmazkodásra.

Az Észak-Magyarország régió turisztikai adottságait számba venni az adott keretek között, kivitelezhetetlen vállalkozás, a tanulmány célja, hogy áttekintést adjon egyrészt a falusi turizmus átalakulásáról, másrészt arról, hogy a jelenlegi társadalmi-gazdasági keretek között milyen lehetőségei vannak a leghátrányosabb és legkisebb falvaknak a turizmusba történő becsatlakozásra. A tanulmányban röviden áttekintésre kerülnek az Észak-Magyarország régió legfőbb turisztikai statisztikái, valamint a falusi turizmus átalakuló szerepe és megjelenése a turisztikai fejlesztési tervekben.

⁷ Egyetemi docens, a Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatika Intézet Társadalomföldrajz Intézet Tanszékének vezetője.

⁸ A tanulmány a *Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram* keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

A tanulmány harmadik részében pedig olyan lehetőségeket mutatunk be, melyekről úgy gondoljuk, hogy segítik a falusi térségek fenntartható turizmushoz történő csatlakozását, és szervesen kapcsolódnak az országos Turizmus 2.0 és az Aktív turisztikai koncepcióhoz.

II. A turisztikai eredményesség mérőszámai

Magyarországon 9 turisztikai és 7 statisztikai-tervezési régió található, a két plusz turisztikai régió a Balaton és a Tisza-tó (1. ábra). Az Észak-Magyarország turisztikai régió nem azonos teljes mértékben a statisztikai régióval, mivel a nyugati (Börzsöny) része a Budapest és környéke, míg déli területének egy része a Tisza-tó turisztikai régióhoz tartozik.

1. ábra: Magyarország turisztikai régiói

Forrás: Gyurkó, 2019

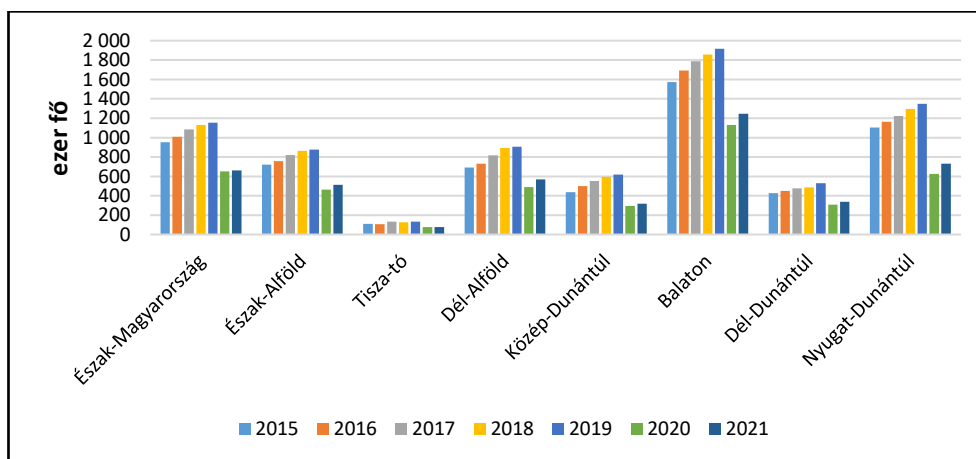
A statisztikai adatok áttekintése előtt, fontosnak tartjuk, hogy az Észak-Magyarország régió legkiemelkedőbb turisztikai adottságai közül néhány, az országosan is egyedülálló, említésre kerüljenek (a teljesség igénye nélkül). Az Észak-Magyarország régióban található:

- Magyarország két legmagasabb hegyvidéke a Mátra és a Bükk.
- Az UNESCO világörökségi területek és értékek közül: Hollókő-Ófalu és táji környezete; az Aggteleki-karszt és Szlovák-karszt barlangjai; Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék és kultúrtáj.
- UNESCO szellemi kulturális örökségei közül: Matyó népművészet.
- Nemzeti parkjaink közül: Aggteleki Nemzeti Park, Bükki Nemzeti Park.
- Geoparkjaink közül: Novohrad-Nógrád Geopark, Bükk-vidék Geopark.
- 123 darab vár (földváraktól az országos és nemzetközi szinten is ismert várakig).

- 10 gyógyfürdő (emellett számos élmény- és wellnessfürdő; klimatikus gyógyhelyek).
- Országos Kéktúra útvonalának egyik végpontja: Hollóháza (Nagy-Milic, 893 méter).

Az Észak-Magyarország régió turizmusban betöltött szerepét a statisztikai adatok segítségével tudjuk elhelyezni az ország egyéb térségei között, az alapvető mérőszámok segítségével. Ilyen mérőszám például a vendégek száma, az eltöltött vendégéjszakák száma, valamint az például, hogy mennyi külföldi turista és mennyi belföldi turista érkezett a régióba. A cél természetesen az lenne, hogy az átlagos tartózkodási időt is tudjuk növelni, ami véleményünk szerint komplex turisztikai programokhoz kapcsolódó ajánlatokkal tehető meg. Azt is le kell szögezni, hogy nincs nagyobb turisztikai forgalom jól kiépített infra- és szuprastruktúra, vagyis jó megközelíthetőség, színvonalas szállás és vendéglátás nélkül. A 2. ábrán a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalmát tekintve elmondható, hogy az általános trendeknek megfelelően, 2019-ig a vendégek száma az Észak-Magyarország régióban folyamatosan nőtt. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2019-ben 1 153 000 turista 2 580 000 vendégéjszakát töltött a régióban. A turisztikai régiók rangsorában (beleszámítva a Budapest és környéke régiót is) ezzel az eredménnyel a 4. helyet érte el Észak-Magyarország. A 2020-as évben és azt követően a turisztikai forgalom jelentősen visszaesett, és fokozatosan áll vissza a vendégforgalom.

2021-ben 662 000 turista 1 587 000 vendégéjszakát töltött a régióban, ami ugyan csak a 4. helyet jelenti a turisztikai régiók rangsorában.⁹

2. ábra: A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma
turisztikai régiónként (Budapest és Közép-Duna-vidék nélkül)
2015–2021 között

Forrás: Saját szerkesztés

⁹ A koronavírus-járvány miatti hiányos adatszolgáltatás következtében az adatok összehasonlíthatósága korlátozott. (KSH)

Az adatok alapján a vendégek 2019-ben átlagosan 2,23 éjszakát, míg 2021-ben 2,39 éjszakát töltöttek régióinkban.

Az Észak-Magyarország régióba irányuló többnapos turisztikai célú belföldi utazásokat tekintve megállapítható (1. táblázat), a legtöbb időt 2016-ban töltötték nálunk a turisták. 2013–2015 között még a régió belülről, 2016–2019 között azonban már Budapestről és környékéről, valamint az Észak-Alföldről érkezett a legtöbb turista. 2020-ban még több napot töltöttek nálunk az Észak-Alföldről és Budapestről érkezők, 2021-ben azonban ismét Budapest után a legtöbb napot a régió belülről érkezőknél láthatunk. Összességében megállapítható, hogy Észak-Magyarország turisztikai kínálata a régióban élők számára vonzó.

1. táblázat

A többnapos turisztikai célú belföldi utazások időtartama az Észak-Magyarország régióba (ezer nap)

Lakóhely (régió)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Budapest	1 741	1 591	1 859	1 914	2 039	2 514	2 047	1 821	1 731
Pest	599	671	774	1 004	1 074	753	1 004	766	603
Közép-Dunántúl	448	481	635	815	373	567	325	382	400
Nyugat-Dunántúl	198	328	376	356	423	353	418	431	332
Dél-Dunántúl	115	335	130	304	166	160	189	194	162
Észak-Magyarország	3 251	2 337	2 051	1 886	1 336	1 415	1 866	861	852
Észak-Alföld	949	1 163	1 058	1 222	1 401	1 308	1 398	1 070	612
Dél-Alföld	488	452	438	540	326	741	680	303	603
Összesen	7 788	7 357	7 322	8 040	7 136	7 810	7 927	5 828	5 295

Forrás: Saját szerkesztés

A turisztikában fontos mutató a külföldi vendégek száma és a küldő országok szerinti megoszlása, hiszen arról, hogy az utazási ajánlatokat milyen országokba érdemes eljuttatni és reklámozni, ezekre az információkra alapozva tervezhetjük meg. Észak-Magyarország a régiók között nem áll előkelő helyen a külföldi vendégek arányát tekintve, hiszen 2019-ben a hazánkba érkező külföldi turisták mindössze 3,3%-a érkezett a régióba. Az első három helyezettel természetesen nem versenyezhetünk, hiszen Budapest és környéke a külföldi vendégek 52,2, a Nyugat-Dunántúl 20,7, míg a Balaton 10,4%-ával rendelkezik. Az adatokból az is látható, hogy egyrészt a fizetőképes kereslet földrajzi távolsága (Nyugat-Dunántúl), valamint a szezonális kiküszöbölése (Budapest és vidéke) jelentősen befolyásolja a látogatások arányát. Észak-Magyarországra főként a környező országokból érkeznek a külföldi turisták, a legnagyobb arányban 2019-ben Szlovákiából (15%), Lengyelországból (8,8%), Romániából (6,9%), Ukrajnából (6,3%) és Németországból (3,9%) érkeztek hozzánk.

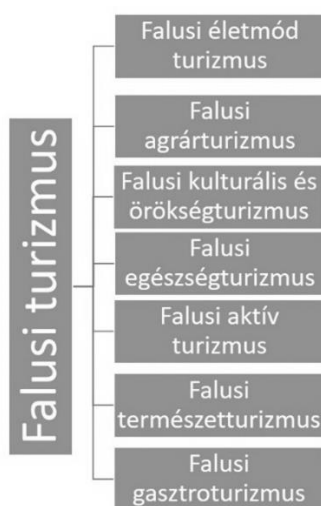
Összegezve, a jövő feladata a külföldi vendégek számának növelése, valamint a változatos kínálat megőrzése a régió számára.

III. Falusi turizmuson innen és túl

A turisztikai fejlesztések mindig fontos részét képezték, 1990 óta, a fejlesztési terveknek és az Észak-Magyarország régió tervezési dokumentumainak. Az elmúlt évtizedekben egyre sürgetőbb kérdéssé vált, hogy a falusi térségeket is bevonjuk a

turizmusba és megőrizzük értékeiket. A régióban különösen kiemelt ennek jelentősége a sajátos településhálózatra való tekintettel. Magyarország 3155 településéből 23 főváros és megyei jogú város, 322 város, 129 nagyközség és 2680 a község jogállású település. Észak-Magyarország 1 118 577 fős népessége (KSH, 2020) 610 településen oszlik meg, amiből 3 megyei jogú város, 43 város, 14 nagyközség, és 550 község. Az adatokból is látható, hogy az ország és a régió számára is fontos kérdés, hogy a nagyszámú falvak és aprófalvak jövője hogyan alakul.

A falusi turizmussal kapcsolatosan mindenképp szólnunk kell arról, hogy ez a turisztikai ágazat mennyivel többet jelent, mint az, hogy aprófalvakba falusi szálláshelyen vendégeket fogadunk, akik átveszik a helyiek életmódját és bekapcsolódnak mindennapjaikba (3. ábra).

3. ábra: A falusi (vidéki) turizmus részterületei

Forrás: Kóródi-Dávid (2019) alapján saját szerkesztés

Az Észak-Magyarország régióban napjainkban számos, a falvakban jól működő és ismert, vidéki turisztikai forma található. A falusi agrárturizmus esetében olyan jó példákat látunk, mint például Tarcsl, Mád a boraival, vagy akár Hernádszentandrás a helyi mezőgazdasági termékeivel. A falusi kulturális és örökségturizmus esetében gondolhatunk Füžérradványra a kastélyturizmus, vagy Mátraverebély-Szentkútra a vallási turizmus kapcsán. A falusi egészségturizmus megjelenik például Bükkszék vagy Parád gyógyvizei, Mátraderecske mofettája, Bükk-szentkereszt klimatikus viszonyai esetében. Talán a legnagyobb fejlődést Egerszalók és Demjén esetén láthatuk. A két falu között kialakított kis fürdőhelyből, mely az édesvízi mésztufa lépcsőivel egész Európában egyedülálló, napjainkra több négycsillagos szállodával rendelkező, nemzetközi színvonalú üdülőfalvak lettek. A falusi aktív turizmus kapcsán említhetjük Mátraszentimre síturizmusát, vagy Jósvalfő hucul lovait és a lovaglási lehetőségeket, számos tematikus utat a Bükkalja településein (Cserépfalu, Sirok). A falusi

természetturizmus részeként említhetjük Aggteleket és Jósvalót a barlangjaival, azokat a falvakat, ahol áthalad az Országos Kéktúra, Telkibányát az aranykitermeléshez kapcsolódó tanösvényével, vagy Ipolytarnócot a geoturizmus kapcsán. A falusi gasztroturizmusba a falvak bekapcsolódnak például a kisebb fesztiválokkal, mint például a palóc ételekhez, a disznótorokhoz, vagy a helyi lekvárokhoz kapcsolódó rendezvények. Boldokóvárálja esetében a várban megjelenik például a korabeli étkezési kultúra és ételkínálat felelevenítése a mai kor igényeihez igazodva.

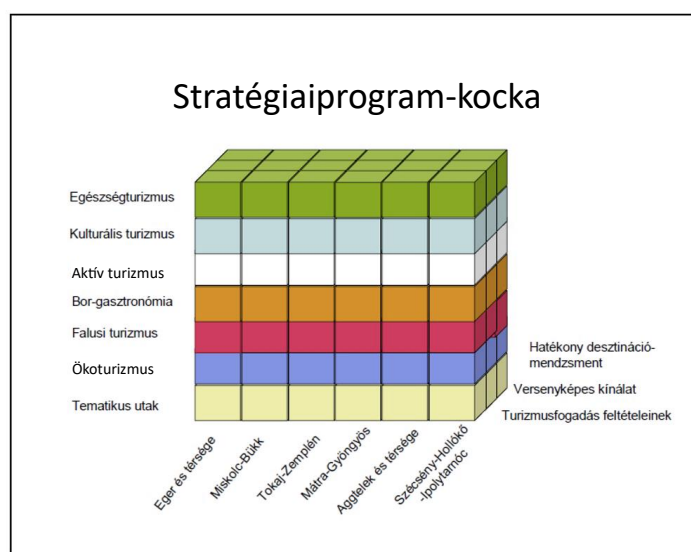
A fenti példákban is látható, hogy kisebb településeknek is van esélye arra, hogy bizonyos termékekkel országos és akár nemzetközi ismertségre tegyenek szert a turisztikai piacon, ehhez azonban szükség van igazán egyedi és látványos desztinációkra. Amit azonban szem előtt kell tartani, hogy minden földrajzi helynek vannak bizonyos adottságai, melyek közül az egyediek, legyenek azok természeti-társadalmi-kulturális jellemzők csupán lehetőségek a turizmus szempontjából, egészen addig, amíg bizonyos fogadókészség nem kapcsolódik hozzájuk, ami a mai kor turistáinak igényeihez alkalmazkodni tud. Változó körülményekben azonban csak akkor realizálódik vendégforgalom az adott földrajzi térben, ha a fogadókészség mellett még két feltétel teljesül, ezek közül az egyik a biztonság, a másik a megközelíthetőség. A nemzetközi kutatások is régebb óta foglalkoznak a vidéki területek turisztikai hasznosításának lehetőségeivel. A mezőgazdasági turizmus előnyeit, működési területeit, alapelveit és sikerességének feltételeit vizsgálta Gopal et al. (2008). Greffe (2009) cikkében azt vizsgálta, hogy lehet-e a falusi turizmus valóban a társadalmi és gazdasági fejlődés mozgatórugója. A Dasper (2014) által szerkesztett kötet a falusi turizmus nemzetközi perspektíváit vette sorra, így például a kulturális- és örökségturizmus kérdéseit. A falusi turizmus jellemzőit vizsgálta a fenntarthatóság dimenziói mentén Kantar és Svrznjak (2017).

Az aprófalvas vidéki térségek turisztikai hasznosításának lehetőségeivel kapcsolatosan G. Fekete (2007) azt írta, hogy két feltételezés jelenik meg általában, az egyik, hogy ezekben a falvakban kizárólag falusi turizmussal számolhatunk, a másik, hogy a turizmus az aprófalvak életben maradását jelentő csodaszer. Az első feltételezés kapcsán G. Fekete (2007) azt írja, hogy akkor van esély a turizmus fenntartható működtetésére a falvakban, ha kapcsolódni tudnak a turizmus keresleti trendjeihez és valódi vonzerőkön alapuló komplex termékeket kínálnak. A második feltételezést illetően megjegyzi, hogy a lehetőségeket reálisan kell mérlegelni.

A reális mérlegeléshez számos kutató munkája járult már hozzá, így például Bujdosó et al. (2007) a helyi idegenforgalmi adóbevételek szerepét, Gyurkó és Bujdosó (2019) a turisztikai versenyképességet vizsgálta az Észak-Magyarország régióban. David et al. (2021) a régió turizmusának vizsgálata során készített vonzerőleltárt, és felmérte a régió turisztikai kapacitását és gazdasági jelentőségét. A régióban található kastélyok szerepét vizsgálta Péter (2021) megállapítva, hogy nemcsak látnivalóként, hanem szálláshelyként is jelentős szerepük van a vidéki turizmusban. Gondoljunk csak Hernádvécsére (Hotel Vécsecity), vagy Tarcalra (Gróf Degenfeld Kastélyszálló), Alsópetényre (Pronay-kastély), vagy Nógrádgárdonyra (Majláth-kastély).

III.1. Észak-Magyarország a turisztikai fejlesztési stratégiákban

Az Észak-Magyarország régió 2007–2013 közötti időszakra elkészített turizmusfejlesztési stratégiájában (PISKÓTI, 2006) a 4. ábrán látható stratégiai modellben két olyan térség is megjelenik (Aggtelek és térsége, Szécsény-Hollókő-Ipolytarnóc) melyek jórészt falvakból állnak. A klasszikus falusi turizmus mellett a falvak fejlesztéséhez az aktív turizmus, a bor- és gasztronómia turizmus, az ökoturizmus és a tematikus utak ágazatok is kapcsolódnak.

4. ábra: A 2007–2013 időszakra vonatkozó stratégiai program az Észak-Magyarország Régió Turizmus fejlesztési stratégiájában

Forrás: Piskóti, 2006

A tervezetben kiemelik a szerzők, hogy fontos a kooperációs készség és az együttműködések fejlesztése. A kisebb falvak önmagukban nem rendelkeznek olyan látványokkal, melyek a turistákat hosszabb tartózkodásra ösztönzik, azonban több település közös programajánlata segíthet abban, hogy az idelátogatók több időt töltsenek el régióinkban. A turizmus megfelelő működéséhez szükségesnek tartották a településkép javítását, az attrakció közvetlen elérhetőségének, fogadóképességének javítását, valamint a vállalkozóvá válás ösztönzését. A stratégia kapcsán megállapították, hogy akkor lehet eredményes, ha az érintettek elfogadják, a törekvésekkel azonosulni tudnak, és aktív cselekvőivé válnak a megvalósításnak.

A Magyar Turisztikai Ügynökség által készített turizmusfejlesztési programban (Turizmus 2.0) az egyik kiemelt terület a Mátra-Bükk turisztikai térség, melyet az ország aktív turisztikai térségeként neveznek meg, ahol a fókuszban a hegyvidéki környezet, a fürdőkultúra, a borászat és gasztronómia, valamint a kulturális örökség

áll. A másik kiemelt terület Tokaj-Nyíregyháza, ahol a fő profilt a prémiumborok adják, amihez kapcsolódnak a Zemplén és Nyíregyháza aktív és történelmi turisztikai helyszínei. A Nemzeti Aktív Turisztikai Stratégia 2030 tervezetében kiemelten megjelenik a fenntarthatóság mellett a térségi gondolkodás. Az Észak-Magyarország régió esetében az aktív turisztikai fejlesztési térségek a következők: Karancs-Medves-vidék, Keleti-Cserhát; Mátra; Bükk; Zemplén; az 1-2 napos turisztikai kínálatall rendelkező térségek közül pedig: Belső-Nógrád; Dél-Gömör; Aggteleki-karszt.

IV. Fenntarthatóság-Geoturizmus-Applikáció

Az Észak-Magyarország régió a számos kiemelt és jól ismert tömegturisztikai desztinációja mellett, komoly potenciállal bír a falusi térségek rejtett szépségei és érdekességei tekintetében is. A falvak számára a legjobb lehetőséget a szelíd vagy zöld-turizmus és a geoturizmus jelenti, ami bár nem feltétlenül hoz olyan bevételeket, mint a kiemelt térségek turizmusa, azonban lehetőséget teremt a fenntartható, hosszú távú turizmusba való bekapcsolódásra.

A régió aprófalvas térségei számára két alternatívát emelnék ki, az egyik a geoturizmus a másik a *Creative Region* kutatás során létrehozott applikáció, aminek egyik fő célja épp az, hogy az egyébként turisztikai árnyékhelyzetben lévő településekről mutasson be érdekes, egyedi értékeket.

A *Creative Region* kutatásban való részvételünk során azt tapasztaltuk, hogy az aprófalvas térségek számára a megoldást a csillagtúrák szervezése jelenti, hiszen egy jó minőségű szállásról kiindulva számos olyan túrát lehet ajánlani a vendégek számára, ami egyedi élménnyel szolgál és különleges hangulatokat, szép tájakat képes megmutatni olyan településeken, amelyek képesek arra, hogy biztosítsák a mindennapok zajából való kilépést.

IV.1. Geoturizmus

A hagyományos tömegturizmus alternatívájaként 1980-tól jelent meg az ökoturizmus, aminek lényege a természeti környezet tudatos megóvása mellett a fenntartható és környezetbarát vendéglátás. Az újabb ágazat, a geoturizmus, a különleges természeti és kulturális adottságú tájak megóvását is tartalmazza. A geoturizmus a földtani értékekre alapozva magában foglalja a bányászati és örökségturizmust, vagyis a természeti adottságok mellett, figyelembe veszi az emberek által kialakított környezetet, építészetet is. A geoturizmus jellemzően kis és középméretű családi és baráti vállalkozásokra épül, valamint a helyszínekre látogató turistáknak több lehetőséget ad a helyi közösségekkel való közvetlen kapcsolat kialakítására. Észak-Magyarországon, ahogy ezt már említettem két geopark is található, melyek nagyobb látogatói létszámmal, mégis alternatív turisztikai formaként működnek.

A Novohrad-Nógrád Geopark 64 magyarországi és 28 szlovákiai települést foglal össze. A geopark felöleli a Cserhát, a Medves, a Karancs és a Cseres-hegység hegyvonulatait, valamint magában foglalja a Karancs-Medves Tájvédelmi Körzetet is. Területén található az UNESCO világörökségi listáján szereplő Hollókő, a Cserhát

Natúrpark, az Európa Diplomás Ipolytarnóci Ősmeradványok Természetvédelmi Terület, valamint a nemzeti kegyhelyként és nemzeti emlékhelyként nyilvántartott Mátraverebély-Szentkút is.

A Novohrad-Nógrád Geopark 2021-ben csatlakozott a GEOfood nemzetközi védjegyrendszerhez, amely az UNESCO Globális Geoparkok helyi termelői és éttermei számára kínál nemzetközi megkülönböztetési lehetőséget, s amelynek a célja a zéró kilométeres beszállítói láncok ösztönzése a fenntartható gazdaság és fenntartható természet érdekében (<https://www.nogradgeopark.eu/hu/novohrad-nograd-geopark>).

A Bükk-vidék Geopark 109 települést egyesít, felöleli a Bükk hegység és az Upponyi-hegység, valamint két dombsági kistáj Bükkalja és Bükkhát területét (<https://www.bnpi.hu/hu/geopark>).

A fentiekből is látható, hogy a falvak és aprófalvas térségek számára a geoturizmus bekapcsolódási lehetőséget jelenthet a fenntartható turizmusba, a helyi értékek és termékek bemutatására. Gyermekkoromat Felsőtelekesen és Rudabányán töltöttem, megélve az intenzív bányászat időszakát, az 1990 után bekövetkezett gazdasági szerkezetváltást, és azt a szabadságot is, hogy bebarangolhattuk a Telekes-patak völgyét. A későbbi pályám során tudományos érdeklődésem érthetően szülőhelyem problémái és azok megoldási lehetőségei felé fordult. A doktori disszertációmiban a bányabezáráshoz kapcsolódó társadalmi problémákkal foglalkoztam, az egyik mintaterületem Rudabánya volt. Már akkor is azokat a lehetőségeket kerestem, melyek a kisvárosok és a hozzájuk kötődő falvak megújulását segíthetik, így például a felhagyott bányászati területek hasznosítási lehetőségeit (SISKÁNÉ SZILASI et al., 2013). Később kutatásaink során ráébredtem, hogy a geoturizmus valódi megoldást jelenthet a hasonló térségek számára, és lehetőséget ad a területen lévő látnivalók, egyedi értékek szélesebb körben történő bemutatására.

Az egyik ilyen terület a Rudabányai-hegységben található Telekes-patak szurdoka volt (SISKÁNÉ SZILASI et al., 2014). A természetjáráshoz kapcsolódóan az észak-magyarországi túrázók mobilitási szokásait mértük fel (KÓRÓDI – SISKÁNÉ SZILASI, 2015). A felsőoktatási intézmények és környezetük kapcsolódásait az úgynevezett „harmadik misszió” foglalja össze, ami tartalmazza a társadalmi szerepvállalást a fenntarthatóság és környezetvédelem elveinek szem előtt tartásával (SZABÓ-TÓTH, 2022).

A Miskolci Egyetem Műszaki Föld- és Környezettudományi Karán ehhez kapcsolódva hoztuk létre a *Geoturisztikai szakemberképzést*¹⁰. A szakirányú továbbképzési szakon olyan speciális tudással rendelkező turisztikai szakemberek képzése a cél, akik képesek felmérni a geoturisztikai adottságokat és áttekinteni a lehetőségeket, középpontba helyezve a fenntarthatóságot, hogy komplex turisztikai programokat hozzanak létre olyan területek számára, melyek bekapcsolódása a turizmusba így elősegíthető.

¹⁰ <https://mfk.uni-miskolc.hu/szakiranyu-tovabbkepzesek?kepzesId=234>.

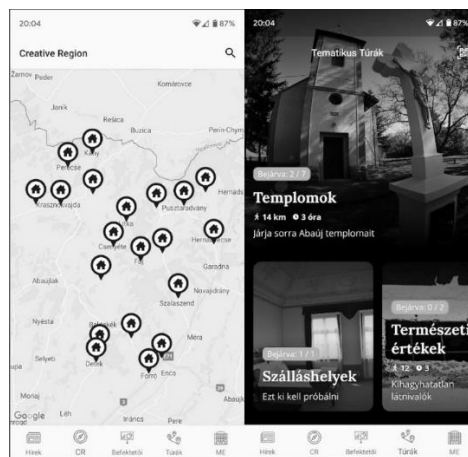
IV.2. Creative Region

A Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programjának *Creative Region I. és II.* kutatása keretében a társadalmi fenntarthatóság vizsgálatára került sor az Abaúji-Cserehát 25 településére vonatkozóan. A kutatást interdiszciplináris kutatócsoport végezte földtudományi, gazdasági, társadalom-, egészség-, jog- és bölcsészettudományi szakemberek részvételével.

Az Abaúji-Cserehát települései fejlődésük során számos olyan történelmi, területi, gazdasági változást éltek meg, melyek során periferikus helyzetbe kerültek. A periferikus helyzetben lévő (határmenti), rurális térségek esetében a népesség megtartásának és vonzásának problémája halmozottan jelenik meg. Kiváltképp igaz ez az 1000 fő alatti településekre, de érinti azokat a kis- és középvárosokat is, melyek szűkebb és főleg aprófalvakból álló vonzáskörzettel rendelkeznek. A társadalmi fenntarthatóság egyik fontos kérdése tehát, hogy miként lehet a népesség elvándorlását csökkenteni, milyen helyi értékekre lehet alapozni, hogy a helyhez való kötődést erősíteni tudjuk a fiatal generációkban, milyen innovatív megoldások szükségesek a terület működésének fenntartásához?

A kutatás során létrehozásra került egy településszintű részletes statisztikai adatbázis, valamint a helyi értékek adatbázisa. A helyi értékek és tudás felmérése terepi kutatás keretében többféle empirikus módszerrel történt (strukturált interjúk a helyi döntéshozókkal, vezetőkkel; lakossági fórumok, fókuszcsoportos interjúk, lakossági kérdőíves felmérés). A települések gazdasági, társadalomföldrajzi jellemzőinek feltárása mellett elkészült a kulturális értéktár, mely tartalmazza a helyi értékeket, emlékeket. A mai kor igényeihez alkalmazkodva, a társadalmi innováció és fenntarthatóság keretében, létrejött egy mobiltelefonos applikáció.

Az eredmények bemutatására és a települések láthatóságának biztosítására ad lehetőséget az *Abaúji Mutató* (5. ábra).

5. ábra: Az Abaúji Mutató felületei

Forrás: Abaúji Mutató on the App Store (apple.com), saját szerkesztés

Az applikáció lehetőséget ad a helyi identitás erősítésére, van benne eligazodást segítő adattár, tartalmazza a helyi híreket, ezen kívül turisztikai programlehetőségeket, arcképcsarnokot és még sok egyebet is.

Faragó (2022) részletesen ír az *Abaúji Mutató*ról és bemutatja, hogy milyen szerepe van az elfeledett települések láthatóvá tételében. A *Creative Region III.* kutatás során folytatjuk a munkát az Edelényi járásban, és bízunk abban, hogy ott is sikerül bemutatnunk azokat a helyi értékeket, melyek alapjai lehetnek egy alternatív turisztikai formának.

V. Összegzés

A tanulmányban igyekeztünk bemutatni az Észak-Magyarország régió szerepét Magyarország turizmusában a statisztikai adatok segítségével. Áttekintettük a falusi turizmus részterületeit, és az Észak-Magyarország régióban található példákkal támasztottuk alá, hogy a kisebb településeknek is van esélye arra, hogy bizonyos termékekkel országos és akár nemzetközi ismertségre tegyenek szert a turisztikai piacon.

A turisztikai stratégiákból kiemeltük azokat a főbb elemeket, melyek meghatározták, illetve a jövőben meg fogják határozni a régió fejlesztési irányait. Bemutattuk, hogy az eddigi kutatásaink során milyen lehetőségeket látunk a falusi térségek számára a turizmusba történő bekapcsolódásra.

A geoturizmus azért is jelenthet megoldást, mert a fenntarthatóság mellett a helyi szereplőknek, termékeknek és értékeknek is szerepet szán, valamint a geoparkok esetében is láhattuk, hogy számos település együttműködésével valósítja meg a programokat.

A *Creative Region* kutatás pedig bebizonyította, hogy a helyi értékekre és a modern eszközökre alapozva láthatóvá lehet tenni a nagyközönség számára a hátrányos helyzetben lévő falvakat és aprófalvakat.

Irodalom

- [1] BUJDOSÓ Z. et al. (2007): A helyi idegenforgalmi adóbevételek szerepe az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, IV. évf., 1, pp. 55–69.
- [2] DASPER, K. (ed.) (2014): *Rural tourism-an international perspective*. Cambridge Scholars Publishing, UK, p. 421.
- [3] DÁVID L. et al. (2021): 6. Turizmus. In: KOCZISZKY Gy. (szerk.): *A Kárpát-medence régiói – Észak-Magyarország*. Budapest, HVG-Orac, pp. 422–443.
- [4] FARAGÓ L. (2022): Kreatív büszkeségtér – Az Abaúji Mutató és akik használják. *Szellem és Tudomány*, 2022/2. szám, pp. 14–26.
- [5] G. FEKETE É. (2007): A turizmus megjelenése és szerepe az aprófalvak funkcióváltásában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, IV. évf., 1, pp. 21–54.

- [6] GOPAR, R. et al. (2008): Rural Tourism Development: Constraints and Possibilities with a special reference to Agri Tourism. In: *Conference on Tourism in India – Challenges Ahead*, (15–17 May 2008), IIMK, pp. 512–523.
- [7] GREFFE, X. (2009): Is rural tourism a lever for economic and social development? *Journal of Sustainable Tourism*, Volume 2, Issue 1–2: Rural Tourism and Sustainable Rural Development, pp. 22–40.
- [8] KANTAR, S. – SVRZNIJAK, K. (2017): Development of sustainable rural tourism. *Deturope*, 9 (1), pp. 26–34.
- [9] KÓRÓDI T. – SISKÁNÉ SZILASI B. (2015): Az Észak-magyarországi túrázók turisztikai mobilitási szokásai. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 70–78.
- [10] PÉTER Zs. (2021): 7. Kastélyok szerepe a régió turizmusában. In: KOCZISZKY Gy. (szerk.): *A Kárpát-medence régiói – Észak-Magyarország*. Budapest, HVG-Orac, pp. 444–449.
- [11] PISKÓTI I. (2006): Az Észak-magyarországi régió turisztikai fejlesztési stratégiájának összefoglalója. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, IV. évf., 1, pp. 70–80.
- [12] SISKÁNÉ SZILASI B. et al. (2013): Észak-Magyarország felhagyott bányászati területeinek hasznosítási lehetőségei. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 10 (1), pp. 26–36.
- [13] SISKÁNÉ SZILASI B. et al. (2014): A new geotouristic attraction: Telekes valley. In: STRBA, L. (szerk.): *Geotour & IRSE 2013: Strategies of building geotourist and geoheritage attractions; IRSE: Mining heritage of Central Europe and its protection; Conference proceedings*, Kosice, Technical University of Kosice, pp. 40–48.
- [14] SZABÓ-TÓTH K. (2022): Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás. Úton az elkötelezett, szolgáltató, negyedik generációs egyetem felé. In: K. NAGY E. – SZABÓ-TÓTH K. (szerk.): *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarországi régió felemelkedéséért*. Miskolci Egyetemi Kiadó, pp. 162–179.

Egyéb internetes források

- [15] *Abaiji Mutató*. <https://apps.apple.com/us/app/aba%C3%BAji-mutat%C3%B3/id1463391469>.
- [16] *Bükk-Vidék Geopark*. <https://www.bnpi.hu/hu/geopark>.
- [17] GYURKÓ Á. – BUJDOSÓ Z. (2019): *Turisztikai versenyképesség és a potenciál kapcsolata az Észak-Magyarország régióban*. <https://www.turisztikaitanulmanyok.hu/2019/12/23/gyurko-adam-bujdosozoltan-turisztikai-versenykepesség-es-a-potencial-kapcsolata-az-eszak-magyarorszag-regioban/>.

- [18] KÓRÓDI, M.– DÁVID, L. D. (2019): *The uniqueness of the Hungarian rural tourism supply*. <https://jots.cz/index.php/JoTS/article/view/93/62>.
- [19] KSH (2020): 6.6.5. *A települések száma és népessége jogállás szerint, 2020. január 1.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fol005a.html.
- [20] KSH (2022): 27.1.1.15. 27.1.1.22. *A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma turisztikai régióként.* https://www.ksh.hu/stadat_files/tur/hu/tur0021.html.
- [21] KSH (2022): 27.1.1.15. *A többnapos turisztikai célú belföldi utazások időtartama célrégió szerint [ezer nap].* https://www.ksh.hu/stadat_files/tur/hu/tur0014.html.
- [22] KSH (2022): 27.1.1.9. *A Magyarországra tett külföldi többnapos utazások megoszlása a felkeresett turisztikai régió és országok szerint [%].* https://www.ksh.hu/stadat_files/tur/hu/tur0009.html.
- [23] *Novohrad-Nógrád Geopark.* <https://www.nogradgeopark.eu/hu/novohrad-nograd-geopark>.

Süveges Gábor Béla¹¹ – Török Zsuzsanna¹²

**A FOGYASZTÓI ELKÖTELEZETTSÉG VIZSGÁLATA BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
VÁRMEGYEI FESZTIVÁLOK TÜKRÉBEN.
JAVASLATOK AZ ONLINE JELENLÉT ÉS A TURISZTIKAI ATTRAKTIVITÁS
NÖVELÉSE ÉRDEKÉBEN¹³**

Tanulmányunk a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei kézműves, művészeti, népművészeti és gasztrofesztiválok vizsgálatán keresztül mutatja be a fogyasztói elkötelezettség kialakításának módját, illetve a turisztikai attrakciók feltételrendszerét, jellegzetességeit.

Az írás nagy hangsúlyt fektet a fesztiválok online jelenlétének vizsgálatára, reprezentációjára és közösségi média megjelenésére. A kutatási eredményeket összegző tanulmány betekintést nyújt a fesztiválok közösségimédia-használatába (vagy nem használatába), elemzi a fesztiválok online jelenlétét és javaslatokat fogalmaz meg a (közösségi/online) médiamegjelenés lehetséges kiterjesztésére.

A tanulmány első részében az online szféra szerepét és jelentőségét vizsgáljuk a 21. századi élményfogyasztásban, majd megvizsgáljuk a fókuszterületünkön szervezett legnagyobb fesztiválok online reprezentációját, elemezzük azok hatékonyságát és ezzel párhuzamosan turisztikai javaslatokat fogalmazunk meg az attrakcióvá válás, a helyi termékek népszerűsítése és az online jelenlét növelése érdekében.

I. Az online jelenlét

Ahogy Geetz (2008) rámutat, a fesztiválok ideiglenes tematikus nyilvános ünnepek, és mint ilyenek, a turisztikai ipar fontos ágazatát képezik. Mivel a fesztiválok egy adott pillanatban zajlanak, meg kell találniuk a módját annak, hogyan vonzzák és tartásuk meg a közönségüket és közösségeiket akkor is, amikor éppen két esemény között vannak.

Az elköteleződés biztosításának legjobb módja a marketingkommunikációs eszközök használata, amelyek az elmúlt évtizedben sokat változtak. A jelenlegi marketingkörnyezet bizonyos szempontból hasonlít a II. világháború előtti korszakhoz. A tömegmédia és a tömegmarketing megjelenése előtt a gyártók olyan termékeket állítottak elő, amelyek megfeleltek a vásárlók egyedi, személyes igényeinek, és a gyártó és a vásárló közötti marketingpárbeszéd általában személyes és célzott maradt (SARAVANAKUMAR – SUGANTHALAKSHMI, 2012).

Az 1990-es évek közepére, illetve – a posztoszocialista országok esetében – az 1990-es évek végére az internet és a közösségi média elterjedése megváltoztatta

¹¹ A Miskolci Egyetem GTK Pénzügyi és Számviteli Intézet intézetigazgató-helyettese.

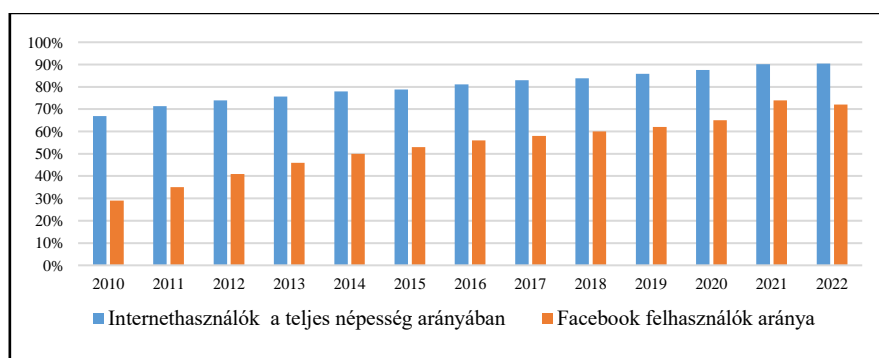
¹² A Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete mesteroktatója.

¹³ Készült az RRF-2.3.1-21-2022-00013 azonosítójú *Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratórium* elnevezésű projektben, Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervének keretében, az Európai Unió Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszközének támogatásával.

fogyasztói magatartásunkat. A vásárlók elkezdtek saját marketingüzeneteiket eljuttatni hozzászólások, vásárlói vélemények és/vagy blogbejegyzések formájában és a szájról szájra terjedő marketing régi „hagyománya” ismét befolyást nyert. A technológia lehetőséget ad arra, hogy interakcióba lépjünk a vállalatokkal, márkákkal, gyártókkal és fesztiválokkal, és – ahogyan Court és társai kutatásukban feltárják (2009) – mi, vásárlók szívesen lépünk nyílt kapcsolatra a megvásárolt márkákkal, és szívesen osztjuk meg tapasztalatainkat az interneten. A hagyományos fogyasztói döntési folyamat megváltozott, a megfontolom-értékelem-megveszem helyett a megfontolom-értékelem-megveszem-megosztom-kötődöm ötössége vált jellemzővé.

II. Regionális fesztiválok az online térben

Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye kézművessége/népművészete, művészete, gasztronómiája és az ehhez kapcsolódó egyesületek, intézmények esetében az online jelenléte intenzitása megfelelőnek tekinthető. Az aktív kézművesek és művészek többsége tagja egyesületeknek, amelyek segítik őket a kiállításokon, workshopokon és fesztiválokon való megjelenésben. A legtöbb egyesület a közösségi médiában is aktív, különösen a Facebookon.¹⁴ A Facebook-posztok beszámolnak tevékenységükről, bemutatják munkáikat, és felhívják a figyelmet bizonyos eseményekre. Néhányan közülük még weboldalakat is üzemeltetnek, Instagram- és Twitter-fiókkal rendelkeznek.¹⁵

I. ábra: Az internetelterjedtség és Facebook-használók aránya¹⁶

Forrás: www.statista.com. Saját szerkesztés.

¹⁴ Hegyaljai Mesterek Népművészeti Egyesülete: <https://www.facebook.com/groups/256119784579784570808>; Bükkaljai Mesterek Népművészeti Egyesülete: <https://www.facebook.com/Bükkaljai-Mesterek-Népművészeti-Egyesülete-120331373206504/>; Matyó Népművészeti Egyesület: <https://www.facebook.com/matyofolk/>; Fügedi Márta Népművészeti Egyesület: <https://www.facebook.com/kezmuvesekhaza.hu>; Sajómenti Népművészeti Egyesület: <https://www.facebook.com/SajomentiNepmuveszetiEgyesulet>; Libabőr Népművészeti Egyesület: <https://www.facebook.com/libabor.nepmuveszetiegyeselet>.

¹⁵ Honlapok: Matyó Népművészeti Egyesület: <https://matyofolk.hu>; Fügedi Márta Népművészeti Egyesület: <https://www.kezmuvesekhaza.hu>; Sajómenti Népművészeti Egyesület: <http://sajomentine.hu>.

¹⁶ <https://www.statista.com/statistics/1123184/hungary-internet-penetration-rate/>.

Korántsem ennyire biztató a helyzet, ha maguknak a turisztikai vonzerőt jelentő fesztiváloknak az online jelenlétét vizsgáljuk. Annak ellenére, hogy a kutatások szerint napjainkban a közösségi médiafelületek tekinthetőek a domináns kommunikációs csatornáknak, különösen a 34 év alattiak körében (CHAPPUIS – PARVIZI, 2011), a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei fesztiválok nem kapcsolódnak aktívan a közönségükhöz a közösségimédia-felületeken keresztül.

Ha megnézzük az internet és a közösségi média használatának legújabb magyarországi statisztikáit, rögtön rájövünk, hogy a fesztiválok nagy lehetőséget szalasztanak el a bemutatkozásra és a potenciális vásárlók figyelmének felkeltésére.

A statista.com weboldal szerint Magyarországon az internet elterjedtsége 2022-ben 90,5%, és a nethasználók mintegy 70%-a használja a Facebookot.¹⁷ Az előrejelzések szerint 2027-re a teljes digitális populáció 65,09%-a lesz havi szinten aktív Facebook-használó. 2022-ben a YouTube volt a második legnépszerűbb közösségi médiaplatform 5,08 millió felhasználóval. Bár az előrejelzések a növekedési ütem lassulását prognosztizálják, így is 5,81 millió felhasználóra számíthatunk 2028-ban. Növekvő arányt mutat az Instagram (3,04 millió felhasználó), a Pinterest, a Twitter és a reddit is.

A DataReportal hasonló eredményeket idéz. 8,01 millió ember használja az internetet, és 7,09 millióan a közösségimédia-platformokat, ami a lakosság 73,5%-a. A Facebook a felhasználók abszolút kedvence, ez a második leglátogatottabb weboldal, csak egy keresőmotor, a google.com előzi meg. A mobilalkalmazások tekintetében ugyanezt a tendenciát látjuk: A Facebook Messenger vezet a statisztikát,¹⁸ majd a Facebook, a Viber és az Instagram következnek.

A fenti adatokat figyelembe véve kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy milyen vásárlói utat jár be valaki, aki turisztikai céllal Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye valamelyik kézműves, művészeti vagy gasztronómiai fesztiválját kívánja meglátogatni. A kutatás első része 2020. november 1. és 2021. január 31. között zajlott, a HUSKROUA/1702/3.1/0027 pályázat keretében (TÖRÖK, 2021), majd 2021 júniusától 2022 novemberéig utánkötéses vizsgálat történt.

III. A fogyasztói út állomásai – kutatási tapasztalatok

Annak érdekében, hogy megtudjuk, hogyan dönt a közönség a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye egyes fesztiváljain való részvételről, hogyan befolyásolja döntésüket az online és különösen a közösségimédia-jelenlét, illetve hogyan kommunikálnak a rendezvényt, 2020 novembere és 2021 januárja, majd 2021 június és 2022 novembere között felmérést végeztünk a Facebook-felhasználók körében. Az online felmérés a survio.com oldalon volt elérhető 2020. november 1. és 2021. január 30., 2021. június és 2021. augusztus 31., 2022. március 15. és 2022. június 15., illetve

¹⁷ A 2023. március 2-án közzétett adatok szerint 2023 februárjában már 7,3 millió Facebook-használó volt Magyarországon. Forrás: <https://www.statista.com/statistics/1029765/facebook-users-hungary/>.

¹⁸ A 2023. március 2-án közzétett adatok szerint 2023 februárjában 5,84 millió ember használta Magyarországon a Messengert. Forrás: <https://www.statista.com/statistics/1031801/messenger-users-hungary/>.

2022. augusztus 1. és 2022. október 1. között. A részvételi felhívást 4600 embernek küldtük ki, akik a Facebookon követik a nagyobb megyei és regionális kézműves fesztiválokat vagy azok szervezőit, illetve kommenteket írtak az eseményekhez. Összesen 2934 válasz érkezett, amelyek alapján az alábbiakra következtethetünk:

A fogyasztó döntéshez vezető útjának első szakaszában a megfontolás, a tájékozódás a cél. A Covid-járvány óta világszerte megfigyelhető a közösségi médián folyó kommunikáció szerepének erősödése a fogyasztói döntésekben. Ennek megfelelően – miután a potenciális fesztiválózó (a fogyasztó) kiválasztotta azt az időintervallumot, amikor számára megfelelő az utazás és megnézte a rendelkezésre álló fesztiválok tematikáját – a közösségi oldalakhoz fordul, hogy további információt szerezzen az eseményekről.

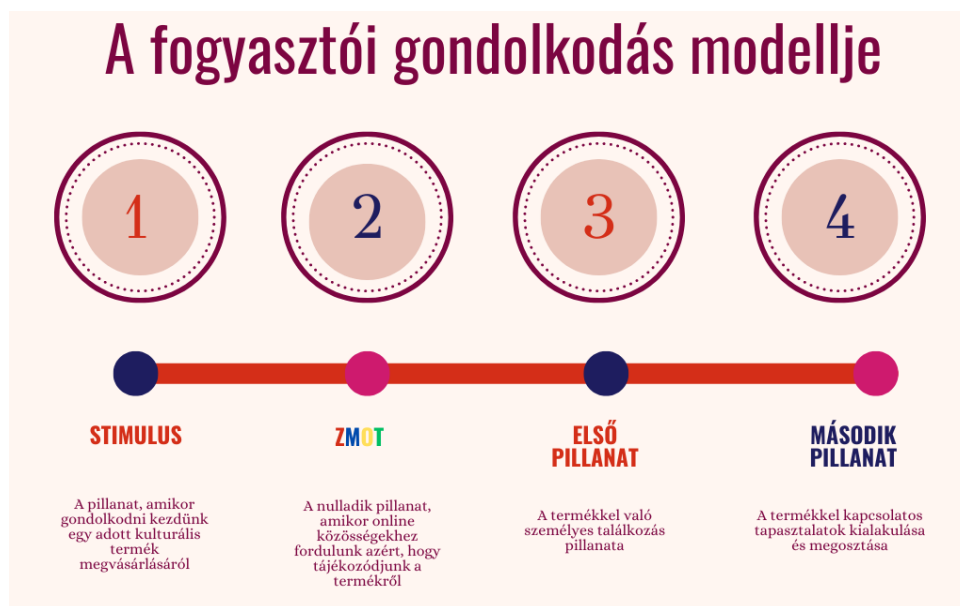
Az online marketing térnyerése előtt a fogyasztói döntéseket üzenetek alapján hoztuk meg. Az igazságnak két pillanata volt: a termékkel való találkozás és a termék használata során szerzett tapasztalat. A Google 2011-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy napjainkban létezik egy nulladik pillanat is, melyet a Zero Moment of Truth (ZMOT) kifejezéssel írhatunk le (LECINSKI, 2011). Ebben a nulladik pillanatban a stimulus megtapasztalása után a fogyasztó az internethez fordul és igyekszik mindent kideríteni a termékről, aminek megvásárlásán gondolkodik. A marketingüzenet így ma már sokkal inkább egy kétoldalú „beszélgetésnek” tekinthető, amiben a termék és a potenciális vásárló között valamiféle közvetett vagy akár közvetlen interakció alakul ki.

A kézműves, népművészeti, művészeti és gasztrofesztiválok esetében a potenciális fogyasztó elsőként magukra a fesztiválokra keres rá, megvizsgálja azok honlapját, közösségimédia-jelenlétét és amiről nem talál megfelelő mennyiségű és minőségű információt, azt kizárja a jelöltek közül. A fesztiváloknak jó esélyük van ún. márkaközösségek kialakítására. A márkaközösségek „speciális, földrajzilag nem kötött közösségek, amelyek egy márka rajongói közötti társadalmi kapcsolatok strukturált halmazán alapulnak” (BAGOZZI – DHOLAKIA, 2006: 45). A márkaközösségek építésében az jelenti a kihívást, hogy bár az interakciók ösztönzése pozitív hatással van a közösségre, a marketingesek csak passzív szerepet játszhatnak magának a közösségnek a formálódásában (LEE – KIM – KIM, 2011). A ZMOT-szakaszban tapasztaltak után a potenciális fogyasztó dönt, és megvásárol egy adott terméket, esetünkben jegyet vesz egy fesztiválra, szállást foglal az adott helyen, tervezni kezdi utazását.

A fogyasztói út következő szakaszában találkozik a termékkel, vagyis elmegy a kiválasztott fesztiválra, ahol élmények érik, tapasztalatokat szerez, majd új fejezet kezdődik. A közösségi média térhódításával a fogyasztók elkezdtek interakcióba lépni a megvásárolt termékekkel, szolgáltatásokkal és élményekkel. A nyaralás alatt és a visszatérés után az utazók általában aktívak a közösségimédia-hálózatokon. Értékeléseket tesznek közzé, „lájkolják” az úti célokkal, eseményekkel vagy élményekkel kapcsolatos oldalakat.

Ebben a szakaszban a geolokációs alapú közösségi média platformokra kell felhívunk a figyelmet. Ezek az alkalmazások elsősorban mobilszközökre készültek,

és legnépszerűbb funkciójuk, hogy tájékoztatnak másokat a felhasználók aktuális tartózkodási helyéről. Az első geolokációs alapú közösségimédia-platform a Foursquare volt, amely Magyarországon nem vált népszerűvé. A Facebookon és a Google-on belüli helyalapú szolgáltatásokat és a Waze speciális szolgáltatásait sokkal többen használják. Egyes alkalmazások még azt is lehetővé teszik, hogy a felhasználók saját tapasztalatokat, véleményeket, esetleg érdekességeket adjanak hozzá egy adott helyhez vagy eseményhez, és „helyi idegenforgalmi ügynökké” váljanak, így befolyásolva fogyasztói döntéseinket.

2. ábra: A fogyasztói gondolkodás modellje
Forrás: Saját szerkesztés

IV. Javaslatok

Ahogy egyre több időt töltünk az interneten és a közösségimédia-hálózatokon, fogyasztói döntéseink egyre inkább a vállalatokkal és márkákkal való interakciókat tükrözik.

A Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei fesztiválok bizonyos mértékig használják a digitális marketing eszközeit, felismerték a közösségi médiában rejlő lehetőségeket a közönséggel való elköteleződés és együttműködés terén.

Online felmérésünk eredményei megerősítik, hogy az online térben keletkező és terjedő szájhagyomány, a zero moment of truth és a fogyasztói vélemények, azaz a fogyasztóvezérelt közösségimédia-marketing egyre nagyobb hatással van a fesztiválok döntési folyamatára.

A továbbiakban javaslatokat fogalmazunk meg a fogyasztói döntések befolyásolására vonatkozóan a fogyasztói döntés egyes állomásain.

IV.1. Ajánlások a ZMOT-szakaszban

A kutatás tapasztalatai szerint a régió fesztiváljai jelen vannak az online térben, használják a digitális marketing eszközeit, de a tudatos marketingstratégia sok esetben hiányzik. Mivel az online elkötelezettség egyre fontosabb szerepet játszik egy rendezvény sikerében, a fesztiválszervezőknek fel kell ismerniük, hogy a közösségi média és a blogoldalak hatékony eszközök a potenciális fogyasztók elérésére a mérlegelési és értékelési szakaszban. Bár a fesztiválok többsége aktívan használja a Facebookot a fogyasztók bevonására, a bevonás nagy része közvetlenül a szervezett események előtt és alatt történik. A kutatás szerint a fesztiválok utáni élményt minden esetben figyelmen kívül hagyják. Ahogy Clawson és Knetch (2013) rámutat, a turizmus többfázisú élmény. Jóval a látogatás előtt kezdődik, és jóval a látogatás után is folytatódik. Kutatásunkban interjúkat készítettünk a fesztiválszervezőkkel. Az eredmények azt mutatták, hogy a közösségimédia-marketinget és az online jelenléte gyakran hivatalos stratégia nélkül végzik, sőt a közösségimédia-jelenléte gyakran egyéb feladatokat is ellátó munkatárs kezeli. Ha figyelembe vesszük, hogy a kutatás alapján a közösségi média kiemelten fontos, akkor az első ajánlásunk nem lehet más, mint az, hogy a fesztiváloknak olyan munkatársakat kellene alkalmazniuk, akiknek szakterülete a közösségimédia-megjelenés generálása. Hudson és Hudson egyenesen azt javasolja, hogy bloggerek segítségével növeljük a fesztiválokkal kapcsolatos közösségi interakciók számát.

A fesztiválszervezőknek érdemes megfontolniuk a közösségimédia-elemző eszközök használatát, hogy azonosítsák a legfontosabb influencereket, és megtalálják a legjelentősebb közösségimédia-lábnyommal rendelkező követőiket.¹⁹ Az ilyen influencerek jutalmazásával tovább erősíthetik online jelenlétüket a közösségi médiában.

Ahhoz, hogy megfelelő tartalmat gyártsunk, megfelelő tartalomstratégiára van szükség. Esetünkben ez nem (csak) a fizetett hirdetések jelentését, hanem az események során keletkezett tartalmak megosztását. A fesztiválok esetében elsősorban saját tartalmak gyártását tartjuk kívánatosnak, a stock fotók használatát nem tartjuk szerencsésnek. A Facebook rendszere figyel, hogy milyen időszakokban a legaktívabbak a követők, így érdemes a posztokat ezekre az időszakokra időzíteni. Általános szabályként elmondható, hogy reggel 6–9 között, illetve este, 18–20 óra között a legaktívabban a felhasználók.²⁰

A tartalomstratégia fontos része lehet a tematizálás is, ami azt jelenti, hogy a kommunikálni kívánt területeket egy-egy napra tematizáljuk. Hétfőnként a fesztivál programjairól, keddenként a környékbeli látnivalókról, szerdánként szállásokról és éttermekről, csütörtökönként korábbi látogatói élményekről posztolhatunk. A tematizálásban javasolt a hashtagek használata, mert a ZMOT-pillanatban az érdeklődő így könnyebben rátalál a számára fontos információra.

¹⁹ A legnépszerűbb közösségimédia-figyelő alkalmazások: Brand24, Talkwalker, BrandMentions, Brandwatch és a YouScan.

²⁰ Természetesen a fesztiválok esetében olyan külföldi vendégekkel is számolnunk kell, akik más időzónában élnek, így érdemes az angol nyelvű posztokat más időintervallumokra időzíteni.

Fontos, hogy a közösségimédia-felületeken elérhető kampánytípusok esetében a célunknak legmegfelelőbb kampányt válasszuk. A META (Facebook, Instagram) hirdetési esetében a fesztiváloknak leginkább az „ismertség” és az „aktivitás” típusú kampányra érdemes figyelmet fordítani.

Kutatásunk rávilágított arra, hogy a régióban elérhető fesztiválok még mindig nem látják a Magyarországon újabbnak számító TikTokban és YouTube Shorts-ban rejlő lehetőségeket. Mindkét platform alkalmas arra, hogy rövid videók segítségével alakítsuk ki a potenciális fogyasztóban a vágyódást az élmény átélésére. Fesztiválok esetében nem javasoljuk a klasszikus, többperces vagy -órás videók feltöltését, a 30 másodperc és 1 perc közötti terjedelem sokkal hatékonyabb eszköze lehet az érdeklődés felkeltésének vagy elmélyítésének. A jelzett platformok a vertikális tájolást támogatják, képarány tekintetében pedig legalább 16 : 9-es, illetve 9 : 16-os képaránnyal dolgozzunk!

IV.2. Ajánlások az első pillanatra

Kutatásunk rávilágított arra, hogy a régió fesztiváljai, bár turisztikai attrakcióként tekintenek magukra, kevés esetben nyújtanak komplex látogatói élményt. A fesztiválok attrakciómenedzsmentjével kapcsolatban megfogalmazható javaslatok ennek megfelelően elsősorban a látogatómenedzsment területére fókuszálnak.

3. ábra: A látogatómenedzsment feladatai
Forrás: Rácz, 2011 alapján, saját szerkesztés

A látogatói élmény megteremtéséhez ma már kényelmi szolgáltatásokat (pl.: parkoló, mellékhelyiségek, pelenkázó, ruhatár), illetve kereskedelmi szolgáltatásokat is nyújtani kell. A látogatók igényeinek megfelelő termék kialakítása a fesztiválok esetében adott, így a látogatók számára nyújtott élmény folyamatos tökéletesítése, illetve a látogatók ismereteinek bővítése és az attrakcióval kapcsolatos attitűdjeik kedvező irányba történő alakítása a legfontosabb cél.

Erre leginkább a látogatómenedzsment harmadik feladatában, az interpretációban, vagyis a látogatás valódi élménnyé alakításában van lehetőség. Ehhez interpretációs terv készítését javasoljuk, amelyben a következő elemek szerepelnek:

- a fesztivál egészére és egyes elemeire vonatkozóan is küldetés kijelölése és célok meghatározása;
- potenciális versenytársak értékelése;
- a fesztivál erőforrásainak feltérképezése a különböző célcsoportok igényeinek figyelembevételével;
- az erőforrások azonosítása és értékelése után a fesztivál vonzerőtérképének elkészítése, amelyet az egyes elemek térbeli és tartalmi elrendezésének, illetve a közöttük kialakítható áramlásnak a tervezésére használhatunk;
- a meglévő keresleti trendek elemzése (demográfiai jellemzők, pl.: életkor, iskolai végzettség, jövedelem; pszichográfiai jellemzők, mint pl.: motiváció, értékek, attitűdök, életstílus).

Ahogy Lee és szerzőtársai (2008) is kiemelik, a fesztiválkörnyezet olyan sajátos atmoszférát jelent, ami lehetőséget kínál arra, hogy a résztvevők online tegyék közzé élményeiket. A fesztiváloknak éppen ezért ösztönözniük kell a közönségüket arra, hogy twitterezzenek, instagramozzanak és facebookozzanak a fesztivál ideje alatt. Ennek legegyszerűbb módja az, ha a fotók posztolását, a címkézéseket és a tweeteket jutalmazzuk valami egyedi, a fesztiválra jellemző árucikkkel.

IV.3. Ajánlások a második pillanatra

A fogyasztói gondolkodás első ábrán bemutatott modelljéből egyértelmű, hogy a második pillanat egy másik potenciális fogyasztó számára megegyezik az igazság nulladik pillanatával (ZMOT), ami rámutat a látogatás utáni online tevékenységek ösztönzésének fontosságára. Kim és Fesenmaier (2015) tanulmánya rámutat arra, hogy a pozitív élmények megosztása az utazás után felerősíti az élmény részeseinek pozitív érzelmeit, ami ezáltal pozitívabb értékeléshez vezet. Az értékelés pedig napjaink fogyasztói döntéseiben meghatározó jelentőségű. Kutatásunk rámutatott arra, hogy újra kell gondolni a hagyományos marketing költségvetést. A fesztiválok a marketingköltségvetésük nagy részét a fogyasztói döntések befolyásolásának szakaszára fordítják, holott a fogyasztókra az online térben szerzett, valós értékelésekből származó tapasztalatok ma már nagyobb hatással vannak. A fesztiváloknak ezért meg kellene fontolniuk, hogy a fizetett hirdetések mellett több erőforrást fordítsanak a saját tulajdonú médiumokra (weboldalak, Facebook-, Instagram- és Twitter-fiókok) és a szerzett médiára (a vásárlók által létrehozott csatornák, márkaközösségek stb.).

A fesztiváloknek fontolóra kell venniük, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésükre a fogyasztók egész évben történő megszólítására. A rendszeres posztok, intenzívebb online jelenlét sokat segíthet. Ilyen évközben kampány lehet például az, ha a résztvevők bevonásával próbálunk új programokat, logókat, innovációkat létrehozni. A részvétel fokozásának nagyszerű módját alkalmazta például a CineFest Miskolci Nemzetközi Filmfesztivál 2020-ban, amikor a COVID-19-járvány miatt nem nyílt lehetőség arra, hogy hagyományos fesztivált rendezzenek. A szervezők a miskolciakhoz fordultak, és arra kérték őket, hogy rövid, amatőr videók formájában mutassák meg a város és környéke iránti szeretetüket. A pályaműveket a nevezést benyújtók feltöltötték a CineFest honlapjára, egy előzsűri 30 alkotást választott ki a vetítésre, a zsűri és a közönség által kiválasztott legjobb filmeket pedig értékes díjakkal jutalmazták. A fesztivál így be tudta vonni a helyieket, fenntartotta az érdeklődésüket a fesztivál iránt – annak ellenére, hogy abban az évben nem volt „igazi” CineFest –, és online médijelenlétet tudott generálni.

Látjuk, hogy az élmények megosztásának, az értékelésnek az ösztönzése fontos, sőt, elengedhetetlen a mai online marketing világában, de – ahogy Kim és Hardin (2010) is rámutat – míg az észszerű kritika a szolgáltatások javításához vezethet, a fogyasztók a közösségi média segítségével káros információkat is terjeszthetnek.

V. Zárógondolatok

Agresszívebb digitális marketingstratégiával a fesztiválok több információt szerezhetnek a közönségükről és jelentősen javíthatják szolgáltatásaikat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az agresszív digitális marketing felveti a privát szférába való behatolás és a nem kívánt kommunikáció problémáját is. Ezért különösen fontos, hogy a fesztiválok etikusan vonják be a közönségüket a fesztivállal kapcsolatos kommunikációba, folyamatosan figyelemmel kísérik kommunikációjukat a kedvelők és követők szemszögéből is. A közösségimédia-marketing a kapcsolatról szól, és vékony a választóvonal a folyamatos jelenlét és a fogyasztók életébe történő túlzott beavatkozás között.

Bár a közösségi médiával foglalkozó társadalomtudományi szakirodalom egyre szélesebb körű, a fesztiválok speciális turisztikai helyzete és jelentősége miatt több, a területet célzó, fókuszált kutatásra lenne szükség. A közzétett kutatási jelentések többsége az online viselkedésre összpontosít és kevés figyelmet fordít a márkakapcsolatra, a marketingstratégiáknak a márkakapcsolat minőségére gyakorolt hatására vagy az igazság nulladik pillanatának hatására.

A folyamatosan változó online környezet nehezzé teszi a hosszú távon alkalmazható adatokat eredményező kutatások elvégzését, így kutatástechnikai szempontból mindenképpen az utánkövetéses vizsgálatokat tartjuk célravezetőnek. Jelen írás is egy utánkövetéses vizsgálat eredményeire épülve tett ajánlásokat a régió kézműves, művészeti, illetve gasztronómiai fesztiváljainak az online jelenlét és a turisztikai aktivitás növelése érdekében.

Irodalom

- [1] BAGOZZI, R. – DHOLAKIA, U. (2006): Antecedents and purchase consequences of customer participation in small group brand communities. *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 23, No. 1, pp. 45–61.
- [2] CLAWSON, M. – KNETSCH, J. L. (2013): *Economics of Outdoor Recreation*. London, Routledge.
- [3] CSAPÓ J. – TÖRÖCSIK M. (2020): *A turizmus jövője, a nemzetközi és hazai turizmus legújabb trendjeinek elemzése elméleti és gyakorlati megközelítésben*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.
- [4] GEETZ, D. (2008): Event tourism: definition, evolution and research. *Tourism Management*, 29, pp. 403–428.
- [5] KIM, J., – HARDIN, A. (2010): The impact of virtual worlds on word-of-mouth: improving social networking and servicescape in the hospitality industry. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, Vol. 19, No. 7, pp. 735–753.
- [6] LEE, Y.-K. et al. (2008): Festivalscapes and patrons' emotions, satisfaction, and loyalty. *Journal of Business Research*, Vol. 61, No. 1, pp. 56–64.
- [7] LEE, D. et al. (2011): The impact of online brand community type on consumer's community engagement behaviors: consumer-created vs marketer-created online brand community in online social-networking web sites. *Cyber-Psychology, Behavior & Social Networking*, Vol. 14, No. 1/2, pp. 59–63.
- [8] RÁCZ T. (2011): Attrakció- és látogatómenedzsment. In: AUBERT A. (szerk.): *Turizmusmenedzsment*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, p. 165.
- [9] SARAVANAKUMAR, M. – SUGANTHALAKSHMI, T. (2012): Social media marketing. *Life Science Journal*, 9 (4), pp. 4444–4451.
- [10] STEPHEN, A. T. – GALAK, J. (2012): The effects of traditional and social earned media on sales: A study of a microlending marketplace. *Journal of Marketing Research*, 49 (5), pp. 624–639.
- [11] TÖRÖK, Zs. (2021): Consumer Engagement in Social Media: A case study of five craft festivals in Borsod-Abaúj-Zemplén county. In: BĂRBULESCU, C. – MITU, S. (szerk.): *Passing a Triple Frontier: Traditional Civilization and Sustainable Development in Borsod-Abaúj-Zemplén, Maramures & Zakarpattia*. Cluj-Napoca, Romania, Editura Mega, pp. 53–76.

Egyéb internetes források

- [12] CHAPPUIS, B. et al. (2011): Are your customers becoming digital junkies? *McKinsey Quarterly*, July. Available at: <https://www.mckinsey.com/business>

- functions/marketing-and-sales/our-insights/are-your-customers-becoming-digital-junkies (letöltés ideje: 2023. 01. 04.).
- [13] COURT, D. et al. (2009): The consumer journey. *McKinsey Quarterly*, June. Available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/the-consumer-decision-journey> (letöltés ideje: 2023. 01. 21.).
- [14] HUDSON, S. – HUDSON, R. (2013): Engaging with consumers using social media: A case study of music festivals. *International Journal of Event and Festival Management*, 4, 10,
- [15] https://www.researchgate.net/publication/263074201_Engaging_with_consumers_using_social_media_A_case_study_of_music_festivals (letöltés ideje: 2023. 01. 20.).
- [16] KIM, J. – FESENMAIER, D. (2015): Sharing Tourism Experiences: The Posttrip Experience. *Journal of Travel Research*, 56, https://www.researchgate.net/publication/288041305_Sharing_Tourism_Experiences_The_Posttrip_Experience (letöltés ideje: 2022. 12. 18.).
- [17] LECINSKI, J. (2011): “*Winning the Zero Moment of Truth*”. [e-book]. Available at: <https://www.thinkwithgoogle.com/future-of-marketing/emerging-technology/2011-winning-zmot-ebook/> (letöltés ideje: 2023. 03. 13.).

**OKTATÁS: PROBLÉMÁK ÉS
LEHETŐSÉGEK**

K. Nagy Emese²¹

AZ ISKOLA AZ ESÉLYEGYENLŐSÉG MEGTEREMTÉSÉNEK A HELYSZÍNE

I. Bevezetés

Minden iskoláról, benne minden osztályról, tanulói csoportról elmondhatjuk, hogy tudásban heterogén összetételű. Ez az állítás igaz a legelittebbnek tűnő iskolákról és a „végeken” található, a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, szinte teljesen roma összetételű, sokszor csekély iskolai teljesítményt felmutató intézményekről is, ahol ez utóbbiakban, legtöbbször az alulmotiváltság az uralkodó. A tanulók között tapasztalható, tudásban jelentkező heterogenitás minden iskolában tetten érhető, még akkor is, ha a gyerekek családi háttere, a családok életvitele, egy-egy iskolán belül hasonlónak mondható. A tudásbeli heterogenitás jelensége komoly kihívások elé állítja a pedagógusokat akkor, ha fontosnak tartják – és higgyük el, hogy ez így van –, hogy minden diák a képességeinek megfelelően haladjon.

A jó szociális háttérrel rendelkező családokban a szülők azonban nem tartják értékesnek a tanulók képességeinek, erősségeinek, az iskolában nem értékelt tudásnak a sokszínűségét, nem tudják azt elvonatkoztatni a gyerekek családi hátterétől, így amiatt aggódnak, hogy gyermekeik tanulmányi előrehaladása nem biztosított az olyan osztályokban, ahol a tanulók alacsonyabb társadalmi csoportból származnak, mint az övék (COHEN – LOTAN, 2014). Ennek eredménye, hogy elviszik őket olyan iskolába, ahol a saját társadalmi rétegükből fogadnak be tanulókat, hátrahagyva volt iskolájukban egy olyan tanulói réteget, akik képességeikben sokszínűek, tehetségükben széles skálán mozognak, de a többségi társadalom számára fontos szocializációs szintjüket tekintve alacsonyabban vagy kimondottan alacsony szinten állnak (K. NAGY, 2016). A hátrahagyott tanulócsoporthoz számukra nem marad olyan tanulói csoport, akik mintájukkal, példájukkal követhetőséget, kihívást jelentenének, így megállnak vagy visszasüllyednek egy olyan szintre, amely eredményeként újratermelik a saját társadalmi rétegüket. Jellemző rájuk, hogy érdektelenek a tanulás iránt, úgy érzik, hogy az iskola fölösleges színtér, állomás jövőjük építése szempontjából (már ha egyáltalán felvázolnak jövőképet). A borsodi régióban az ilyen „hátrahagyott” iskolák sokaságával találkozunk és a továbbiakban az ilyen, szociálisan „homogén”, de képességeikben heterogén tanulói összetételre fókuszálunk.

A hátrányos, többségében roma gyerekeket befogadó iskolákról is elmondható, hogy a gyerekek képességei rendkívül széles skálán mozognak és ennek eredményeként tudásban heterogén tanulói csoportok oktatását kell, kellene megoldani. A pedagógusok sokszor nincsenek felkészülve, mondhatnánk, hogy nem lettek felkészítve arra, hogyan szervezzék meg az oktatást az ilyen tanulói csoportokban. Nem rendelkeznek azzal az ismeretekkel, hogyan biztosítsák ugyanazon időben az egyes tanulók számára az egyénre szabott oktatást, hogyan differenciáljanak úgy, hogy a diákok hasonló viselkedése és motiváltsága ellenére mind a tehetséggondozást, mind

²¹ A Miskolci Egyetem BTK Tanárképző Intézetének főigazgatója.

a felzárkóztatást hatékonyan szervezzék meg. Kérdés, hogyan elégítsék ki a tanulók egyéni tanulási szükségleteit, hogyan azonosítsák egyéni képességeiket (amelyek sokszor nem az iskolában preferált erősségeket jelentik) és tehetségeiket. Jellemző, hogy azzal próbálkoznak, hogy a tanulók teljesítményének a javítása érdekében egyéni tanulási terveket, személyre szabott feladatokat dolgoznak ki minden diák számára, de mivel ez nem hoz azonnali vagy legalábbis rövid távon eredményt, visszatérnek az „azonos szinten taníthatóság” módszereihez. Nem igazítják, változtatják, módosítják a tanítás- és tanulásszervezési gyakorlataikat – és ezzel párhuzamosan a tanulók teljesítményének az értékelését sem –, hogy annak eredményeképpen minden gyerek számára biztosítani tudják az esélyegyenlőség és a méltányos oktatás megvalósulását. Összességében azt mondhatjuk, hogy az ilyen jellegű munkaszervezés sok esetben nem vezet sikeres fejlesztésre az egyes tanulók tekintetében.

Ebben a fejezetben olyan tanítási elvre, fogásra (alapjában véve módszerre) hívjuk fel a figyelmet, illetve mutatunk be, amely a pedagógusok számára sikert ad a képességében és tudásában heterogén osztályterem hatékony kezeléséhez. Ez egy olyan lépésről lépésre, szisztematikusan történő építkezés, amelynek eredménye, hogy minden tanuló úgy érezze, hogy az iskola sikert nyújt számára, legyen az tehetséges vagy tanulásban lemaradt, ezzel érve el azt, hogy az esélyegyenlőség és a méltányos oktatás biztosított legyen. Tulajdonképpen a tanulók közötti státuszhelyzet²² rendezéséhez adunk segítséget, azt feltételezve, hogy az osztályterem, a maga sokszínűségével, a társadalom kicsinyített mása. Az osztályterem ilyen felfogása megkívánja, hogy feltárjuk, hogy a pedagógus által létrehozott környezet és az összeállított feladatok lehetővé teszik-e a tanulók számára, hogy a környezet és a tanárok által megalkotott feladatok segítsék a tanulók közötti interakciók létrejöttét, azok minőségét és szintjét, valamint azt, hogy egymást képesek legyenek elfogadni, egymással képesek legyenek együttműködni és eredményeként egymást képesek legyenek tisztelni. Felvillantjuk, hogy a pedagógusok hogyan éljenek irányító szerepükkel, hogyan szervezzék meg a méltányosságot jelentő oktatást, hogyan adjanak visszajelzést a diákok számára oly módon, hogy a fent megjelölt kívánalmak – elsősorban a tanulók közötti azonos státusból való kommunikáció – megteremtését segítsék. Az útmutatásunk viszonylag könnyen megvalósítható, mivel nem kíván speciális tantervet vagy tanmenetet, sőt, tanmenet- és tankönyvkövető és a 45 perces tanítási órához igazított. A tanóra felépítéséhez a mellékletben egy keretet ajánlunk, amelyet tartalommal maga a pedagógus tölt meg (*1. melléklet*). Ez a tartalom (a feladatok milyensége és „okossága”) az, amely rendezi a tanulók közötti státuszhelyzetet és oldja meg a tanulóknak az alulmotiváltságból való kilépését és a rendbontó magatartásnak a megszüntetését. Segítségével lehetőség adódik a tanulói csoport egészére és az egyes tanulók egyéni fejlesztésére. A munkánkat a Miskolci Egyetemen, 2022. szeptemberben, a tanárképzésben bevezetésre kerülő új koncepció segíti (K. NAGY et al., 2022).

²² A státuszrangsor az osztályhierarchiában elfoglalt hely, azaz a tanulók között kialakult sorrend, amely rangsorban az elfoglalt hely (státuszhelyzet) a csoportmunkában való részvételre és a feladat teljesítésére befolyásoló hatással van.

II. A státuszukban azonos helyet elfoglaló tanulók osztálytermének a jellemzői

Minden tanár arra törekszik, hogy az osztályban lévő tanulók jól teljesítsenek és közöttük harmonikus viszony, egymás felé elfogadó attitűd alakuljon ki. Az ilyen osztályban – legyen szó bármelyik tantárgyról – úgy érzi a diák, hogy értékes tagja a tanulói csoportnak, a többiek elfogadják őt, értékelik erősségeit és tudását. Ezt a pedagógus azzal érheti el, hogy olyan feladatokat jelöl ki a tanulók számára, amelyek érdekesek, megkívánják a tanulók többféle képességének a felhasználását, innovatív gondolkodásra serkentőek, miközben a tanulói csoport, benne a diákok, egymás tudására támaszkodva, együtt dolgoznak. Ez olyan feladatok összeállítását kívánja meg, ahol a tanulóknak lehetőségük van egymással gondolkodtató, alkotó vitába bocsátkozni, amelynek eredményeként egy új produktum jön létre és amely feladatmegoldás biztosítja minden tanuló erősségének/kompetenciájának a felhasználását. Egy példát említünk erre:

Matematika órán a száraz „Számítsátok ki a gúla felszínét, ha a méretei ...” helyett mennyivel élvezetesebb a feladat, ha ilyen:

Csoportfeladat, ahol 4-5 diák dolgozik együtt:

„A legismertebb négyzetalapú gúlaépítmények a piramisok. Tervezzetek az iskola belső udvarára egy, a piramisokhoz hasonló kerti építményt, amely pihenőhelyül szolgálhat! Az építmény nagyságát úgy válasszátok meg, hogy négy felnőt, egy asztalt körbeülve, kényelmesen elférjen!

Egyéni feladatok:

XY: Készíts az iskolaiújságba egy cikket a produktumról! Bár te választod meg, hogy mi kerüljön a hírbe, a leírásban mindenféleképpen szerepeljen a pihenőhely (gúla) mérete!

YZ: Add meg az általatok elkészített gúla oldalél-alaplap hajlásszögét!

ZA: Gyakorolj! Mennyi a gúlatokban az oldallapok hajlásszögének az összege?

AB: Ha üvegből készülne a gúla, mit javasolnál, hogy hány m^2 üveget rendeljenek meg az oldallapok elkészítéséhez?”

(A szerző saját gyűjtése)

Ha a feladat így lett összeállítva, akkor a pedagógus azt is biztosítja, hogy a tanulók között azonos státuszúból való kommunikáció jöjjön létre, hiszen mindenkinek van olyan képessége, amellyel hozzájárul a feladat sikeres megoldásához. Nos, az ilyen körülmény megteremtése a pedagógus feladata. Az így kialakított munkaléggörben, a tanulók között kialakult kapcsolatokban, minden tanuló a képességének megfelelően vesz részt a feladat megoldásában és vívja ki az elismerést társai szemében. Van egy elhagyhatatlan mozzanat, amely a pedagógustól érkezik és amely mindezt megerősíti: az értékelés. Mivel az osztályteremben a pedagógus a legmagasabb státuszú személy, az ő feladata az, hogy üzenetet küldjön az egyes tanulók és ezzel az egész tanulói csoport számára, amely nem más, mint a tanulók által kivívott, minden tanuló számára hallható, pozitív megerősítés.

A titok a tanulók képességeinek az ismerete, feltételeként összeállított feladatban van, amelyhez, sikeres feladatmegoldás esetén a pedagógusnak a szóbeli dicsérete társul. Lotan (2004) ezzel kapcsolatban úgy véli, hogy az, hogy mit értünk intellektuális, tudásbeli képességek, kompetenciák vagy egyszerűen egy tanuló okossága alatt, újradefiniálásra szorul, merthogy ma már a tudás jelentős része nem az iskolában megszerzett ismeretek csokra. Amit mindenféleképpen az iskolában kell megszerezni, az a tanulók együttműködése során kialakult szocializációs folyamat (amelynek fontos, sőt elengedhetetlen része a tanulók közötti státuszhelyzet rendezése), és amelynek ugyanilyen fontos eredménye a tudásban való előrehaladás. Ennek a körülménynek és folyamatnak a megteremtése a pedagógus feladata, amelynek a fogásait meg kell tanulnia.

Oakes és társai (1997) már évtizedekkel ezelőtt figyelemre méltó tanulmányt írtak a pedagógusoknak a tanulók képességéről vallott nézete és a tanulók tanulmányi teljesítménye közötti összefüggésről, arról, hogy a pedagógusok hogyan vélekednek a kettő viszonyáról. Ennek értelmében a pedagógusoknak a képességről vallott nézetei és a tanulók tudásáról alkotott véleményei szemben állnak az iskolában bevezetésre kerülő reformok szükségességével, azaz úgy vélik, hogy nincs olyan hatékony tanulást támogató változtatás, amelyik segít abban, hogy a tanulók felülemelkedjenek azon a teljesítményen, amelyet mutatnak. Szerintük a képességek (kicsit összetettebb értelemben az intelligencia) és az ehhez társuló „eleve elrendeltetés” határozza meg a tanulók iskolai teljesítményét. Az ő intelligenciáról alkotott felfogásuk az évszázada jelen lévő hagyományos iskolai berendezkedéssel és hagyományos osztálytermi munkaszervezéssel azonosul.

Rubin (2003) volt az első, aki kutatásai során bebizonyította, hogy a tudásban szegregáló osztályok kevesebb előnyt jelentenek a bennük lévő tanulók többségének, mint a tudásban heterogén tanulói csoportok. Ez utóbbi csoport tanításához azonban nyitott szemléletű, felkészült, a technikák és módszerek gyakorlati megvalósításában jártas tanárookra van szükség. Minden pedagógus tisztában van Gardner (1983) többszörös intelligenciaelméletével, de úgy tűnik, hogy mindezt a tanításuk során elfelejtik, és nem támaszkodnak rá a feladatok megalkotásakor, amihez természetesen a tanulók erősségeinek az ismerete párosul. Sőt, mint fentebb már említettük, a saját munkájuk könnyítésére, a pedagógusok nívós és felzárkóztatásra szoruló csoportjait hozzák létre, ezzel hagyva el a személyre szabott differenciálást és ezzel csökkentve a minőségi tanítást. Márpedig azok a tanulók, akik a „gyengék” csoportjába kerülnek, azok között is van olyan, fel nem ismert erős oldallal, tehetséggel rendelkező, akinek a személyre szabott fejlesztése elmarad, így ő lemarad. Tulajdonképpen így veszik el a többszörös intelligenciára, összetett képességekre való építés lehetősége, annak kiaknázása.

Egy képző feljegyzése: Egy gyakorlóiskolában voltam, ahol a pedagógusok a státuszkezelés fortélyait tanulták, ismerte a szabályt, miszerint a nívós vagy a felzárkóztató csoport negatívan hat a tanulók státuszkezelésére. Az óralátogatás során azonban azt tapasztaltam, hogy a négy csoport közül az egyikben

csak felzár-kóztatásra szoruló gyerekek voltak. A pedagógus magyarázata az volt, hogy így jobban halad a tananyaggal a nívós csoportokban. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a státuszkezelés a tanítási órák 10-20%-ában kívánatos munkaszervezési technika. Ezt az arányt ne sajnáljuk az alacsony státuszú gyerekek helyzetbehozásától!

(A szerző saját gyűjtése)

A probléma abban rejlik, hogy a pedagógus elvárásai eltérőek a két csoporttal szemben. A nívós, „okosak” csoportjával szemben a tanár magasabb elvárásokat támaszt, mint a „gyengékkel” szemben, így tulajdonképpen egy gyenge képességűnek tartott tanulónak esélye sincs arra, hogy felzárkózzon (mondhatnánk kibontakozzon), illetve megmutassa képességeit. Nagy a veszély akkor, ha ez a kategorizálás már alsó tagozatban megkezdődik. Azokban az iskolákban, ahol eleve szegregált, és ahova szinte csak roma tanulók járnak, ott legtöbbször ez a berendezkedés az uralkodó. Igen, ők olyan családokból érkeznek, ahol a viselkedés, a szókincs, az olvasottság nagyon alacsony fokú, de ez nem jelenti azt, hogy ezt a lemaradást nem lehet pótolni, nem lehet a tanulókat felzárkóztatni. Mivel ez nem történik meg, az ország számára tehetségek ezreit veszítjük el. Azt se felejtjük el, hogy az ilyen iskolákból (legtöbbször már az alsó tagozatból) érkezőkről az a kialakult vélemény, hogy rossz tanulók, nem érdekli őket az iskola, lusták és ráadásul a viselkedésük is kívánnivalót hagy maga után. Itt arra utalnánk, hogy maga a pedagógus sem találja a gyengébb teljesítményt felmutató tanulók csoportjában lévőket semmiben jónak, erősnek, kompetensnek, olyanoknak, akik érthetnek egy komplex, gondolkodtató feladat megoldásához.

III. A tanulók eltérő erősségeinek a felismerése

A tanulók és a tanárok számára sem könnyű újraértelmezni, mit jelent okosnak lenni az osztályteremben. Cohen (1994) és Gardner (1983) gyakran utal Gardner többszörös intelligencia elméletére, annak a helyes értelmezésére, illetve a tanórán a széles körű érvényesítésére. Sternberg (1998) az intelligenciát és az emberi képességeket újradefiniálta. Számára többé már nemcsak a tanulóknak a memorizálással visszaadott ismeretei a fontosak, hanem azok is, amelyek a tanulók praktikus, a mindennapi élettel kapcsolatos ismereteit igénylik.

Az elméleti és a gyakorlati tudás közötti kapcsolat megkívánja a *tudás* fogalom megújult értelmezését. Maguk a tanárok sem gondolják, hogy minden tanuló okos, de azt el kellene nekik ismerni, hogy minden tanulónak egyedi erősségei vannak, amelyek képessé teszi őket arra, hogy megértsék a tananyag összefüggését és megmutassák intellektuális képességeiket. A probléma abból adódik, hogy az „okos” definíció csupán az iskola számára értékes, azaz egyfajta megközelítésben értelmezett és érdemjeggyel kifejezett tudás. Ez az érdemjegy azonban beskatulyázza a tanulót és okosnak vagy butának titulálja őt.

A pedagógusok hajlamosak könnyen ítéletet hozni arról, hogy melyik tanuló milyen státuszú, ki milyen képességű. Egy roma kislányról a matematikatanára

egyszer azt mondta, hogy „fodrásznak jó lesz”. A kislány kéttannyelvű gimnáziumot végzett és ma az egyik egyetem angol–francia tagozatának hallgatója.

(A szerző saját gyűjtése)

Azok a tanulók, akik a tanár által felállított rangsorban jó helyen, fent helyezkednek el, azok kiváltságokat kapnak, egy olyan plusz odafigyelést, amely gördülékeny utat tesz lehetővé tudásuk folyamatos megerősítéséhez, gyarapításához és kitűzött céljaik eléréséhez, ami legtöbbször egyenes utat jelent a választott középiskolába vagy egyetemre való belépéshez. A kiválasztottak csoportja azonban, akaratlanul is befolyással van azokra, akik ebbe a csoportba nem tartoznak bele.

Amikor egy tanár vélt tudás alapján osztályozza, csoportba sorolja a tanulókat, gondolnia kell ennek a besorolásnak a hosszú távú negatív hatására. Hogy ez ne történjen meg, a tanárnak úgy kell megszerveznie az oktatást, úgy kell kialakítania a tanulói csoportokat, hogy minden diák esélyt kapjon arra, hogy a csoport közös munkája, együttműködése során lehetősége legyen tudása megmutatására.

De mi a probléma? Jelenleg az iskolában a tananyag nem úgy tervezett, a feladatokat nem úgy állítják össze a pedagógusok, hogy a tanulóknak lehetőségük legyen többféle képességük megmutatására, az alkotó gondolkodásra, illetve a tananyag összefüggéseinek a mélyebb megértésére. Még mindig a lexikális ismeretek memorizálása az uralkodó. Azok a tanulók, akik ebben nem jeleskednek, ők tartoznak a többiek szemében a „buták” csoportjába. Igen, ezek a tanulók valóban nem erősek a memorizálásban és a lexikális ismeretek maradéktalan visszaadásában. Számukra az iskola egyoldalú, nagyon korlátozott lehetőséget biztosít abban a tekintetben, hogy kibontakoztassák képességeiket, megmutassák tudásukat. Az iskola nemcsak a tantárgyakhoz kapcsolódó olvasás-, írás- és a matematikatudást jelenti, hanem a csoportban való munkálkodás képességét, a művészi képességeket, a kreativitást, a kritikus gondolkodást és a vezetői képességeket is. Ha ezeket a képességeket is figyelembe vesszük, akkor gyakran tapasztaljuk, hogy a jók közé már nemcsak azok a tanulók tartoznak, akiket eddig jónak tartottunk, hanem azok is, akik ez utóbbi felsorolt képességekben erősek. Azt is látjuk, hogy azok a diákok, akik a hagyományos tanítási módszerek hatására csak „átlagos” teljesítményt mutatnak fel, az iskola számára hasznosnak nem tartott képességeknek a felhasználásával jobban teljesítenek. Ez természetesen ellenérzést válthat ki az eddig kiváló teljesítményt felmutató diákok csoportját tekintve.

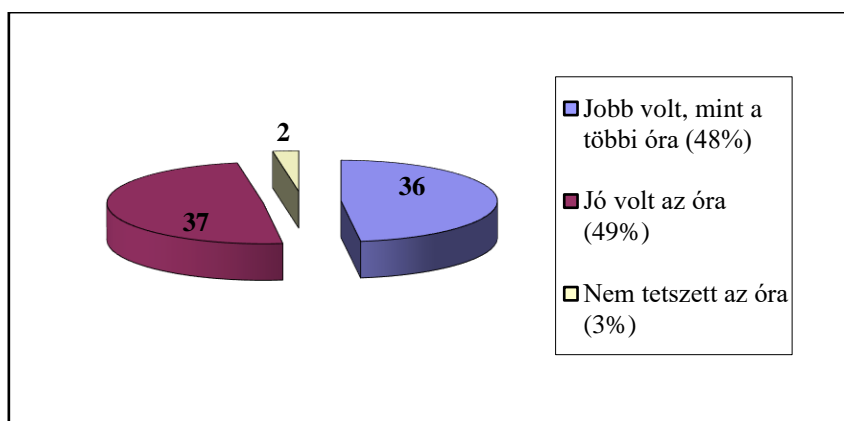
Amikor ezt a módszert bevezette az egyik iskola, a szembetűnő eredmények között szerepelt, hogy az addig gyenge képességűnek tartott tanulók a státuszkezelő órákon jól teljesítettek. Szülők csoportja kereste meg az igazgatót, kérve, hogy ne alkalmazza a módszert, mert most már nemcsak az ő gyermekük jó tanuló, hanem a „rosszak” is és ez csökkenti a saját gyermekeik motiváltóságát.

(A szerző saját gyűjtése)

Gyakran fordul elő, hogy a gyerekek csoportmunkáját és benne a tanulók innovatív gondolkodása eredményeként felmutatott teljesítményt, létrehozott produktumot nem értékeli pozitívan a szülők. Gyakran azt érzik, hogy a gyerekek csak „játszanak” az órán és semmi hasznosat nem tanulnak. Holott, jól tudjuk, hogy haladnak a tananyaggal és a tudásuk is gyarapszik (K. NAGY, 2006). Olykor nehéz megértetni, hogy ezeknek a tevékenységeknek az eredménye, hogy az olvasásban, írásban, számolásban gyengébb tanulók teljesítményében olyan képességeket fedez fel a pedagógus, amelyek ilyen munkaszervezés nélkül rejtettek maradnának.

Ha a tanóra jól előkészített, ha a feladatok igénylik a tanulók többféle képességének a felhasználását, akkor mind a pedagógus, mind a tanulók észreveszik tanítványaik, társaik rejtett képességeit, azokat, amelyek hasznosak a feladatmegoldás tekintetében. A hagyományos értelemben „butának” tartott tanulók az ilyen munkaszervezés során okosnak, tehetségesnek mutatkoznak. Ez a munkaszervezés azonban hozzáértést igényel.

Méréseket folytattunk arra vonatkozóan, hogy vajon a tanulók hogyan érzik magukat az ilyen, többféle képesség felmutatását igénylő tanítási órán, vajon visszaütik-e a többféle képesség felhasználást igénylő feladatokat. A kérdőív kérdése – *Hogy tetszett a tanítási óra?* – majdnem minden megkérdezett diák pozitív értékelést adott (97%). Ebből 48% a státuszkezelés szerinti csoportmunkát különösen jónak találta. A tanulók további 49%-a nyilatkozott úgy, hogy tetszett neki ez a munkaforma és csak 3% gondolta úgy, hogy neki a frontális munkaforma a megfelelőbb (K. NAGY, 2006) (1. ábra).

1. ábra: A program kedveltsége a tanulók körében (%)

Forrás: K. Nagy, 2006

Kérdés az is, hogy azok a tanulók, akik eddig kiváló teljesítményt mutattak fel, hogyan élik meg ezeket a tanítási órákat. Bár erre már fentebb utaltunk, most a kérdést más oldalról közelítjük meg. A kutatási eredményeink (K. NAGY, 2006) azt mutatják, hogy a hagyományos értelemben vett jó tanulók, a státuszkezelést előtérbe helyező órákon erőfeszítéseket tesznek azért, hogy azok a képességeik, amelyek eddig

háttérbe szorultak, megerősödjenek, tehát, a módszer pozitív hatást fejt ki rájuk is. A tudásban heterogén tanulói összetétel mellett szervezett csoportmunka során nem a tananyag biftázásáról van szó, hanem az alkotó gondolkodásról, azaz a meglévő tudás birtokában a csoportproduktumot innovatív gondolkodás eredményeként kell megalkotniuk. A feladat megoldására szánt idő szorítottsága miatt a jobbaknak, a csoportban végzett munka során, szükségük van a „kevésbé sikeres” osztálytársaik segítségére, képességeire is a feladat elvégzéséhez. Ez a segítségkérés, az ilyen típusú munkaszervezés hiánya miatt, eddig ismeretlen volt a számukra, egyedül is képesek voltak megoldani a hagyományos értelemben szerkesztett (akár csoportban végzett) feladatokat. Most viszont ez új helyzet a számukra, amely tőlük is erőfeszítést követel meg. A pedagógus feladata olyan körülményt teremteni, hogy ők továbbra is „okosnak” érezzék magukat.

IV. A tudás és a csoportmunkában való részvétel kapcsolata

A tanulóknak az egymásról alkotott „okos” vagy „buta” besorolása rendkívül erősen befolyásolja a tanulói teljesítményt, mivel azok Pygmalion-effektusként (<https://mindsetpszichologia.hu>, 2023) működnek. Azok, akik az iskola szempontjából fontos tudásban magasabb szinten állnak vagy népszerű diákok, azok többet vesznek részt a feladat megoldásában és nagyobb hatással vannak a csoportmunkában végzett munka eredményére. Azok, akiket viszont kevésbé kompetensnek tartanak, ők az alacsony státuszúak és ők azok, akik legtöbbször részt sem vesznek a feladat megoldásában.

Ezen elvárások alapján a diákok, az iskolában értékes tudás tekintetében egy rangsort állítanak fel egymás között, ahol az egyes tagok érzik, hogy azok, akiket kompetensnek, hozzáértőnek tekintenek, azok a rangsorban fentebb helyezkednek el, vagyis magasabb státusszal rendelkeznek.

A magas státuszhoz kapcsolódó elvárások a feladatban való magasabb részvételben, erősebb kommunikációban, döntéshozatalban nyilvánulnak meg (2. ábra). Ez azonban tudásbeli szakadékot idéz elő a két csoport között, mivel azok, akik magasabb gyakorisággal vesznek részt a feladat megoldásában, akik többet beszélnek a tananyagról, azok többet tanulnak. Cohen „státuszproblémának” nevezte (COHEN, 1994) ezt az egyazon tanulói csoporton belül létrejött, a feladatmegoldásban megmutatkozó részvétellel és a tanulásra ható jelenséget. A jelenség lényege, hogy amennyiben a tanárok nem kezelik a tanulók közötti egyenlőtlenséget, a feladatokon keresztül nem teremtenek alkalmat az egyenlőtlenség leküzdésére, úgy a társadalmi egyenlőtlenség mellett egy új, az oktatásban fellelhető, osztálytermi egyenlőtlenség jön létre.

2. ábra: A státusz hatása az ismeretsajátításra: Amennyiben az alacsony státusz negatívan befolyásolja a feladatmegoldásban való részvételt, úgy az ismeretsajátítás is csekélyebb mértékű lesz, amelynek a fordítottja is igaz.

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az osztálytermekben a státuszproblémával küzdő tanulók jól felismerhetőek, de megnyilvánulásukat a pedagógusok a személyiségjegyekkel magyarázzák. A tanárok, amikor egy domináns tanulóról vagy éppen ellenkezőleg, egy visszahúzódó tanulóról beszélnek, akkor ezekre a tanulókra úgy gondolnak, hogy ők ezekkel a személyiségjegyekkel rendelkeznek. Mi mellett érvelünk, hogy mind az alacsony, mind a magas státuszú viselkedés helyzetfüggő, nem pedig tartós személyiségjegy (indulunk ki abból, hogy sokan másképp viselkednek az iskolában és másképp otthon vagy a baráti körben). Tehát a jelenséget az osztályban, a tanulók között kialakult státusz helyzettel kell magyarázni és ezt a pedagógusnak az osztályon belül megvalósuló feladatkijelöléssel és munkamódszerrel kell kezelni, amely munkamódszer a tanulók között létrejött, közel azonos számú kommunikáció, interakció elérését tűzi ki célul.

Ennek egyik eszköze a többféle képesség felhasználását lehetővé tevő feladatok kijelölése, amikor a gyengébbnek tartott tanulóknak is lehetősége adódik erősségeik megmutatására.

V. A státuszkezelés ismereteinek az elsajátítása

Amikor a többféle képesség felhasználását helyezzük előtérbe, akkor a pedagógusnak azt kell szem előtt tartania, hogy melyik tanuló milyen erősséggel rendelkezik, mi az, amiben jobban teljesít, mint a társai, amihez jobban ért, amely tekintetében ő az „okos”. Az ilyen munkaszervezés lehetővé teszi a diákok számára, hogy felismerjék egymás erősségeit és azt értékes kompetenciaként tartsák számon, sőt társukat a csoport számára nélkülözhetetlen személyként kezeljék (1. táblázat).

1. táblázat

Jellemző válaszok a „Miben volt másabb ez az óra, mint a többi” kérdésre

„rájöttem, hogy mindenki tud valamit hozzátenni a feladathoz”
„csoportban jobban szeretünk dolgozni, egymástól sokat tanulunk”
„jobban érezzük magunkat”
„mindig van olyan, akitől segítséget kérhetek”
„nem is tudtam, hogy Ági ilyen okos”
„mindenki jól dolgozik”
„a csoportmunkában mindenki számít”
„egymást jobban megismertük, tudjuk, hogy ki mihez ért”

Forrás: A szerző saját gyűjtése

Fontos, hogy a feladatokon keresztül az alacsony státuszú tanulókat saját és társai szemében, kompetenciával, a hozzáértés képével ruházza fel a tanár. Ennek egyik formája, hogy olyan csoportfeladatot szerkeszt, amely épít a csoportban lévő minden tanuló erősségére, előre átgondolva, hogy a feladatra szánt időben melyik tanuló mivel tud hozzájárulni a feladat sikeres megoldásához. A tanóra során a tanár feladata

követni, hogyan dolgoznak, kommunikálnak a tanulók és azt észrevenni, hogy ki mivel járult hozzá a feladat megoldásához. A tanár emelje ki, hogy melyik tanuló mit csinált jól, és hogy hozzájárulása mennyire releváns a csoport sikeréhez. Ez a tevékenység az, amelyik befolyásolja, sőt megváltoztatja a tanulóknak a magukkal és az egymással szemben kialakult kompetenciaelvárásait.

Ennek a teljesítménymegerősítésnek akkor kell megtörténnie, amikor az alacsony státuszú tanuló valóban értékes gondolatokkal, megoldásokkal járul hozzá a feladat sikeréhez. A pedagógusnak a többi tanuló füle hallatára tett hiteles és konkrét elismerésének a célja, hogy megváltoztassa a tanulók egymással és önmagukkal szembeni kölcsönös elvárásait. Miután a tanulók megértették, hogy a feladat elvégzéséhez sokféle intellektuális képességre van szükség, és hogy a csoport minden tagja potenciálisan értékes közreműködő, egymás tudását elismerve, arra támaszkodva dolgoznak együtt, végzik a feladatukat.

A társaik által gyengébbnek tartott tanulók tekintetében a pedagógusnak vigyáznia kell, hogy a tanuló ne csak „mellékszereplőként” vehessen részt a feladat megoldásában. Ha ez így lenne, akkor az jelentősen hátráltatná a tanuló státuszának az emelését. A feladat megoldása kívánja meg a rajzolást, a modellezést, a különféle anyagok és eszközök használatát, a szerepjátékot, a diagramok vagy grafikonok értelmezését, a valós életből vett példák említését, a különböző források felkutatását és még sorolhatnánk. Használják ki, hogy az alacsony státuszú tanulók jól kezelik az IKT-eszközöket, jól tájékozódnak a neten, könnyen keresnek információkat! Ezek azok a módok, amelyekeken keresztül a tanulók, a tananyaggal kapcsolatos tudásuk mellett, meg tudják mutatni erősségeiket.

Tudjuk, hogy az ilyen feladatok összeállítása nehéz, hosszú időt vesz igénybe, amíg a pedagógus a gondolkodását ehhez az igényhez igazítja. Ebben a változásban fontos szerepet játszik a pedagógus tudása, képessége és attitűdje. A pedagógusnak fejlesztenie kell az ismereteit ahhoz, hogy kezelni tudja az általa tanított osztály tudásbeli heterogenitását, és ezzel a tanulók közötti státuszkülönbséget. Kívánatos, hogy a pedagógus rendelkezzen ismeretekkel a tanulók meglévő, hozott tudásáról, erősségéről és státuszáról. Ehhez igazítsa hozzá a többféle képesség felhasználását lehetővé tevő oktatási stratégiáját, módszereit és eszközeit. A képességeit tekintve munkáját szője át a státuszkezelést szolgáló stratégia, részeként a személyre szabott differenciálás, a tanulói aktivitást biztosító, a tanulók gondolkodási, problémamegoldási és együttműködési képességét segítő módszerek. Munkája során helyezze előtérbe a komplex pedagógiai tevékenységet, és legyen képes mindezek által az egyéni és a csoportos tanulást támogató pedagógiai folyamatok tervezésére és kivitelezésére. Tanóráin az ismeretközlő oktatással szemben kapjon hangsúlyosabb szerepet a problémaalapú oktatás. Az attitűdök tekintetében a pedagógus fordítson kiemelt figyelmet az osztálytermen belüli méltányosság megteremtésére, ezen keresztül a státuszprobléma kezelésére, amelyhez a tanulók innovációs készségének a fejlesztését kapcsolja (K. NAGY, 2006; 2022).

VI. Az egyenlő státuszú kommunikáció feltételei

A tanár szerepe döntő abban, hogy az osztályon belül létrejön-e a tanulók között az azonos státuszból való kommunikáció. Ennek egyik eszköze, hogy a tanár pozitív megerősítést küld a tanulók felé, illetve kompetencia hozzárendelésével (ennek nyilvános szóbeli kinyilvánításával) segíti elő az egyenlő részvételt. Ehhez a pedagógus olyan munkaszervezést alkalmaz, ahol irányító szerepét átadja a tanulóknak (a tanulókat különböző szerepekkel – irányító, beszámoló és egyéb felelősök, kivéve rendfelelős, merthogy ez utóbbi, átgondolt munkaszervezés esetén nem szükséges – ruházza fel) és ő maga szervező szerepbe lép át. A tanulók irányító szerepe azt jelenti, hogy a tanulók felelősök lesznek saját és társaik csoportban végzett munkájáért. Ennek az irányító szerepnek az átadása nehéz a pedagógusoknak, ennek megtanulása is időbe telik.

A pedagógus mellett a siker kulcsa a feladat „okossága”, azoknak az alacsony státuszú tanulókhöz is való igazítása. A tanulóknak ún. nyitott végű feladatokon keresztül lesz lehetőségük alkotó vitát folytatniuk és a többféle képességüket megmutatniuk és felhasználniuk. A többféle képesség megmutatása lehetővé teszi, hogy az alacsony státuszú tanulók elismerést váltsanak ki társaik szemében, amely a pedagógus tevékenységének, a méltányosság biztosításának az eredménye.

VII. Összegzés

A fejezet célja azoknak az elveknek, pedagógiai eszközöknek a bemutatása volt, amelyekkel a pedagógusok sikert érhetnek el a tudásban heterogén tanulói csoportok kezelésében. A tanároknak érteniük kell a kompetenciák sokszínűségét és azoknak az osztályterekben való felhasználásának az indokát és lehetőségét. Ehhez szükség van a pedagógusnak a tanóráról történő másfajta gondolkodására, tudásának, képességének és attitűdjének a méltányos oktatás megteremtése céljából való formálására. Rámutattunk arra, hogyan valósítható meg, hogy a tanárok elérjék, hogy a tanuló-csoportokban együtt dolgozó tanulók között egyenlő státuszból történő kommunikáció valósuljon meg.

Irodalom

- [1] COHEN, E. – LOTAN, R. (2014): *Designing groupwork: strategies for the heterogeneous classroom*. New York, Teachers College Press.
- [2] COHEN, E. (1994): *Csoportmunka tervezése: Stratégiák a heterogén osztályterem számára*. 2. kiadás. New York, Teachers College Press.
- [3] GARDNER, H. (1983): *Frames of Mind: The theory of multiple intelligences*. New York, Alapkönyvek.
- [4] K. NAGY E. et al. (2022): Innovatív helyzetkép a gyakorlatorientált tanárképzés megújításáról. *Új Pedagógiai Szemle*, 72 (11–12), pp. 128–143.

- [5] K. NAGY E. (2022): Fokozott figyelmet érdemlő tanulói csoportok nevelésével és oktatásával összefüggő kérdések. In: FALUS I. – SZÜCS I. (szerk.): *A didaktika kézikönyve: Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 841 p., pp. 307–330., 24 p.
- [6] K. NAGY E. (2019): A roma tanulók iskolai sikerességének kérdései. *Magyar Tudomány*, 180 (11), pp. 1638–1648.
- [7] K. NAGY E. (2016): Milyen oktatást szeretnénk? *Új Pedagógiai Szemle*, 66 (3–4) pp. 7–13., 7 p.
- [8] K. NAGY E. (2006): *Az esélyegyenlőtlenség iskolai kezelése csoportmunkával: A hátrányos helyzetű tanulók státuszproblémájának kezelése a Complex Instruction Program segítségével*. Disszertáció. Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program.
- [9] LOTAN, R. A. (2004): Stepping into Groupwork. In: COHEN, E. G. et al. (szerk.): *Teaching Cooperative Learning: The Challenge for Teacher Education*. Albany, SUNY Press, pp. 167–182.
- [10] OAKES, J. et al. (1997): Detracking: A képesség, a kultúrpolitika és a reformokkal szembeni ellenállás társadalmi felépítése. *TC rekord*, 98 (3), pp. 482–510., <http://www.tcrecord.org/PDF/9624.pdf>.
- [11] RUBIN, B. (2003). Kicsomagolás detracking: Amikor a progresszív pedagógia találkozik a tanulók társadalmi világával. *American Educational Research Journal*, 40 (2), pp. 539–573.
- [12] STERNBERG, R. (1998): A képességek a szakértelem fejlesztésének formái. *Ok-tatáskutató*, 27 (3), pp. 11–20., <https://mindsetpszichologia.hu/mikor-a-joslatok-valora-valnak-mi-is-az-a-pygmalion-effektus> (letöltés ideje: 2023. 03. 26.).

Melléklet 1.

A státuszkezelést lehetővé tevő (Komplex Instrukciós Program szerint szervezett) tanóra lehetséges vázlata. Szerző: Veres Gábor, Hejőkeresztúri IV. Béla Általános Iskola

Tantárgy:	Kémia
Tanítási egység:	Hétköznapi kémia
Az óra típusa:	Ismétlő, rendszerező óra
Nagy gondolat:	Kémia a hétköznapokban
Az óra célja:	A tanulók a legfontosabb hétköznapi élet során használt és tapasztalt kémiai eljárásokat ismerjék és átismételjék, öszszegezzék a tanultakat.
Osztály:	8. osztály (25 fő, 5 darab 5 fős heterogén csoport)

Az óra szerkezete:

1. Alapelvek, szerepek áttekintése, tanári motiváció: 3 perc
2. Csoportalakítás, a szerepek beosztása szünetben, az óra előkészítésekor megtörténik.
Szerepek:
 - kistanár
 - anyagfelelős
 - balesetvédelmi felelős
 - beszámoló, előadó
 - időfelelős
 - rendfelelős, csendfelelős
3. Csoportmunka: Kísérlet elvégzése, megfigyelés rögzítése, csoportfeladat elkészítése 15 perc
4. Egyéni feladatok megoldása: A tanulók csoportmunkára épülő, differenciált feladatot kapnak, névre szólóan, képességeiknek megfelelően. 3 perc
5. Csoportok beszámolója: A beszámoló bemutatja a csoportja által végzett munkát. 12 perc
6. Egyéni beszámolók: A gyerekek elmondják a társaiknak a csoportmunkához kapcsolódó feladatuk megoldását. 10 perc
7. Az óra értékelése: Csoportok külön-külön értékelik a közös munkát, és azt, hogy az egyes tanulók hogyan vettek részt a feladat megoldásában. 2 perc

Felhasznált eszközök:

- Olló
- Ragasztó
- Vonalzó
- Színes tollak, ceruzák
- Csomagolópapír
- Internetes háttéranyag

Fejlesztendő területek:

- Pozitív motiváció kialakítása
- Kommunikációs készség fejlesztése
- Emlékező, modellalkotó képesség
- Szövegértés, lényegkiemelés, értő figyelem

Felhasznált ismeretek:

- Balesetvédelmi szabályok
- Fantázia, képzelőerő
- Fegyelmezettség, következetesség
- Az előzetes tanulmányi ismeretek (természetismeret 6.)
- Informatikai, számítástechnikai, digitális eszköz ismeret

Kémia a hétköznapokban

Az elmúlt hetekben a hétköznapi kémiáról tanultunk, ami a 8.-os tananyagunk utolsó témaköre. Minden csoport a témakör legfontosabb részével fog foglalkozni, ismétlés és összegzés jelleggel. A mai órán nyugodtan használhatjátok a tableteket, melyek segítségével rengeteg információhoz tudtok jutni.

I. csoportfeladat

- Készítsetek egy plakátot!
- Gyűjtsétek össze és mutassátok be, hogy a megújuló energiaforrásokat hogyan hasznosíthatjuk!
- Gondoljatok a víz, szél, nap felhasználására, hogyan történik?
- A rövid ismertetést képekkel is illusztráljátok!
- A keresésre használjátok az internetet!

(Használjátok a kapott tabletet!)

www.wikipedia.hu Kulcsszavak: vízerőmű, napelem, szélfarm

I. egyéni feladatok:

1. tanuló: Írj frappáns mottót a csoportfeladatotokhoz!
2. tanuló: Melyik hasznosítási móddal találkoztál már, a csoportfeladatotokból? Hol van ez?
3. tanuló: Milyen új információt szerezte a csoportfeladatból, írj le egyet!
4. tanuló: Próbáld megfogalmazni saját szavaiddal, a csoportfeladat alapján, hogy miért megújuló energiaforrásoknak hívjuk ezeket!
5. tanuló: Gondolkozz, keress, kutass! Mivel egészítenéd még ki a csoportfeladatot?

II. csoportfeladat

- Írjatok bemutatkozó szöveget a műanyagok nevében!
- A szöveg egyes szám, első személyben legyen megfogalmazva!
- Először vitassátok meg és szedjétek pontokba a legfontosabb tulajdonságait!

Segítségül használjátok a Tk.: 139–142. oldalát, illetve az internetet a tabletek segítségével!

II. egyéni feladatok:

1. tanuló: Véleményed szerint, melyik a legfontosabb információ a bemutatkozó szövegben? Miért?
2. tanuló: A csoportmunka alapján, melyik az a tulajdonsága a műanyagoknak, ami miatt hasznosak?
3. tanuló: A füzetedbe írd le a szöveg alapján a műanyagok legfontosabb tulajdonságait!
4. tanuló: Egészítsd ki a csoportfeladatot egy mondattal!
5. tanuló: Milyen új információhoz jutottál a csoportmunka során?

III. csoportfeladat:

- A csoport minden tagja vegyen el egy tabletet, és a megadott rövid bejátszást nézze és hallgassa meg figyelmesen!
- Beszéljétek meg, hogy mit láttatok!
- Vitassátok meg és készítsétek el a leírását a készítés folyamatának!
- Szedjétek ezeket sorrendbe és pontokba!
- Készíthettek rajzot is, ha van időtök!

(videó: <https://www.youtube.com/watch?v=UNJQt8zKbiA>)

III. egyéni feladat:

1. tanuló: Szerinted melyik a legfontosabb információ a leírásban! Miért?
2. tanuló: Mivel tudnád még kiegészíteni a csoportmunkát?
3. tanuló: Adj címet, vagy ha van, másikat a leírásoknak!
4. tanuló: Hová tennéd ki ezeket a leírást? Miért?
5. tanuló: Foglald mondatba az üveg egyik hallott tulajdonságát, s ezt írd le a füzetedbe!

IV. csoportfeladat:

- A csoport minden tagja vegyen el egy tabletet, és keressetek rajta veszélyjeleket, piktogramokat!
- Gyűjtsetek minél többet össze, és rajzoljátok le őket a csomagolópapírra!
- Vitassátok meg, és írjátok mellé, hogy mely vegyszereken találhatóak ezek!
- Táblázat formájában is elkészíthetitek!

(Google: veszélyjelek)

<http://gyujtoforras.hu/veszelyes-anyagok-a-haztartasban/>

IV. egyéni feladat:

1. tanuló: Válassz ki egy piktogramot és rajzold le a füzetedbe!
2. tanuló: Válassz ki egy vegyszert a csoportmunkából és írd le pár tulajdonságát!
3. tanuló: Szerinted melyik a legfontosabb vegyszer a háztartásban a csoportmunka alapján?
4. tanuló: Hová tennéd ki ezeket a leírásokat? Miért?
5. tanuló: Foglald mondatba az egyik vegyszer tulajdonságát, s ezt írd le a füzetedbe!

V. csoportfeladat:

- Írjatok szabályzatot!
- Vitassátok meg és szedjétek pontokba, hogy mit és hogyan használjunk a háztartási vegyszerekkel kapcsolatban!
Segítségetekre van a tankönyv 145–147. oldala,
illetve: <http://gyujtoforras.hu/veszelyes-anyagok-a-haztartasban/>

V. egyéni feladatok:

1. tanuló: Szerinted melyik a legfontosabb információ a leírásban! Miért?
2. tanuló: Adj címet, vagy ha van, másikat a leírásoknak!
3. tanuló: Hová tennéd ki ezeket a leírásokat? Miért?
4. tanuló: Milyen új információhoz jutottál a csoportmunka során?

Melléklet 2.

A státuszkezelést lehetővé tevő (Komplex Instrukciós Program szerint szervezett) tanóra lehetséges vázlata. Szerző: Hakkell Ildikó, a BKSZC Pogány Frigyes Technikum tanára.

Műveltségi terület:	Sportágazati gyakorlat
Tantárgy:	Gimnasztika gyakorlat
Osztály:	9. évfolyam (4 csoport)
Óra témája, tanítási egység:	Kartartások, állások
Az óra cél- és feladatrendszere:	A gimnasztikai szaknyelv, az alapmozdulatok helyes rögzítése.
Az óra didaktikai feladatai:	rendszerező óra
Tantárgyi kapcsolatok:	logika, testnevelés, gimnasztikaelmélet, edzéselmélet, matematika
Nagy gondolat:	„Kar(ban)tartás, (jót)állás”

Az óra szerkezete:

1. Alapelvek, szerepek áttekintése, tanári motiváció: 2 perc
2. Csoportalakítás: 1 perc (új csoportok alakulnak)
A csoportok heterogén összetételűek, a 13 fős csoportban 3 csoportot alakítok ki. A szerepek leosztása az én feladatom, de mindig figyelek arra, hogy a tanév során minden szerepkörbe bekerüljenek a diákok.
Szerepek:
 - **kistanár** (ellenőríz, szervez, a munkát elosztja, irányítja, szükség esetén segítséget kér)
 - **anyagfelelős/számítógépező** (eltervezi a szükséges eszközöket, az asztalhoz viszi, rendet tesz, elpakol; szükség szerint kezeli a laptopot)
 - **időfelelős** (beosztja az időt, figyelmeztet, anyagfelelőssel összevonom)
 - **írnok** (rögzíti az eredményeket, a beszámolóhoz szükséges infókat)
 - **beszámoló** (ő mutatja be a csoport munkáját)
3. Csoportmunka: 15 perc
A tanár folyamatosan ellenőrzi a munkameneteket.
4. Csoportok beszámolója: 4-4 perc (összesen: 12 perc) Az egész csoport kiáll, de csak a beszámoló ismerteti az elkészült munkát.
5. Egyéni feladatok: 2 perc
6. Egyéni beszámolók: 2-2 perc (összesen: 8 perc, mert az 5 fős csoportból 2 főt kérek majd fel). Az idő szűkössége miatt csak bizonyos felelősök (ezen az órán az anyag-/időfelelős) beszámoltatására lesz lehetőség, a többiek a füzetben dolgoznak, a be nem fejezett feladatokat otthon pótolják. Az egyéni feladatokat a következő órán ellenőrzöm.
7. Az óra értékelése. 5 perc

Felhasznált eszközök: csomagolópapír, filctoll, ragasztó, olló, saját jegyzetek, okostelefonok, tabletek, (LearningAppshoz belépési kódok)

Ajánlott szakmai anyagok:

Korábbi jegyzetek, tankönyv, segédletek

„Kar(ban)tartás, (jót)állás”

„Mai felfogásunk szerint a gimnasztika, a testkulturális tevékenységek rendszerén belül egy olyan testgyakorlati ág, amely az ember törzsfejlődése során kialakult alapvető mozgásmintákat rendszerezi, ezen mozgások variációiból és kombinációiból összeállított gyakorlatokkal – mint a fizikai képzés eszközrendszerével – az ember motoros képességeinek megalapozását, fejlesztését, szinten tartását célozza meg.”

Dr. Metzinger Miklós

I. csoportfeladat:

- Készítsetek 6 párból álló Memory játékot úgy, hogy az összeillő kártyák egyik felén az adott gimnasztikai mozdulat rajza, a másikon a helyes elnevezése legyen.
- A beszámoló játssza el a játékot a többi csoporttal!

egyéni feladat:

1. tanuló: Készíts még két kártyapárt!
2. tanuló: Mutasd be az egyik kártyapárotok helyes végrehajtását! Magyarázd el, hogy a tanulónak végrehajtás közben mire kell figyelni!
3. tanuló: Készíts maximum három kártya felhasználásával egy 4 ütemű mozgássort!
4. tanuló: Csoportosítsd a kártyáitokat tetszőleges szempont szerint! Rajzold fel az így kapott halmazokat!

II. csoportfeladat:

- Készítsetek mozdulatból álló, állásban végrehajtható gyakorlatsort!
- A különböző kartartások, de azonos állások, illetve az azonos kartartások, de különböző állások különböző mozdulatnak számítanak.
- Rajzoljátok le a nyolc mozdulatot!

egyéni feladat:

1. tanuló: Cseréld le a 2. és 5. mozdulatot teljesen más kartartásra!
2. tanuló: Rajzold le az összes olyan mozdulat ellentétes párját, mely aszimmetrikus!
3. tanuló: Gyűjtsd ki az összes nyújtott kartartású gyakorlatot!

4. tanuló: Keresd ki az összes szögállást a gyakorlatsorokban! Magyarázd el, mitől lesznek ezek szögállások!
5. tanuló: Ellenőrizd le, hogy van-e ismétlődő mozdulat a gyakorlatsorokban! Ha igen, akkor nézz utána, hogy „spórolhattatok” volna meg az újbóli lerajzolását!

III. csoportfeladat:

- A mellékelt gyakorlatokból válasszatok ki vagy ti találjatok ki 2-2 mozdulatot a nyitott állásra, zárt állásra, szögállásra, vegyes kartartásra, nyújtott kartartásra, hajlított kartartásra!
- Foglaljátok halmazokba az egyes mozdulatokat és rajzoljátok fel a csomagolópapírra!

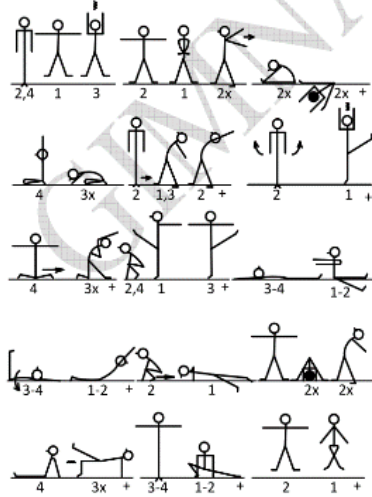
egyéni feladat:

1. tanuló: A két szögállásokat alakítsd át, hogy vegyes kartartású legyen! Mutatsd be és nevezd el a mozdulatot!
2. tanuló: Egészítsd ki a nyitott állások és hajlított kartartások unióját még egy mozdulattal!
3. tanuló: Válaszd ki az egyik állás-kartartás unió mozdulatát, és alakítsd úgy át, hogy csak az egyik halmazba lehessen besorolni! Rajzold le!
4. tanuló: Ellenőrizd le a munkátokat! Minden mozdulat helyes halmazba, részhalmazba került? Ha nem, javítsd! Ha igen, alakítsd át az egyik mozdulatot úgy, hogy egyik halmazba se lehessen besorolni!

A III. csoporthoz:

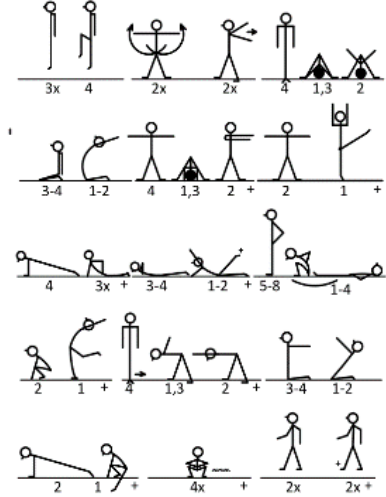
SZABADGYAKORLATOK

Gyakorlatszerkesztés különböző kartartásokkal

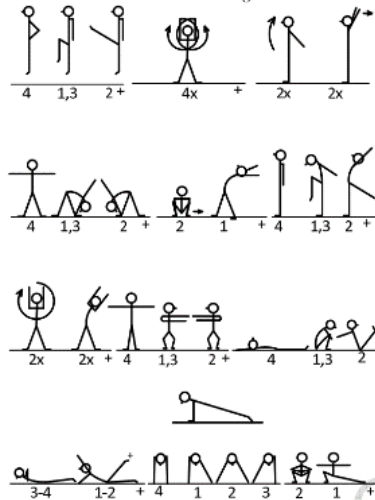
SZABADGYAKORLATOK

Gyakorlatszerkesztés különböző kartartásokkal

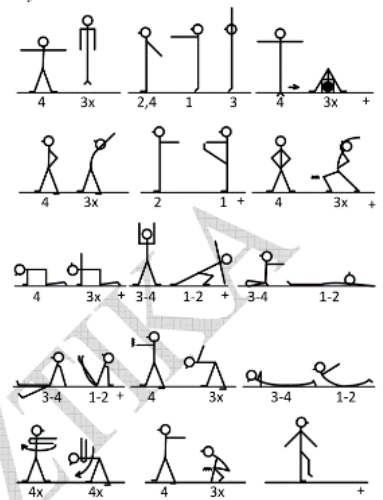
SZABADGYAKORLATOK

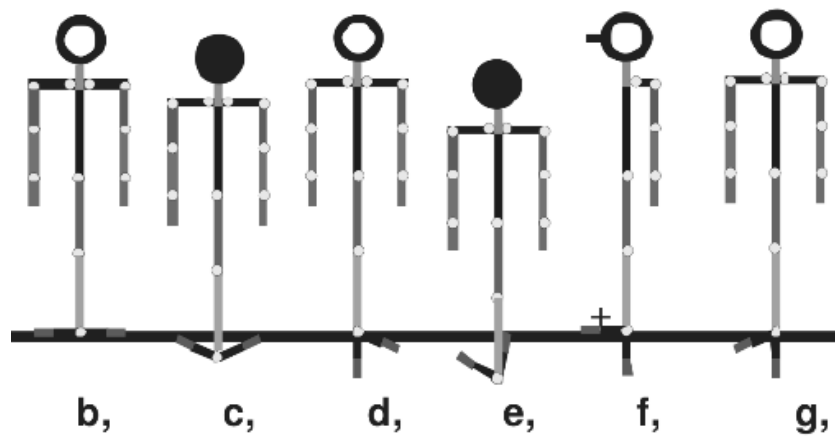
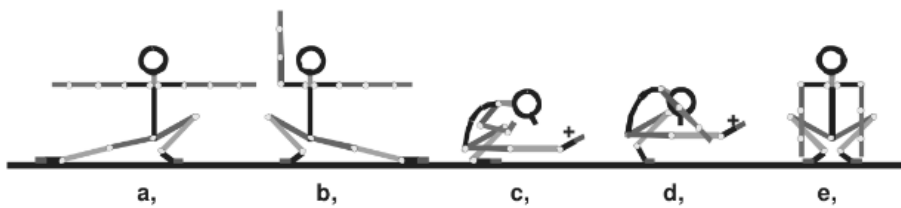
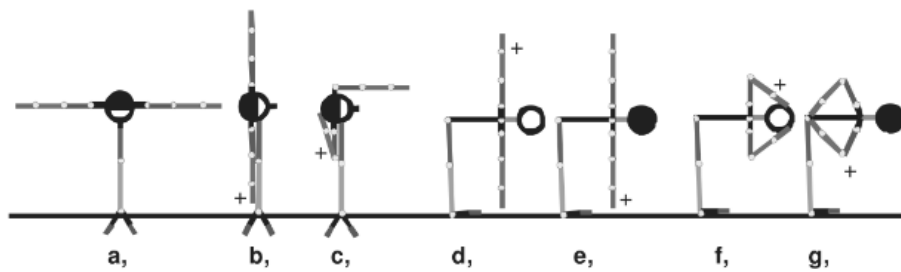
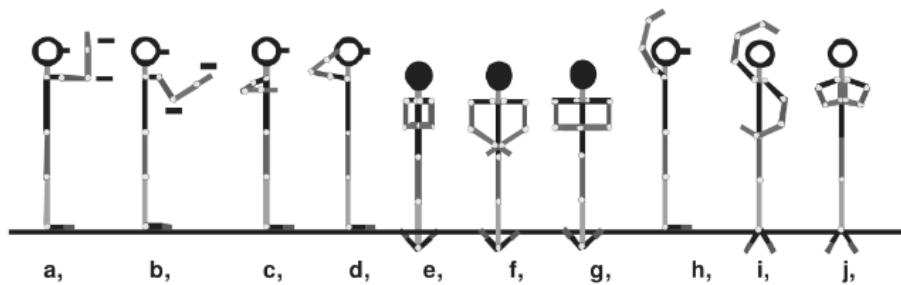
Általános bemelegítés

SZABADGYAKORLATOK

Gyakorlatszerkesztés különböző kartartásokkal

Gyulai Éva²⁴

OKTATÁS ÉS ISKOLÁK ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON 1945-IG – TÖRTÉNETI VÁZLAT²⁵

Az iskola a kulturális és szellemi örökség generációkról generációkra való átadásának ezeréves intézménye a Kárpát-medencében, amely történeti korok, társadalmi és politika struktúrák szerint – sokszor egy generáción belül is – változik, változhat, mind tartalmát, mind minőségét, szintjeit tekintve, mind az oktatáshoz való hozzáférés, az iskolába jutás, annak elvégzése tekintetében. Az iskola csak a felvilágosodás korától, eszméinek a kormányzati célokban való megjelenésétől függ össze a társadalmi mobilitás elősegítésével, a közoktatás csak a 18. századi modern polgári eszmék, népjóléti célok deklarálásával lett vagy lehetett a társadalmi mobilitás, felemelkedés fontos eszköze, hiszen az iskola a premodern időkben a műveltség, mint a társadalmi elit kiváltsága megszerzésének, hozzáférésének helyszínéül sokszor maga is a meglévő kiváltságokat, a rendi válaszfalak megőrzését szolgálta.

Ez nem jelenti azt, hogy a társadalmi mobilitást a 18. század, illetve a polgári kor oktatási reformjai előtt nem segítette volna az iskola, akár az elemi oktatás, akár a közép- és felsőszintű képzés területén, hiszen az írás-olvasás, a latin nyelv mint az adminisztráció és magas műveltség, tudományok nyelve, illetve magas szintű ismeretek birtokában a társadalom magasabb szférába való bejutás, nem egyszer személyes szabadság megváltása, sőt rangemelkedés is lehetővé vált. Maga az iskolához való hozzáférés viszont igen korlátozott volt, nemcsak a ritkasága miatt, hanem, mert a különböző iskolák az őket fenntartó társadalmi csoportok, intézmények tagjainak, képviselőinek utánpótlását szolgálták, a közép- és kora újkorban elsősorban az egyházak és a társadalmi elit következő generációjának biztosítását. Ennek ellenére a történeti korszakokon át egymást követő iskolák és iskolatípusok nélkül a társadalmi és politikai mozgalmak alig fogalmazhatták volna meg, s főként, alig érthették volna el, ha korlátozottan is, céljaikat. Az iskola rekrutációja ugyanis már kezdetektől szélesebb volt, mint amit alapítói, fenntartói céloztak, és a korszakok előrehaladtával – a legkülönbözőbb okokból – egyre szélesebb körből rekrutálódtak a tanulók, akik egy részének az itt szerzett tudás, szemlélet, sőt presztízs a társadalmi mobilitás fő mozgatórugója lehetett.

I. Észak-Magyarország: Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyék statisztikai régiója

A jelenlegi Észak-Magyarország statisztikai régiót alkotó három megye, 2022-től vármegye – Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén – területileg összefüggő országrész

²⁴ A Miskolci Egyetem BTK Ókortörténeti, Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének vezetője.

²⁵ A tanulmány a *Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram* keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

alkot, és a földrajzi kötelék mellett több szempontból is kapcsolódnak egymáshoz: természeti és történeti földrajzi tekintetben a Felföldhöz tartoznak, amely a Magyar Királyságban sajátos kultúrát képviselt, igaz, a Felföldnek ahhoz a részéhez, amelyben az Alföld a hegyvidékkel találkozik, így a régió déli vidéke már peremterületnek számít. Peremvidék volt a kora középkorban, amikor bizonyos területei még az ország lakott területén kívül eső gyepűjét alkották, de peremvidék volt a török időkben is a Hódoltság és a Magyar Királyság közös adóztatási területeként az Alsó- és Felső-Magyarországnak nevezett országrészekben, mivel mind az Oszmán, mind a Habsburg Birodalom igényt tartott rá. Határterület lett Trianont követően is, ráadásul történeti vármegyéi közül csak Heves és Borsod őrizte meg területi integritását, a többi megye egy része Szlovákiához került.

A vármegyék szétszakítása a kulturális élet, ezzel az oktatás szempontjából is súlyos következményekkel járt a 20. században, hiszen nagy hatóerejű kulturális centrumok váltak le a régiókból. Így Nógrádban Losonc (ma: Lučenec), Gömörben Rimaszombat (ma: Rimavská Sobota) és Rozsnyó (ma: Rožňava), és az egész Felföld szellemi központja: Kassa (Košice), amely a rendi keretek között a régió egyetlen szabad király városa, így középkori és újkori magas szintű városi műveltség letéteményese volt. A régió kulturális fejlődését feltétlenül meghatározta, hogy az egri egyházmegye központja, a püspöki székhely és székesegyház a 11. századtól régióknak közepén, Egerben működik, a 18. században több egyházmegyéből létrejött „Tiszáninneni Református Egyházkerület” székhelye pedig Miskolc. Az 1920-ban meghúzott határok ellenére a régió közös történelme folytán a határ két oldalán élő népesség tudatában megmaradhatott valamiféle sorsközösség a közös kulturális és szellemi örökség alapján, amely a továbbiakban is generálhatott közös kulturális jelenségeket. Észak-Magyarország ugyanakkor egy évszázada koherens – napjainkban pedig intézményesített – régióként az oktatásban is új kihívásokkal szembesült.

II. Oktatás és műveltség történeti aspektusban

Az iskolák, mint a társadalomban felhalmozott ismeretek átadásának helyszínei és intézményei a kulturális örökségnek nemcsak letéteményesei, hordozói, hanem generálói, alkotói és továbbadói is. Ugyanakkor a középkori és újkori (lokális) társadalmakban meghatározó szerepe van az intézményes oktatáson kívüli ismeretátadásnak, örökségmegőrzésnek az olyan kisebb közösségek, mint a család, a szomszédság, a helyi termelő közösségek, a szakmatársak stb. szférájában.

Az „élet ezen iskoláiban” a tudástranszfer jórészt a verbalitáson alapult, így a társadalom működésén, az ismeretek meglétének megállapításán, a fennmaradt kevés számú helyi tárgyi emléken kívül nincsenek történeti források, ezért, a szóbeliség tisztületén túl, az iskoláztatásra vonatkozó írásbeli kútfőkre kell hagyatkoznunk.

Észak-Magyarország sok évszázados iskolatörténetének feltárásához még korszakonként is több monográfiára lenne szükség, az iskolakultúrák jellemző sajátosságainak ismerete nélkül azonban a kulturális örökség jelenségei nehezen értelmezhetők, ráadásul a kulturális örökség egy részét éppen az iskolák által felhalmozott szellemi és kulturális emlékek képezik.

II.1. Középkor: káptalan, plébánia, kolostor

A középkori igen gyér iskolarendszert a katolikus egyház különböző intézményei működtették, a falusi és mezővárosi iskolákat – a régió területén nem volt szabad királyi város a rendiség korában – a helyi plébániák, illetve, ahol jelen voltak, a szerzetesrendek. Az előbbieket a plébániához tartozó hívek, a helyi és környékbeli népesség gyermekeit, az utóbbiak főként saját szerzetesi utánpótlásukat oktatták egyszerű, egy helyiségből álló iskoláikban.

Talán a 13. századi alapítású, Miskolc melletti tapolcai bencés apátságban is működött már iskola. Az egri ferences kolostor a 13. század végén kusztódia (őrség) központja, így feltehetően novíciusokat is képeznek falai között. A szécsényi ferenceseknek a 14. században volt kolostori iskolájuk, az obszerváns ferencesek 1531-ben a város nyilvános iskolájában is taníthattak. Szécsény 1475-ben lett obszerváns ferences őrség központja, így noviciátussal, azaz a szécsényi kusztódia leendő szerzeteseinek képzőhelyével is rendelkezett. Sárospatakon az ágostonos remeték és a ferencesek is tanítottak kolostorukban. A középkor legvégén, 1537-ben, nem sokkal a pataki ferences közösség felszámolása előtt, Atyai Péter, a neves ferences hitszónok és hittudományi előadó (*lector*) érkezett a kolostorba, aki tanártársával együtt magasabb fokú hittudományi képzésben részesítette a novíciusokat. Szerencsén feltehetően mind az először 1330-ban említett plébániai, mind a bencés kolostori iskola működött a középkor végén, az utóbbi a 13. században alapított bencés monostorban. A borsodi Sajókazán talán már az Árpád-kor legvégén volt plébániai iskola, nagy vonzókörzettel, iskolamesterét 1427-ben említik, de a helyi ágostonos remeték kolostorában is taníthattak a szerzetesek. Diósgyőr mezővárosban 1433-ban bizonyosan alkalmazott tanítót az egyház, ekkor említenek egy itteni diákot (*scolaris*).

A műveltség magasabb szintjét képviselték, már latinul is tanítottak a késő középkorban létrejött városi plébániai iskolában, amelynek fenntartásához a város is hozzájárult. Városi plébániai iskola működött Egerben, a hegyaljai Olaszliszván, Abaújszántón, Tállyán, Sárospatakon, illetve az abaúji Szikszón, Göncön, a hevesi Gyöngyösön, Szécsényben, a nógrádi Pásztón, ahol az iskolamester – iskolaként is funkcionáló – háza egészen az 1960-as évekig fennmaradt, majd múzeum lett. Az abaúji Forrón 1400-ban iskolamester szolgál a plébános mellett, Sátoraljaújhelyen 1477-ben említik először a plébánia iskolamesterét, Miskolcon a 15. század közepén elvált a plébánosi és a tanítói (iskolamesteri, rektori) funkció, 1453-ban miskolci plébános lett egy Mihály nevű egyetemi végzettségű, bakkalaureusi fokozatot szerzett férfi, aki korábban iskolamester volt a plébánia mellett épült iskolában. 1510-ben Rudabánya királyi bányavárosnak is „borostyánkoszorús” tanítója van, neve Bertalan, ugyanekkor hárman is a krakkói egyetemen tanulnak a bányavárosból. 1526-ban Szikszó rektora is rendelkezett a legalacsonyabb egyetemi fokozattal, amelyet feltehetően a bécsi vagy a krakkói egyetemen szerzett, ez a két közép-európai egyetem volt a régió diákjainak leggyakoribb peregrinációs célpontja. A késő középkori Heves vármegyéből kézművesek (hatvani szíjgyártó, gyöngyösi festő, szabó és kereskedő, egri mészáros) gyermekei is tanulnak ezeken az egyetemeken. A kézműves családokból származó hallgatók igazolják, hogy a plébániai, s főként a mezővárosi

plébániai iskolák a társadalmi mobilitás, a társadalmi elitbe való bekerülést feltételező egyetemi végzettséghez is hozzásegítettek. A városi plébániai iskolák már a középkor végén kirajzolnak egy műveltségi szigetet a régióban, mégpedig a hegyaljai és dél-abauji térségben, Göncről Szikszón át a Hegyaljáig, a szőlőtermesztő mezővárosok területén.

A középkori magasabb szintű, többéves iskolák jellemző fajtája volt a káptalani iskola, az egyetlen ilyen típusú intézményt Észak-Magyarországon az egri püspök mellett felállított székeskáptalan működtette, de az oktatásban részt vettek az egri társaskáptalanok is. A kanonokok közül a *lector* (olvasókanonok) és a *cantor* (éneklőkanonok) tanított az iskolában, de a tényleges munkát a kanonokok inkább a *sublectorra* és *succentorra* bízták. Egerben 1275-ben említi először okleveles adat a székesegyházi-káptalani iskolát. 1507-ben a bécsi egyetemen magisteri fokozatot szerzett 24 éves Kakas Jánost bízták meg az egri káptalani iskola vezetésével, aki a székesegyház oltárigazgatói stallumát is megkapta, de egy év múlva elhagyta Egert és beiratkozott a bolognai egyetemre, ahol doktori fokozatot nyert. Az iskolát Verancsics Antal egri püspök 1558-ban újjászervezte, teológus tanárokat nevezett ki az élére, hogy egyházmegyéjének papokat képezzen. Az iskola Eger török általi elfoglalásával 1596-ban szűnt meg véglegesen.

Az észak-magyarországi késő középkori oktatás két emblematikus emléke nemzeti kultúránknak is kiemelkedő öröksége. A Szalkai-kódexet (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 395) a mohácsi csatában elesett Szalkai László (1522–1524) egri püspök, majd esztergomi érsek írta és használta 1489-ben és a következő években, mint iskolai füzeteket. A sárospataki jegyzetek szerint a későbbi humanista műveltségéről is ismert, de egyetemre soha nem járt kincstárnok és főpap, aki máte-szalkai jobbágyfiúként került Patakra, a plébániai iskolában kivételes tudásra tett szert, iskolamestere Kisvárdai János volt, aki a krakkói egyetemen szerzett bakkalaureusi fokozatot. Szalkainak a jobbágyi státusból az egyházi és politikai elit csúcsára vezető karrierje, bár kivételes volt, jó iskola és tanító nélkül elképzelhetetlen lett volna. A „Patai graduale” néven ismert kézirat (OSZK Kézirattár Cod. Lat 484) a gyöngyöspatai plébánia iskolájának tanítójától származik a 16. század elejéről, aki elődjének, az iskola és plébánia 15. századi kántorának kottáit és feljegyzéseit másolta le benne. A tanítási segédletet az iskolamesterek, tanítók egészen a 19. századig használták Gyöngyöspatán.

II.2. A reformáció iskolái

Az oszmán hódítás és a reformáció terjedése Észak-Magyarországon is alapvetően változtatta meg a műveltségi viszonyokat, az iskolarendszer is átalakult a hitújítás (Nógrád és részben Hevesben az evangélikus vallás, Heves középső részén, Abauj, Borsod, illetve Gömör és Zemplén vármegyékben a református vallásgyakorlat) térnyerése, a katolicizmus visszaszorulása és az egri püspökség Egerből való távozása következtében. Az intézményes oktatás ugyanis a 16–17. században is egyházi intézmény maradt. A török kor a protestáns oktatás megjelenésének és felvirágzásának kora, Egerben még katolikus püspök székel az 1550-es években, de az Egervölgynek

nevezett vidéken már evangélikus lelkészek prédikálnak, 1560-ban Maklár, Nagy- és Kistálya falvak 3 protestáns lelkészt és egy tanítót fogadnak fel.

Amíg a 16. század közepéig az egri káptalani iskola volt a legmagasabb szintű oktatási intézmény régiókban, a sárospataki református iskola majd kollégium 1540-es években a korábbi plébániai iskola folytatásaként történt megalapításával új közép- és felsőoktatási centrum, egyben szellemi központ jött létre. A kollégium iskolamesterek, lelkészek képzésével és a protestáns nemesi és polgári, ritkán jobbágyi elit fiainak tanításával az egész régió szellemi és spirituális életére kihatott, egyben addig elképzelhetetlen társadalmi mobilitást indukált. A kollégium a morva származású, az egyetemes pedagógiatörténetben is kiemelkedő Comenius (Jan Amos Komenský, 1592–1670) sárospataki professzori működése (1650–1654) alatt élte fénykorát. A tudós itt írta meg két fontos művét, az iskoladrámákról szóló „Schola Ludus” (*Az iskola mint játékszín*, Frankfurt, 1659) című művét és a rengeteg kiadást megért, több nyelven megjelent „Orbis sensualium Pictus” (*A látható világ képekben*) (első kiadása: Nürnberg, 1658) című tankönyvét. A kollégium nyomdájában pedig megjelentette tervezett hétéosztályos iskolája első tanterveit (1651), illetve tankönyveit (*Vestibulum, Janua, Atrium*), valamint több nevelésméleti munkáját.

Az ellenreformáció térnyerésével a birtokos és kegyúrnó, Báthori Zsófia és az általa Patakon letelepített jezsuiták 1671-ben beszüntették a sárospataki református kollégium működését, az intézmény száműzetésbe kényszerült, a nagydiákok Gyulafehérváron folytatták tanulmányaikat, az alsóbb osztályokat Göncre, majd Kassára költöztették, a kollégium és az oktatás csak a Rákóczi-szabadságharc kezdetén, 1703-ban tért vissza Sárospatakra, megújítva és továbbfejlesztve a református főiskolának a régió protestáns oktatásában meghatározó szerepét.

A sárospataki kollégiumból számos diák peregrinált az új hitre áttért főurak alumnusaként külföldi protestáns egyetemeken a 16–17. században, akik, visszatérve, az európai műveltség eszményét is magukkal hozták. A protestáns birtokosok nemcsak vallásuk fennmaradását szolgálták a lelkészek és tanítók külföldi képzésének támogatásával, hanem a társadalmi felemelkedést is, a tanult egyházi réteg egyrészt személyében lett az értelmiségi elit tagja, másrészt működésével segítette hozzá a falvak és mezővárosok népességének lehetséges társadalmi mobilitását. Több helyen katolikus intézmény alakult át protestánssá, Sátoraljaújhelyen a birtokos és kegyúr, Perényi Péter (†1548) az ágostonrendi kolostort foglalta le, hogy protestáns iskolát indítson, amelynek az első rektora a kolostor perjele lett. Borsod, Abaúj, Zemplén, Gömör és Heves vármegyékben a református iskolák sűrű szövete jött létre, Szikszó, Gönc, a Hegyalja, Miskolc, Sajószentpéter református iskoláiban nem egyszer magas szintű műveltséggel rendelkező, írással is foglalkozó rektorok tanítottak; Bencédi Székely István (1505–1565), aki 1559-ben Krakkóban magyar nyelvű krónikát jelentett meg, 1538–1550 között Szikszón és Olaszliszván volt iskolamester. Liszván 1584-ben a rövid wittenbergi tanulmányából hazatért Tardi György, aki históriás ének írásával is foglalatostkodott, görög nyelvre is tanította az iskolásokat. 1614-től Göncön fejezte be tanulmányait Szepesi Csombor Márton (1594–1623 k.), majd 1615-ben Telkibányán vállalt református tanító állást, hogy peregrinációjához

pénzt keressen. Sajószentpéteren Szikszai Fabricius Balázs (1530–1575), az első latin–magyar szójegyzék (Debrecen, 1590) szerzője tanít, aki Sajószentpéterről megy a wittenbergi egyetemre. Somosi Petkó János (1625–1684) az 1640-es években a szikszói református iskola rektora volt, innen ment Angliába, majd a franekeri, leideni és utrechtli egyetemen tanult, peregrinációja után Szikszóra tért vissza, művei Utrechtben, Leidenben, majd Sárospatakon jelentek meg. Az egri református iskolában 1591-től az a Sárközi Dohi Bálint tanított, aki a miskolci rektorságból Rákóczi Zsigmond egri főkapitány és borsodi-hevesi főispán alumnusaként ment Wittenbergbe, majd Heidelbergbe tanulni. 1587-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol egy év múlva megjelenteti latin nyelvű teológiai értekezését tartalmazó beszédét, amelyet a magyar coetusban mondott el tudós diáktársai előtt (*Oratio de Modo Considerationis Primi Principii ex Natvra & dispositione vniuersi*, Wittenberg, 1588). Nógrádi Mátyás (1617–1681), a későbbi debreceni református püspök Sárospatakon tanult, majd Tállyán és a tokaji református iskolában tanított, innen kezdte 1644-ben peregrinációját, a leideni egyetem hallgatójaként Angliába is eljutott. Czeglédi István (1620–1671), a leendő tállyai és beregszászi lelkész, a későbbi protestánsüldözés áldozata, 1642–1644 között a sátoraljaújhelyi református iskolában tanított, innen jutott el Franeker, Utrecht, Leiden és Deventer egyetemre. Az iskolamesterek a felsőbb éves pataki diákok soraiból kerültek ki, akik később egyetemre mentek, lelkészek lettek, ezért általában rövid ideig tanítottak, ez azonban nem jelentette az oktatás alacsony színvonalát. A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1648. évi sárospataki zsinatán vitatták meg az egyházkerület iskoláinak rendszeréről és működéséről szóló tervezetet. A zsinat határozata szerint a magasabb szintű mezővárosi iskolákban a görög nyelvet is tanították, hogy a diákokat felkészítsék a főiskolai, egyetemi képzésre.

A nógrádi evangélikusok legrégebbi egyházai Szirákon, Szügyön és Balassagyarmaton létesültek a 16. század második felében, de a szlovák evangélikusok a 17. században Szécsényben is nyitottak iskolát. Miután a császári hadsereg az 1552-ben elfoglalt és török végvárrá lett Szécsény erősségét 1593-ban visszafoglalta, az 1620-as évek végén az evangélikusok új templomot építenek az egykori török várban, iskolájukat pedig a korábbi török fürdő épületében rendezik be. A szécsényi szlovák kántortanító vasárnaponként, illetve nagyböjtben naponta külön vallásoktatást tartott az evangélikus fiúknak és lányoknak a biblikus cseh nyelvű katekizmusból, vezetésével az iskolások a szerdai és pénteki templomi litániákon is énekeltek. Az 1663. évi újabb oszmán hódítás miatt azonban az evangélikus vallásgyakorlat és iskoláztatás is megszűnik. Nógrádban a kálvini irányzatnak is voltak – sokszor csak ideiglenesen – iskolafenntartó gyülekezetei a 17. században (Balassagyarmat, Nógrád, Pásztó, Szécsény, Drégely, Diósjenő, Kövesd, Nőtincs, Rétság).

II.3. A katolikus megújulás

A katolikus vallásgyakorlat csak Nógrád és Heves egyes helységeiben, illetve a borsodi Mezőkövesden és környékén maradt fenn a Hódoltságban és peremvidékén, a székhelyéről a török miatt szintén távozni kényszerült váci és egri püspök, illetve

esztergomi érsek joghatósága alatt. A plébániákon sokszor – a gyóntatáson és misézésen kívül minden más liturgikus tevékenységre engedélyt kapott – licenciátusok szolgáltak, akik egyben tanítók is voltak. Egerben a 16. század végén katolikus és református iskola is működött. Gyöngyöspatán a lakosság nagyobb része a hódoltság alatt is katolikus maradt. Az oszmán uralom alatt álló, de török uraitól kiváltságokat szerzett Gyöngyös mezővárosban a katolikusok megtartották plébániájukat és a ferences kolostor is folyamatosan működött, 1628-ban 26 fráter és 8 novícius lakott benne, de a városban jelen volt az evangélikus és református egyház is, minden felekezet saját oktatást működtetett. Az 1552-ben török uralom alá került Szécsénybe a ferencesek csak a vár visszafoglalása után, a 17. század elején térhettek vissza, és egészen 1663-ig, a második oszmán hódításig folytatták kolostori életüket, és ezzel együtt az oktatást. 1626-ban Forgách Zsigmond nádor özvegye, Pálffy Katalin (†1639) iskolaházat adományozott a ferences kolostornak civil ifjak oktatása számára. A ferences élet, az oktatással együtt csak a felszabadító háborúkat követően térhet véglegesen vissza Szécsénybe, 1708-ban a ferences rend visszahelyezi ide a noviciátust is. A 18. század végén, gróf Forgách József birtokos kegyúri támogatásával, Nógrád vármegye Szécsényben kisközpontot kívánt létesíteni, de sem itt, sem másutt a vármegyében nem sikerült katolikus középiskolát alapítani.

A keleti régióban csak a sátoraljaújhelyi pálosok őrizték, igaz, több évtizedes kihagyással, pozícióikat, 1638-ban kezdik helyreállítani kolostorukat a református többségű városban, és ezzel fontos katolikus missziós központot hoznak létre a református vidéken, ide temetik a pálos vértanút, Csepellényi Györgyöt (1626–1674) is. 1646-ban grammatikai iskolát, egyfajta gimnáziumot, azaz nyilvános középiskolát szerveznek a kolostorban, amely a régió kisszámú katolikus elitjének fiait képezte. A pálos gimnázium egészen a rend 1778. évi feloszlásáig működött, diákjai a 18. században magyar nyelvű iskoladrámákat is játszottak, amelyeknek kézíratai is fennmaradtak (MTA Könyvtára Kézirattár RUI 4 56). A rendház a szerzetesi neveléshez is hozzájárult, 1742–1778 közt Sátoraljaújhelyen volt a magyar pálos rendtartomány második noviciátusa.

A török korban a katolikus oktatás a jezsuiták működésével újult meg, miközben több nógrádi faluban a katolikus kisiskolák is fennmaradtak a 17. században (pl. Kisterenye). A régió katolikus központjában, Gyöngyösön már 1633-ban, török uraik engedélyével, megjelennek a jezsuiták, tovább erősítve a katolikus egyház és oktatás, műveltség pozícióit, rögtön kisközpontot is alapítanak, amelynek 1652-ben már hat osztálya van. Működésük a rendi felkelések korában kétszer is megszakad, de 1710-től visszaveszik a jezsuita székházat (*residentia*) és iskolát. A 18. század közepén emeletes iskolaépületet emelnek, földszintjén 3 osztályteremmel és az emeleten színházteremmel, az épület máig fennáll (jelenleg zeneiskola). A jezsuiták régióink keleti, reformáció uralta részében, a református kollégium és az egykori református erdélyi fejedelmek városában, Sárospatakon is letelepedtek 1663-ban a katalizált Rákóczi-család jóvoltából, s rögtön alsófokú iskolát is indítottak. A rendház – alapítója, Báthory Zsófia céljaival ellentétben – soha nem emelkedett *collegium* rangra, megmaradt *residentia* státusban, így iskolája nem lett középfokú, ún.

kisgimnázium maradt, a két magasabb, poétai és rhétori osztály soha nem működött az iskolában. A jezsuiták 1671-től a Patakról elűzött református kollégium épületét foglalják el iskolának, és 1703-ig ott oktatnak. 1707-ben távozni kényszerülnek a Rákóczi vezette konföderáció végzése miatt, de 1711-ben visszatérnek, és egészen feloszlásukig folytatják az oktatást is. A sárospataki jezsuita kisdíákok magyar nyelvű iskoladrámákat is előadtak a város piacán az úrnapi körmenetek alkalmával.

A Hegyalja a református kollégiummal, a pataki és sátoraljaújhelyi katolikus iskolával, mezővárosai református skóláival az iskolai és szellemi műveltségben és a műveltség terjesztésében is kivételes szerepet játszott a kora újkorban. Az iskolák diákjai a magas szintű bortermelessel, céhekkal, széles spektrumú kézműparral rendelkező mezővárosok jobbágypolgári, polgári és nemesi rétegéből kerültek ki, hiszen gazdaságuk, kereskedésük működtetéséhez elengedhetetlen volt az iskolázatással szerzett műveltség, amelyet, természetesen, csak felekezeti keretek között szerezhettek meg.

A jezsuiták a Borsod vármegyei Szendrő mezővárosban is értékes ingatlanokat szereznek a katolikus Roskoványi László szendrői várkapitány 1637-ben írt végrendelete folytán, a kapitány udvarházát a testamentum szerint iskola építésére kellett volna fordítaniuk, de a jezsuita rend 1653-ban eladja szendrői vagyonát Wesselényi Miklós nádornak, így a jezsuiták távoznak Szendrőről. Egerben csak a török kiűzése után jelenhetett meg a jezsuita iskola a város, a püspökség újjászervezésével. A török időkben Egerben, mint az Oszmán Birodalom legészakibb vilajetjének központjában, muszlim kolostor, két alsófokú iskola és egy felsőbb, teológiai oktatást végző intézmény, medresze működött, a város 1687. évi keresztény visszavétele után azonban visszatért a magyar oktatás is. A jezsuiták 1687-ben megnyitott rendházukban kisgimnáziumot is alapítottak (1699-től nagygimnázium), sőt 1711-től az 1700-ban alapított egri papi szeminárium irányítását is átvették. Az egri jezsuita rendház és iskola 1740-ben *collegium* rangot kap, 1749-ben pedig megkapja Foglár György egri kanonok telkét gimnáziumi épületnek, amely 1754-ben készül el. Az egri jezsuita gimnázium a vidék legmagasabb nivójú katolikus intézménye lesz az egri főiskola, azaz „püspöki líceum” 1777-es törvényi elismeréséig. Az egri kollégiumban színháztermet is berendeztek, színpadtechnikai eszközök segítségével adták elő az iskoladrámákat.

II.4. Az oktatás megújítása: 18. század

A 18. század régióinkban még inkább új politikai-igazgatási szituációt teremtett, hiszen az észak-magyarországi vármegyék megszabadultak az oszmán hatalomtól, a vármegyék és mezővárosok is újjászervezték adminisztrációjukat, Sátoraljaújhely, Miskolc, Szügy, majd Balassagyarmat is állandó megyeszékhely lesz. Az egri püspök örökös főispánként a 18. század közepétől már az új megyeházán székel, és a végvárrá alakított egykori püspöki várat nem használja már, Erdődy Gábor püspök az 1730-as években ugyanis új palotát kezd építtetni a város területén. Az oktatás továbbra is egyházi keretek között folyik a régióban is, de a 17. századhoz képest sokkal sűrűbb lett az iskolahálózat, a történeti Nógrád vármegye összes 230

településéből 180-ban volt iskola az 1770-es években (107 római katolikus, 74 evangélikus, 2 református és 1 görögkeleti). Sok faluban többhelyiséges kőből emelt iskolát építenek a plébánia vagy a parókia mellé, Sátoraljaújhelyen a 16. század második felétől folytonosan működő református iskolának, ahová Hosszúláz és Rudabányácska iskolásai is járnak, 1789-ben új kőépületet emelnek az új református templom mellett, de a nógrádi Kazáron 1774-ben még fából épült iskolába járnak a helyi és szelei, vizslási katolikus kisiskolások.

A 18. századi katolikus oktatás fontos szereplői lettek a piaristák számos gimnáziumukkal, a tanítórend azonban Észak-Magyarországon csak egyetlen helyen, Tokajban telepedett le és épített kolostort az 1730-as években, ahol 1758–1788 között iskolát is működtetett kisgimnáziumi ranggal. A rend 1789-ben átköltözött Sátoraljaújhelyre, ahol átvette a felosztott pálos iskolát, a 19. század első felében hatosztályos kisgimnáziumként működött a zempléni régió fontos katolikus intézményeként.

Az alapfokú oktatásban az igazi áttörést II. Józsefnek a felvilágosodás szellemét képviselő oktatási rendelkezései hozták, amelyek a kötelező népoktatás biztosítását az állam fontos feladatai közé emelték, így az 1780-as években sok új iskola, köztük új tanterv szerinti népiskola létesült. A mai Észak-Magyarország a rendelet által létrehozott 5 magyarországi tankerületből két kerület hatálya alá esett, a nógrádi iskolák a pozsonyi tankerülethez, a többi megye intézményei a kassaihoz tartoztak, amelynek 1786-tól Kazinczy Ferenc volt az anyanyelvi felügyelője. A közoktatás abszolutista átalakítása másodrendűvé tette a felekezeti szempontokat, és bevezette a közös iskolák rendszerét, ahol az állam támogatásával az egyházak közös iskolát tarthattak fenn. Kazinczy hivatali ideje alatt 6 katolikus iskolát tett közössé a tankerületben, 13 létrehozásában pedig aktívan részt vett. A kijelölt iskolák egyházai nem szívesen osztoztak iskolájukon, Nógrád megyében Terény evangélikus iskolájából lett 1788-ban, nem kis ellenállással, közös iskola, de csak 1801-ig maradt fenn. Az abaúji Hejccén a katolikus és református iskolát kívánta az államhatalom közössé tenni, de a falu földesura, Eszterházy Károly egri püspök megakadályozta az egyesítést. Már Mária Terézia királynő megkezdte az elemi iskolák színvonalának emelését, ezt folytatva II. József továbbfejlesztette az ún. „normális iskolák”, azaz a tanítóképzésben is részt vállaló mintaiskolák rendszerét. Egerben az 1780-as években alapított normális vagy nemzeti iskolának a 19. század elején az Almásy-palota mellett emeletes épületet emeltek, amely az 1917. évi tűzvészben pusztult el. Balassagyarmaton a 18. századi katolikus és szlovák evangélikus elemi iskolák mellett 1834-ben épül fel a háromosztályos nemzeti (állami) iskola épülete, amelyben a normális iskolák színvonalán tanítottak. Putnokon 1811-ben építenek új egytermes református iskolát, egyszobás tanítólakással. A közeli Keleméren 1766-tól indul a református iskola, majd 1824-ben új iskolát húznak fel helyette. Kelemér leányegyházában, Poszobán (ma: Gömörszőlős) 1818-ban építenek először „nemzeti”, vagyis 4 éves magyar nyelvű iskolát, az iskola fenntartója a református egyház marad az 1880-as években is, amikor a hatóságok községi iskolává akarják tenni. A gömöri Putnokon 1619-ben már bizonyosan működött a református iskola, amely 1732-ben új helyre költözött,

mert a régi iskolát a katolikus földesúr, Serényi Farkas (†1743) gömöri főispán be-szüntette birtokán.

A népes mezővárosban, Miskolcon 3 normális iskolát állítottak fel a 18. század utolsó harmadában, az eredeti terv szerint 9 tanítóval, akiket a város költségvetéséből fizettek, miközben tovább működött a református iskola is, amely a sárospataki kol-légiumhoz tartozó „nagyobb vagy felsőbb” iskolák (Miskolc, Szikszó, Tokaj, Rima-szombat) egyike volt. A 18. századi rekatolizációs törekvések következtében Mis-kolc kamarai mezővárosban, amely a török korban református lakosságú volt, a mi-norita rendet is letelepítették az 1720-as évek végén, amely rögtön alsófokú iskolát is indított két osztállyal, a Felföld több vármegyéjére kiterjedt rekrutációval. A mi-noriták az 1750-es években a rendház mellé emelt földszintes iskolájukat, amelynek már grammatikai osztálya is van, az 1770-es években kisgimnáziummá akarták fej-leszteni, de az egri püspök félti az egri és kassai (jezsuita) gimnáziumokat a rivális-tól, 1789-ben azonban már öt osztállyal működik a középfokúvá avanszált iskola, amely professzoraival a késő rendiség egyik borsodi szellemi központja lesz. A mis-kolci minorita iskola értékes iskolatörténeti emlékként és kulturális örökségként fennmaradt, 1773–1816 között vezetett, illusztrált anya- és osztálykönyvét jelenleg az Aradon (Románia) a megyei könyvtár kéziratárában őrzik (*Calculus Juventutis Scholaris Gymnasii Miskolcz 1774–1816*, Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, № 145.483).

II.5. Nemzetiségek

A 18. század első fele a török kort követő letelepedések és betelepítések korszaka is, amelyben új népcsoportok, vallási és etnikai közösségek jelennek meg Észak-Ma-gyarországon, egyrészt külföldről (balkáni görög kereskedők, a hegyaljai és Eger vidéki németek, zsidó közösségek), másrészt a Felföld hegyvidékéről (szlovákok, ruszinok), akik vallásuknak megfelelően új egyházakat, felekezeti iskolákat hoznak létre. Az abaúji Fancsalra Liptó vármegyéből betelepített evangélikus szlovákoknak már a 18. század első felében iskolájuk van. A szlovákok legnagyobb tömbben már korábban is Nógrád vármegyében éltek, illetve telepedtek le, itt a szlovák evangéli-kus gyülekezetek több helyen tartottak iskolát, így Dengelegen már 1703-ban mű-ködik szlovák evangélikus iskola. Az iskolák rektorai az egyházi szertartásokon is szolgáltak. Az egyik legrégebbi evangélikus egyház és temploma Szügyön létesült a 16. század közepén, tanítója a 18. század végén is oktatott. Szügy leányegyházaiban: Patvarcon, Mohorán és Csesztvén ugyanekkor nem volt templom, csak evangélikus iskola, így részben a tanítók látták el a lelkészi feladatot, mindennap ők tartották a könyörgést, és az istentiszteleteket is a helyi iskolákban vezette a szügyi evangélikus pap. Szügy a magyarországi iskolatörténetbe is beírta a nevét, hiszen Balázsovic Gábor szügyi evangélikus lelkész, német pietista hatásra, sajátos iskolai szabályzatot és tanrendet alkotott, sőt szlovák nyelvű tanulmányt írt az általa preferált oktatás módszertanáról, mindezek kéziratban maradtak. A szügyi iskolában szlovák nyelvű vers (1750) is született arról, hogyan kell egy iskolásnak viselkednie (Szügyi Evan-gélikus Egyház Levéltára).

Bánk és leányegyházai is tartanak evangélikus tanítót a 18. században, Nógrád, mint leányegyház külön rektort fizet, akinek termőföld javadalma is van, akárcsak az alsódobonyi és legéndi tanítónak. A régió fontos evangélikus iskolájának alapjait már a 18. században letették a miskolci evangélikusok, 1793-ban külön tanultak az elemi és a felsőbb osztályokban, a templom telkén iskola is épült, amely 1808-tól algimnáziumként működött. A miskolci evangélikus iskola népszerű oktatási intézmény volt a reformkorban, sok felföldi német és szlovák diák látogatta, hogy az oktatás mellett Miskolcon magyarul is megtanuljon.

A reformkorban nőnevelő intézetek, korabeli szóval nőneveldek is nyíltak a régióban, így 1841-ben Balassagyarmaton, amelynek épületet is emelték, 1846-tól ez lett az Angolkisasszonyok zárdája. Egerben is működött katolikus leánynevelde, az 1850-es években ezt is átvették a lánynevelésre szakosodott Angolkisasszonyok. A reformkori Miskolcon magasabb szintű felső leányiskola indult a református egyház intézményeként 1846-ban, az első ilyen vidéki intézmény az országban, itt tanított 12 évig a neves pedagógus, író Karacs Teréz (1808–1892), aki pedagógusi hitvallásában nem tett különbséget egyszerű származású és arisztokrata tanítványai között. 1848-ban egyetlen nőként résztvevője volt a „Magyar Tanítók első Egyetemes Gyűlése” néven összehívott tanügyi kongresszusnak.

Az egri, balassagyarmati, miskolci és tokaji görögök keleti (ortodox) vallásuknak és balkáni görög kultúrájuknak megfelelő egyházat alapítanak, görög nyelvű iskolával. Balassagyarmat ortodox vallású balkáni „görög”, később „rác” néven ismert népessége a török legyőzése után, a 17. század legvégén egy mecsetet alakított át templomnak az egykori várban, s minden bizonnyal saját iskolát is létrehozott a 18. század elején, amely a 19. században már nem működött állandó jelleggel, a gyerekeket ekkor már nem tanító, hanem az egyház kántora tanította. A régióban folytatott 18–19. századi görög oktatás legfontosabb intézménye és emléke Miskolcon létesült, az emeletes görög iskolát a miskolci görög kompánia egyik tehetős tagja, Janovics (Jennakis) Ferenc (1735–1837) költségén építették a görög templom telkén 1808-ban (ma: Magyar Orthodox Egyházi Múzeum, amelynek kiállításán az iskolában használt kéziratos tankönyv is szerepel). A „rácok” már a török kori Egerben feltűnnek, ortodox liturgia szerinti templomuk is van egy régi romos templom elfoglalásával. A 18. századtól az újonnan betelepülő, „kompanista”, azaz kereskedő társulatot alkotó görögökkel együtt alkotják a keleti szertartású egri közösséget. A szerb-görög etnikum a régi templom helyett a 18. század legvégén épít újat a város szélén, amelyben két nyelven: szerbül és görögül folyik az ortodox liturgia, a két csoportnak külön papja volt. Az egri szerb (vagy „illyr”) közösségnek már 1763-ban van „triviális”, azaz elemi iskolája, itt kezdetben a szertartások nyelvét, az óslávot tanítják, később szerbül és görögül is tanulnak a kisdíákok. A tanítás ingyenes, a tanítót az egyház-község tehetős tagjai fizetik. Az 1780-as években felmerül az igény görög tanító alkalmazására, de a város tanácsa nem támogatja a kérést, végül 1789-ben a görögök engedélyt kapnak a saját nyelvükön való oktatásra, a görög iskola 1868-ig folyamatosan működik Egerben, ahol a görög gyermekek ingyenesen látogathatták a szerb órákat is, és fordítva. A gyöngyösi görögök 1711-ben alakítják meg „arnót

kompania” néven kereskedőtársulatukat, a város vezetése azonban nem támogatja vallásgyakorlatukat, végül 1809-re készül el a templomuk, amikor a közösség létszámában és társadalmi-gazdasági erőben is megfogyatkozott. Bár 1795-ben a Helytartótanács által engedélyezett 17 görög iskola között – a miskolci és az egri mellett – a gyöngyösi is felsorolják, kérdés, hogy ekkor működött-e intézményes oktatás a városban. A tokaji görögök nemcsak a Balkánról, hanem Magyarországról, Debrecenből is érkeztek a városba, ahonnan 1693-ban elején a városi magisztrátus kiutasította őket, illetve néhány család Szatmárnémetiből költözött Tokajba, ahol 1738-ban 22 görög családfőt írnak össze. A tokaji görög kereskedők 1711-ben bizonyosan társulattal rendelkeztek, de hagyományuk szerint kompaniájuk a 17. század végén alakult. Saját papjuk volt, az 1780-as évekre egytornyú, máig álló templomot építettek. Minden bizonnyal iskolát is fenntartottak.

A 18. századi iskolafenntartó felekezetek között különleges hely illeti meg a zsidó közösséget, hiszen vallásukban a férfiaknak kötelező a héber alfabetizáció, a zsinagógákat iskolának is hívják (jiddis: sul/sül/sil). Régiókban több mezővárosban alapítanak alapfokú izraelita iskolát, de középfokú intézmény, a Tóra tanulmányozására létrejött jesiva is működik neves tudós rabbik vezetésével. A sátoraljaújhelyi zsidóság már a 18. század közepén zsinagógát tart fenn, ispotálya és iskolája az 1780-as években kezd működni. A közösség egyik tagja, Kasztenbaum Márton/Rafael 1825-ben jelentős pénzvagyronról rendelkezett végrendeletében a sátoraljaújhelyi zsidó iskola felépítésére, a Kasztenbaum-iskola 1835-ben nyílt meg, héber, magyar és német nyelvű oktatással. A hegyaljai mezővárosok népes zsidó gyülekezetei is iskolafenntartók voltak, Bodrogkeresztúron a 18. század utolsó harmadában működött alapfokú iskola, amelyet 1788-ban – Kazinczy Ferenc tankerületi felügyelő engedélyével – Mádra helyeztek át. Miskolcon az 1750-es évektől fizetett házi tanítókat a közösség, állandó, kőből emelt Talmud–Tóra-iskola azonban csak Bródy Farkas (1770–1841), a miskolci hitközség reformkori elnöke, Bródy Sándor író nagyapja alapítványa jóvoltából épült a miskolci Pálinkapiacon 1838-ban. Miskolcon is működött magánakadémia, a Morvaországból érkezett Abraham Wohl hitszónok 1820-as években jesivát nyitott, szombatonként egy fogadó nagytermében tartotta népes prédikációt. Észak-Magyarország egyik újkori zsidó hitéleti és kulturális központja volt Balassagyarmat, a 18. századtól ide költöző egyre népesebb izraelita lakosságával. A kisgyermekoktatása eleinte magánúton folyt, de a II. József-féle közoktatási rendelet folytán kéttanerős alapfokú (Talmud–Tóra) iskola nyílt az 1780-as években. A hitközségnek saját állandó iskoláját csak 1851-ben sikerült felállítania, épületet is emeltek, miközben ún. zugiskolákban, azaz államilag el nem ismert magániskolákban oktatták a helyi izraelita közösség gyermekeit. A 18. század második felében a Magyar Királyság egyik legnevesebb jesivája működött Balassagyarmaton, amelyet 1797-től pár évig a morvaországi származású Benjamin Wolf Boszkowitz (1740–1818) főrabbi vezetett. A 19. században a pozsonyi neves Chátám Szofer tanítványa: Deutsch Áron Dávid (1812–1878) rabbi és családja 1851-től egészen 1944-ig működtette a hittudományi iskolát. A Nógrád vármegyei Bercelen Blumenthál Jakab izraelita vállalkozó és „magántudós” még a hitközség megalapítását megelőzően,

1870-ben jesivát alapított 20 hallgatóval. Gyöngyösön, bár jelentős zsidó közösség élt a 18. században, és 1795-ben Chevra Kadisát is szerveztek, zsinagóga építésére csak 1815-ben került sor, állandó Talmud–Tóra-iskolájukat pedig 1839-ben hozták létre.

II.6. Felsőoktatás a 18–19. században: Sárospatak, Eger

A régió iskolakultúrájában s ezzel a kulturális örökség viszonyaiban a 18. század alapvető változást hozott a felsőoktatás újjászervezésével, illetve új felsőoktatási intézmény megjelenésével, így kétpólusúvá – Eger és Sárospatak – vált a magasabb szintű oktatás a régióban. A sárospataki kollégium, kényszerű bujdosásából való visszatérése (1703) után, a rendiség utolsó másfél évszázadában a kor szellemének megfelelően alakította át oktatási gyakorlatát. 1714-ben királyi rendelettel ismét megindult a kollégium működése, a 18. században továbbra is protestáns gimnáziumként és akadémiaként folytatta oktatási tevékenységét, 1793-ban itt indult meg elsőként a protestáns intézmények között a jogászképzés Kövy Sándor (1763–1829) professzor vezetésével, jogtörténet, jogelmélet oktatásával és gyakorlati képzéssel. 1799-ban alapították meg az első teológiai tanszéket, majd 1818-ban a másodikot, így a jogász- és teológusképzés lett az intézmény felsőoktatási profilja. 1796-tól a legtöbb tárgyat magyar nyelven oktatják. A kollégiumban a kétéves alapfokú oktatás után 7 éves általános középfokú – gimnáziumi – képzésben részesültek a diákok (classisták), a felsőfokú – akadémiai – képzést a nyolcéves papi (togátusok), illetve a négyéves világi pályára készülők (nontogátusok) vették igénybe. A kollégium továbbra is a régió meghatározó protestáns gimnáziuma és akadémiája maradt, evangélikus hallgatók is látogatták, mivel evangélikus közép- és felsőfokú képzés a 18–19. században is csak a régió kivül, Eperjesen és Késmárkon folyt. 1803-tól ismét működött a pataki nyomda, amely a kollégium oktatásában is fontos szerepet vállalt, 1806-ban pedig új kollégiumi épületet emelnek.

A felsőfokú képzésben a katolikus oktatáspolitikai alapjaiban rengette meg Észak-Magyarország oktatásügyét az egri püspöki akadémia, későbbi nevén Líceum megalapításával, így a nagy múltú pataki református kollégium mellett egy második főiskola is létrejött a régióban, ráadásul az egyetemi képzés 18. századi standardjainak figyelembevételével. A Magyar Királyságban az 1635-ben Pázmány Péter primás által alapított nagyszombati, majd 1777-ben Budára költöztetett és állami irányítás alá vett *universitas* maradt az egyetlen egyetem az 1777. évi *Ratio Educationis* alapján, az 1660-ban létrehozott kassai egyetem is elveszítette rangját és királyi jogakadémiaként folytatta munkáját. Az Egri Líceum alapjait már a 18. század elején kezdték lerakni az egyes fakultások külön-külön való megszervezésével. Az Egerbe visszatért püspökség a 18. század elején legelőször a katolikus papképzést indította el, ekkor még jezsuiták irányítása alatt, ebből nő majd ki a teológiai főiskola, 1740-ben Foglár György kanonok jogi iskolát (*Collegium Iuridicum*) alapít, amelynek épületében 1755-ben Barkóczy Ferenc egri püspök a bölcsészeti képzést is megszervezi, majd a teológia és bölcsészet az ún. püspöki iskolában egyesül. A képzéseket a nyilvánosság szintjére emelik, sőt a püspök az iskolák hallgatóinak kötelezővé teszi a matézis (számтан, mértan, csillagászat) tanulását is. A következő püspök, Eszterházy

Károly – Markhot Ferenc egri városi és megyei főorvos közreműködésével – 1769-ben *Schola Medicinalis* néven létrehozta a Magyar Királyság első orvosképző intézetét, amelyet a tervezett egyetem negyedik fakultásának szán. Hiába épül fel azonban az egyetemi képzés nivójának is megfelelő elegáns és grandiózus épület a püspöki palota közelében, ebbe csak a teológia, jogtudomány és bölcsészet költözik be 1774-ben, az orvosi fakultást, s így az egyetem elindítását, az uralkodó nem engedélyezi, az orvosi iskola meg is szűnik. Az egri intézményt 1777-ben püspöki liceumként, azaz felsőfokú képzéssel kiegészített gimnáziumként ismerik el. II József – átmenetileg – a jogi és bölcsészeti képzést meg is szünteti, így az Egri Líceum csak 1792-ben kapja meg a nyilvánosság, azaz a hivatalos működés jogát a bölcsészet és jogtudomány, illetve a papnevelést – a szeminárium hallgatóinak tudományos képzését – szolgáló teológia 2-2 éves akadémiai (felsőfokú vagy főiskolai) oktatásával. Így működik 1850-ig. A jogászok akadémiai oktatását, ekkor már hároméves képzéssel, az 1861/62-es tanévben indítják újra Egri Érseki Jogakadémia néven, 1874-ben a képzés 4 évre emelkedett, s bár a jogakadémiák egyre inkább korszerűtlen intézmények lettek az egyetemi szintű képzéshez viszonyítva, az egri jogakadémia egészen 1949-ig működött.

Bár az Egri Líceum, amelynek 1808–1822 között tanára volt például a kor kiemelkedő filozófusa, Imre János (1790–1832) katolikus pap, az egri egyházmegye könyvtárosa, a pesti egyetem későbbi professzora, a 18. század végétől végül csak akadémiai képzést nyújtott, és nem emelkedett egyetemi rangra, nem adott doktori fokozatot. Az egri érsekséghez kötődik azonban a régió közoktatásában alapvetőnek számító tanítóképzés 1828. évi, Pyrker János László egri érsek általi elindítása is. A kezdetben két-, majd hároméves egri katolikus tanítóképző volt az első magyar nyelvű intézmény, 1852-től a Líceum épületében működött, és egészen 1948-ig fennállt, majd az államosítás után 1959-ig folyt tanítóképzés a városban.

II.7. Dualizmus: közoktatás és középiskolák

A közoktatást a polgári korszak az 1868. évi népoktatási törvénnyel helyezi teljesen új alapokra, egyrészt az állam mint iskolafenntartó szerepének és súlyának erősítésével, másrészt a tankötelezettség – igaz, a valóságban teljesíthetetlen – bevezetésével, ezzel új alapokra helyezve a – rendiség keretei között igen korlátozott – társadalmi mobilitás és az intézményes oktatás kapcsolatát is. Heves vármegyében a 20. század elején mind a 117 községben volt iskola, sőt 23 puszta iskolában is folyt tanítás. A 193 népiskolából 22 volt állami, 14 községi, a többi továbbra is felekezettek működtették (121 római katolikus, 12 református és 8 izraelita). Ún. ismétlő oktatást, vagyis magasabb szintű, kiegészítő elemi képzést 172 iskola nyújtott. A teljes Nógrád vármegyére a 19. század végén 26 állami és 9 községi iskolára 169 katolikus, 4 református, 96 evangélikus, 3 izraelita elemi iskola jutott. Számos iskolát alapítanak, a már meglévőknek pedig sokszor új elhelyezést adnak. Az abauji Cserehát apró falujában, Keresztéten 1886-ban építik fel az első katolikus elemi iskolát, amelyet az I. világháború előtt államosítani akarnak, végül csak a két világháború között kerül az egyháztól az államhoz. Az alsó- és középszintű között elhelyezkedő új iskola-

forma a polgári, Hevesben Gyöngyösön, Hatvanban és a 20. század első felében Heves vármegyéhez tartozott Pásztón nyitnak polgári iskolát. Nógrád vármegyében Balassagyarmaton 1877-ben, Szécsényben 1918-ban indul a polgári iskolai oktatás. Zemplén vármegyében a 19. század elején már 53 állami iskola működött, jórészt olyan falvakban, ahol korábban egyáltalán nem folyt oktatás; Tokajban polgári fiú- és lányiskolát indítottak. A dualizmus kori oktatáspolitikáé súlyt helyez a lányok oktatására is, 1881-ben Putnokon külön elemi iskolát építenek a lányoknak, 1911-ben pedig állami elemi népiskolát indítanak.

A közoktatás sajátos részét képezték a régiókra jellemző gyártelepi iskolák, a salgótarjáni, ózdi, borsodnádasdi és diósgyőri gyár- és bányüzemek lakótelepeinek szociális intézményrendszerében a munkások alapfokú oktatását is magukra vállalták, az Ózdi Vasgyárnak már 1856-ban volt egytantermes iskolája, amely 1926-tól, elsőként az országban, nyolcosztályosra bővült. A salgótarjáni Vasfinomító Társulat 1870-ben alapított iskolát, amely 1930-tól 8 évfolyammal működött, ez volt az egyetlen ilyen iskola Nógrád megyében. A diósgyőr-vasgyári modern munkáskolónián 1888-tól fiú-, 1894-től leányiskolát tartott fenn a gyár, 1894-től általános, 1904-től szakipari tanonciskola is működött. Az elemi iskola 1888-ban emeletes épületet kapott. A diósgyőri gyárhoz tartozó perecesi bányatelepen emeletes elemi iskola épül 1910-ben 400 tanulónak, 1900–1933 között Lauday János (1872–1952) volt az igazgatója, aki a bányászok önképzésének, művelődésének is kiemelkedő alakja.

A középiskolák az alsófokú oktatáshoz hasonló modernizáción mentek át a dualizmus korában. A reformokat már az 1850-es években megkezdték Magyarországon az osztrák „Organisations-Entwurf” rendszerének átvételével, végül a középiskolák átalakítását szabályozó törvényt 1883-ban fogadták el (4 osztályos algimnázium, 8 osztályos főgimnázium, érettségi, szaktanárok stb.). A magas követelményeknek nem minden régi iskola felelt meg, az abaúji Szikszó nagy múltú református algimnáziumát 1854-ben megszüntették, az intézkedésben a neoabszolutizmus protestánsellenessége is közrejátszott. Az új oktatási rendszer hozta létre az al- és főreáliskolákat, amelyben a műszaki és természettudományos ismeretekre helyezték a hangsúlyt. Régiókban egyrészt modernizálták a régóta működő középfokú intézményeket, másrészt számos új középiskolát állítottak fel. Balassagyarmaton, ahol nem volt korábban gimnázium, 1900 szeptemberében állami főgimnáziumot nyitottak; Egerben pedig a 19. század végén alapították meg a magyar királyi állami főreáliskolát, amely a régi katolikus gimnázium mellett a város második – fiú – középiskolája lett. Egerben 1855-ben lett főgimnázium a jezsuiták által 1689-ben alapított, majd a rend feloszlata után a ciszterci rendnek átadott gimnáziumból, mégpedig úgy, hogy a líceumi bölcsészeti képzéssel egyesítették a gimnázium osztályait, a fenntartó azonban a ciszterci rend maradt. Gyöngyösön ugyancsak a 17. századi alapítású jezsuita gimnázium vált 1898-ban főgimnáziummá, de államivá, a ferencesek ugyanis, akik a jezsuiták után átvették az iskolát, 1851 után nem tudták megszerezni a főgimnáziumi rangot, így kénytelenek voltak átadni a közel 250 éves egyházi intézményt az államnak, amely 1899-ben új épületet is emelt főgimnáziumának. A sátoraljaújhelyi

piarista (korábban pálos) kisgimnáziumból, amely Zemplén neves katolikus gimnáziuma lett, 1891-ben lett főgimnázium, új iskolaépülettel.

Az állami középiskolák sajátos típusát jelentették azok a fiúgimnáziumok, amelyeket a Katolikus Tanulmányi Alapból tartottak fenn, ilyet alapítottak 1911-ben Mezőkövesden, impozáns épülete 1914-re épült fel, de a világháború miatt csak 1919-ben kezdődött meg az oktatás a „Szent László Királyi Katolikus Gimnáziumban”. A 18. század eleji alapítású miskolci minorita iskola az 1850-es években hatosztályos algimnázium lett, fenntartását már ekkor is segítette a Katolikus Tanulmányi Alap. A minoriták azonban anyagi okokból nem tudták a főgimnáziumhoz szükséges további két osztályt működtetni, ezért iskolájukat az állam 1885-ben átvette a rendtől, és a Katolikus Tanulmányi Alap fenntartásához rendelte, mint királyi katolikus gimnáziumot, amely 1911-től nyerte el a nyolcosztályos főgimnáziumi státust, érettségi vizsgáztatás jogával. Középiskolák meg is szűntek a dualizmus idején, miután nem feleltek meg az állam által meghatározott minőségi követelményeknek, így a korábbi alapokon 1808-ban elindult, és felföldi német evangélikus értelmiség körében is népszerű miskolci evangélikus gimnáziumi oktatás végleg megszűnt 1888-ban.

Az 1850-es évek kormányzati iskolapolitikája követelményeinek nem minden addig működő közép- és felsőfokú intézmény felelt meg, németesítő és abszolutisztikus törekvéseit pedig, főleg a protestáns iskolák, nagy ellenérzéssel fogadták Magyarországon. A sárospataki kollégium állt az ellenállás élére, amelynek ráadásul a közép- és felsőfokú oktatás szétválasztásával is meg kellett küzdenie, hiszen korábban a gimnáziumi osztályok és az akadémiai képzés irányítása nem vált szét a sárospataki kollégium gyakorlatában. A nyolcosztályos főgimnázium és az akadémia, azaz a teológiai főiskola végül az 1883. évi törvény megjelenése után önállósult, s ezzel a sárospataki kollégiumból egy közép- és egy felsőfokú intézmény lett, amelyhez 1857-től tanítóképző is társult. Az intézmény a 19. század végén így határozta meg magát: „Sárospataki Ev. Ref. Főiskola (Akadémia és Gimnázium)”.

A nem gimnáziumi középiskolák speciális típusa volt a felső-kereskedelmi iskola, amelynek első állami intézményét Miskolcon nyitották meg 1886-ban (Fiú Felső-Kereskedelmi Iskola), a régió másik felső-kereskedelmijét Sátoraljaújhely város alapította 1911-ben (Sátoraljaújhelyi Városi Felsőkereskedelmi Iskola), 1917-ben pedig Miskolcon a kereskedelmi leányközépiskola is megnyitotta kapuit.

A dualizmus oktatáspolitikája nagy súlyt helyezett a tanoncoktatásra, ugyanakkor a reálgimnáziumok mellett egyéb speciális középfokú intézmények működését is engedélyezte. Az érettségit adó felsőbb leányiskolák létesítésében is a püspöki székhely, egyben iskolaváros Eger járt élen, két leányiskola alapításával: Angolkisasszonyok Felsőbb Leányiskolája (1852), amely felsőkereskedelmi iskolává alakult 1917-ben (Angolkisasszonyok Egeri Érseki R. K. Felső Kereskedelmi Leányiskolája, 1917–1933), illetve érseki és állami felsőbb leányiskola (1888). Miskolcon a reformátusoknak már 1846-ban volt, Karacs Teréz irányításával leánynevelő intézetük, ezt 1857-ben átvette a református egyházkerület, és Tóth Pál igazgatása alatt 1897-ben négyosztályos, 1906-ban hatosztályos felsőbb leányiskolává fejlesztette. Az intézet 1916-ban nyolcosztályos leánygimnázium lett. A gimnázium 1938-ban

négyosztályos leánylíceummal bővült, amelynek V. osztályaként 1944–1946 között tanítóképző is működött.

A régió nőképzésében egyedülálló volt az országos beiskolázású, viszonylag magas tandíjat követelő putnoki gazdaszonyképző intézet (Magyar Királyi Gazdasági Felső Leánynevelő Intézet) létrehozása 1913-ban, amelynek egyéves (később két-éves) képzésére 6 elemi után lehetett jelentkezni.

II.8. Horthy-korszak: új középiskolák, felsőoktatás

A két világháború között alapvetően nem változott az iskolák rendszere a régióban, pedig Trianon után a szétszakított vármegyékből hivatali és oktatási értelmiség menekült Észak-Magyarországra, az iskolahálózat azonban megőrizte dualizmus-kori örökségét. Új középiskola alig alakult, kivétel Salgótarján, ahol a helyi nagyvállalatok 1923-ban „Főgimnáziumi Előkészítő Tanfolyam” néven középiskolai képzést indítottak, amely 1927-től „Chorin Ferenc Reálgimnázium” néven nyilvános gimnázium lett, de alapítványi gimnázium maradt 1939-ig, ekkor fokozatosan államosították, a felső négy osztályt pedig kereskedelmi középiskolává alakították át.

Bár az iskola középfokú jellege nem szűnt meg, az eredeti cél, amely a salgótarjáni munkásság műveltségbeli és társadalmi emelkedését szolgálta, megszűnt, nem kevés politikai célzattal. A kereskedelmi középiskolák is gyarapodtak egy intézménnyel, 1921-ben alapítja meg az egri érsekség az egri római katolikus négyévfolyamú fiú felsőkereskedelmi iskolát. Miskolcon az izraelita hitközség indít leány felsőiskolát 1926-ban, miután az I. világháború után leány és fiú polgári iskolát is nyitott. Egerben reáliskola, azaz reáliákat oktató állami középiskola is létesült 1927-ben (Egri Magyar Királyi Állami Dobó István Reáliskola), elődje a század elején alapított polgári iskola volt, a gazdasági szféra azonban érettségit adó intézményt kívánt helyette. A miskolci izraeliták a leány-középiskolát 1930-ban leánylíceummal és tanítóképzővel egészítik ki, amely 1944-ig működik, gyakorló iskolája az 1900-ban alapított izraelita elemi iskola volt.

A régió másik, a két világháború közötti gimnáziuma Diósgyőrben indult, de nem új alapítás volt, mert 1917-ben Ungvárról települt át Diósgyőrbe a nyolcosztályos, természettudományi irányultságú, 19. században alapított „Magyar Királyi Állami Főreáliskola”, amely Diósgyőrben 1922-ben felvette a Hunfalvy János nevet. A „Hunfalvy” 1934-ben kapott gimnáziumi rangot, majd az I. bécsi döntést követően, 1939-ben a Magyarországhoz visszacsatolt Kassára költözött, a II. világháború után pedig visszatért Diósgyőrbe, ahol 1949-ben új épületet kezdtek építeni, így az 1950/51-es tanévben megindult az oktatás a Diósgyőri Gimnázium jelenlegi épületében.

A régió felsőoktatása Trianon után is megmarad akadémiai (főiskolai) szinten, ráadásul a debreceni egyetem megalapításával ezek a képzések is magas szintű versenytársra találtak. A sárospataki jogászképzés el is halt, és Trianon után csak a teológiai képzés maradt főiskolai szintű a nagy múltú intézményben. Az egri teológiai és jogászképzés mellett Gyöngyösön a ferencesek folytatták novíciusaik főiskolai szintű teológiai képzését, a „Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány

Hittudományi Főiskolája” ugyanis 1911-től Gyöngyösre helyezte a teológiai képzést, majd 1941-től a filozófiai kart is a gyöngyösi rendházba költöztették.

Az egri és a sárospataki főiskolák mellett azonban, éppen a trianoni határok megvonása miatt, Miskolcon is megjelenik a felsőfokú képzés, az eperjesi evangélikus jogakadémia ugyanis áttelepül Miskolcra, ahol 1919-től egészen 1949-ig működik, és a városnak nemcsak első és a két világháború között egyetlen felsőoktatási intézménye lesz, hanem tudós tanárai révén Észak-Magyarország egyik szellemi központja is. Eperjesről az evangélikus tanítóképző is Miskolcon folytatta működését 1920-tól, gyakorló iskolája az evangélikus fiú és leány elemi iskola volt, a tanítóképzőnek és iskolájának 1928-ban új székházat építettek. A katolikus egyház is indított tanítóképzést Miskolcon az „Érseki Leánynevelő Intézetben” (1927), így Miskolcon, egyedülállóan, 4 felekezet képezte tanítóit a két világháború között.

Az Észak-Magyarországra vonatkozó, felsőoktatást illető művelődéspolitikai csak 1945 után változik meg, előbb Egerben terveztek – katolikus – egyetemet a 18. századi karok visszaállításával, majd 1948-tól Egerben általános iskolai tanárképzés indul a pedagógiai főiskola keretében, Miskolcon pedig 1950-ben kezdik építeni és kiépíteni a régió első egyetemét, a „Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemet”.

Irodalom

- [1] BÁCSATYAI D. (2020): Cerbanus és a ciszterciek. *Századok*, 154/2., pp. 363–378.
- [2] BALÁZS L. (1977): A salgótarjáni Chorin Ferenc Gimnázium története (1923–1940). *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 23, pp. 257–273.
- [3] BARTA R. (2018): Klebelsberg Kunó és a sárospataki Angol Internátus. *Ge-rundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 9/3., pp. 84–101.
- [4] STIPTA ISTVÁN (1996): Bruckner Győző a miskolci jogakadémia dékánja. In: DOBROSSY I.– STIPTA I. (szerk.): *Bruckner Győző. A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága 1919–1949*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Miskolci Egyetem ÁJK.
- [5] DIENES D. (2013): *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó.
- [6] DIENES D. (2000): *Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (*Acta Patakina* IV.).
- [7] F. ROMHÁNYI B. (2000): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, Pytheas.
- [8] FÁY Z. (2012): *A Gyöngyösi Ferences Könyvtár*. Gyöngyös, Ferences Plébánia és Rendház.
- [9] GÖMÖRI J. (1996): A sárospataki középkori plébániai iskola. In: SZENDE Katalin – SZABÓ Péter (szerk.): *A magyar iskola első évszázadai (996–*

- 1526). Az "1000 éves a magyar iskola" c. országos program győri kiállításának katalógusa. Győr, Xántus János Múzeum, pp. 61–66.
- [10] GYULAI É. (2017): Wittenberg Miskolcon – Az első reformátorok. In: GYULAI É. – TASI R. (szerk.): *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek (Tanulmányok)*. Miskolc, MTA MTB/MAB, pp. 4–43.
- [11] HAUSEL S. (szerk.) (2002): *Nógrád megyei evangélikus lelkészek és tanítók díjlevelei 1784–1804*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 38.).
- [12] HAUSEL S. (2018): „...melyekben a religio mind egy, mind más részről ugyanazzal a szabadsággal taníttathatik...” A közös iskolák építése Nógrád megyében II. József uralkodása alatt. *Neograd 2018 – A Dornyay Béla Múzeum Évkönyve*, 41, pp. 31–40.
- [13] KÁPOLNAI I. (1994): Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. század derekáig. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 6/1–2., pp. 67–79.
- [14] KOVÁCS B. (1983): Studensek – magisterek – doctorok. *Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei*, 11, pp. 5–41.
- [15] KÖRMENDI T. (2002): A premontrei szerzetesrend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig) I–II. *Turul*, 74/3–4., pp. 103–111.; 75/1–2., pp. 45–54.
- [16] MÉSZÁROS Á. (2016): Az elemi népoktatás viszontagságai a XIX. század második felében a korabeli törvények tükrében egy nagyközség, Romhány példáján. *Pedagógia történeti Szemle*, 2/3–4., pp. 20–48.
- [17] NAGY A. (2017): A könyvkiadó egri Liceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949). In: MIZERA Tamás et al.: *A könyvkiadó egri Liceum. Történet és kiadványjegyzék*. I–II. Eger, Eszterházy Károly Egyetem; Budapest, Kossuth Kiadó, I. pp. 37–54.
- [18] SARBAK G. (2019): *Szalkai-kódex: Szalkai László esztergomi érsek iskoláskönyve: Facsimile kiadás magyar és angol nyelvű bevezető tanulmánnyal*. Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár–Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény.
- [19] SOÓS I. (1992): *Mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig*. Eger, Heves Megyei Levéltár (Tanulmányok Heves megye történetéből 11.).
- [20] SZENDREY, J. (2010): *Graduale Romanum ad usum monasterii Paulinorum de Újhely 1623*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet (Musicalia Danubiana 24.)

- [21] TAKÁCS B. (1978): *A sárospataki nyomda története*. Budapest, Magyar Helikon.
- [22] TARI L. (szerk.) (2007): *Pásztó zenei emlékei*. Pásztó, Pásztó Város Önkormányzata.
- [23] TŐZSÉR Z. (2012): Nyugat-európai orientációjú oktatáspolitikai a két világháború között. A sárospataki Angol Internátus és a pannonhalmi olasz gimnázium. *Zempléni Múzsza: Társadalomtudományi és Kulturális Folyóirat*, 3, pp. 21–31.
- [24] VARGA I. (szerk.) (1990): *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*. Budapest, Akadémiai (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 3.).
- [25] VARGHA D. (1998): Carl Friedrich Gauss magyar csillagász-barátai: Zách János Ferenc, Pasquich János és Tittel Péter Pál. *Magyar Tudomány*, 43/9., pp. 1108–1121.
- [26] ZSEDÉNYI B. (1929): *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Miskolc, Magyar Jövő Rt.

Szibrík Gabriella²⁵

A LEMORZSOLÓDÁS DISKURZUSÁNAK TUDÁSSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA AZ ISKOLAI SZOCIÁLIS MUNKA FÓKUSZÁBÓL

*“Nincs az az ember, aki képes lenne elérni,
hogy egy társadalomnak, egy adott
pillanatban más nevelési rendszere legyen,
mint ami a struktúrájából következik.”*
(Durkheim, 1971: 40)

I. Bevezetés

A magyar oktatási rendszer demokratizáló, esélyteremtő teljesítményét több évtizede számtalan kritika éri mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban, mivel az elfogadhatatlanul alacsony iskolai tudásszint és a végzettség nélküli iskolaelhagyás között nagyon erős kapcsolat áll fenn.²⁶ A vonatkozó PISA-mérések és az országos kompetenciamérések adatai indokolják a végzettség nélküli iskolaelhagyás tekintetében veszélyeztetett tanulók számának csökkentését.

A különféle mérési eredményeknek van egy nem elhanyagolható társadalmi vetülete. A jól és a rosszul teljesítő tanulók nem arányosan oszlanak el a különböző iskolákban. Jellemzően a „rossz tanulók” zárt tömbökben, szegregátumokban koncentráltan vannak jelen, ők a hátrányos szociális helyzetű családok gyerekei, többnyire hátrányos helyzetű településeken.

A foglalkoztatási szerkezet versenyképes innovációja szempontjából kritikus társadalmi problémát jelent, ha egy társadalom iskolázottsági deficittel küzd. Az a tény pedig, hogy Magyarországon az iskolai teljesítmény, s a sikeres iskolai életút a tanulók szocioökonómiai státuszával különösen szoros összefüggést mutat,²⁷ az iskolai szelekció kérdését a területi oktatási egyenlőtlenségek, az iskolarendszerben zajló szegregációs folyamatok és a közoktatási rendszer szerkezeti megosztottsága irányába helyezi.

²⁵ A Miskolc Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének mesteroktatója.

²⁶ A legutóbbi uniós jelentés, az *Oktatási és Képzési Figyelő 2022* is felhívja a figyelmet a magyar oktatásban rejlő alapvető problémákra, miszerint az elmúlt évtized nem hozott javulást a korai iskolaelhagyás terén, az oktatási eredmények továbbra is elmaradnak az uniós átlagtól, oktatási rendszerünk túl szelektív és a tanulói életpálya túl korai szakaszán szelektál. <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2022/hu/country-reports/hungary.html> (letöltés ideje: 2023. 02. 26.).

²⁷ Lásd bővebben pl.: *Zöld könyv. A Magyar Közoktatás Megújításáért* (2008), *PISA 2018 Összefoglaló jelentés* (2019), vagy *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról* (2018).

II. A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem

A 2018. szeptember elsejétől kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás²⁸ teljes körű bevezetése deklaráltan a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi rendszerének egy eleme.

A folyamatában negyedik kormányzati ciklusát kezdő magyar kormány az uniós törekvésekkel összhangban az EU 2020 stratégia céljainak hazai megvalósítását szolgáló Nemzeti Reform Programjában²⁹ rögzítve vállalta, hogy a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát az évtized végére 10%-ra csökkenti.³⁰ A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem, fontos hazai dokumentuma *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia*³¹. A stratégia leszögezi, hogy „[a] végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem kizárólag szektorközi együttműködésben lehet sikeres, ezért szükségszerű egy, a hatékony szektorközi együttműködést középpontba állító, a probléma megoldására irányuló, szektorokon átívelő, átfogó stratégia megalkotása”. [1603/2014 (XI. 4.) Korm. határozat] A kormányhatározatban „Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája”, a „Köznevelés-fejlesztési stratégia” és a „Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia”, egymást részben átfedő koncepciói készültek el, melyek azt az átfogó keretet alkotják, amelyre az uniós finanszírozásra épülő operatív programban, az EFOP-ban, megjelenő konkrét fejlesztési beavatkozások épültek. (Nemzeti Stratégiák, 2015)

A végzettség nélküli iskolaelhagyás területe „(...) az Európai Unió oktatási stratégiájának talán a legfontosabb, legnagyobb figyelemben részesülő eleme.” (Nemzeti Stratégiák, 2015: 9)

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelemről szóló magyar dokumentumra építve Magyarország Kormánya elkészítette cselekvési tervét is 2016-ban.³² A *Cselekvési terv* többszintű beavatkozási rendszer kidolgozását tartalmazza, melynek második szintje az ún. *ágazatközi együttműködés fejlesztése ágazati, területi és helyi szinten*, aminek megfelelően 2018. szeptember elsejétől kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás teljes körű bevezetése történt meg Magyarországon.

²⁸ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 25. § és 26. §. (Hatályos: 2018. IX. 1-jétől.)

²⁹ Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján (2011. április). https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf (letöltés ideje: 2021. 04. 16.).

³⁰ Az Európai Unió 2030-ra kitűzött célja 9%.

³¹ *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia* [1603/2014 (XI. 4.) Korm. határozat]. <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (letöltés ideje: 2021. 04. 16.).

³² *Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014–2020.* Köznevelésért Felelős Államtitkárság, 2016. https://2015-2019.kormany.hu/download/7/6a/e0000/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (letöltés ideje: 2023. 03. 11.).

II.1. A lemorzsolódás

Az oktatási színvonal emelésének közös európai szempontja a lemorzsolódás megelőzése, illetve csökkentése. A lemorzsolódás egy komplex társadalmi probléma. A társadalmi kohézió erősítése és a társadalmi/gazdasági versenyképesség növelése szempontjából, elsősorban foglalkoztatáspolitikai kérdésekben csúcsosodik ki, de a társadalmi befogadás gondolatának tágabb kontextusáig terjed.

A *lemorzsolódás* kifejezés nem egy egzakt fogalom. Jelenthet egy képzési programból való kimaradást, évisméltásra bukást, egy alacsonyabb presztízssű programra való váltást, egy adott intézményből való kimaradást, vagy az iskolarendszerből való, középfokú végzettség nélküli kimaradást.

Nevezhetjük egyfajta gyűjtőnévnek, „szakzsargonnak” is a jelenségre. Az indikátor, amivel méri, a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*, amely egy nemzetközi, kimeneti indikátor. A *korai iskolaelhagyó* (early leaver from education and training, korábban early school leaver) megnevezés az Eurostat által bevezetett statisztikai kategória,³³ mely a nemzetközi gyakorlatban általánosan elfogadott és nálunk is meghonosodott.

Definíció szerint azok tartoznak ebbe a csoportba, akik:

- 18–24 év közöttiek
- nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, a legfeljebb ISCED 2-es szintű, vagy rövid 3C szintű végzettséggel rendelkezők³⁴
- a megkérdezés pillanatát megelőző négy hétben nem vettek részt oktatásban, képzésben³⁵

A végzettség nélküli (korai) iskolaelhagyás fogalma a következményekre utal. Az alacsony képzettség, a hiányos végzettség együtt jár a munkaerőpiacról való kiszorulás veszélyével, ami jelentős kockázatot jelent mind az egyének, mind a társadalom számára.³⁶ Mindemelllett a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás* mint társadalmi indikátor a *fenntartható fejlődési célok* egyik indikátora is és ún. *laekeni* indikátor is.³⁷ Magyarországon a korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni

³³ Az uniós definíció az alábbi linken olvasható: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-52_en.htm.

³⁴ Az ISCED az International Standard Classification of Education kifejezésből alkotott betűszó. Magyarországon az alsó tagozat az 1-es szintre van sorolva (alapfok), a felső tagozat a 2-es szintre (alsóközépfok), a szakiskolai és a középiskolai végzettség a 3-as szintre (felsőközépfok), az érettségi utáni szakképzés a 4-es szintre (posztszekunder szint), és a felsőoktatás az 5–6-os szint. Korai iskolaelhagyó az, aki a 0., 1., 2. vagy rövid 3c. szintű végzettséggel rendelkezik az egységes nemzetközi oktatási osztályozási rendszerében (ISCED).

³⁵ Az adat az Eurostat által koordinált évente felvett, nagymintás munkaerő-felmérésből (Labour Force Survey, LFS) származik, felvételét itthon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi.

³⁶ A jelenség megjelölésére használatban van továbbá a NEET-fiatalok fogalom. A NEET betűszó a Not in Employment, Education or Training kifejezés kezdőbetűiből áll, és azokra a fiatalokra utal, akik sem foglalkoztatásban, sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt. Nemzetközi, kimeneti indikátor.

³⁷ Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Céljainak Agenda 2030 határozata értelmében 17 fenntartható fejlődési célhoz (Sustainable Development Goals – SDGs) 169 alcélt társítottak, amihez a mai állás

küzdelem első szintű eleme az oktatáselemzés és -irányítás számszerű adatokon, kvantitatív tényeken alapuló elemzéseinek rendszere, a *KIR ESL*, s az arra épülő beavatkozási/fejlesztési program. Ennek bemutatását egy korábbi cikkünkben kíséreltük megtenni (SZIRBIK, 2022a). A rendszer bemutatása a lemorzsolódás, a végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni rendszerszintű beavatkozás legfontosabb programja. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a társadalmi folyamatok – különösen az oktatási-nevelési folyamatok – csupán kvantitatív tudományos módszerekkel nem megragadhatók teljes komplexitásukban. Az oktatásfejlesztési programok/beavatkozások hatásai társadalmi folyamatok bonyolult rendszerébe ágyazottan jelennek meg, ezért azok elemzése, értékelése kapcsán érdemes tágabb kontextusban – jelen esetben a lemorzsolódás komplex társadalmi problémaköre –, egyéb, alternatív elemzési módszerekkel is közelíteni feléjük.

Tervezett doktori kutatásomban a *lemorzsolódás diskurzusát teszem a kutatás tárgyává, tudásszociológiai elemzési módszerrel*. Kutatásom fókusza az iskolai szociális munka felől közelít a lemorzsolódás tudásszociológiai diskurzuselemzéséhez. Miért az iskolai szociális munka és miért tudásszociológia?

Az iskolai szociális munka – a magyar szociálpolitikai hagyományokat figyelembe véve (FERGE, 1991) – az oktatáspolitikai és a szociálpolitika közös metszetében helyezkedik el. Ez a közös metszet a szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös értelmezési tere. Ebben a térben realizálódik/ nyer értelmet a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok oktatási lemaradásának csökkentése, felzárkóztatása, s az iskolai lemorzsolódás megakadályozása. A szociálpolitika és az oktatáspolitikai együttműködése e térben, a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók oktatási esélyegyenlőségét, az esélyegyenlőség feltételeinek kialakítását, a méltányos és inkluzív köznevelési rendszer biztosítását, s annak jogszerű működését jelenti. Explicit premisszám az, hogy az iskolai szociális munkának ily módon feladata a *magyar köznevelési rendszer kritikus problémáinak enyhítése, illetve esetleges megoldása*,³⁸ miután deklaráltan rendszereleme is a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi stratégiájának.

Mindemellett a Magyarországon 2018. 09. 01-jétől kötelezően bevezetett iskolai segítő szolgáltatás, iskolai szociális munka, értékelésére és/vagy hatásvizsgálatára – tudomásunk szerint – még nem készült kutatás.³⁹

Ugyanakkor a magyar szociális munka elméletében ismert a tudásszociológia erős programjának az osztályozási konvencióinkban tetten érhető nyelvi gyakorlatok

szert 231 indikátor tartozik, melyek közül az egyik a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*. A laekeni indikátorokat 2001-ben fogadta el az Európai Unió, céljuk a szegénység és társadalmi kirekesztettség elleni intézkedések eredményeinek a mérése és a nemzetközi szintű összehasonlítás.

³⁸ Ez a kiindulópont természetesen implicite azt a premisszát is magában foglalja, hogy a magyar mainstream, intézményesített szociális munkát a jelenleg domináns, formálisan leírható (nemzeti) társadalom- és szociálpolitika ún. „meghosszabbított kezének” tartom.

³⁹ 2019-ben, a kötelező bevezetés kapcsán felmerülő szakmaközi együttműködés esélyeit latolgató, s azt elsősorban az iskolai szociális munka szakmaisága és kompetenciái felől megközelítő írás jelent meg, Budai István tollából [Budai István: Az együttműködő iskolai szociális munkás. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 6 (1)], <https://doi.org/10.29376/parbeszed/2019/1/3>.

elemzését középpontba helyező módszere (FARGION, 2001). Emellett a feminizmus talaján álló szociális munka gazdag irányzatai és kutatási módszertana között is előkelő helyet foglalnak el az ún. diskurzuselemzések, melyek azon a nyelvi fordulaton állnak, melyek a nyelvet nem neutrális közvetítő közegnek tekintik a különféle valóságkonstrukciókban. (Pl.: kliens-szociális munkás, szociális munkás-intézményesített jóléti ellátórendszer.) Ebben a megközelítésben a diskurzus maga az érdekes, mely egyben akció és funkció. A használók egy választása azért, hogy valamit megtegyenek (KÖVÉR, 2021). A tudásszociológiai elemzési módszer, melynek módszertani megalapozása Mannheim-től származik, ismeretelméletileg egy új elemzési módszer lehetőségét kínálja a diskurzus kutatásban.⁴⁰

III. Az empiria teóriája

Ezen a ponton mindenképpen szeretném megjegyezni azt a további vitára okot adó kérdést, melyet a szakirodalom posztmodern tudáskrizisként tárgyal, s mely a feminista szociális munka hatása révén jelen van nemcsak az elméleti, de a gyakorlati szociális segítő tevékenységben is. A szociálpolitika, s annak teréből kilépni nem tudó szociális munka beavatkozását legitimáló társadalomkép jósága, igazsága, kívánatossága, a tudomány igaz-hamis relációjában nem tárgyalható kérdés. Lehetséges, hogy eleve elhibázott az a normatív kutatói hozzáállásom, miszerint a magyar oktatási rendszernek a társadalmi egyenlőtlenségek reprodukálásában játszott „kiemelkedő” szerepe társadalmpolitikai szempontból rossz dolog, annak ellenére, hogy szociálpolitikai értelemben annak tartjuk. A weberi értékmentesség tételének az a kívánalma, miszerint a tényítéleteket válasszuk le az értékítéletekről (NÉMEDI, 2006), különösen fontosnak tűnik a lemorzsolódás komplex társadalmi problémája esetében. Dolgozatom tárgyának kérdésében, érezhetően homályosak a deklarált társadalmi célok és a célokhoz rendelt szakmapolitikai eszközök viszonyának természete.

Általában is igaz, hogy a deklaráció szintjén megjelenő imperatívuszokkal semmit nem lehet kezdeni tudományos értelemben. A „Csökkentsük a lemorzsolódást, a végzettség nélküli iskolaelhagyás mértékét, a korai iskolaelhagyást!” csak normatív céltételezések. E célokkal való egyetértésünk is „csak” egy értékválasztás. Tudományosan nem hozzáférhető felkiáltó mondatok, melyekről nem dönthető el, hogy igazak, vagy hamisak. Csakis a hozzájuk rendelt eszközöket tudjuk vizsgálódás tárgyává tenni, s azokról mondani valamit, pl., hogy hozzájárulnak-e a kitűzött cél eléréséhez vagy nem?

A kutatásomhoz használt módszer kiválasztását mindezek miatt, komoly módszertani tévelygések előzték meg. A lemorzsolódás komplex társadalmi jelenségként való értelmezése ugyanis magában hordozza a fenti probléma önreflexív kezelését. A jelenség oktatáspolitikai és szociálpolitikai relevanciája, a két szak-

⁴⁰ A tudásszociológiai megfigyelői magatartás módszertani megalapozása Mannheim-től származik. (MANNHEIM, 1995) Mannheim idevonatkozó nézetei konvergálnak a fenomenológiai irányultságú (tudás-) szociológiában: Schütz életvilág-koncepciója és tanítványai, a Berger–Luckmann-féle tudásszociológiai program (A valóság társadalmi felépítése), valamint Garfinkel etnometodológiai módszere.

politika közös metszetébe hatolás, látszólag kvantitatív és kvalitatív módszert egyaránt megkíván, ugyanakkor az általam preferált interpretatív empirikus módszerek, a magyarázat és megértés egységének fényében (WEBER, 1987) kiterjesztették módszertani elvárásaimat.

Kutatói hozzáállásom főbb kiindulópontjai a következők voltak:

1. Kvalitatív kutatási módszerrel szeretnék közel kerülni a kutatási problémához.
2. Ismeretelméletileg konstrukcionista alapon állok, kiindulópontom kollektivistista, vagy szociologizált, nem individualista. A tudás – jelen esetben, *a lemorzsolódásról, a végzettség nélküli iskolaelhagyásról való tudás* – konstruálásának társadalmi dimenziójára koncentrálok.
3. A megalapozott elmélet módszertana (Grounded Theory Methodology) (GELENCSÉR, 2003; KUCSERA, 2008) főbb jellemzőit, illetve a megalapozott elmélet módszer konstruktivistista/konstrukcionista fordulatát (CHARMAZ, 2016) veszem alapul.
4. Elméleti előfeltevéseimtől nem tudok és nem is akarok megszabadulni, de nem teszem meg azokat hipotéziseknek (megfigyeléseink elméletterheltek, a mintavétel is elméletvezérelt).
5. Nem követem a deduktív tudományos modellt, alulról építkező, induktív modellben gondolkodom.
6. Kvalitatív kutatásom elemzési módszerének a tudásszociológiai módszert kívánom használni – nem az a kérdés, hogy „Mi?” van, hanem az, hogy „Hogyan?” van.
7. A tudásszociológiai hagyományt – Mannheim, Durkheim-Mauss –, majd a fenomenológiai ihletettséggű tudásszociológiát, elsősorban a Berger–Luckmann-féle szociális konstruktivizmus elméletet követem, illetve a tudásszociológia erős programjának tételeit.
8. Kiemelt figyelmet fordítok a diskurzus szociológiai meghatározására, a diskurzív fordulatra a társadalomtudományokban (GÉRING, 2008), a diskurzus különféle fogalmainak használatára a bölcsészettudományokban. Kiemelve a diskurzuselméletek közül Foucault diskurzuselméletét, illetve a kulturális diskurzus kutatás hagyományait, mint a szimbolikus interakcionizmus.
9. A diskurzuselemzés gyakorlatának módszertanát következetes szakirodalmi kutatással feltérképezve, próbálok a számomra használható módszert az elméleti alapokhoz illeszteni.
10. Az adatokat valósnak tekintem, de nem fogom azokat abszolutizálni, elfogadom a hiteket, vélekedéseket, véleményeket (a rendelkezésünkre álló kvantitatív adatok kapcsán).

Módszertani elképzeléseimből kiinduló szakirodalmi kutatásom eredményesnek bizonyult, hiszen az általam elgondolt módszertan, egy létező kutatási programként ismert a nemzetközi szociológiai irodalomban. A program neve *Sociology of Knowledge Approach to Discourse*, röviden SKAD, a *diskurzus tudásszociológiai elemzésének módszere*.

A *Sociology of Knowledge Approach to Discourse* a diskurzus tudásszociológiai elemzésének a programja, egyfajta tudásszociológiai fordulat a diskurzuselemzés gyakorlatában. Teoretikus és empirikus szinten is új alapokra helyezi a diskurzuskutatást. Önmagát a kvalitatív szociológiai kutatás és a tudásszociológia új menetrendjének tekinti. Megalkotója Reiner Keller német szociológus. Kutatási tárgya a *diskurzus*, melyet tudásszociológiai fogalmi keretbe ágyazva, ismeretelméleti határait pontosan kijelöli. Módszertanát tekintve erősen gyakorlatorientált kvalitatív kutatási módszer, mely folyamatos fejlesztéseken, kiegészítéseken esik át, közel sem lezárt módszertannal. Kifejezetten a kvalitatív szociológiai kutatás módszertani repertoárját igyekszik újszerűségével bővíteni. Egy olyan megközelítés, mely szándéka szerint alkalmas a középszintű elméletalkotáson túl, átfogó, elméleti szociológiai kérdésfeltevések, s általában társadalomtudományi kutatási kérdések megválaszolására. Igyekszik feltárni azokat a társadalmi színtereket és folyamatokat, amelyekben a jelentésalkotás heterogén formáiban részt vevő társadalmi szereplők versengenek a világ szimbolikus és gyakorlati megalkotásáért. A SKAD a kvalitatív és interpretatív társadalomtudományi módszertanba ágyazott különféle empirikus adatok és elemzési stratégiák használatát támogatja. Kutatási programja Michel Foucault diskurzuselmélete, Berger–Luckmann szociális konstruktivizmus elmélete és a megalapozott elmélet módszertana (Grounded Theory Methodology) háromszögelésében teljesebb ki (SZIRBIK, 2022b).

A SKAD módszertana a magyarországi társadalomtudományi szintéren még nem adaptált módszertant jelent. Sajátos perspektívája miatt azonban – reményeink szerint –, nemcsak az iskolai szociális munka szerepének, s lehetőségeinek, valamint a lemorzsolódás jelenségének a megértésében hordoz komoly potenciált; hanem önmagában is, e módszertannak a hazai tudományos közegbe való bevezetésével.

A SKAD komplex kutatási program, azaz az adott diskurzus – jelen esetben a lemorzsolódás diskurzusa –, többszintű „együtt építését és elemzését” követi. A SKAD diskurzuskutatása a hatalom/tudás rezsimek és dinamikájuk empirikus rekonstrukcióját jelenti. A cél az, hogy *megértsük*, és ezáltal *megmagyarázzuk* őket, valamint az, hogy láthatóvá tegyük működésük esetlegességét. Az ilyen rekonstruktív elemzéshez adatokra van szükség. Az adatoknak a kutatáshoz való viszonyát nevezi Keller ún. *együtt építés*-nek (co-construction). Ez lényegében azt jelenti, hogy az adatgyűjtés folyamata nem különül az adatelemzéstől. Az adatgyűjtés és -elemzés kapcsán Keller a következőt írja: „(...) két fő elemzési dimenzió megkülönböztetését javaslom. Az első a *'materialitások' elemzésével* foglalkozzon, míg az utóbbi a *szimbolikus rendezés* (vagy jelentéstermelés) folyamatára fókuszáljon.” (KELLER, 2005: 12) Tervezett kutatásomban a materiális dimenzió része maga a KIR ESL rendszer és a kötelező iskolai szociális munka módszertana és gyakorlata, illetve azok a megfigyelhető gyakorlatok, melyek adatokká válnak, ha kutatással közelítjük meg, vagy kutatással állítjuk elő azokat.⁴¹

⁴¹ A KIR ESL-nek és az iskolai szociális munka módszertan és gyakorlatnak a SKAD módszertanával végzett elemzése, a lemorzsolódás diskurzusának szempontjából, az itt bemutatni kívánt kutatást is magában foglaló, folyamatban lévő doktori disszertáció része.

Jelen *Útkereső II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére* kötet szempontjából, mely az Észak-Magyarország régió felemelkedéséért végzett, több tudományterületről érkező kutatásokat gyűjti egybe, vizsgálatomnak a *Miskolci Járásban* tervezett kutatás bemutatása a célja. A *Miskolci Járásban* eredetileg pilotprogramként⁴² bevezetett iskolai segítő szolgáltatás nagyban hozzájárult a 2018-ban kötelezően bevezetett iskolai és óvodai segítő szolgáltatás módszertanának végleges kidolgozásához, s annak implementálásához.

IV. A kutatással előállított materiális dimenzió – kvalitatív mélyfúrás három szintéren

IV.1. Módszertani eljáró

- Az iskolák kvantitatív adatelemzés általi besorolása, minősítése (klasszifikálása) adott, törvények, rendeletek szabályozzák, melyek a KIR ESL oktatási indikátorai alapján és az azt kiegészítő tankerületi esélyegyenlőségi intézkedési tervek rangsorolása mentén állnak össze.⁴³ (VARGA, 2019; SZIRBIK, 2022a) A rendelkezésre álló kvantitatív adatokat standardizált makroadatoknak tekintem. Ezt a klasszifikációs rendet nevezem *hivatalos oktatásirányításnak*, vagy az iskolák *külső identitásának*.
- A mintába került iskolák, a Miskolci járás *nem miskolci, állami fenntartású általános iskolái*.

IV.2. A mintavétel indokai (elméletvezérelt mintavétel)

A Miskolci járás Magyarország egyik legnagyobb járása, ennek megfelelően az iskolai szociális munka által érintett iskolák száma óriási. Mindemelllett a szociális szolgáltató nem tesz különbséget a fenntartó jogállása szerint a szolgáltatásnyújtásban, de az oktatásirányítás igen. A nem állami (egyházi, civil) fenntartású általános iskolákra nem ugyanazon oktatásirányítási, beavatkozási és minősítési szabályok érvényesek, mint az állami fenntartású intézményekre, így azok vizsgálata az *általános oktatásirányítás* címkével jelölt bizonyítékon alapuló gyakorlat és beavatkozás szempontjából nem érvényes (SZIRBIK, 2022a). Emellett az iskolarendszer szerkezeti széttöredezettsége a területi-térségi egyenlőtlenségekkel szinkronban, hatással van a szegregációs folyamatokra, azaz egészen más az iskolakép vidéken, mint egy nagyvárosban. A jelenséget az ún. *települési lejtő* szociológiai fogalmával, illetve az erre rezonáló oktatási esélyegyenlőtlenségeket mérő indikátorok bemutatásával lehet szemléltetni.

⁴² „SZERTÁR” iskolai és óvodai szociális munka a *Miskolci Járásban* című, a *Miskolci Egyesített Szociális, Egészségügyi és Gyermekjóléti Intézmény* EFOP pályázat keretében megvalósított projektje (2017. augusztus – 2019. február).

⁴³ 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a KIR ESL bevezetéséről, illetve az ún. esélyegyenlőségi intézkedési terv (Tankerületi Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv – TEIT) elkészítéséről.

A települési lejtő jelenségére már a hazai szervezésű ún. *Monitor mérések* – 1986–1999 között –, illetve a *Jelentés a magyar közoktatásról* sorozat (1995–2010) felhívták a figyelmet. A települési lejtő alapvetően a nagyobb, illetve a kisebb települések közötti fokozódó differenciálódást jelenti. Tárgyalása során azok a strukturális folyamatok kerülnek előtérbe, amelyek a térségi, települési szintű egyenlőtlenségek újratermelődésében játszanak szerepet (HARCSA, 2014).

„A tanulmányi teljesítmények nagyon erősen összefüggenek az iskolák működési helyével. Minél kisebb egy település, annál gyengébbek az ott működő iskolák eredményei. Ennél is aggasztóbb azonban, hogy a különböző településtípusok között amúgy is meglévő különbségek az elmúlt évek során folyamatosan növekedtek, és ez nem volt másképp 1995 és 1997 között sem. A településtípusok közötti olló nagyobbra nyílása különösen a nyolcadik osztályosok esetében és különösen az olvasási teljesítményeket tekintve erős.” (LANNERT, 1998: 366)

A települési lejtő nem közvetlenül, hanem közvetve, a szülők iskolai végzettségén keresztül hat a tanulók teljesítményére. A jelenség hátterében inkább az áll, hogy a különböző településtípusok esetében az ott élők iskolázottsága nagyon eltérő (Vári Péter et al., 2000). Jellemzően a községi iskolákba járók szülei között jóval kevesebb a diplomás, mint a fővárosi, vagy megyeszékhelyi iskolákba járó tanulók szülei között. Fontos továbbá megjegyezni azt, hogy az oktatási rendszer legújabb államosítása előtti időszakban (2013. január 1. előtt), amikor is az iskolák többsége önkormányzati fenntartásban volt, az önkormányzatok eltartóképességének függvényében is érezhető volt a települési lejtő hatása.⁴⁴ Nevesül, a szegény önkormányzatok iskoláinak infrastrukturális ellátottsága és felszereltsége is rosszabb képet mutatott a fővárosi és/vagy megyeszékhelyi iskolák képénél, mely tény a községi iskolákban tanulók hátrányát tovább növelte (Jelentés a magyar közoktatásról, 1998), (LANNERT, 1998).

Az oktatási egyenlőtlenségek feltárása és elemzése szempontjából, a tanulók teljesítményében megmutatkozó legfontosabb háttértényező a szülők iskolai végzettsége. A tanulók szocioökonómiai státusza éppen ezért kiemelt figyelmet kap az oktatási rendszereket elemző vizsgálatokban. Nemzetközi vonatkozásban is igaz, hogy minden oktatási rendszerben ez a legfontosabb iskolai teljesítményt befolyásoló tényező, de Magyarországon ez a hatás a legerősebb. Magyar vonatkozásban ezt az összes vonatkozó nemzetközi mérés (a PISA, a TIMSS és a PIRLS) és a 2001-ben bevezetett Országos kompetenciamérés eredményei is igazolják (Jelentés a magyar közoktatásról, 2011). A családi háttér teljesítménykülönbségeket magyarázó erejét a PISA minden adatfelvétel alkalmával megvizsgálja. A 2000-től háromévente lekérdezett PISA-vizsgálatok mindegyike kiemeli azt Magyarország szempontjából, hogy az európai országok közül Magyarországon van a legerősebb kapcsolat a családi háttér és a teljesítmény között (PISA, 2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018). A lemaradások másik oka, az iskolák közötti minőségi különbség. A PISA-

⁴⁴ A 2013-as államosítás egyik szakmapolitikai indoka pont ennek a méltánytalan helyzetnek a megszüntetése volt.

felmérések vizsgálják azt is, hogy mennyire szegregál egy iskolarendszer, mennyire eltérőek az iskolák a tanulók szociális háttére alapján, és mennyire homogén egy iskola a tanulók társadalmi összetétele szempontjából. Magyarországon a családi háttér hatása a teljesítményre főként az iskola átlagos ESCS-indexén⁴⁵ keresztül érvényesül.

A magyar kutatásokban már korábban jelzett települési lejtő hatása, a nemzetközi mérésekben is tetten érhető. „Magyarországon két, hasonló iskolába járó tanuló között mindössze 3 képességpont a várható eredménykülönbség, ha a tanulók ESCS-indexe között félpontos különbség van. Ezzel szemben két azonos háttérű tanuló eredménye között 38 pontos különbség várható, ha iskoláik átlagos ESCS-indexe között fél pont a különbség” (PISA, 2010: 59) Hazánkban tehát a tanulók ESCS-indexe erősen összefügg azzal, hogy milyen iskolában tanulnak. Ez rámutat arra, hogy Magyarországon az iskolarendszer a szociális, gazdasági és kulturális háttér szerint szegregált, az egyes iskolák nagymértékben különböznek a tanulók családi háttére alapján, ugyanakkor az iskolákon belül viszonylag homogén tanulócsoportok találhatók. A Borsod-Abaúj Zemplén vármegyei régióban jelentősen magasabb a nemzetközi átlagnál is a településtípus szerinti teljesítménykülönbség. „A tanulók eredményeiben nagyjából négyszer nagyobb különbség mutatkozik a 3000 fő alatti települések és a megyeszékhelyek között, mint az OECD átlagában.” (K. NAGY, 2022: 144) Ezt, az átlagtól való nagyarányú eltérést egyrészt az elérhető iskolatípusok száma⁴⁶ és az intézmények által kialakított felvételi szelekció okozza. Másrészt, mint fentebb tárgyaltuk, meghatározók az iskolák településkötött sajátosságai, az eltérő gazdasági, anyagi és emberi erőforrások, a pedagógus-diák arány vagy az intézményi autonómia, illetve az iskolaméret is.

Ezek a tények a mintavételt gyakorlati és elméleti szempontból is befolyásolták:

- a hivatalos oktatásirányításnak a kutatási témánk középpontjában való elhelyezkedése,
- az óriási elemszám,
- a tanulók teljesítményében megmutatkozó háttértényezőknél, a szerkezeti széttagoltság és a vidék-nagyváros eltérő iskolaképe szerinti meghatározottsága alakították ki a mintába kerülés elvét.

A kiválasztott iskolák a kvantitatív adatok szerint (KIR- ESL- TEIT-klasszifikáció), vegyes képet mutatnak a lemorzsolódással való veszélyeztetettség szempontjából. A mintába 21 általános iskola került – a feladatellátási helyek száma függvényében ez a szám növekedhet. A 21 iskolából 9 iskola ún. kedvezményezett településen

⁴⁵ ESCS-index, PISA-index az economic, social and cultural status kifejezés kezdőbetűiből. Az ESCS-index számszerűsíthető, egydimenziós faktorként magába sűriti mindazoknak a háttérváltozóknak a hatásait, amelyek a diákok eredményeit leginkább meghatározzák. Az index kialakításához a szülők munkáját, iskolai végzettségét, valamint a család kulturális és anyagi javait, köztük az otthon található könyvek számát, mérő változókat használják fel.

⁴⁶ A köznevelésialapfeladat-ellátásban 3 típus: 8 osztályos általános iskola, 8 osztályos gimnázium, 6 osztályos gimnázium.

található.⁴⁷ A kedvezményezett település és annak kategóriái, a korábban hátrányos helyzetű, illetve leghátrányosabb helyzetű település kifejezéssel volt megnevezendő. Kutatásom tárgyának (a lemorzsolódás diskurzusa) a fókusz az iskolai szociális munka. Magyarországon az oktatási rendszer, a hazai és nemzetközi kutatások fényében – közel négy évtizedes távlatban vizsgálva – nem képes a szociokulturális eredetű hátrányokat mérsékelni, a tudásszerzés családi-otthoni környezetből fakadó egyenlőtlenségeit pedagógiai eszközökkel kellőképpen enyhíteni. Felmerül a kérdés, hogy *az iskolai szociális munka tud-e pozitív hatást kifejteni oktatási rendszerünk azon jellemző tulajdonságaira – szegregált, szelektál, alulteljesít, szerkezetileg széttagolt –, melyek a teljesítménykülönbségek nagyságát alapvetően és nagymértékben befolyásolják?*⁴⁸ Ennek a kérdésnek a megválaszolása látszólag egyszerű, ha a bevezetett iskolai segítő szolgáltatás elméleti és módszertani leírását, a lemorzsolódás komplex kérdésének kontextusában elemzés tárgyává tesszük. A kérdés megválaszolása azonban – mely nem elhanyagolható –, további kérdésfeltevésre ösztönöz, melyben világossá válik, hogy az iskolai szociális munka csak egy eleme a vizsgálandó diskurzus arénájának. Egy ún. diskurzuskomplex része a szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös metszetében.

Fő kutatási kérdésem ennek megfelelően az, hogy: *A magyar oktatási rendszernek, a lemorzsolódás komplex társadalmi problémája szempontjából veszélyes tulajdonságai – szegregált, szelektív, alulteljesít, szerkezetileg széttagolt –, hogyan alakítják a lemorzsolódás diskurzusát?*

Jelen dolgozat szempontjából releváns kutatási tervzet bemutatása – az oktatáspolitikai és a szociálpolitika közös metszetében –, reményeim szerint végső, elkészült állapotában, fontos szempontokkal fog hozzájárulni a kutatás fő kérdésének megválaszolásához. A kutatási fő kérdés fókuszába a szociális munkát helyeztem, mint a diskurzus egy beazonosított diszpozitivitását. Ebből a fókuszról tervezve a kvalitatív kutatást is.

A szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös metszetébe több olyan, definitív tartalommal bíró fogalom íródott be, mely a lemorzsolódás/lemorzsolódási veszély megnevezésére, körülírására szolgál. Ezek a fogalmak részben pedagógiai eredetűek, részben szociális eredetűek, de a fent jelzett, két nemzetközi kimeneti indikátort leszámítva, egyik sem reflektál közvetlenül a lemorzsolódás komplex társadalmi problémájának szociológiai jelenségére.

- *Szociális eredetűek:*

Korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás, NEET-fiatalok, hátrányos helyzet, halmozottan hátrányos helyzet, rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény,

⁴⁷ A 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről (Magyar Közlöny, 56. sz., Magyarország hivatalos lapja, 2015. április 23., csütörtök).

⁴⁸ Ugyanez a kérdés felmerül a KIR ESL kapcsán is, de azt csak leíró jelleggel mutatom be a készülő disszertációmban – nem tartom ugyanis feladatommak a megválaszolását, illetve jelen kutatás kereteit szétfeszítené, a KIR ESL hatásvizsgálatát az oktatásirányításnak kell elvégeznie.

iskolai szegregáció, szegregációs index, iskolai szelekció, családháttér-index, roma tanuló, védelembe vétel, iskoláztatási támogatás (családi pótlék).

- *Pedagógiai eredetűek:*

Lemorzsolódás, lemorzsolódással veszélyeztetett tanuló, köznevelési információs rendszer (KIR), korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer (KIR ESL rendszer), közoktatás indikátorrendszere, 10–30–50 órát meghaladó igazolatlan iskolai hiányzás, OKM minimumszint/alapszint, magántanulói státusz, atipikus tanuló (SNI, BTMN).

Ezen fogalmak köré szervezve, három szintéren tervezem a kvalitatív kutatást. Ez a három szintér közelítőleg leképezi annak a térnek a vizsgálatát, amelyben a közös beszéd, a közös problémáról létrejöhet. A kutatásban megfigyelt, megkérdezett, beszélgetett személyeknek a lemorzsolódásra – mint átfogó, negatív társadalmi jelenségre – adott saját világértelmezéseit szeretném megérteni. Ezeket egymással összevetni, az egyezések, kizárások, jelentéstartalmak, kijelentések és strukturális rendező elvek mentén, hogy láthatóvá váljon, hogyan körvonalazódik a *lemorzsolódás diskurzusa*, s milyen jellemzőkkel bír? Hogyan jelenik meg benne a társadalmi egyenlőtlenség kérdésének oktatási fókuszja? Körülírhatók-e benne a szelekció, szegregáció, alulteljesítés, szerkezeti széttöredezethez oktatási problémái? Milyen irányba tart, milyen társadalompolitikai célkitűzés felé tendál? A deklarált társadalompolitikai célkitűzéssel összhangban van-e? Kiterjed-e a társadalmi kohézió kérdéséig? Hogyan viszonyul az oktatásirányítás kvantitatív jelentéstartalmakkal teli lemorzsolódás diskurzusához? Ki uralja ezt a diskurzust? Mi ennek az uralomnak a tétje? Hogyan pozicionálja ebben magát az iskolai szociális munka?

Véleményem szerint e fenti kérdések és a konkrét kutatás során esetlegesen felmerülő továbbiak, operacionálisan közel visznek a fő kutatási kérdés megválaszolásához, illetve az általa involvált kérdésekhez.

IV.3. A szakmai interjúk

Az irányított szakmai interjúk a kiválasztott iskolák vezetőivel készülnek el. Kifejezetten a hivatalos oktatásirányítás adatokkal telített, a lemorzsolódás kvantitatív valóságkonstrukciójára adott vezetői válaszokra vagyok kíváncsi. Arra, hogy ezzel a rendszerbe szervezett klasszifikálással identifikálódna-e, vagy elutasítják, esetleg eliminálják, neutralizálják, s ezek az attitűdök miként alakítják a lemorzsolódás komplex, negatív társadalmi kérdésének jelentését a vezetői hozzáállásban. További fontos kérdés annak tisztázása, hogy miként gondolnak a kötelező iskolai szociális szolgálatra? Ahhoz a kutatási kérdéskomplexhez szeretnék ezáltal közel kerülni, ami a pedagógiának az oktatásirányításhoz és az iskolai szociális munkához való viszonyát írja le a lemorzsolódás kontextusában.

IV.4. A fókuszcsoport

Az oktatáspolitikai és a szociálpolitikai közös metszetben lévő definitív tartalmú hívószavakra/kulcsszavakra (lásd fentebb) épülne a fókuszcsoportos vizsgálat.

A *fókuszcsoporthoz* a kiválasztott iskolák szociális munkásainak és az iskolák kijelölt kapcsolattartó tanárainak a részvételével készülne.

A fókuszcsoporthoz azt a helyzetet használná ki, hogy a csoportos beszélgetés alanyai eltérő módon pozicionálják magukat a kutatás központi problémája, a lemorzsolódás szempontjából, ugyanakkor közös térben mozognak, így reményeim szerint dinamikusan lehet a véleményeket ütköztetni. Ahhoz a kutatási kérdéskomplexhez szeretnék általa közelebb kerülni, ami az oktatási egyenlőtlenségek kérdését a társadalmi egyenlőtlenség dimenziójába emeli. A csoport vezetője, a kutató, facilitáló szerepkörbe helyezkedhet.

A módszer költséghatékony, meglehetősen gyorsan juthatunk általa kellő mennyiségű és minőségű információhoz, dinamikus, nem zárt rendszer, lehetőséget nyújt az innovációra, fejlesztésre, a moderátornak lehetősége van arra is, hogy bizonyos szintű egyéni információhoz, reakcióhoz jusson. Audio- és videófelvétel készül róla. A beszélgetés hanganyagából gépelt/jegyzetelt átirat készül, mely az elemzés alapját képezi.

IV.5. A blog

A fókuszcsoporthoz vizsgálattal összhangban, a két szakpolitika metszetében megjelenő hívószavak, definíciók, (lásd fentebb) fogalmi hálójának vizsgálatát célozná meg, az iskolai szociális munka felől.

Feltételezésem szerint ugyanis, az iskolai szociális munkások, ebben a közös térben, ezekkel a definíciókkal dolgoznak. Az *online blog* mint *szakmai blog* a mintába került iskolák szociális munkásainak hozna létre egy olyan online teret, melynek célja a központi tudásprobléma (lemorzsolódás) többretegűségének feltárása.

A közös metszet fogalmi tartalmi kerülnének megvitatásra ezen a területen, az ezekről való elméleti és tapasztalati tudáskészletek egybegyűjtése a cél, konnektivistika módszerrel. Az iskolai szociális munka egyfajta hálózatalapú tudásközösségének létrehozása a lemorzsolódás összetett problémája mentén (FORGÓ – KOMLÓ, 2015). Ezzel a módszerrel elsősorban az iskolai szociális munkának a közös jelentéshálóban való pozicionálása kérdéséhez szeretnék közelebb kerülni.

V. Összegzés

A tervezett kutatásban a Miskolci járás nem miskolci, állami fenntartású általános iskolái vesznek részt. A régió vidéki, állami fenntartású általános iskolái, a vonatkozó felmérések és kutatások tükrében, különösen kitétek a lemorzsolódás nagyarányú veszélyének. Ennek megfelelően oktatási rendszerünknek a lemorzsolódás kontextusából veszélyes tulajdonságai – mint szegregált, alulteljesít, szelektív, szerkezetileg széttagolt –, fokozottabban éreztetik negatív hatásaikat a tanulói teljesítményben.

Az egyének szintjén a sikertelen iskolai életút számtalan negatív következményt von maga után, a későbbi munkaerőpiaci lehetőségek és általában a gyorsan változó gazdasági, társadalmi viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodás szempontjából. A régióban ezért kiemelten fontosnak tartom az iskolai szociális munka

módszer-tanában és gyakorlatában rejlő potenciál összetett, tágabb vizsgálati körbe helyezett kutatását.

Irodalom

- [1] DURKHEIM, É. (1971): A pedagógia természete és módszerei. In: FERGE Zs. (szerk.): *A francia szociológia*. (Válogatás.) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, p. 40.
- [2] FARGION, S. (2001): Elmélet és gyakorlat: Mit számítanak a szavak? Nyelv, tudás és szakmai közösség a szociális munkában. In: BÁNYAI E. (szerk.): *A globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában. Szöveggyűjtemény*. Budapest, ELTE TáTK, pp. 33–50.
- [3] FERGE Zs. (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. A szociálpolitika értelmezése. Budapest, T-Twins Kiadó, pp. 72–78.
- [4] GELENCSÉR, K. (2003): Grounded theory. *Szociológiai Szemle*, 1. sz., pp. 143–154.
- [5] GÉRING Zs. (2008): 'Diszkurzív fordulat' a társadalomtudományokban. In: NÉMEDI D. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, pp. 387–406.
- [6] K. NAGY E. (2022): Roma tanulók helyzete a régió iskoláiban. In: K. NAGY E. – SZABÓ-TÓTH K. (szerk.): *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarország régió felemelkedéséért*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, pp. 141–151.
- [7] KÖVÉR Á. (2021): Feminizmus a szociális munka kutatásában. In: FÁBIÁN-HEGYESI (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 7. kötet. *Tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában I*. Budapest, MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottság, pp. 92–121.
- [8] KUCSERA Cs. (2008): Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 3. sz., pp. 92–108.
- [9] LANNERT J. (1998): Közoktatás a kilencvenes években. In: KOLOSI T. et al. (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI, pp. 361–387.
- [10] MANNHEIM K. (1995): A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete (Konjunktív és diszjunktív gondolkodás). In: MANNHEIM K.: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*. Budapest, Atlantisz Kiadó, pp. 147–331.
- [11] SZIRBIK G. (2022a): A lemorzsolódás elleni magyar oktatáspolitikai stratégia minőségbiztosítási rendszerének bemutatása. *Szellem és Tudomány*, 3–4. sz., pp. 21–38.

- [12] SZIRBIK G. (2022b): Jelentés a SKAD-ról A diskurzus tudásszociológiai megközelítése – Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Szellem és Tudomány*, 3–4. sz., pp. 302–320.
- [13] VÁRI P. et al. (2000): A tanulók tudásának változása II. rész – A Monitor '99 felmérés előzetes eredményei. *Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf., 7–8. sz., július–augusztus, pp. 15–26.
- [14] WEBER, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Gyűjteményes kötetek

- [15] VARGA J. (szerk.) (2019): *A közoktatás indikátorrendszere 2019.* Budapest, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet.
- [16] VARGA J. (szerk.) (2021): *A közoktatás indikátorrendszere 2021.* Budapest, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet.
- [17] FEJES J. – SZÜCS N. (szerk.) (2018): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület.
- [18] LANNERT J. – HALÁSZ G. (szerk.) (1998): *Jelentés a magyar közoktatásról 1997.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- [19] BALÁZS É. et al. (szerk.) (2011): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- [20] VÁRI P. (szerk.) (1997): *MONITOR '95. A tanulók tudásának felmérése.* Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- [21] VÁRI P. (szerk.) (1999): *MONITOR '97. A tanulók tudásának felmérése.* Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- [22] PISA 2009 (2010): *Összefoglaló jelentés.* Oktatási Hivatal
- [23] PISA 2018 (2019): *Összefoglaló jelentés.* Oktatási Hivatal
- [24] FAZEKAS K. et al. (szerk.) (2008): *Zöld könyv. A Magyar Közoktatás Megújításáért.* Budapest, Ecostat.

Jogszabályok, rendeletek

- [25] 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról.
- [26] *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia* [1603/2014 (XI. 4.) Korm. határozat]. <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9>

- g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf (letöltés ideje: 2021. 04. 16.).
- [27] *Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján.* (2011. április.) https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf (letöltés ideje: 2021. 04. 16.).
- [28] *Nemzeti Stratégiák* (2015). Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. <https://ofi.oh.gov.hu/kiadvany/nemzeti-strategiak>.
- [29] *Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014–2020.* Köznevelésért Felelős Államtitkárság, 2016. [1729/2016. (XII. 13.) Korm. határozat], https://eslplus.eu/documents/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (letöltés ideje: 2023. 01. 13.).

Egyéb internetes források

- [30] Kathy Charmaz in Conversation with Reiner Keller (2016): A Personal Journey with Grounded Theory Methodology. *Forum Qualitative Sozialforschung*, Vol. 17, No. 1, Art. 16 – January. <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2541/3936> (letöltés ideje: 2022. 12. 01.).
- [31] FORGÓ S. – KOMLÓ Cs. (2015): *Blended learning, tudásszervezés, hálózat-alapú tudásmegosztás.* Online tananyag. Eger, http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/06_blended_04_11/index.html.
- [32] HARCZA I. (2014): *I. A települések fejlettségét mérő mutatószámok. II. A települési-térségi sajátosságok és a család/háztartás szerkezet közötti kapcsolat.* Központi Statisztikai Hivatal Műhelytanulmányok. http://szociologia.btk.pte.hu/sites/default/files/attached_files/telepulesek_fejlettsege_kutatasijelentes_0927_1.pdf.
- [33] KELLER, R. (2005): Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge [33 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 6 (3), Art. 32, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503327>.
- [34] NÉMEDI D. (2006): Az értékmentesség elve a szociológiában (Kísérlet a probléma fölvezetésére). In: KISS G. (szerk.): *Szakmai Etika Szöveggyűjtemény Szociológusoknak.* Debrecen, pp. 9–17. <http://mek.oszk.hu/13100/13106/13106.pdf>.

Fekete Sándor⁴⁹

A MISKOLCI EGYETEM BEISKOLÁZÁSI EREDMÉNYEI 2021–2022-BEN – ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS⁵⁰

I. Bevezetés

Napjainkban a magyar felsőoktatás ismét jelentős átalakuláson megy keresztül. A 2024-ben induló felsőoktatási képzésekre jelentkezők több új pontszámítási szabályra készülhetnek. A változásokkal az egyetemek és főiskolák nagyobb szabadságot kapnak a felvételi követelmények meghatározásában.

A pontszámítás alap- és osztatlan képzés, valamint felsőoktatási szakképzés esetén továbbra is 500 pontos rendszerben történik. A pontszám összeállhat a tanulmányi pontok és az érettségi pontok összegéből, hozzáadva az ún. intézményi pontokat, vagy az érettségi pontok kétszereséből, hozzáadva az intézményi pontokat. A jelentkező pontszámát továbbra is a számára legkedvezőbb módon számítják ki. Az emelt szintű érettségi vizsgát az intézmények egyes szakjaikon előírhatják, de nem lesz egységesen kötelező eleme a felsőoktatásba való bejutásnak. A felsőoktatási intézmények meghatározhatnak a középiskolai eredményekhez egy (ötödik) középiskolai tantárgyat és az érettségi átlaghoz egy érettségi vizsgatárgyat a tanulmányi pontok számításához. Az egyetemek, főiskolák szakonként dönthetnek az érettségi pont számításához szükséges két érettségi tárgyról és ezek szintjéről, vagyis követelményként továbbra is előírhatnak emelt szintű érettségi vizsgát. A felsőoktatási intézmények határozhatják meg az egyes szakjaikon érvényes minimumponthatárt, amely alatt nem lehet felvenni a jelentkezőket, de dönthetnek úgy is, hogy bejutási küszöb nélkül hirdetik meg egyes szakjaikat.

A fenti változások bevezetése előtt szerettem volna megvizsgálni a Miskolci Egyetem jelenlegi helyzetét, hiszen felsőoktatás-politikai szempontból rendkívül lényeges, hogy milyen állapotban várja az intézmény az újabb reformokat. Tanulmányomban a 2021. évi és a 2022. évi felvételi létszámadatokat hasonlítom össze, bemutatva a demográfiai folyamatokat is. Az egyes karok esetében az elmúlt 5 év felvételi tendenciáit szintén megvizsgálom.

⁴⁹ A Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének docense.

⁵⁰ Valamennyi, általam feldolgozott adat hozzáférhető a https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak oldalon.

A tanulmányban használt rövidítések:

Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar: MEÁJK vagy ÁJK.

Miskolci Egyetem Anyag- és Vegyészmérnöki Kar: ME AVK vagy AVK, korábban ME MAK vagy MAK.

Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Kar: ME BBZK vagy BBZK.

Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar: ME BTK vagy BTK.

Miskolci Egyetem Egészségtudományi Kar: ME ETK vagy ETK.

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar: ME GTK vagy GTK.

Miskolci Egyetem Gépészmérnöki és Informatikai Kar: ME GÉIK vagy GÉIK.

Miskolci Egyetem Műszaki Föld- és Környezettudományi Kar: ME MFK vagy MFK.

II. A Miskolci Egyetem 2022. évi felvételi eljárásainak oktatáspolitikai és szociológiai feltételrendszere

Az intézményt befolyásoló külső tényezők között vannak olyanok, amelyek az elmúlt évekhez képest nem változtak:

1. A jelentkezések számának változása a Miskolci Egyetemen a demográfiai folyamatokat követő: 1993-ban a 18 éves korcsoport létszáma 190 ezer volt, 2018-ban 97 ezer, 2023-ban már csak 86 ezer lesz.
2. A felsőoktatási intézmények alapképzéseire való bejutáshoz szükséges minimális ponthatár 2015-ben (országosan) 260-ról 280 pontra emelkedett.
3. A felvételi eljárás közben az intézményen belüli kapacitások átcsoportosításának lehetősége megszűnt.
4. A Nemzeti Közszerződési Egyetem az államtudományi képzési terület számára biztosított állami ösztöndíjas keretszámokat lekötötte.
5. Az Észak-Magyarország régiót negatívan érintő migrációs folyamat, az elvándorlás magas aránya tovább csökkentette a potenciális jelentkezői létszámot.

Vannak azonban olyan, újabb tényezők, amelyek jelentősen befolyásolták a jelentkezési számokat:

1. 2020-ban kötelezővé vált minden képzési területen legalább egy érettségi vizsgatantárgy emelt szinten teljesítése, kivétel a gyakorlati vizsgakövetelménnyel rendelkező képzések (művészeti képzések).
2. Több szak esetében előzetesen továbbra is egy magas bekerülési ponthatárt szabtak meg az állami ösztöndíjjal támogatott képzési formánál, bár meg kell jegyeznünk, hogy 2019-hez képest pontszámcsökkentés is történt és maximum 400 pontban kerültek a felsőoktatásért felelős miniszter által meghatározásra a minimumponthatárok magyar állami ösztöndíjas képzésben. A csökkentés a Miskolci Egyetemet az alábbi szakok esetében érintette közvetlenül:
 - igazságügyi igazgatási (424-ről 400-ra)
 - munkaügyi és társadalombiztosítási igazgatási (410-ről 400-ra)
 - nemzetközi gazdálkodás (420-ről 400-ra)
 - nemzetközi tanulmányok (455-ről 400-ra)
 - jogász (440-ről 350-re)

A fentiek ellenére kijelenthetjük, hogy 2022-ben megtartotta népszerűségét a Miskolci Egyetem, az országos átlagnak megfelelően alakult a felvettek száma. Az emelt szintű érettségi vizsgakövetelmény bevezetése különböző mértékben érintette a karokat, mind országosan, mind Miskolcon 6%-kal csökkentette a jelentkezői létszámot.

A Miskolci Egyetemre 2022-ben összességében 5035-en jelentkeztek, közülük 2453-an nyertek felvételt – ami a jelentkezők 49%-a. A Miskolci Egyetemre első helyen jelentkezők (3084 fő) csaknem 80%-a kezdhetette meg a tanulmányait szeptemberben.

Fontos kiemelni, hogy közülük 1938 fő lett állami ösztöndíjas, ami a felvett hallgatók 79%-a. Ez önmagában mutatja az intézmény stabilitását. Emellett továbbra is

nagyon sokan vannak meggyőződve a Miskolcon szerzett diploma munkaerőpiaci értékéről, amit az a tény is alátámaszt, hogy 515 fő az önköltséges képzésre felvettek száma.

III. A 2022. évi felvételi eljárások adatai

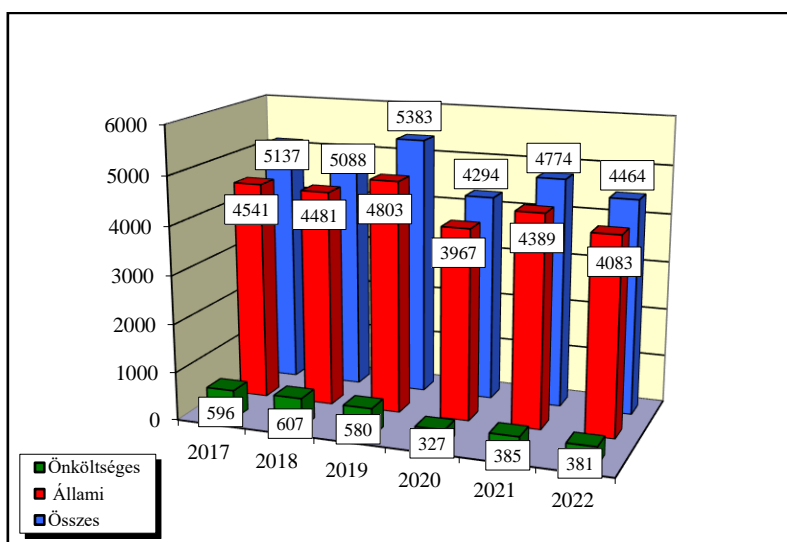
III.1. A 2022. évi keresztféléves felsőoktatási felvételi eljárás adatai

2022 januárjára az Anyag- és Vegyészmérnöki Kar, a Gépészmérnöki és Informatikai Kar, a Gazdaságtudományi Kar, valamint a Műszaki Földtudományi Kar (jelenlegi nevén Műszaki Föld- és Környezettudományi Kar) hirdetett meg mesterképzési szakokat. Ennek eredményeképpen az ME AVK-ra 46 fő, az ME GÉIK-re 72 fő, az ME GTK-ra 69 fő, míg az ME MFK-ra 7 fő került be, így összességében – a tavalyi 201 fő után – 194 fő mesterszakos hallgatót vettek fel. E beiskolázottak döntő része a Miskolci Egyetem alapszakjain februárban oklevelet szerzettek közül került ki, kisebb részük korábbi főiskolai végzettségű, vagy más felsőoktatási intézmény alapszakjáról érkezett.

III.2. A 2022. évi általános felsőoktatási felvételi eljárás adatai

A júliusi jelentkezők létszámát tekintve megállapíthatjuk, hogy az összes jelentkezők száma (4464 fő) 6%-kal csökkent a 2021. évihez (4774 fő) képest. Az első helyes jelentkezők (számuk: 2572 fő) aránya viszont emelkedett: 58% volt (a tavalyi 56% után) a teljes jelentkezői számhoz viszonyítva.

A 2022. évi általános felsőoktatási felvételi eljárás eredményei a 2021. évi eredmények tükrében:

1. ábra: Jelentkezők száma a Miskolci Egyetemen 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

1. táblázat

A 2021–2022. évi júliusi felvételi adatok

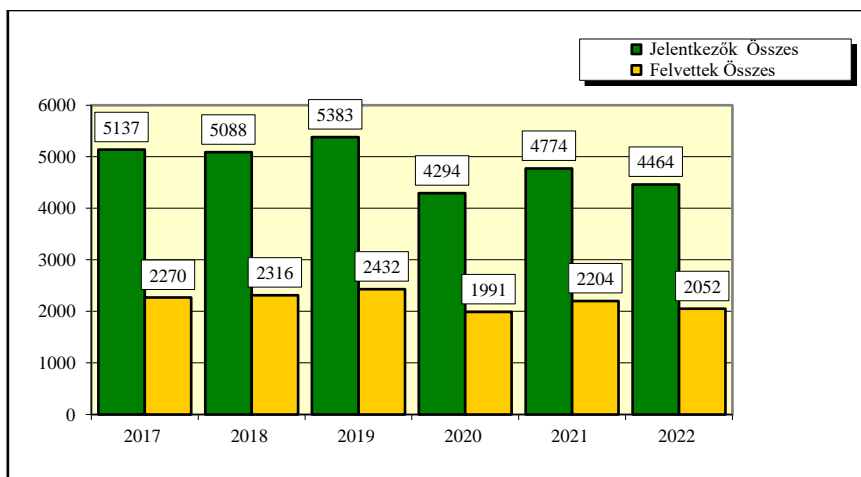
	Állami ösztöndíjas felvett (fő)			Önköltséges felvett (fő)			Összes felvett (fő)		
	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022
ME-ÁJK	267	329	-62	146	156	-10	413	485	-72
ME-AVK	60	46	14	4	4	0	64	50	14
ME-BBZK	36	37	-1	9	10	-1	45	47	-2
ME-BTK	285	341	-56	28	35	-7	313	376	-63
ME-ETK	258	213	45	11	7	4	269	220	49
ME-GTK	368	359	9	133	196	-63	501	555	-54
ME-GÉIK	357	380	-23	29	29	0	386	409	-23
ME-MFK	49	58	-9	12	4	8	61	62	-1
ME	1680	1763	-83	372	441	-69	2052	2204	-152

Forrás: www.felvi.hu

Megállapítások a 2022 júliusában felvett létszámokhoz:

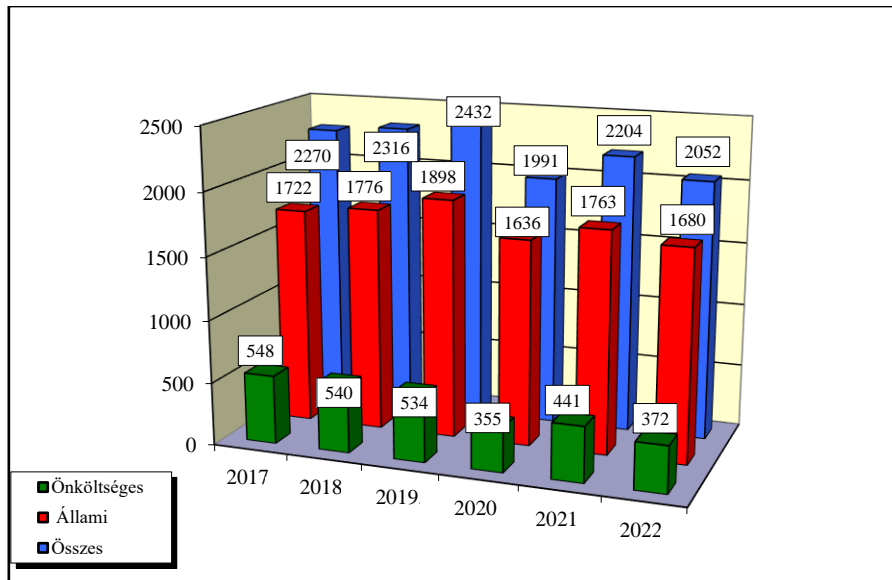
- összesített növekményt az ME AVK (14 fő) és az ME ETK (49 fő) ért el;
- az ME AVK, az ME ETK, és az ME GTK növelni tudta az állami ösztöndíjjal támogatott felvett létszámát;
- az ME ETK és az ME MFK növelni tudta az önköltséges felvett létszámát.

A 2017–2022. évek júliusi jelentkezési és felvételi adatait a következő diagramokban ábrázoltuk:

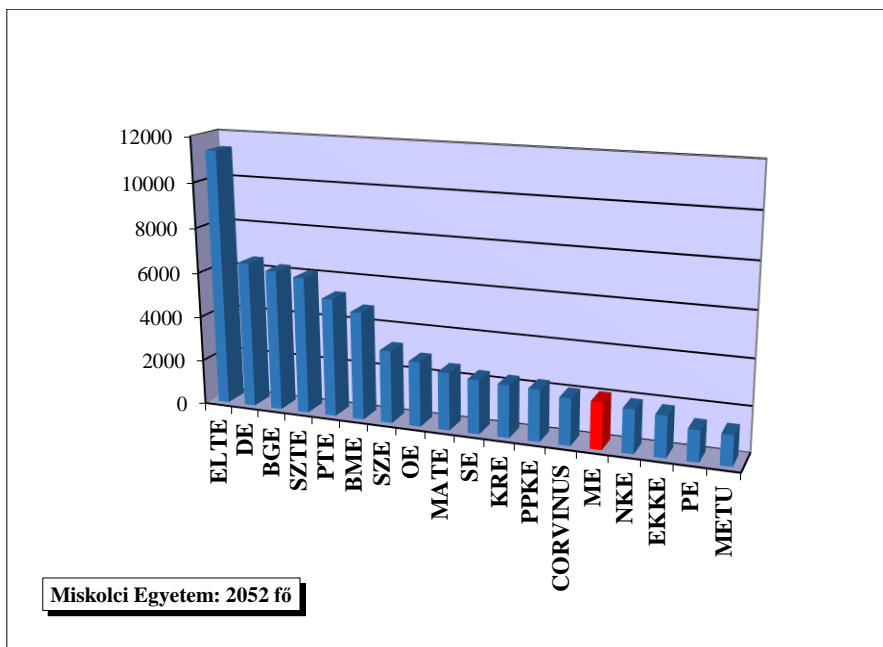
2. ábra: Jelentkezők és felvettek a Miskolci Egyetemen pótfelvételi nélkül 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

3. ábra: A Miskolci Egyetemre felvettek pótfelvételi nélkül 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

4. ábra: Az első 18 legnépszerűbb felsőoktatási intézmény a felvettek száma szerint

Forrás: www.felvi.hu

A Miskolci Egyetem a júliusban felvettek számát tekintve országosan 2022-ben a 14. helyen végzett, mely megegyezik a 2020–2021. évi helyezéssel. Ez egy jelentős eredmény a 2020-ban bevezetett felvételikövetelmény-szigorítást figyelembe véve.

2. táblázat
Országos adatok

	Jelentkezők (fő)			Felvettek (fő)		
	Összesen	Alap, nappali	Állami	Összesen	Alap, nappali	Állami
2003	160 217	84 925	103 512	106 376	50 629	55 457
2004	167 371	94 104	116 087	109 851	53 211	59 930
2005	150 233	90 694	114 303	103 364	51 288	60 323
2006	132 771	83 843	103 643	94 142	52 857	58 017
2007	108 928	76 392	88 868	81 637	50 405	48 798
2008	96 986	65 240	81 389	81 101	48 567	52 776
2009	127 299	80 665	112 580	94 298	50 167	65 344
2010	140 303	84 592	125 977	97 743	50 425	68 216
2011	140 953	84 359	125 733	97 769	51 326	66 723
2012	110 617	67 745	93 427	80 064	47 529	51 242
2013	95 414	60 208	83 536	72 179	43 961	53 764
2014	106 175	63 975	95 066	74 182	41 689	57 094
2015	105 646	64 120	94 710	72 260	40 145	55 882
2016	111 219	65 727	99 363	74 901	41 021	57 311
2017	105 868	63 624	94 332	72 758	41 318	55 837
2018	107 700	64 708	96 647	75 291	42 320	58 544
2019	112 033	68 459	100 648	78 980	44 989	62 312
2020	91 458	56 691	83 797	68 203	39 796	55 604
2021	101 881	59 597	92 891	75 880	42 023	61 655
2022	99 190	60 202	90 719	73 859	42 887	60 563

Forrás: www.felvi.hu

Az országos jelentkezési és felvételi adatokból kitűnik, hogy a csak önköltséges képzésre bejutni kívánók száma a 2011. évi 15 000 főről 2013-ra 11 000 főre, majd 2022-ben 9000 fő alá mérséklődött.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 1989-ben 175 000-en, 2000-ben 122 000-en, 2012-ben 95 000-en fejezték be az általános iskola 8. évfolyamát, ez a szám 2019-re 90 000 főre olvadt.⁵¹

Szintén a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján tudjuk, hogy 1989-ben 69 000-en, 2000-ben 89 000-en, 2012-ben 83 000-en tettek érettségi vizsgát, ez a szám 2020-ra 67 500 főre csökkent.⁵²

A fenti folyamatok egyértelműen arra utalnak, hogy a felsőoktatásba potenciálisan eljutók száma évről évre csökken, az egyes kilengések egy-egy konkrét felsőoktatás-

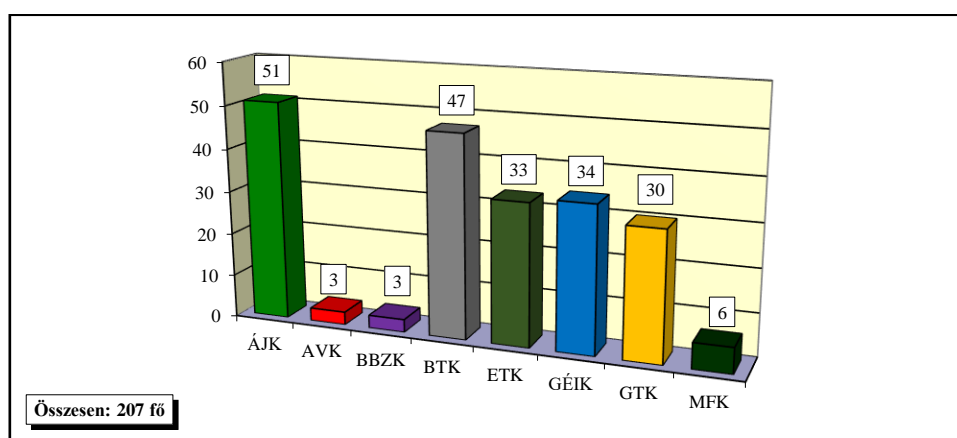
⁵¹ <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/alt-iskola2021/index.html>.

⁵² <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas2021e/index.html#nttasikeresrettszgzksa-szakmaivizsgzkszma>.

politikai döntéshez kapcsolódnak. Ilyen például az a 2023-tól érvényes új szabály, amely alapján eltörlésre került a központilag meghatározott ún. minimumponthatár (az intézmények egyénileg szabhattak meg, amennyiben szükségesnek látták), lehetőséget adva azoknak is a bejutásra, akik nem rendelkeztek elegendő pontszámmal.

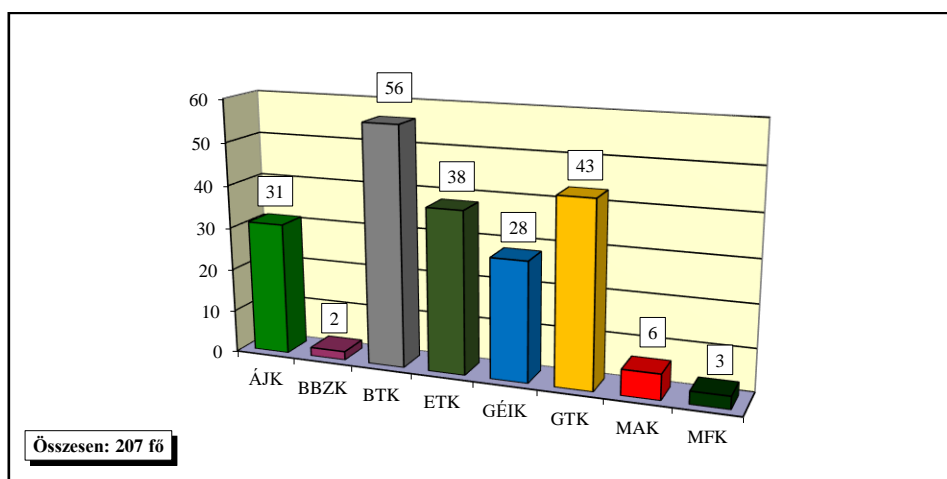
III.3. A Miskolci Egyetem augusztusi pótfelvételi adatai

A Miskolci Egyetemen a pótfelvételi eljárásban felvett hallgatói létszám – a tavalyival megegyezően – 207 fő lett.

5. ábra: Pótfelvétellel felvettek száma a Miskolci Egyetemen karok szerint 2022-ben

Forrás: www.felvi.hu

6. ábra: Pótfelvétellel felvettek száma a Miskolci Egyetemen karok szerint 2021-ben

Forrás: www.felvi.hu

A 2021-es adatokkal összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a pótfelvételi eljárás során a karok többsége stabilizálni tudta felvett hallgatói létszámát.

III.4. A 2022. évi felvételi eljárások összesített eredményei

A 2022. évi keresztféléves, általános és pótfelvételi eljárások során a Miskolci Egyetemre összesen felvett elsőéves hallgatók létszámát a 2021. évihez hasonlítva a következőket állapíthatjuk meg:

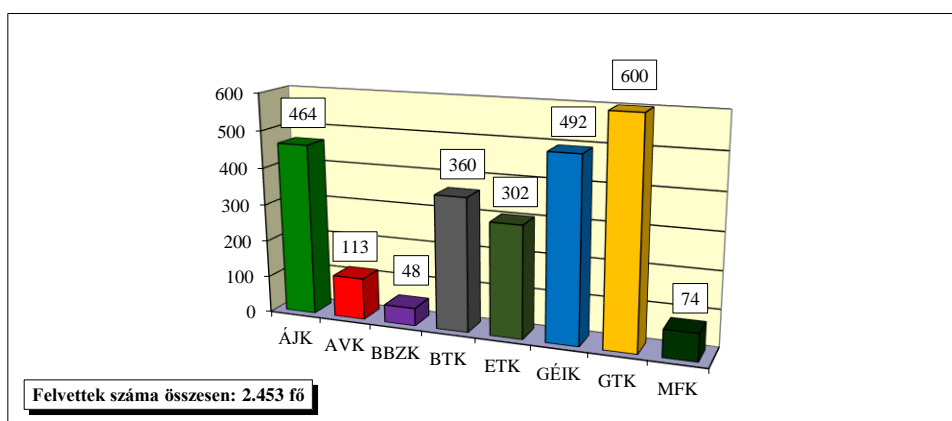
- az állami ösztöndíjjal támogatott 1938 fő az összes felvett 79%-át teszi ki;
- az ME AVK és az ME ETK növelni tudta a felvettek összesített létszámát;
- ugyanezen karok növelni tudták az állami ösztöndíjjal támogatott felvettek létszámát;
- az ME ÁJK, az ME AVK, az ME ETK és az ME MFK növelni tudta az önköltséges felvettek létszámát.

3. táblázat

A 2021–2022. évi összesített felvételi adatok

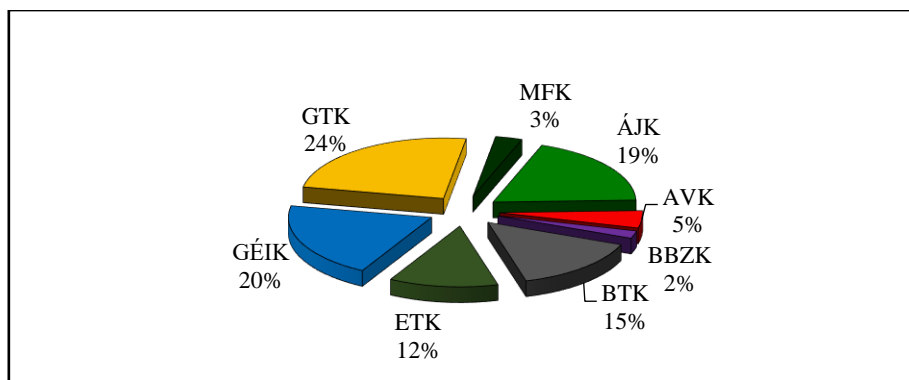
	Állami ösztöndíjas felvett (fő)			Önköltséges felvett (fő)			Összes felvett (fő)		
	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022
ÁJK	267	329	-62	197	187	10	464	516	-52
AVK	107	72	35	6	5	1	113	77	36
BBZK	37	37	0	11	12	-1	48	49	-1
BTK	307	377	-70	53	55	-2	360	432	-72
ETK	280	237	43	22	21	1	302	258	44
GÉIK	449	483	-34	43	43	0	492	526	-34
GTK	432	437	-5	168	240	-72	600	677	-77
MFK	59	71	-12	15	6	9	74	77	-3
ME	1938	2043	-105	515	569	-54	2453	2612	-159

Forrás: www.felvi.hu

7. ábra: A Miskolci Egyetemre 2022-ben felvettek létszáma kari bontásban

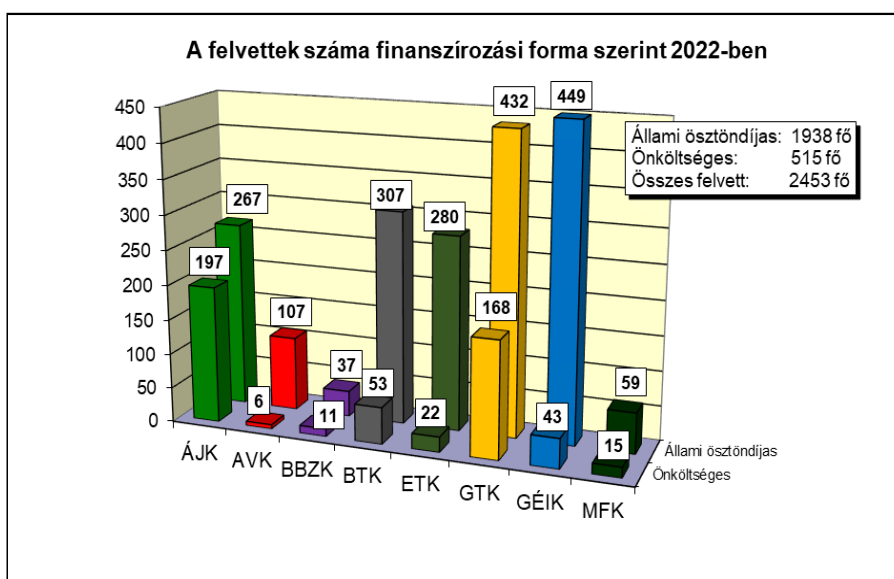
Forrás: www.felvi.hu

8. ábra: A Miskolci Egyetemre felvettek karonkénti aránya 2022-ben

Forrás: www.felvi.hu

A 2022-ben felvettek 28%-a műszaki, 34%-uk humán és társadalomtudományi, míg 24%-uk gazdaságtudományi területen kezdheti meg tanulmányait, további 14%-uk egészségtudományi és művészeti képzésben vehet részt.

9 ábra: A felvettek száma finanszírozási forma szerint 2022-ben

Forrás: www.felvi.hu

Valamennyi karon magasabb az állami ösztöndíjjal támogatott hallgatók száma az önköltséges diákok számánál, ugyanakkor a magas létszámú önköltséges hallgatót felvett karok eredménye szintén azt mutatja, hogy a jelentkezők továbbra is bíznak

a miskolci diploma piacképességében, mivel e tanévben is jóval több mint 500-an vállalják az önköltséges képzésben való részvételt.

4. táblázat

Felsőoktatási szakképzésre felvettek 2022-ben (fő)

Kar	Támogatott	Önköltséges	Összesen
ÁJK	56	29	85
AVK	0	0	0
BBZK	0	0	0
BTK	0	0	0
ETK	40	11	51
GÉIK	0	22	22
GTK	153	11	164
MFK	0	0	0
ME	249	73	322

Forrás: www.felvi.hu

5. táblázat

Felsőoktatási szakképzésre felvettek 2021-ben (fő)

Kar	Támogatott	Önköltséges	Összesen
ÁJK	58	12	70
BBZI	0	0	0
BTK	0	0	0
EK	37	10	47
GÉIK	0	22	22
GTK	163	29	192
MAK	0	0	0
MFK	0	0	0
ME	258	73	331

Forrás: www.felvi.hu

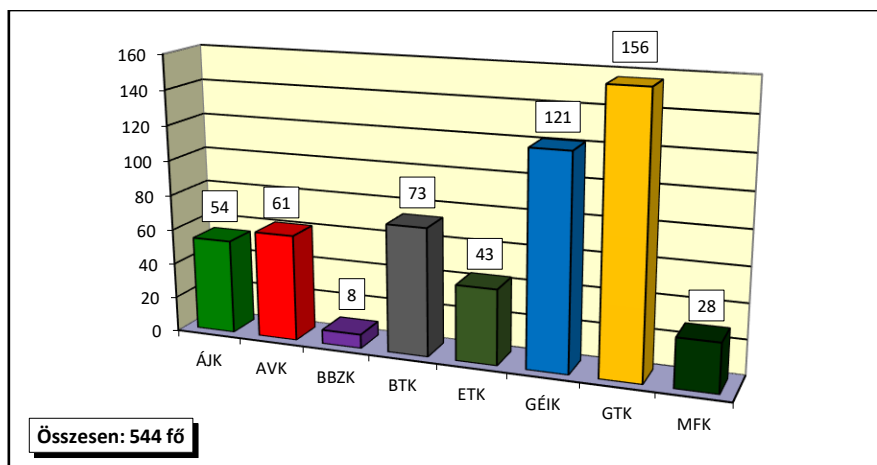
Pozitív tényként emelhetjük ki, hogy a felsőoktatási szakképzésekre felvett hallgatói létszám 322 fő, amely szinte megegyezik a tavalyi, igen magas létszámmal (331 fő). Szintén fontos megjegyeznünk, hogy számos képzési területen nincs jogszabályi lehetőség felsőoktatási szakképzések meghirdetésére, így a Miskolci Egyetem karainak fele nem is tud élni ezzel a képzési formával.

6. táblázat

Mesterképzésre felvettek száma 2022-ben felvételi eljárásonként (fő)

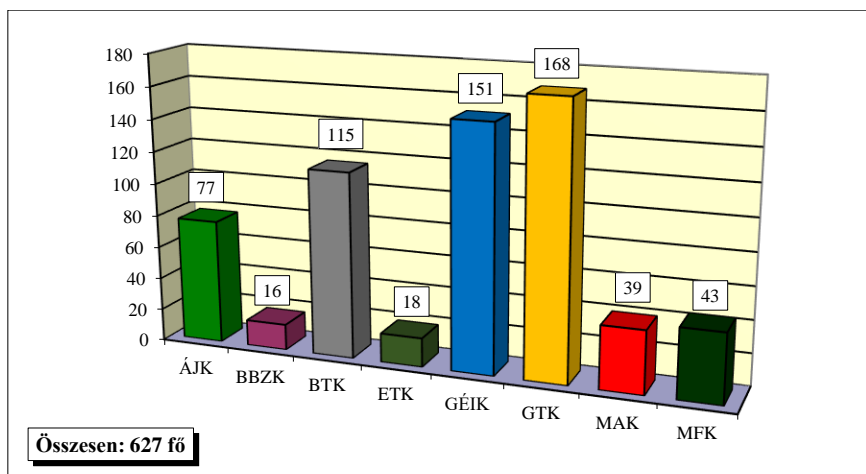
	2022. február	2022. nyár	Összesen
ÁJK	0	54	54
AVK	46	15	61
BBZK	0	8	8
BTK	0	73	73
ETK	0	43	43
GÉIK	72	49	121
GTK	69	87	156
MFK	7	21	28
ME	194	350	544

Forrás: www.felvi.hu

10. ábra: Mesterképzésre 2022-ben felvettek száma kari bontásban

Forrás: www.felvi.hu

11. ábra: Mesterképzésre 2021-ben felvettek száma kari bontásban

Forrás: www.felvi.hu

Az ME GTK, az ME GÉIK, az ME BTK és az ME AVK az elmúlt évekhez hasonlóan kiemelkedő létszámban tudott mesterszakos hallgatókat beiskolázni.

A mesterképzésre felvett hallgatók létszámát a 2021. évi adatokkal összevetve megállapíthatjuk, hogy a mesterszakos hallgatók tekintetében a létszám 83 fővel csökkent, azonban az önköltséges felvettek száma 7 fővel növekedett. Az ME BTK az osztatlan tanárképzési szakjaira (a tavalyi 40 fő után) 28 főt tudott beiskolázni.

7. táblázat

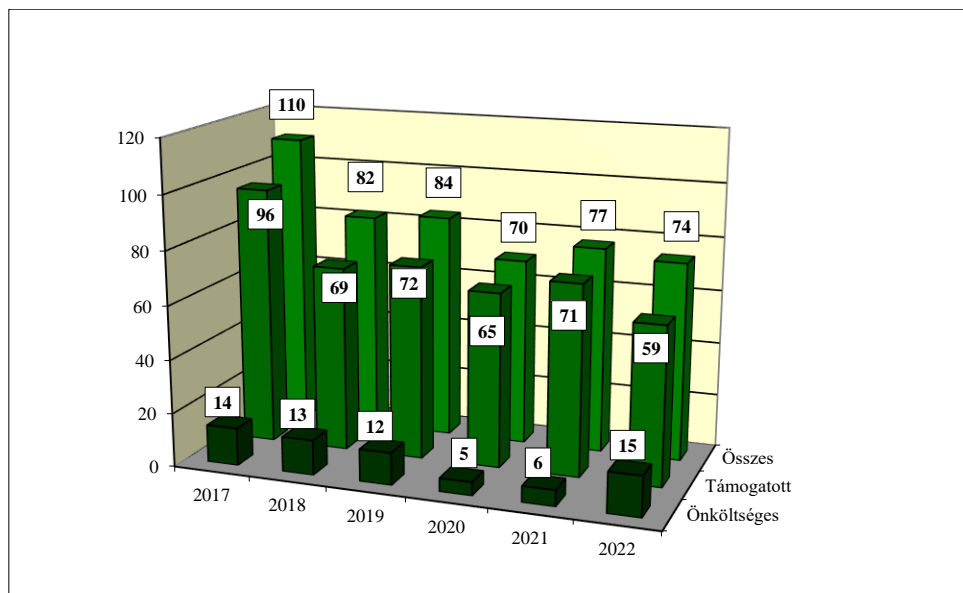
A 2021–2022. évi mesterképzési felvételi adatok

	Állami ösztöndíjas felvett (fő)			Önköltséges felvett (fő)			Összes felvett (fő)		
	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022	2022	2021	2021–2022
ÁJK	47	71	-24	7	6	1	54	77	-23
AVK	58	37	21	3	2	1	61	39	22
BBZK	5	13	-8	3	3	0	8	16	-8
BTK	57	100	-43	16	15	1	73	115	-42
ETK	39	14	25	4	4	0	43	18	25
GÉIK	111	139	-28	10	12	-2	121	151	-30
GTK	140	156	-16	16	12	4	156	168	-12
MFK	21	38	-17	7	5	2	28	43	-15
ME	478	568	-90	66	59	7	544	627	-83

Forrás: www.felvi.hu

IV. A Miskolci Egyetem karainak 2017–2022. évi felvételi adatai

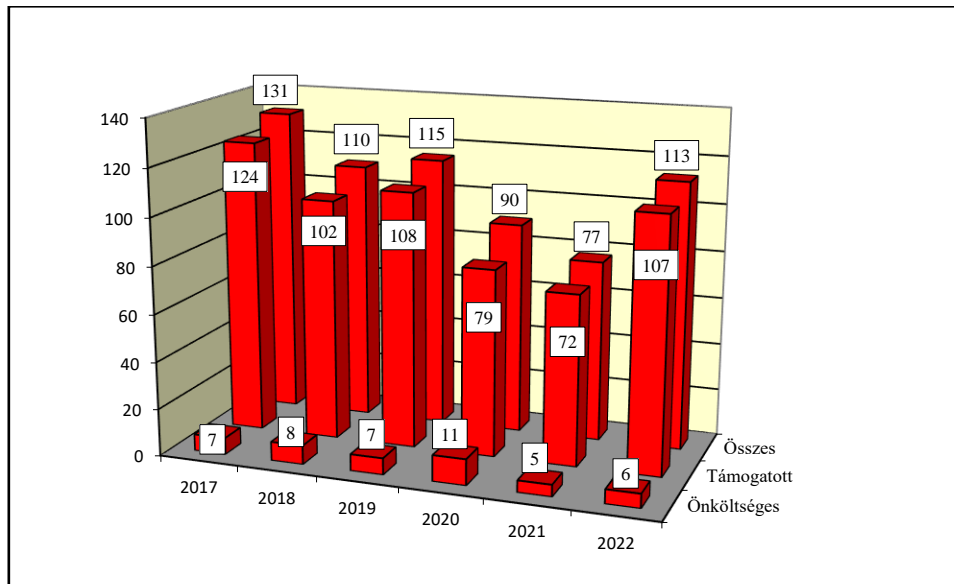
A következő diagramokon a Miskolci Egyetem karainak felvételi létszámadatait mutatjuk be – kialakulásuk sorrendjében – a 2017–2022. évekre. Ezek jól szemléltetik az összes, állami ösztöndíjjal támogatott és önköltséges képzésre felvett hallgatók létszámárány-változásait.

12. ábra: A Műszaki Földtudományi Karra
(jelenlegi nevén Műszaki Föld- és Környezettudományi Kar)
felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

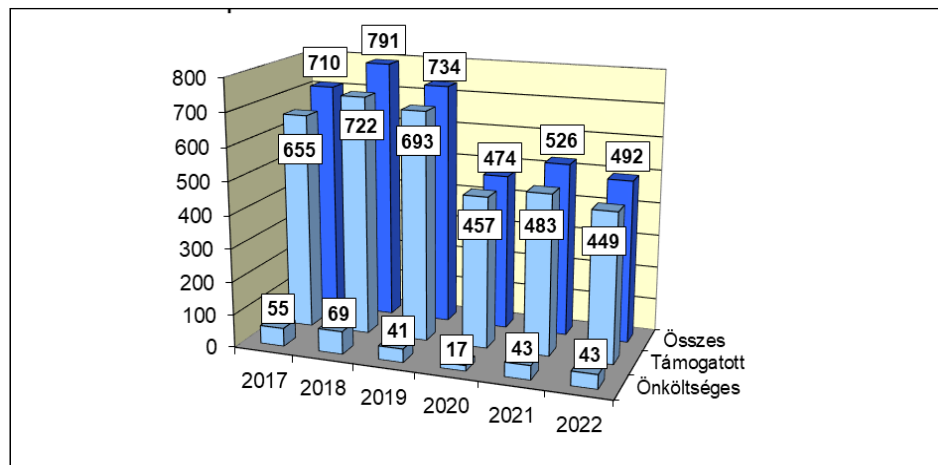
A 2020. évi mélypont (70 fő) után a kar 70 fő felett tudta stabilizálni a felvett hallgatói létszámát.

13. ábra: Az Anyag- és Vegyészmérnöki Karra felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

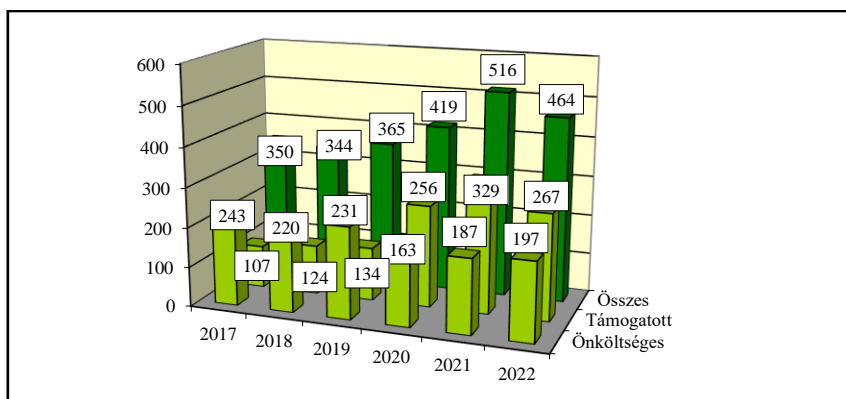
2022-re a karra felvettek száma visszaállt a korábban megszokott 110 fő feletti szintre.

14. ábra: A Gépészmérnöki és Informatikai Karra felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

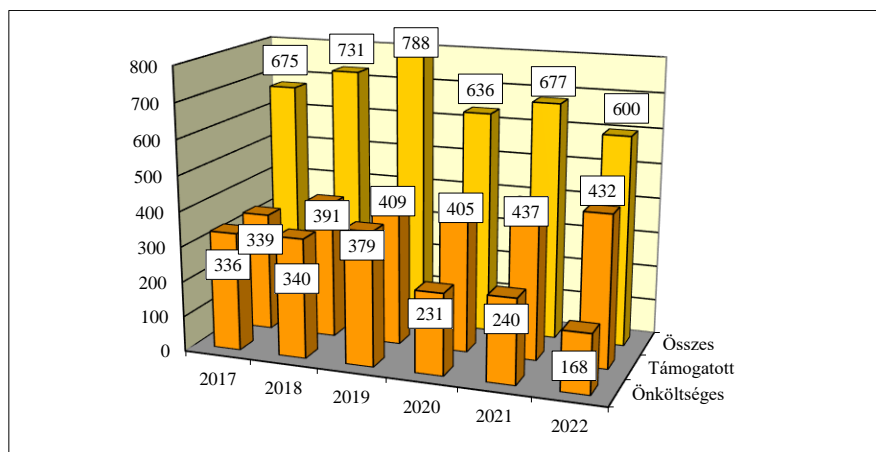
A korábban 700 fő feletti felvett hallgatói létszám az utóbbi 3 évben 500 fő körül stabilizálódott. Ebben nagy szerepe volt a kötelező emelt szintű érettségi (itt jellemzően a matematika tantárgy érintett) 2020. évi bevezetésének.

15. ábra: Az Állam- és Jogtudományi Karra felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

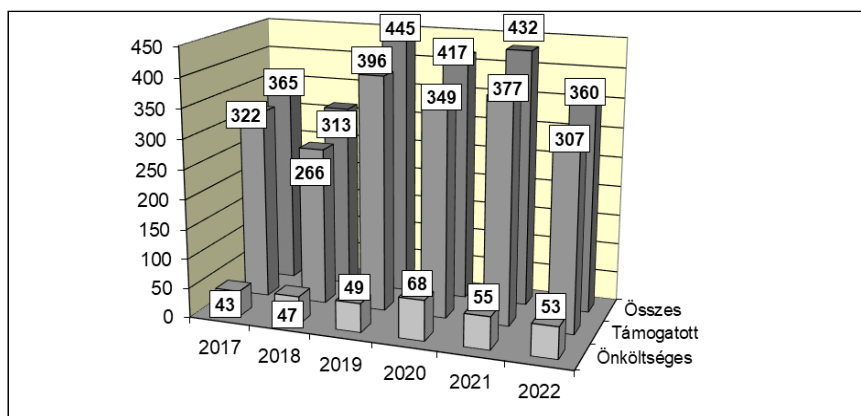
A korábbi, 400 fő alatti felvett létszámot 500 fő környékére tudta emelni a kar az elmúlt két évben. A másik jellemző változási irány az önköltséges és az állami ösztöndíjas felvettek arányának „átfordulása” az elmúlt 3 évben.

16. ábra: A Gazdaságtudományi Karra felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

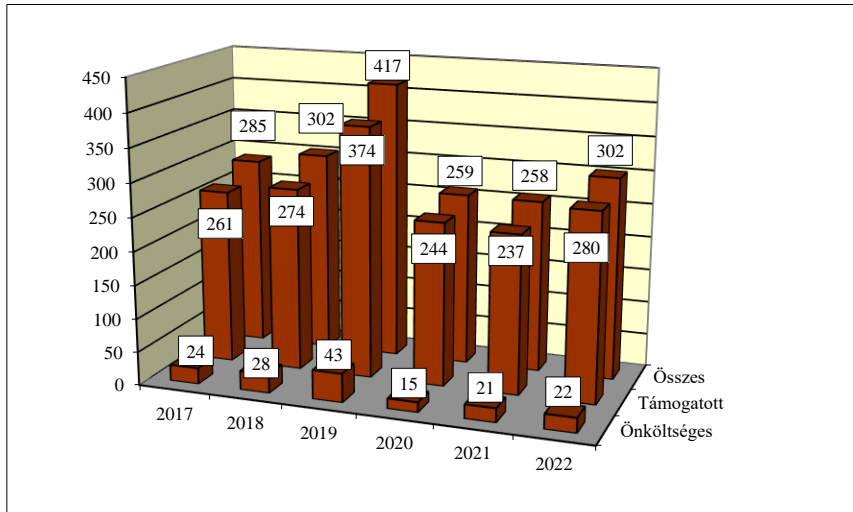
A legmagasabb felvett hallgatói létszámot a GTK érte el 2022-ben 600 fővel.

17. ábra: A Bölcsészettudományi Karra
(jelenlegi nevén Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar)
felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

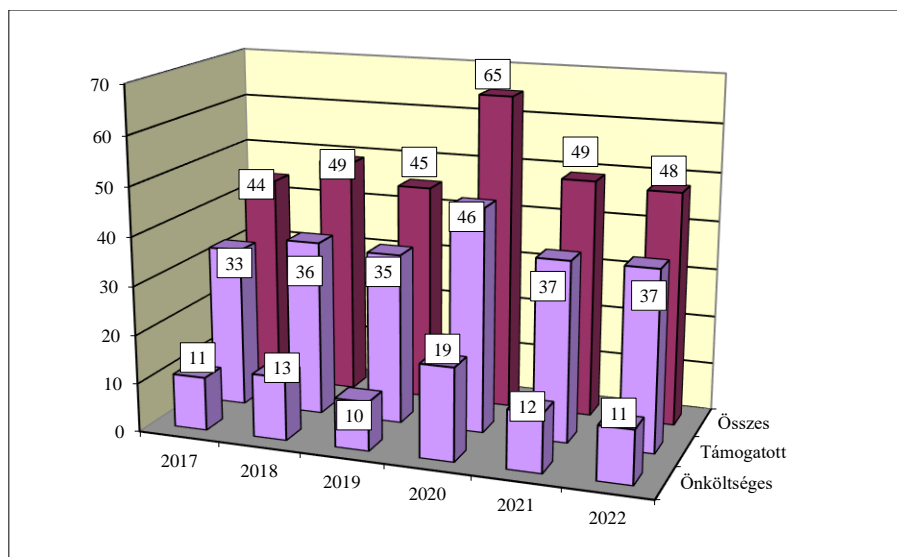
A BTK a 400 fő feletti felvett hallgatói létszámot nem tudta megismételni, azonban önköltséges felvettjeinek száma stabilizálódott.

18. ábra: Az Egészségtudományi Karra
felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

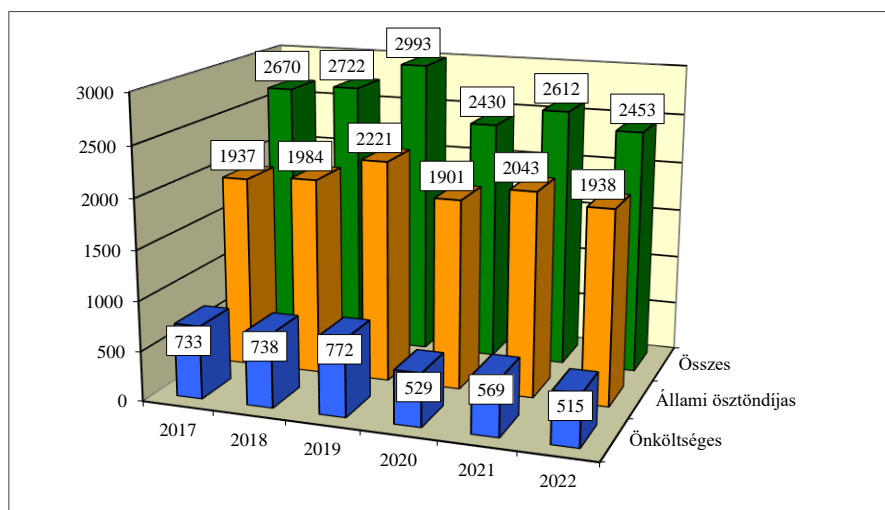
A kiugróan magas 2019-es létszámot is figyelembe véve az elmúlt 6 év második legjobb felvételi eredményét érte el az ETK, 302 fő elsőéves kezdheti meg tanulmányait a karon.

19. ábra: A Bartók Béla Zeneművészeti Karra felvettek száma 2017–2022

Forrás: www.felvi.hu

A BBZK 50 fő felvett hallgató szintjén stabilizálta a felvételi eredményét az elmúlt években.

20. ábra: A Miskolci Egyetem 2017–2022. évi összesített felvételi adatai (fő)

Forrás: www.felvi.hu

A fentiek egyértelműen igazolják, hogy a felsőoktatási intézmények között egyre fokozódó versenyben a Miskolci Egyetem folyamatosan erősíti pozícióját a népszerű fővárosi egyetemek és a több intézményből integrált nagyvárosi egyetemek között. Az intézmény a kedvezőtlen demográfiai folyamatok és a felvételi ponthatárok emelkedése mellett is stabilizálni tudta népszerűségét, ismét bizonyítva, hogy az Észak-Magyarország régió meghatározó tudásbázisa.

V. Összefoglalás

Tanulmányomban összehasonlítottam a Miskolci Egyetem felvételi létszámadatait 2021-ben és 2022-ben. Az egyetemi karok esetében egészen 2017-ig visszamenőleg vizsgáltam meg a beiskolázási számokat. Kijelenthetjük, hogy 2022-ben megtartotta népszerűségét a Miskolci Egyetem, az országos átlagnak megfelelően alakult a felvettek száma. A negatív demográfiai trend és a belső elvándorlás régiókat érintő növekvő mértéke sem roppantotta meg az intézményt.

Ez rendkívül fontos megállapítás, hiszen a bevezetőben említett, a felvételi eljárást 2024-től érintő változások várhatóan jelentős átrendeződést indukálnak a magyar felsőoktatásban, egyes szereplők jól, míg mások rosszul járnak majd. Az Észak-Magyarország régió releváns felsőoktatási intézményei között jelenleg előkelő helyet foglal el a Miskolci Egyetem, s az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemmel, a Nyíregyházi Egyetemmel és a Tokaj-Hegyalja Egyetemmel közösen érdekelt abban, hogy értelmiségmegtartó erejét folyamatosan megőrizze, biztosítva a diplomás utánpótlásképzést.

Egyes unikális szakokat leszámítva a Miskolci Egyetem döntően e régióból táplálkozik, hallgatóinak jelentős része észak-magyarországi lakos. Kiemelten fontos felsőoktatás-politikai, sőt, nemzetgazdasági jelentőségű feladat, hogy az itt végzett fiatalok szülőföldjükön maradjanak, itt képzeljék el hosszú távú jövőjüket.

A felvételi eredmények továbbra is mutatják a Miskolci Egyetem képzései iránti társadalmi igényt és bizalmat. A 2023-as általános eljárásra vonatkozó jelentkezési adatok pedig arra engednek következtetni, hogy az idei évben jelentős hallgatói létszámnövekedés várható, ami mindenképpen biztató jel a 2024-es felvételi reformok előtt.

**HÁTRÁNYOS HELYZET:
GONDOK ÉS KIUTAK**

Mélypataki Gábor⁵³

KI IS A FELELŐS? A SZOCIÁLIS TÖRVÉNY MÓDOSÍTÁSÁNAK LEHETSÉGES HATÁSAI AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁG RÉGIÓ LAKOSAIRA

I. Bevezetés

Az Alaptörvényben és az egyes szociális kérdésekre vonatkozó kérdésekben rajzolódik ki az állam felelősségének keretrendszere. Azon felelősségének keretrendszere, mely alapján a szociális biztonsághoz való jogot miként biztosítja. A szociális biztonsághoz való alapjogot az Alaptörvény XIX. cikke tartalmazza, mely kifejti, hogy az állam mely esetekben törekszik és hogyan törekszik a szociális biztonság nyújtására az intézkedésein, és intézményrendszerén keresztül.

A szociális biztonsághoz való jog nemcsak a társadalombiztosítást jelenti, hanem a szociális rendelkezések szélesebb körét, melybe beletartoznak a rászorultsági alapon járó és az alanyi jogon járó ellátások is. Az Alaptörvény által felsorolt esetek, mint az anyaság, rokkantság, öregség, árvaság, önhibán kívüli munkanélküliség nem taxatív, másrészt egy élethelyzet a szociális jog több területére is tartozik. Hogy kinél melyik terület a domináns, az egyénenként és élethelyzetenként változik. Számptalan reláció fordulhatna elő.

Ezeknek a vizsgálatát ezen tanulmány keretei között nem lehetne elvégezni. Éppen ezért két szűkítést alkalmazunk jelen keretek között. Az első, hogy az írásunkban a rászorultsági alapon járó ellátásokat és az azokat érintő változásokat vizsgáljuk. A vizsgálatunk során alkalmazott második szűkítés, hogy ezen változások hatását elsősorban az Észak-Magyarország régió lakosaira próbáljuk meg vonatkoztatni. Ennek egyik oka, hogy maga a kötet, amiben ez az írás szerepel a régiós kutatásokat jelölte meg preferenciaként, másrészt Észak-Magyarországon a lakoságnak egy jelentős részét érintik a rászorultsági ellátások és annak szabályrendszere változásai.

Ennek keretében először bemutatjuk a rászorultsági ellátásokat érintő változásokat. Utána pedig összefüggéseiben vonatkoztatjuk a vizsgált régióra miközben megpróbálunk megoldási javaslatokat is megfogalmazni.

II. A rászorultsági alapú ellátások

A rászorultsági alapon járó ellátások biztosításának az egyik forrása maga az Alaptörvény. Egyrészt a már korábban említett XIX. cikk kapcsán. Ez azonban nem önmagában áll. Mivel a rászorultsági ellátások segélytípusú ellátások, melyek alacsony jövedelműeknek járnak, ezért fontos még kiemelni az Alaptörvény preambulumát az ún. Nemzeti hitvallást. A Nemzeti hitvallásban került megfogalmazásra, mely szerint: „*Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének kötelességét.*” Ez utóbbi esetben érdekes az a kitétel, mely szerint az itt megfogalmazott mondat önmagában

⁵³ A Miskolci Egyetem ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézetének adjunktusa.

nem alkalmas alapjogi hivatkozásra, hanem csak a keretrendszert adja, melyben ugyan fontos szerepe van, de az Alkotmánybíróság is csak a konkrét alaptörvényi rendelkezések keretében értelmezheti (TÉGLÁSI, 2019). Ez persze sokfajta további értelmezési kérdést felvet, melynek vizsgálata kapcsán nem feltétlenül értünk egyet maradéktalanul a fenti érveléssel, de annyi bizonyos, még ez az érvelési keretrendszer is jobb, mintha nem lenne semmilyen keretrendszer.

Azzal maximálisan egyetértünk, a szociális jogok más védelmezői mellett (mind-ezekkel szemben), hogy az alkotmányos garanciák hiánya a rászorultsági elv mind szélesebb körben való alkalmazására, valamint az érdemes és érdemtelen szegények közti különbségtevésre csábítana, és ezzel, valamint a jogosultsági feltételeknek és az ellátások mértékének diszkrecionális alapon történő elbírálásán keresztül megalkalmazó helyzetek kialakulásához, a szegények stigmatizálásához, jelentős csoportok ellátatlanul maradásához, végső soron pedig a társadalom végleges kettészakadásához vezetne (TÉGLÁSI, 2019). Azt persze igen sarkos lenne kijelenteni, hogy önmagában a szociális jogoknak az Alaptörvénybe foglalása elegendő lenne. Éppen ezért a magunk részéről azzal egészítjük ki a fenti gondolatot, hogy a szociális rendelkezéseknek az Alaptörvénybe foglalása nem magát a stigmatizálási folyamatot, nem magát a társadalmi kettészakadást fogja megállítani, hanem az ezekkel szembeni fellépés alkotmányos garanciáját biztosítja. Ennek a példája lehet a 32/1998. (VI. 25.) AB határozat, mely az akkor hatályos szabályok szerinti szociális segélyről szólt. Itt sem azt emelte ki az Alkotmánybíróság, hogy milyen konkrét hatása van a szabályoknak. Az került megállapításra a korábbi Alkotmánnyal kapcsolatban, hogy az állam széles mozgástérrel rendelkezik tekintettel a gazdaságpolitikai célokra és tényleges gazdasági változásokra. Azonban az elvonások esetén is figyelemmel kell lennie, hogy a szociális ellátások mértéke nem csökkenhet (BADÓ – TÉGLÁSI, 2019). Ebből fakadóan a szociális jogok helyzete annyiban nem változott, hogy korábban is a kedvezőtlen folyamatokkal szembeni fellépést biztosította, nem pedig az ilyen folyamatok megállítását.

A nagy kérdés azonban, hogy azok a személyek, akiket érintenek ezek a folyamatok, vajon képesek-e fellépni a jogaikért? Tudnak-e megfelelően jogot érvényesíteni? Egyáltalán felmerül-e bennük ennek a lehetősége? Számtalan a nyitott kérdés, melyek egy részére a válasz is ismert. Az Alaptörvényben foglalt jogosítványokkal sokan nem tudnak élni, egyrészt mert hiányoznak erről az ismereteik, másrészt, ha van is róla tudomásuk, akkor a szegénységük mint cselekvési korlát gátolja őket (MÉLYPATAKI, 2017). A kimutatható vagyoni különbségek egyre nagyobbak. Elég, ha csak az ellátások alapját vizsgáljuk meg. Az alapot a korábbi nevén öregségi teljes nyugdíj mindenkori legkisebb összege jelenti. A 2023. január 1-jétől már szociális vetítési alapnak hívják, melynek összege a 613/2022. (XII. 29.) Korm. rendelet 15. §-a alapján megegyezik a korábbi nyugdíjminimum összegével, 28 500 forinttal. Ez az alapösszeg közel tizenöt éve nem változott (MÉLYPATAKI, 2020). Ez pedig olyan problémákhoz vezet, melyek a mostani válságidőszakban érzékelhetőek a legjobban. A bevezetésekor sem volt egy magas összeg ez az alap. Az önmagában is érdekes, hogy miért egy társadalombiztosítási ellátás határozza meg a rászorultsági alapú

ellátás ellátási küszöbét? Az elmúlt időszak gazdasági változásai, ami jelenti a magas inflációt és a megemelkedett rezsiköltségeket, az ársapkák ellenére is megették ezt az összeget. Ez azt jelenti, hogy az a réteg, akinek ezen ellátási környezetben kell megélhetést találnia, folyamatosan süllyed és ebből adódóan a cselekvési szabadsága is folyamatosan csökken. A folyamat eskalálódik. Éppen ezért nem mehetünk el szó nélkül azon vélemények mellett, melyek újból egy tagolt osztályrendszerben látják a jövő magyar társadalmát (ÉBER, 2020). Azt kell mondanunk, hogy igazuk van. A folyamatosan eltűnő középréteg jelentős része is süllyed lefelé, és ezáltal kétpólusúvá polarizálja a hazai társadalmat.

Miért fontos mindez? Fontos abból a szempontból, hogy ez kihatással van a munkaerőpiaci folyamatokra, az pedig a szociális ellátásokra is. Másrészt azért is fontos, mivel a folyamatosan süllyedő rétegek az Alaptörvényben megfogalmazott szociális jogokat vagy úgy tudják érvényesíteni, ha külső segítséget kapnak a civil és más szférákból, vagy úgy, ha az állam felismeri ezt a helyzetet és saját magát korlátozza. Ez utóbbi esetben ezen rétegek joggyakorlása indirekt módon valósulna meg.

Az első esetben az a kérdés, hogy a civil szervezetek, amennyire tudják aktivizálják magukat. Mi most nem is ezzel szeretnénk foglalkozni, hanem a második verzióval. A kérdés, hogy az állam mennyire érzékeli ezt a helyzetet és mennyire érzi szükségesnek saját maga korlátozását? Az első kérdésre adott válasz lehet az, hogy az állam biztosan realizálja a problémákat. De sajnos ebből nem következik az, hogy valamennyire érdekli is. A saját maga korlátozása egyáltalán nem jött képbe. A jelenlegi Kormány 2010 óta változó összetételben, de folyamatosan regnál. Az elmúlt időszaknak, ha megvizsgáljuk az intézkedéseit, akkor kirajzolódik egy kép. Ez a kép leginkább a szociális ellátások folyamatos csökkentését mutatja. Kiemelhető a 2015-ös módosítás, mely alapjaiban változtatta meg a szociális ellátások struktúráját és értelmezte újra a szolidaritást. Ahogy a Mózer – Tausz – Varga szerzőhármás ennek kapcsán kiemelte, elég érdekes az akkori döntés mögött meghúzódó (szak?)politikai álláspont. Ebből emelnek ki négy elemet:

- munkáért segélyt
- központosítás
- csökkent a pénzbeli ellátások természetbeni juttatásra váltásának az esélye
- érdemesség mint feltétel – „tisztá udvar rendes ház” kitétel. (MÓZER et al., 2015)

Ebből a fenti attitűdjéből a jogalkotó már semmit sem engedett. Az sem foglalkoztatta igazán, hogy volt egy stratégiai dokumentum, amit használhatott volna. Ez pedig nem volt más, mint a Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió. Ez a koncepció nagyon sok dolgot hozott felszínre, amivel érdemes lett volna foglalkozni. Ehhez képest mondhatjuk azt, hogy egy papírtigrist sikerült gyártani, aminek a legfontosabb hatása talán az, hogy igazolhatóan az egyetemi tananyag – valamint doktori disszertációk, kutatások, elemzések – részét képezi (NYITRAI, 2020). A jogalkotó nem igazán vette tehát figyelembe a koncepciót. Már ekkor is megjelent az a nézet, mely szerint a rászoruló ellátásban jelentős az állami szerepvállalás és háttérbe szorul a hozzátartozók felelőssége. Ebből adódóan az állam ott is helyt áll, ahol egyébként ez például

a rászoruló gyermekeitől is elvárható lenne. Ennek megszüntetése, a hozzátartozói felelősség növelése a Kormány kifejezett célja – fogalmazta meg a jogalkotó a Széll Kálmán Terv 2.0.-ban.⁵⁴ A fentiek alapján pedig pontosan értelmezhető és felfedezhető, hogy a jogalkotó szándéka immáron állandósult jelleggel a szociálisan rászorulóknak ellátásának folyamatos csökkentése, a hozzáférés folyamatos szűkítése. Illetve az is világos szándék, hogy az elmúlt 10-11 évben egy-két ellátási forma kivételével, az ellátás színvonalának emelése nem történt meg. Ennek lehet egyik oka is, hogy milyen mértékű erő tud egy érdek mögött felsorakozni. Erre jó példa a gyermekek otthongondozási díja, ami a legújabb ellátás a törvényben és a legmagasabb összegű ellátás lett. Ez köszönhető annak, hogy volt egy elég erős társadalmi nyomás. Ez a nyomás a többi ellátás esetében nem érzékelhető. Akkor sem volt különösebb nyomásgyakorlás, amikor 2015-ben az összes méltányossági alapon járó ellátást kivették a rendszerből. Illetve nemcsak az ellátásokat vonták ki, hanem az ellátások nagy részét kiemelték a járási hivatalok szintjére, ezzel csökkentve a hozzáférést. Hiába látták utólag, hogy nem biztos, hogy ez így jó. A települési ügysegédi rendszer sem tudja azóta sem orvosolni maradéktalanul ezt a helyzetet.

Az elmúlt időszakot vizsgálva azt lehet megfigyelni, hogy amíg a szociális ellátórendszeren belül a biztosítási alapú ellátásokat a jogalkotó szinten tartja, sőt van, amelyik ellátási szintjét emelte is, addig a segélyezési alapú ellátásokat vagy hagyja elinflálódni, vagy még csökkenti is a színvonalat. Olyan, mintha az állam folyamatosan csökkentené a szerepét ezen a területen, és a családokra testálná vissza az ellátási kötelezettséget (KRISTON – MÉLYPATAKI, 2022).

Éppen ezért nem volt annyira meglepő az a koncepció, mellyel a jogalkotó 2022-ben előállt. Lényegében a korábbi a Széll Kálmán Terv 2.0-ban megfogalmazott elv mentén kívánta újradefiniálni az állam felelősségét. Itt szükséges egy rövid kitérőt tennünk az Alaptörvény XIX. cikkére. A vonatkozó rendelkezés szerint az állam törekszik biztosítani a szociális biztonságot. A kérdés az, hogy az a szintű változás, az a szintű eltolása a felelősségnek belefér-e a „törekszik” fogalmi keretrendszerébe? A kérdés azért is felmerül, mert a korábbi Alkotmányhoz képest itt van egy fogalmazásbeli különbség. A korábbi Alkotmány a „biztosítani” szót használta. Egészen eddig mi magunk sem gondoltuk, hogy ez a fogalmazásbeli különbség ilyen megoldásokat hozhat, gondolván, hogy Magyarországot a belső jogrendje és a nemzetközi kötelezettségvállalások kötik annyira, hogy ne tudjon látványos hátraarcot csinálni és kivonni magát az ellátórendszerből. A változások eredőjét jobban megnézve a kötöttségek jelentős része a társadalombiztosítási rendszerre vonatkozik és csak kevés a segélyezésre. Az uniós jogban is különbséget kell tennünk társadalombiztosítás és szociális ellátás között. Az egyik koordinálható, a másik a szerteágazó nemzeti rendszerek okán semmiképp (HUNGLER et al., 2020). Ebből adódóan sokkal szabadabb a nemzeti szabályozások kerete a rászorultsági ellátások körében.

A teljes kép vizsgálatához szükséges a segélyezési rendszer áttekintése is, mivel a szociális ellátórendszer nagy szegmense ez is. Ezen ellátások esetében elsősorban

⁵⁴ Magyarország Kormánya, 2012.

az állami szerepvállalás a szubszidiaritást jelenti. Ebből kifolyólag a segélyezési rendszer változásai nem függetleníthetők a szociális rendszer egészétől. Ahogy korábban is említettük a segélyezés egy szubszidiárius eszközként értékelhető, mely egy utolsó védőháló funkciót lát el. A segélyezés akkor kerül előtérbe, ha az érintett személy más szolidaritási alapról már nem kaphat ellátást (JUHÁSZ – TAUSZ, 2012). A segélyezés többféle formát is ölthet, ennek kiterjedtsége és tényleges mértéke országonként változik. Egyetlen fix pont van, az pedig a rászorultság mint alap. Az adott ország tradíciójától erősen függő tényező, hogy kit tekinthetünk rászorulóknak.

Ha a hazai helyzetet vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy a szubszidiaritás elvét erősíti a jogalkotó legutóbbi szociális segélyeket érintő módosítási javaslata. A T/1620. irromány, mely a Magyarország biztonságát szolgáló egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat, mely tartalmazza a módosítást. A módosításnak volt egy nagy vihart kavart első megszövegezése, mely szerint:

„(1) Az egyén szociális biztonságáért elsősorban önmaga felelős.

(2) Ha az egyén a szociális biztonságának megteremtésére önhibáján kívül nem képes, abban – anyagi lehetősége és személyes képessége arányában – a hozzátartozó kötelessége segíteni.

(3) Ha az egyén megélhetése önmaga és a hozzátartozók által nem biztosítható, a lakóhelye szerinti települési önkormányzat gondoskodási kötelezettsége áll fenn.

(4) Az állami támogatásban részesülő karitatív szervezetek feladata a szociális biztonságban nem élők felkutatása és – erejükhöz mérten történő – segítése.

(5) Ha az egyén szociális biztonsága a (4) bekezdésben foglaltak ellenére nem teremthető meg, annak biztosítása az állam kötelezettsége.”

A fenti első szövegtervezet több olyan alapvetést fogalmazott meg, mely szemben a korábbi gyakorlattal és azzal az elvárással, mely az állam szociális funkcióinak gyakorlásából fakadt. Az állam a szociális biztonság megvalósítása, illetve biztosítása körében ez alapján az utolsó helyre sorolta magát. Ez a megoldás azonban felvetette azt a kérdést, hogy ez mennyire összeegyeztethető az Alaptörvény XIX. cikkével, mely szerint a Magyarország törekszik a szociális biztonság megteremtésére. Ehhez pedig intézkedései és az általa fenntartott intézményei révén járul hozzá. Az időzítés azért is érdekes, mivel a folyamatos infláció és a polgárokat is érintő energiaválság esetén nem biztos, hogy a felelősség más szereplőkre való hárítása az elvárt magatartás. Az első szövegtervezet szerint mindenki önmagáért felelős. Ez annyit jelent, hogy első körben mindenkinek saját felelőssége megteremteni a szociális biztonságát. Ez a nézőpont hasonló az USA és más liberális gazdaságpolitikát folytató államok nézőpontjával. A piacon mindenki annyit ér, amit elér. Így a piac vesztesei is elsősorban magukért felelősek. Ez a megoldás jelentős mértékben leredukálta volna a szociálpolitika szerepkörét (MÉLYPATAKI, 2017). A következő körben a család szerepe és annak a szociális funkciói léptek volna elő. A családi gondoskodási kötelezettség csak akkor keletkezett volna, ha a személy önhibáján kívül nem képes saját maga ellátására. Nagy kérdés itt az önhiba jelentése (MÉLYPATAKI, 2015). A törvényjavaslat indoklása sem töltötte meg jelentéssel. Ráadásul fontos kérdés, hogy ki lett volna jogosult eldönteni, mi az önhiba kérdése. Az önhiba kérdése

a magyar szociális jogi fogalomrendszerbe vissza-visszatér. Egy megfogalmazásával találkozunk az Alaptörvény XIX. cikkében is. Most is előtérbe került. Valószínűleg valamilyen formában a következő időszakban újra előkerülhet. Önhibának tekinthető-e a jövő munkaerőpiacán, ha ugyan valaki a gépesítés miatt veszítette el a munkáját, de képességei okán nem az elvárt határidőn belül szerez olyan új tudást, mely visszavezeti őt a munkaerőpiacra? De ha maradunk az eredeti elképzelésnél, akkor is nehezen értelmezhető fogalom. Illúzióink nem lesznek azzal kapcsolatban, hogy az új szabályok kevesebb nehéz jogi fogalmat fognak tartalmazni.

A tervezett szabályozás a következő szinten a családot határozta meg aktív cselekvőként. Ha a család sem képes segíteni, akkor a lakóhely szerinti önkormányzat felelőssége lett volna az elsődleges. Ez egyrészt már a korábbi szabályozás alapján adott, mind pénzbeli és természetbeni ellátások terén, illetve az alapszolgáltatások körében. Ha az önkormányzat nem tud segíteni akkor lép elő az állam, mint ebben a felelősségi sorrendben az utolsó.

A tervezett rendelkezés elég nagy visszhangot váltott ki, ezért a jogalkotó finomított a javaslaton és az alábbi szöveggel lépett hatályba:

(1) Mindenki felelős önmagáért.

(2) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt – a képességeik és lehetőségeik szerint, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rokонтartásra vonatkozó szabályai szerinti sorrendben – a hozzátartozók segítik.

(3) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes és a hozzátartozók (2) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó köteletségüket nem teljesítik, az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat jogszabályban meghatározott feltételek szerinti gondoskodási kötelezettsége áll fenn.

(4) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók a (2) bekezdés szerinti, a települési önkormányzat pedig a (3) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó köteleiséget nem teljesítik, az államnak jogszabályban meghatározott feltételek szerinti kötelezettsége áll fenn.

(5) Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatainak ellátása során együttműködik az egyházi és civil szervezetekkel.

(6) A szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása az állam és a települési önkormányzat feladata e törvényben meghatározott módon.

A módosított javaslatban a szociális biztonságot kivették az első mondatból, mely egy általános felelősségé redukálja az egyén felelősségét. Ezentúl a közeli hozzátartozók, és így a család felelősségét a rokонтartás szintjén hagyja, azzal hogy az önhiba fogalmát kivették a szövegből. A legnagyobb változtatás pedig, hogy az állam az utolsó előtti helyre sorolta magát. Az utolsó helyen a civil szervezeteket említi, melyekkel az állam és az önkormányzatok együttműködnek.

A fenti jogalkotási termék egy válságkezelés terméke, melynek keretében az állam minimalizálni akarja a saját szerepét és felelősségét. A kérdés, hogy az állam vajon olyan válságidőszakban, mikor egy magas inflációs jelenséggel kell számolni

és az energiaárak is jelentősen megugrottak, miért lép meg egy ilyen módosítást. Ezek a változások különösen negatívan hatnak az alacsonyabb vagyoni helyzettel rendelkező társadalmi rétegekre. Azokra, akik tipikusan a szociális ellátórendszert veszik igénybe. Ez még akkor is igaz, hogyha a 2013 óta tartó folyamatot vizsgáljuk, amelybe a mediánjövedelem, a relatív jövedelmi szegénységi ráta és a súlyos anyagi deprivációs ráta együttes vizsgálata is beletartozik. Ezek alapján egy 2013 óta tartó jövedelemnövekedés jellemezte a magyar gazdaságot, ami egyben a szegénységben élők arányának jelentősebb csökkenését is magával hozta (GÁBOS – TÁTRAI, 2022). Az azonban mindenképpen érzékelhető, hogy a szociálpolitikai folyamatok alapján a leginkább sérülékeny társadalmi csoportok körében növekedhet a leszakadás. Ez elsősorban azok között valósul meg, akik a gazdasági fellendülés és a közmunka-programok kiterjesztése nyomán bekövetkező foglalkoztatás-bővülésből kimaradtak, és így a keresetekhez kapcsolódó juttatásokhoz sem jutottak hozzá (GÁBOS – TÁTRAI, 2022).

A jövedelmi viszonyokat jellemző növekvő tendencia azonban a véleményünk szerint az infláció berobbanásával minimum megtorpant, főleg, ha hozzávesszük a COVID-19-járvány miatti gazdaságtermelés-kiesést is, és az ehhez kapcsolódó társadalmi kontextust (CSEKE, 2020). A kérdés az, hogy ezek a jelenségek hogyan jelentkeznek majd az egyén szintjén és ez milyen hatásokat fog kiváltani az adott régióban? Olyan kérdések merülnek fel, hogy rövid és hosszú távon mit jelentenek ezek a változások és vajon az állam jól mérte-e fel a családok teherbíró képességét?

III. Az aktuális változások lehetséges hatásai a vizsgált régió lakosaira

Az eddig vázolt folyamatok a lakosság egészében éreztetni fogják a hatásukat, hiszen a leszakadók aránya nem csökken, ráadásul a csepp alakú társadalomszerkezet okán is egyre inkább eltűnik a középréteg. Ez pedig folyamatosan növelni fogja véleményünk szerint a leszakadó és lesüllyedő rétegek számát. Ha a KSH vonatkozó adatait a vizsgált régióra vonatkoztatjuk, akkor az elmondható, hogy szociális ellátásban jelentős számú személy részesül. Ha kiemelten nézzük a legjelentősebb ellátásokat, akkor az aktív korúak ellátása emelhető ki egyrészt, melyet az Észak-Magyarország régióban 25 717 fő kapott meg 2021-ben⁵⁵ ebből Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében 16 431 fő élt. Egy korábbi kutatásunkban az Abaúj régió belül az Encsi járásban is vizsgáltuk ezt az adatot, mely szerint a vizsgált településeken összesen 6678 fő részesült aktív korúak ellátásában 2018-ban (MÉLYPATAKI – TÓTH, 2020). Ebben az évben a teljes Észak-Magyarország régióban 24 904 fő részesült ebben az ellátásban. Az adatokat vizsgálva nem az északi régióban a legrosszabb a helyzet, de az országos átlagokhoz és Nyugat-Magyarország régióihoz képest jelentősen magas az ellátásban részesülők száma. Ha az egész régióra nézzük, akkor ezeket az adatokat annak a KSH-adatnak a fényben szükséges értékelni, hogy 2020-ban 1 118 577 fő

⁵⁵ A vizsgált KSH-adattáblán a 2021-es adatok voltak a legfrissebbek. Az összes hivatkozott adat az alábbi linken található adattáblából származik: https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0044.html (letöltés ideje: 2023. 03. 15.).

lakott itt. Arányaiban magas százalékokat kapunk. Ha kicsit konkretizáltabb adatokra van szükségünk, akkor azt is látni kell, hogy munkanélküliség szempontjából az egyik legnagyobb kiterjedésű munkanélküliség által erősen érintett terület Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében van. A legsúlyosabb helyzet az Ózdi, Szikszói, Encsi, Cigándi járásokban érezhető. Az Encsi és Cigándi járás a munkanélküliek közel 60%-a alapfokú végzettséggel rendelkezik (TÁTRAI, 2022). Ezen felül a lakosság egy jelentős része roma származású a vizsgált területeken, melyet szintén szükséges figyelembe venni.

A számadatokból még egy következtetés levonható, mely a deprivációs és szegénységi rátával függ össze. Tátrai kiemeli, hogy az Észak-Magyarország régió járásai közül a leggazdagabbak is csak az országos skála középső mezőnyében helyezhetők el. A lemaradó és leszakadó régiók pedig a lista alján (TÁTRAI, 2022).

Mi következik mindebből és hogyan függ össze a szociális törvény változásaival? Jelen esetben direkt módon még nincs kapcsolódás, de a jövőre tekintettel igenis sok összefüggés és kérdés merül fel. Olyan kérdések, melyek koncepcionális kérdések és elsöre elméletinek tűnnek, de mégis összefüggnek a mindennapokkal. Ha ráfejtjük a szabályokat, akkor az említett módosítás első pontja azt mondja ki, hogy mindenki önmagáért felelős. Ez annyit tesz, hogy első körben a saját problémáit maga kell, hogy megoldja, ha ez nem sikerül, akkor a családja segítségével. Az eredeti elképzelés a szociális biztonság kifejezést használta, azaz, hogy mindenki a sajátjáért felelős, és a családtagoknak volt egy korlátlan további felelőssége. A végleges verzióban ez utóbbi a *Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. tv.-ben megfogalmazott alimentációs kötelezettségre korlátozódik. Ehhez két megjegyzés.

Az egyik, hogy ez a sorrend a gyakorlatban is így működött. Nem is az a probléma, hogy az első helyre magát az egyént, másodikra a családját tesszük, hanem annak a deklarációja, hogy az állam egyedül hagyja őket. Más kérdés, hogy az olyan családok, akiket a fent vázolt statisztikák rejtenek, meddig lesznek képesek ellátni ezt a kötelezettségüket. Elvárható-e olyan szélsőséges magatartás, mint egyes borsodi falvakban csinálnak a családtagok az igazolatlan iskolai hiányzások kiváltása okán, hogy börtönbe vonulnak? (BÁTHORY, 2023) Az állam vajon profitál-e ebből valamit? Semmi képpen. Hiszen ez a megoldás is a családi diszfunkcionalitás egyik esete.

Ha egy másik adatsort nézünk: 2021-ben a családsegítő szolgálatokat összesen, megállapodással és anélkül igénybe vevők száma 404 203 fő. Ebben még nincsenek benne az egyéb gyermekjóléti szolgáltatások. Ha csak az országos adatot nézzük, akkor is látszik, hogy egész jelentős mértékű a családi diszfunkcionalitás. A családok mentális állapota folyamatosan romlik, amire a pandémiás helyzet is ráerősített (LAKATOS – RUCSKA, 2023). Sokan szorulnak támogatásra, melyet az is jól mutat, hogy a vizsgált régióban a szociális étkeztetésre 45 181 fő volt jogosult. Ennyi ember nem tudott magának és a közeli hozzátartozójának legalább egyszeri meleg étkeztetést biztosítani. Települési támogatásra pedig 150 141 fő volt jogosult 2021-ben.

A fent vázolt adatok arányaiban jelentősen nem változtak 2023-ra. Éppen ezért az érintettek száma beazonosítható. A jogalkotó által eszközölt változások már rövid távon is ennyi embert fognak súlyosan érinteni a régióban. A jogalkotó elsősorban

más szereplőkre testálta a kötelezettségeket. Így az egyik reális veszély, hogy még annyi korrekciós tényezőt sem fog alkalmazni, mint idáig. A többi szereplő hiába is próbál teljesíteni ezen a területen, a szabályzási keret ki fog üresedni és el fog sorvadni. Az állam ilyen jellegű kivonulása nagyban csökkenteni fogja az ellátásokhoz való hozzáférés egyenlőségét. A korábbi szabályozás sem volt a legjobb, de az új keretek között az egyén, a család és az önkormányzat magára maradt. Ha az egyén nem képes ellátni magát, akkor fordulhat a családhoz, ha pedig a család sem tud segíteni, akkor mehet az önkormányzathoz.

Csak hogy a települések teherbíró képessége a pandémia alatt és az energiaválság közepette megrogyott. A kisebb városok és falvak már korábban sem tudtak maradéktalanul eleget tenni a kötelezettségeiknek. Ha maga az önkormányzat eszköztelen, akkor a hozzá forduló családon sem tud maradéktalanul segíteni. Jelen helyzetben ott tartunk, hogy egyfelől a jogalkotó hangsúlyozza a család fontosságát, másrészt a családok nagy részét hagyja magára. Azon családokat, akik a leghátrányosabb helyzetű régiókban élnek. A kérdés, hogy nem minden család egyformán fontos? Nem minden családnak egyforma a teherbíró képessége.

De azt is látni kell, hogy az új típusú családtámogatásokat is csak a közép- vagy felső rétegek tudják a társadalomnak igénybe venni. A csok és más típusú ellátásokhoz hitelképesnek kell lenni. A másik fontos dolog, hogy ha a családot a lakóhelye határozza meg, akkor az államnak ezeket az alapokat kellene megerősítenie. Ehelyett azonban még inkább eszkalálja a helyzetet. Erre jó példa a Magyarország Hosszú Távú Felújítási Stratégiája, mely szerint a vályogházak esetében a bontás jelenthet megoldást, a házak felújítása nem javasolt, mert az értékük olyan alacsony, hogy a felújítás piaci értéken nem térül meg. Az ilyen típusú házakról való lemondás mellett, hogy megint elsősorban a legszegényebb rétegeket hagyja támogatás – vagy legrosszabb esetben akár lakhatás – nélkül, szakemberek szerint egy lehetőség elszálasztása is (FELDMÁR, 2021).

Ha röviden akarjuk összefoglalni, jelen pillanatban a törvénymódosításnak direkt hatása nincs a régióban élőkre, de már rövid távon is látszik az, hogy milyen következményekkel járhat az állam felelősségvállalásának a mérséklése. A legjobb esetben is a jelenlegi helyzet konzerválódik, rosszabb esetben pedig – ahogy Szalai Júlia fogalmazza meg – ezek az emberek átkerülnek a Rubiconon túlra (SZALAI, 2002).

IV. Következtetések és megoldási lehetőségek

A fentiekből is adódik, hogy ugyan maga a változás direkt veszélyt egyelőre nem tartogat, de mindenképpen ott tartja ennek a lehetőségét. Ezzel együtt ott van a folyamatos csábítás, hogy még kisebbre húzza össze magát az állam. A szegénység konzerválása nem lehet cél, azonban az új szabályok ezt segítik elő. Azoknak a viszonyoknak a konzerválását, melyeket anno a kormányzati szakemberek veszélyként aposztrofáltak. A koncepció által vázolt helyzetképp is leszögezte, hogy: *„Az energiaárak növekedése, illetve ezzel összefüggésben a lakhatási költségek emelkedése, az alapvető élelmiszerek árának fokozatos növekedése miatt nagymértékben nőttek*

*a háztartások anyagi terhei.*⁵⁶ Ebben az időszakban éppen a bedőlt devizahitelek voltak még az életszínvonal romlása mögött. Maga a koncepció nem változó tendenciaként említi a területi egyenlőtlenségeket, az egyes települések elgettősödését. A társadalmunk szociális állapotát, az állam szociális szerepvállalásának szükségességét meghatározza az alacsony képzettségűek munkaerőpiaci szerepvállalása. Az inaktív népesség azóta sem csökkent, és nem állunk jól a mutatókkal. Az ebből való kilábalás önerőből nem fog menni egyelőre. A koncepció azonban kiemeli még valamit: „Az egyén, illetve a család felelőssége elsődleges a szociális védelem biztosításában. Az egyén felelőssége jelenti egyfelől azt, hogy az egyéntől elvárható, hogy minden erőfeszítést tegyen meg saját helyzetének javítása érdekében, másfelől jelenti azt, hogy a közpolitikák ne torzítsák az egyéni erőfeszítések lehetőségeit fiskális illúziók keltésével, ösztönözzenek az öngondoskodás növelésére, az állampolgári tudatosság erősítésére, ne szorítsák ki az egyéni kezdeményezőkézséget, minél inkább ösztönözzenek a munkavállalásra és a megtakarításra.”⁵⁷

Ebből látható, hogy az egyén felelőségének hangsúlyozása nem új keletű a rendszerben. A támogatandókról, az ellátásra szorulókról való gondoskodás alapvetően a család feladata. A család a társadalom alapegysége. Az öngondoskodás ilyen kiterjedt kérdése is megjelent. Azonban a koncepció azt is kijelentette, hogy a családokat és az egyéneket semmiképpen sem hagyhatjuk magukra ebben a szisztémában.⁵⁸ Az anyag kiemeli, hogy a szociálpolitikának fel kell vállalnia olyan intézményeket, amik a családokat segítik.

Ez a gondolat, ha nem is vészett el, de jelentősen átalakult az elmúlt, kicsit több mint tíz évben. A veszélyek és kihívások nem változtak. Akkor mi lehet a megoldás? Jelen helyzetben az lenne a megoldás, ha az állam visszatérne ahhoz a gondolathoz, hogy az egyént és a családot nem hagyja egyedül. Az új szemlélet jegyében egyelőre csak az elvi lehetőségeket nyitotta ki, de ez már önmagában is egy olyan tény, mellyel foglalkozni kell. Az elmúlt időszak jogalkotását ismerve az elvi lehetőség hamar átültetésbe kerül a gyakorlatba. Az emberek kezének elengedése nagyban gyengíti a szolidaritást, mely a szociális ellátórendszerek sajátja. Pont az állam gyengíti azt és hagyja magára az olyan embereket, mint akik a fent vázolt statisztikáink mögött vannak.

A szolidaritás gyengítése, és az említett rétegek egyedül hagyása mindenkire hátrányos lesz. Rövid távon leginkább azokra, akik szociális ellátásból élnek, hosszabb távon azonban ez az inaktív népesség a gazdasági mutatókra is hatással lesz. Hiába minden erőfeszítés a helyi szinteken, ha az állam nem látja el jól a saját szerepét. Hogy az állam mennyi időn belül látja be, hogy más irány kellene azt nem tudjuk, de azt igen, hogy a jelenlegi helyzetre a helyi szinteken is a megoldás a szemléletváltás lenne és a koncepcionális gondolkodás és cselekvés, mert itt a vidék és az ország problémái jelentősen összekapcsolódnak. „Senkit sem hagyhatunk az út szélén.” (ORBÁN, 2021)

⁵⁶ *Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció 2011–2020.* http://szoszak.hu/adat/dokumentumtar/hu32_NSZK_2011_10.pdf (letöltés ideje: 2023. 03. 16.).

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

Irodalom

- [1] BADÓ K. – TÉGLÁSI A. (2019): *A szociális biztonsághoz való jog alkotmányos tartalma: Az Alkotmánybíróság szociális tárgyú döntéseinek tükrében (1990–2016)*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Wolters Kluwer Kft.
- [2] ÉBER M. (2020). *A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- [3] GÁBOS A. – TÁTRAI A. (2022): A jövedelmi szegénység kiterjedtsége és mélysége 2005 és 2020 között – eltérő küszöbértékek mentén. In: T. KOLOSI I. et al. (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest, Táarki, pp. 243–260.
- [4] HUNGLER, S. et al. (2020): *Az Európai Unió szociális- és munkajoga*. Budapest, ELTE Eötvös.
- [5] JUHÁSZ G. – TAUSZ K. (2012): *Szociális jog*. Budapest, ELTE TáTK.
- [6] KRISTON E. – MÉLYPATAKI G. (2022): Egyenesek és útvesztők a családpolitika jogi megoldásaiban – Gondolatok az Alkotmánybíróság néhány határozatának margójára. *Opuscula Civila*, 6, pp. 19–27.
- [7] LAKATOS C. – RUCSKA A. (2023): Az Észak-magyarországi régiókban élők mentális egészsége a COVID V. hulláma után. *XI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia: Vzdelávacia, výskumná a metodická konferencia: Program, tartalmi összefoglalók*, Komarno, International Research Institute s.r.o., p. 53.
- [8] MÉLYPATAKI G. (2015): Szubjektív fogalmak használata a munka- és közszolgálati jogban. *Advocat*, 18 (1–2), pp. 3–6.
- [9] MÉLYPATAKI G. (2017): A szegénység kezelésének jogi eszközei. In: JAKAB N. et al. (szerk.): *A szociálpolitika jogi alapjai a XXI. század társadalmi kihívásainak tükrében*. Miskolc, Bíbor Kiadó, pp. 156–172.
- [10] MÉLYPATAKI G. (2017): A szociálpolitika fogalma – a szociálpolitika jogi értelmezése. In: JAKAB N. et al. (szerk.): *A szociálpolitika jogi alapjai a XXI. század társadalmi kihívásainak tükrében*. Miskolc, Bíbor Kiadó, pp. 11–19.
- [11] MÉLYPATAKI G. (2020): A szociális törvény sajátos matematikája – a rászorultság vizsgálata a pénzbeli és a természetbeni ellátások esetében. *Jogtudományi Közlöny*, 75 (5), pp. 216–222.
- [12] MÉLYPATAKI G. – TÓTH H. (2020): Foglalkoztatási kérdések, különös tekintettel a foglalkoztatási formák és a szociális ellátás jogi és gazdasági eszközeire az abaúji térség példáján keresztül. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 17 (3), pp. 84–91., <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2020.24>.
- [13] MÓZER P. et al. (2015): A segélyezési rendszer változásai. *Esély*, 26 (3), pp. 43–66.

- [14] NYITRAI I. (2020): És már a Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió is kilenc éves. *Esély*, 31 (1), pp. 115–124.
- [15] SZALAI J. (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországn. *Szociológiai Szemle*, 12 (4), pp. 34–50.
- [16] TÁTRAI A. (2022): Magyarország szegénységi térképe. In: KOLOSI T. et al. (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest, Társi, pp. 261–282.
- [17] TÉGLÁSI A. (2019). *A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- [18] TÉGLÁSI A. (2019). Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének kötelességét” – avagy a Nemzeti hitvallás szociális töltetű rendelkezése(i). In: PÁTYI A. (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról: Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, pp. 291–317.

Egyéb internetes források

- [19] BÁTHORY R. (2023. 03. 03.): Adósok börtöne – A borsodi falu, ahol a gyerekek ellógott óráiért a szabadságukkal fizetnek a szülei. *Szabad Európa*, <https://www.szabadeuropa.hu/a/adosok-bortone-a-borsodi-falu-ahol-a-gyerekek-ellogott-oraiert-szabadon/32297670.html> (letöltés ideje: 2023. 03. 15.).
- [20] CSEKE B. (2020. 04. 03.): Borsodba előbb érkezett meg az éhezés, mint a koronavírus. *Index* (online hírportál), https://index.hu/belfold/2020/04/03/koronavirus_szegenyseg_borsod_falvak_szendro_tornanadaska_tomor_kozmun_ka_tavoktatas_ehezes/ (letöltés ideje: 2023. 03. 15.).
- [21] FELDMÁR N. (2021. 07. 15.): Habitat for Humanity: Kimondta a kormány a végítéletet a vályogházakra. *HVG*, https://hvg.hu/gazdasag/20210715_Habitat_for_Humanity_Kimondta_a_kormany_a_vegiteletet_a_valyoghazakra (letöltés ideje: 2023. 03. 15.).
- [22] Magyarország Kormánya (2012): *A következő lépés – Széll Kálmán Terv 2.0*. https://2010-2014.kormany.hu/download/3/e8/80000/1-A_kovetkezo_lepés%20%28SzKT%2020%29.pdf (letöltés dátuma: 2023. 03. 15.).
- [23] ORBÁN V. (2021. 03. 07.): *Vakcina Infó extra 3. rész*. <https://www.youtube.com/watch?v=FGq0NIIJUJ8> (letöltés ideje: 2023. 03. 17.).

Gulyás Klára⁵⁹ – Kotics József⁶⁰

A TÁRSADALMI FELZÁRKÓZÁS SZEMPONTJÁBÓL RELEVÁNS SZOLGÁLTATÁSOK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN

I. Bevezető

Az elmúlt években számos olyan társadalomtudományi kutatás született, amelyből egyértelműen kiderül (VIRÁG, 2010), hogy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye egy olyan régióban található, amely erősen ambivalens képet mutat. Ugyanis egyrészt a vármegyében számos olyan terület található, amely turisztikai vonatkozásban országos szinten is kiemelkedő. Másrészt a turisztikai látványosságok és kulturális termékek ellenére a vármegyében a hátrányos helyzetű, perifériára szorult települések aránya felülreprezentált, továbbá a társadalmi problémák megoldása céljából működő szolgáltatások több esetben aránytalan eloszlásúak, hiányt vagy minőségi problémákat mutatnak.

Az említett sajátosságokból adódó társadalmi folyamatok, pl.: az aktív és értelmi-ségi lakosság szelektív elvándorlása, a népességszámfogyás és a lakosság elöregedése döntően határozzák meg az egyes települések társadalmi szerkezetét. A társadalmi szerkezet alakulásával a térségben a roma/cigány népesség számszerű növekedése és a szegénységben élők nagyarányú koncentrációja figyelhető meg (KOTICS, 2020). Ez pedig már régiós szinten veti fel a spontán szegregációt, amely az eddigi települési szintről átmegy egy tágabb kategóriába, ez pedig további nehézségekhez vezethet.

Mára Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében már nem pusztán egyes falvak, hanem térségek szegregálódása zajlik (VIRÁG, 2010). Ennek következménye, hogy az itt élő hátrányos helyzetű lakosság kapcsolati hálójá homogén, ami az egyén és családja teljes körű elszigetelődéséhez, a mobilitási csatornák beszűküléséhez, az életforma „gettósodásához” vezet, amely többek között a térség köznevelési helyzetét is döntően meghatározza. A statisztikai adatokból ugyanis teljesen egyértelműen kirajzolódik, hogy a vármegye legtöbb járásában nagyon előrehaladott állapotban van a kistelepülések általános iskoláinak „gettósodása”. Ha a 30% fölötti roma/cigány tanulói arányt gettosódó iskolának, az 50% fölöttit pedig etnikai „gettóiskolának” tekintjük, akkor az mondható, hogy a vármegye kistelepülési iskoláinak túlnyomó része már ebbe a két kategóriába tartozik. (FEJES – SZÚCS, 2018; BIHARI, 2021).

Tanulmányunkban egy 2019-ben végzett kutatásunk részeredményeit kívánjuk bemutatni, amely nem a vármegyében élő lakosság élethelyzetének a feltárására irányult, hanem olyan szolgáltatások és szolgáltatáshiányok feltérképezésére, amely az itt élő, különösképpen a munkavállalás vagy más területeken hátrányos helyzetű, vagy veszélyeztetett csoportok⁶¹ jelenlegi élethelyzetének javulása szempontjából

⁵⁹ Egyetemi adjunktus, Tokaj-Hegyalja Egyetem.

⁶⁰ Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete, igazgató.

⁶¹ Szegénységben, mélyszegénységben élők, fogyatékkal élők, nők, gyermekek, időskorúak, romák/cigányok, munkanélküliek, szenvedélybetegek, pszichiátriai betegek.

döntő jelentőségűek. Írásunk a 2019. évhez képest bekövetkezett változásokra is reflektál, bemutatva, hogy az egyes szolgáltatások vonatkozásában milyen változások történtek az elmúlt időszakban.

A társadalmi felzárkózás szempontjából releváns szolgáltatások feltárását kiemelt jelentőségűnek gondoljuk, ugyanis számos nemzetközi és egyre több hazai példa bizonyítja, hogy a különböző fejlesztési programok/projektek csak abban az esetben lehetnek sikeresek, ha azokat megelőzi egy – a tervezett projektkörnyezetben végzett – hatástanulmány (BICZÓ, 2014).

Ennek megfelelően a kutatás során a felzárkózásban érintett településszintű szervezeti egységek meglévő szolgáltatásainak összegyűjtése, adatbázisba történő rögzítésére került sor az elérhető adatbázisok, statisztikák felhasználásával⁶² a vármegyében működő hátrányos helyzetű társadalmi csoportok élethelyzetének javítását biztosító szolgáltatások, annak lakossághoz való elérése, illetve a szolgáltatási hiányok. Az adatbázis során fő- és alkategóriákat alkottunk,⁶³ amelynek mentén elemeztük a szolgáltatások elérhetőségét a vármegyében. A fő- és alkategóriák mentén feltárássra került szolgáltatásokat és szolgáltatási hiányokat térképre vetítettük, hogy azok területi eloszlása jól láthatóvá váljon.

A szolgáltatás fogalmának konceptualizálásánál elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal *Szolgáltatások Jegyzékét* (2008), és egyéb közérdekű adatbázisokat (pl. TEIR, KSH, KIR, STAT stb.) vettük alapul. A Központi Statisztikai Hivatal részletes és rendszerező szolgáltatási jegyzékéből kerültek kiválasztásra azok a szolgáltatási csomagok, amelyek a hátrányos helyzetű célcsoportok (szegénységben, mélyszegénységben élők, fogyatékkal élők, nők, gyermekek, időskorúak, romák/cigányok, munkanélküliek, szenvedélybetegek, pszichiátriai betegek) társadalmi felzárkózása, és testi-lelki jólétének megteremtése szempontjából relevánsak. A szolgáltatási csomagok kijelölését követően azok pontosítására került sor.

Fentiek alapján a szolgáltatás olyan tevékenységek eredménye, amelyek a társadalom egészének, különösképpen a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok élethelyzetének javítását szolgálják, ezáltal hozzájárulva a társadalmi felzárkózásukhoz.

Jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt a vármegye szociális, és gyermekvédelmi szolgáltatásait és szolgáltatáshiányait mutatjuk, amelynek kiválasztását az indokolta, hogy ez a két szolgáltatási terület teljes egészében lefedi a hátrányos helyzetű közösségek egészét korhatártól függetlenül. A vármegyében működő gyermekvédelmi, és szociális szolgáltatások elérhetőségét a *Szociális Ágazati Portál* (továbbiakban Portál) adatbázisából nyertük. A Portál adatbázisának vonatkozásában meg

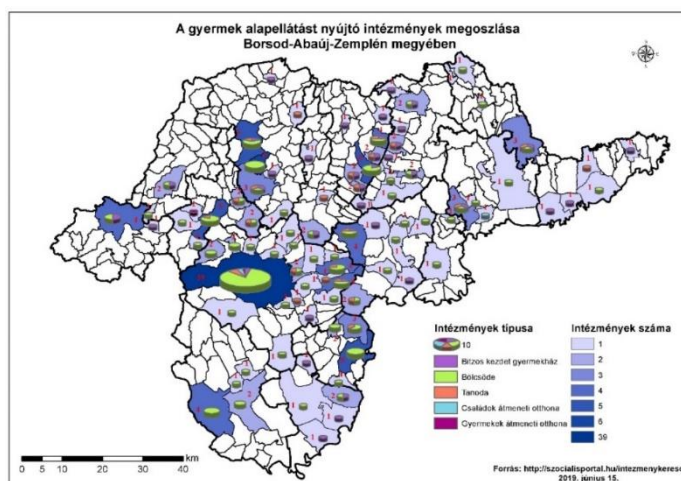
⁶² 1. Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisa, 2. Közoktatási Információs Rendszer (KIR STAT), 3. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) adatbázisa, 4. Szociális Ágazati Portál, 5. E-közmű Portál, 6. Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő honlapja.

⁶³ 1. Köznevelési ellátás (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 2. Gyermekvédelmi ellátások (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 3. Szociális ellátások (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 4. Egészségügyi ellátások (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 5. Egyéb ellátások (kereskedelem, közlekedés, tömegkommunikáció, közbiztonság/katasztrófavédelem, kultúra/szórakozás/sport, turizmus, közszolgáltatások).

kell jegyeznünk, hogy a Portál tájékoztatása szerint a magyarországi szolgáltatók számának pontosságát döntően meghatározza a jelentők arányának aktivitása, amely nem teljes körű.⁶⁴ Ebből következőleg értelemszerűen a későbbiekben bemutatásra kerülő szolgáltatások és szolgáltatáshiányok esetében előfordulhat, hogy a szolgáltatást nyújtók száma nem 100%-os pontosságú. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy nem is az volt a célunk, hogy pusztán pontos statisztikai adatbázisokat generáljunk, hanem az, hogy a vármegyében működő szolgáltatások és fellelhető szolgáltatáshiányok trendjellegű folyamataira rávilágítsunk.

II. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye gyermekvédelmi szolgáltatásai és szolgáltatáshiányai

II.1. Gyermekvédelmi alapellátások

1. térkép: A gyermekek alapellátását nyújtó intézmények megoszlása
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

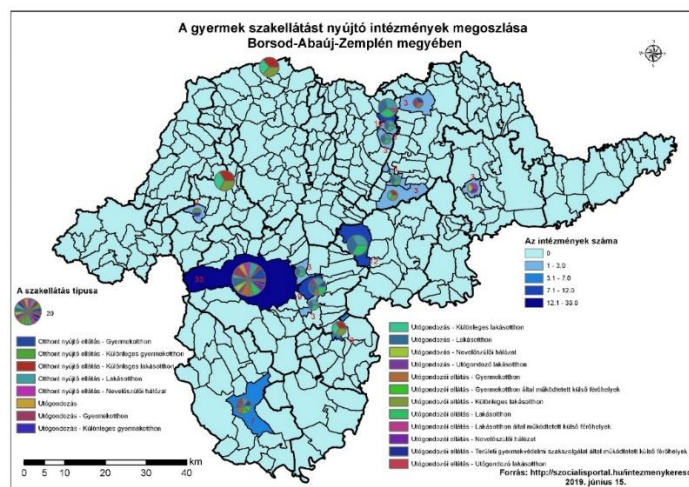
A gyermek-alapellátás intézményei a vármegyében jól kiépítettek. A törvényben előírt kötelezettségeknek megfelelnek. Ugyanakkor az egyes szolgáltatásokat illetően jelentős regionális eltérések tapasztalhatók. Gyermek Átmeneti Otthona a 2019. évhez képes továbbra is csak Nagybarcán és Miskolcon található, ami a felmerülő igényeket egyáltalán nem tudja kielégíteni. Ugyanez a megállapítás érvényes a Családok Átmeneti Otthonára is. Ez az intézménytípus továbbra is csak két településen, Miskolcon és Visszen működik. A bölcsődei szolgáltatás településeken való megjelenése jelentősen megváltozott a 2019-es évhez képest, ugyanis a vármegye több nem járási székhelyű településén is elérhetővé vált a bölcsődei szolgáltatás. A bölcsődei szolgáltatás egyértelműen a Magyar Falu Programnak köszönhető, amelynek egyik célterülete volt az

⁶⁴ https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2019/12/Varakozoi_jelentes_2019_december.pdf.

újonnan létrehozandó önkormányzati tulajdonú bölcsődék, mini bölcsődék megépítése. A vármegyében a Magyar Falu Programnak vagy más forrásnak köszönhetően a 2019. évtől összesen 44⁶⁵ bölcsőde épült. A Miskolci járásban tíz, a Cigándi járásban hat, az Encsi, a Mezőkövesdi, a Sátoraljaújhelyi, a Szerencsi járásokban három-három, a Gönci, és a Kazincbarcikai járásokban négy-négy, a Mezőcsáti, és a Szikszói járásokban kettő-kettő, míg az Ózdi, a Sárospataki, a Szikszói, a Tiszaújvárosi, és a Tokaji járásokban pedig egy-egy új bölcsőde épült. A Biztos Kezdet Gyermekházak és a tanodák esetében és javuló tendencia figyelhető meg. A Biztos Kezdet Gyermekházak száma a vármegyében tizeneggyel,⁶⁶ a tanodák száma pedig hárommal⁶⁷ bővült.

A javuló tendencia ellenére fontos kiemelni a két utóbbi szolgáltatás vonatkozásában – amelyek a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvénybe, mint a gyermekek esélynövelő szolgáltatásai kerültek bele –, hogy számuk a vármegyében élő hátrányos, és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és/vagy a vármegyében felülreprezentált hátrányos helyzetű települések magas aránya miatt továbbra is nagymértékű szolgáltatáshiányra utal.

II.2. Gyermekvédelmi szakellátások

2. térkép: A gyermekszakellátást nyújtó intézmények megoszlása Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

⁶⁵ Abaújszántó, Alsóberecki, Alsódobosza, Arnót, Bánhorváti, Bekecs, Bogács, Boldogkőújfalu, Boldva, Borsodszirák, Bükkábrány, Bükkaranyos, Csokvaomány, Dédestapolcsány, Emőd, Fáj, Halmaj, Harsány, Hidasnémeti, Ináncs, Kázmárk, Mályi, Mezőcsát, Miskolc, Nagyzsvágy, Onga, Pácin, Pere, Prügy, Révleányvár, Sajóbáony, Sajókaza, Sajókeresztúr, Sajólád, Sajószentpéter, Sajószöged, Sátoraljaújhely, Sátoraljaújhely-Károlyfalva, Szalaszend, Szendrőlád, Szentistván, Tiszakeszi, Tokaj, Tolcsva

⁶⁶ Edelényi járás 2, Encsi járás 1, Gönci járás 1, Mezőcsáti járás 1, Miskolci járás 2, Ózdi járás 2, Putnoki járás 1, Szerencsi járás 1.

⁶⁷ Fulókerész 1, Abaújkér 1, Ózd 1.

A gyermekszakellátás esetében a 2019-es évhez képest a nagy fokú szolgáltatáshiány továbbra is stagnál. Vagyis a 2019. évtől a gyermekvédelmi szakellátások vonatkozásában szinte alig történt változás az elmúlt időszakban. A vármegyében Különleges Gyermekotthon továbbra is csak Nagybarcán működik, azonban szolgáltatása kibővült az utógondozással, az otthont nyújtó, és az utógondozói gyermekotthoni ellátással. Ugyancsak változás történt Miskolc és Izsófalva esetében a szolgáltatások típusának vonatkozásában.

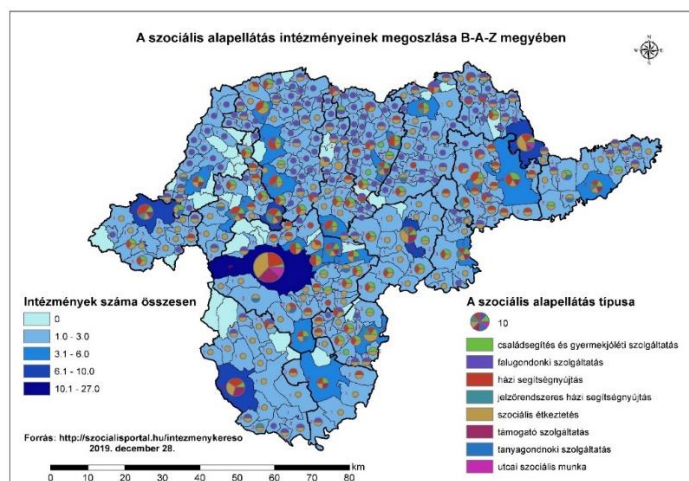
A 2019-től bekövetkezett szolgáltatások típusának bővülését/átalakulását az alábbi táblázat szemlélteti:

Székhely / telephely címe	Ellátás altípusa	Szolgáltatás kezdete
Izsófalva	Otthont nyújtó ellátás – Központi speciális gyermekotthonnak nem minősülő speciális gyermekotthon	2022. 02. 25.
Miskolc	Otthont nyújtó ellátás – Központi speciális gyermekotthonnak nem minősülő speciális gyermekotthon	2022. 11. 24.
	Utógondozás – Központi speciális gyermekotthonnak nem minősülő speciális gyermekotthon	2022. 11. 24.
	Utógondozói ellátás – Központi speciális gyermekotthonnak nem minősülő speciális gyermekotthon	2022. 11. 24.
Nagybarca	Otthont nyújtó ellátás – Gyermekotthon	2022. 12. 01.
	Utógondozás – Gyermekotthon	2022. 12. 01.
	Utógondozói ellátás – Gyermekotthon	2022. 12. 01.

Forrás: Szociális Ágazati Portál. Saját szerkesztés.

III. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye szociális szolgáltatásai

III.1. Szociális alapellátások

3. térkép: A szociális alapellátás intézményeinek megoszlása Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

A szociális alapellátás intézményrendszere a megyében a törvényi előírásoknak megfelelő mértékben kiépült. Itt fontos kiemelni, hogy ugyan a család- és gyermekjóléti szolgáltatásnak a törvényi előírások szerint minden településen biztosítottnak kell lenni, a szolgáltatás minőségi anomáliára utal, hogy a népességszám után határozzák meg a törvényi előírások a családsegítők számát. Ez azt jelenti, hogy azokon a településeken, ahol nem élnek hátrányos helyzetű családok, a szakemberek nehézség nélkül el tudják látni feladatukat, ahol azonban a népesség jelentős hányada tartozik a hátrányos helyzetűek csoportjába, ott a családsegítők sok esetben még az alapfeladatokat is csak nagy nehézség árán tudják ellátni.

A térképen szereplő szociális alapellátások közül a falugondnoki szolgáltatás és a szociális étkeztetés vonatkozásában tapasztalható nagyarányú javulás, amely a falugondnoki szolgáltatás esetében ugyancsak a Magyar Falu Program keretében meghirdetésre került *Tanya- és falugondnoki buszok beszerzése* című pályázat kiírásával hozható összefüggésbe. A 2019-es évhez képest a falugondnoki szolgáltatás száma a vármegyében 54-re,⁶⁸ a szociális étkeztetési szolgáltatás pedig 38-ra⁶⁹ emelkedett. A házi segítségnyújtás (6),⁷⁰ támogató szolgáltatás (3),⁷¹ tanyagondnoki szolgáltatás (1)⁷² esetében csak kisebb mértékű javulás figyelhető meg a 2019-es évhez képest.

III.2. Fogyatékkal élők ellátása

A fogyatékkal élő személyek ellátása a vármegye járásaiban igen nagy eltéréseket mutat és szinte alig változott a helyzet a 2019-es évhez képest. A szolgáltatások számának bővülése csak a *Fogyatékos személyek nappali ellátásának* és a *Támogatott lakhatás fogyatékos személyek részére biztosított ellátás* vonatkozásában tapasztalható. A 2019-es évhez képest a 13 fogyatékos személyek nappali ellátóhelye 15-re⁷³ emelkedett, ugyanis 2021-től Putnokon, 2022-től pedig Cigándon is elérhető a szolgáltatás. A fogyatékkal élő személyek minden más szolgáltatásának vonatkozásában nem történt változás a 2019-es évhez képest. A fogyatékos személyek ellátása az a terület a vármegyében, amely továbbra is nagy fokú szolgáltatáshiányt mutat.

⁶⁸ Alacska, Alsóberecki, Baktakék, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Borsodbóta, Borsodivánka, Bükkzsérc, Cserépfalu, Csobád, Csobaj, Dubicsány, Felsődobsza, Felsőkelecsény, Felsőtelekes, Gelej, Girincs, Golop, Göncruszka, Györgytarló, Hangács, Hejőszalonta, Hercegkút, Hollóháza, Homrogd, Kánó, Kondó, Nagycséc, Nagyrozvágy, Nekézseny, Nemesbikk, Perkupa, Radostyán, Ragály, Rakaca, Répáshuta, Rudolftelep, Sajóivánka, Sajókápolna, Sajólászlófalva, Sajópálfala, Sajóvelezd, Selyeb, Szögliget, Szuhakálló, Taktabáj, Telkibánya, Tiszacsermely, Tiszaladány, Tornanádaska, Újcsanános, Vadna, Vámosújfalud, Zemplénagárd.

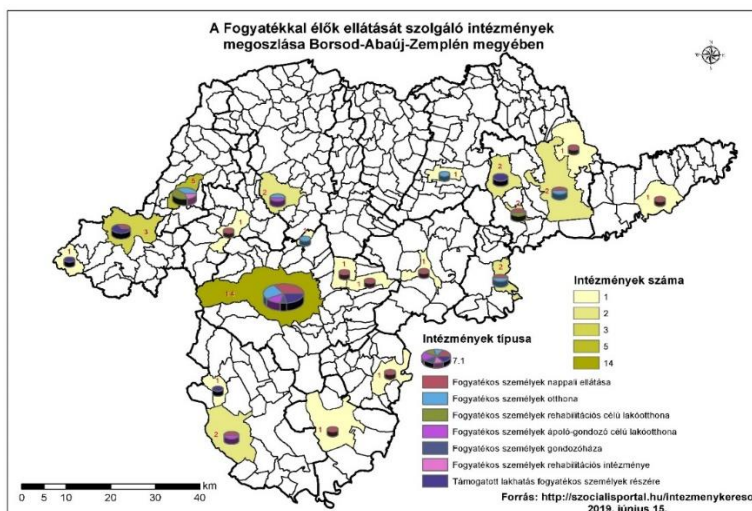
⁶⁹ Abaújvár, Bánhorváti, Bodrogkisfalud, Cserépfalu, Csobaj, Gagybátor, Hernádkak, Hernádnémeti, Igrici, Köröm, Mád, Miskolc, Nagybarca, Nemesbikk, Ónod, Pányok, Putnok, Rakaca, Rudabánya, Sajóalgóc, Sajókápolna, Sajólád, Sajósenye, Sály, Sóstófalva, Szászfá, Szegi (2), Szegilong (2), Szomolya, Taktabáj, Tállya, Tiszaladány, Tiszapalkonya, Tiszatardos, Tiszatarján, Vadna.

⁷⁰ Hernádkak, Hernádnémeti, Kazincbarcika, Miskolc, Taktaharkány, Tiszatarján.

⁷¹ Miskolc (2), Vámosújfalud.

⁷² Takatharkány.

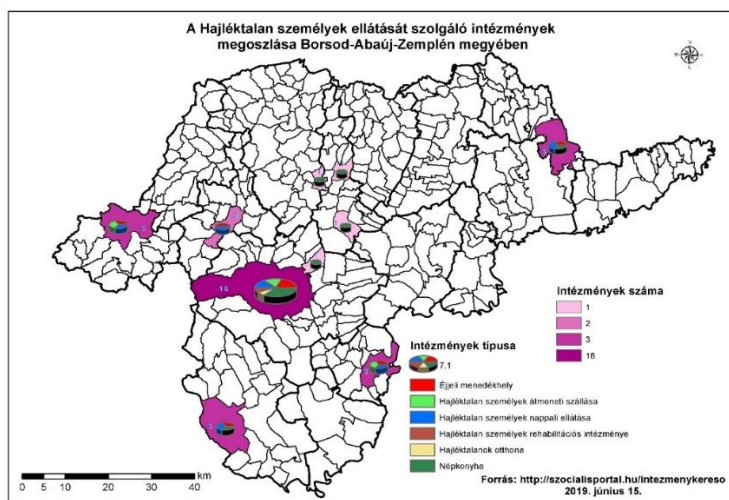
⁷³ Bekecs, Cigánd, Gesztely, Kazincbarcika, Mezőcsát, Mezőkövesd, Miskolc (3), Onga, Putnok, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tiszaújváros, Tokaj.

4. térkép: A fogyatékkal élők ellátását szolgáló intézmények megoszlása
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

III.3. Hajléktalan személyek ellátása

5. térkép: A hajléktalan személyek ellátását szolgáló intézmények megoszlása
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

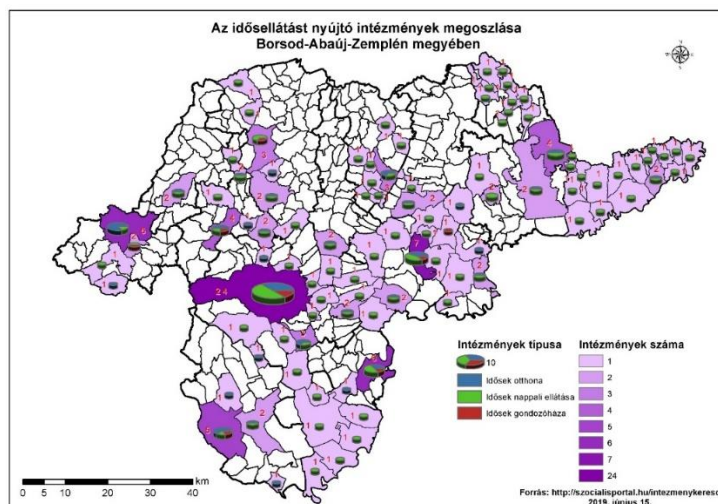
Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

A hajléktalan személyek ellátását szolgáló intézményrendszer is súlyos nehézségekkel küzd. Továbbra is Miskolc mellett pusztán csak 4 járási székhelyen (Kazincbarcika, Mezőkövesd, Ózd, Tiszaújváros) található hajléktalan személyek éjjeli menedékhelye.

Hajléktalan személyek átmeneti szállása is csak Miskolcon, Ózdon és Tiszaújvárosban működik. Hajléktalan személyek rehabilitációs intézménye és Hajléktalanok Otthona továbbra is csak Miskolcon található. Kizárólag a Miskolcon, Mezőkövesden, Sátoraljaújhelyen, Arnóton, Aszalón, Tardon és Selyeben működő Népkonyha esetében következett be szolgáltatásbővülés.⁷⁴

Mindebből megállapítható, hogy a hajléktalan személyek ellátását szolgáló intézmények vármegyén belüli területi eloszlása nagy fokú egyenetlenséget mutat. Egyetlen ilyen típusú intézmény sem található továbbra sem a Mezőcsáti, a Putnoki, a Cigándi, a Gönci, a Tokaji, a Szerencsi, a Sárospataki járásban. A vármegye északi részén található járásokban mindösszesen 5 ilyen intézmény található, ezek mindegyike a Kazincbarcikai és a Szikszói járásban van.

III.4. Idősellátás

6. térkép: Az idősellátást nyújtó intézmények megoszlása
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

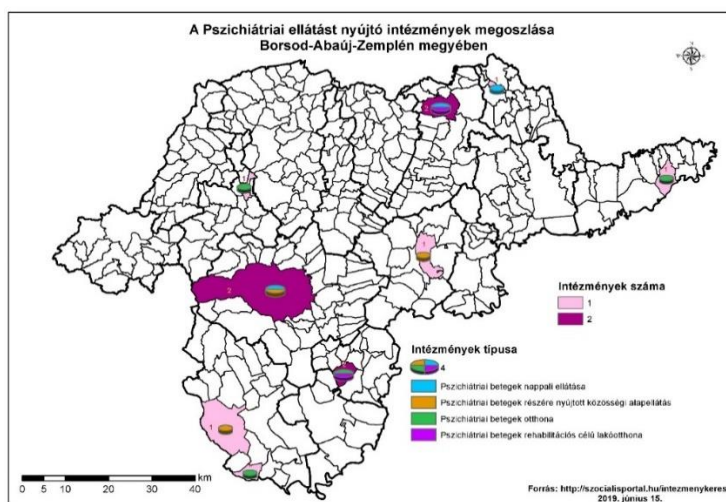
Az idősellátás a megyében súlyos nehézségekkel küzd. A lakosság nagy fokú idősödése miatt jóval nagyobb lenne az igény az idősellátás intézményeire. Sok esetben a nappali ellátás biztosított ugyan, azonban ez a Szikszói, az Edelényi, a Gönci, a Mezőkövesdi, a Tiszaújvárosi és a Kazincbarcikai járásban kritikus helyzetet mutat. Kismértékű javulás ugyan bekövetkezett, ugyanis a 2019-es évhez képest az időskorúak nappali ellátásának szolgáltatása további 11⁷⁵ településen biztosított. Ennél is

⁷⁴ Bodrogkiszfalud, Csobaj, Gagybátor, Köröm, Mád, Ónod, Rakaca, Sajókápolna, Sajósenye, Sóstófalva, Szászfá, Szegi, Szegilong, Taktabáj, Tállya, Tiszaladány, Tiszapalkonya, Tiszatardos.

⁷⁵ Alsóregmec, Arnót, Bózsza, Hernádnémeti, Hollóháza, Izsófalva, Kazincbarcika, Kovácsvágás, Mád, Sajólád, Taktaharkány.

súlyosabb gond, hogy a megyében igen kevés az idősek otthona. Gyakorlatilag a vármegyeszékhelyen és a járási székhelyeken túl csak néhány településen működik idősek otthona. Ennek következménye, hogy az otthonba bekerülés ideje a legtöbb esetben meghaladja a 6–12 hónapos várakozást is, amely a családok számára sokszor áthidalhatatlan nehézségeket okoz. Még ennél is súlyosabb az idősek gondozóházainak nagy fokú hiánya, amely a 2019-es évhez képest továbbra sem változott. Összesen a megyében 10 ilyen intézmény működik, abból három Miskolcon. A járási székhelyek többségén nem is találunk ilyen otthonokat. Emiatt a már súlyosan beteg idősek, akik állandó gondozást igényelnének, a meglévő idősek gondozóházainak kapacitáshiánya következtében egyáltalán nem tudják ezt a szolgáltatást igénybe venni.

III.5. Pszichiátriai ellátás

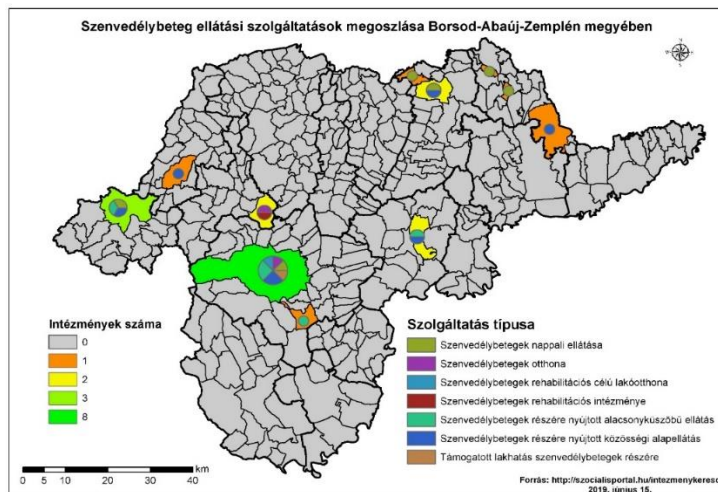

7. térkép: A pszichiátriai ellátást nyújtó intézmények megoszlása
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

A pszichiátriai ellátást nyújtó intézmények az egyik leginkább szolgáltatáshiányos terület a vármegyében. Pszichiátriai betegek nappali ellátóhelye a vármegyében a 2019. évben csak Miskolcon, Göncön és Füzérradványon működött, az elmúlt időszakban már Sajószentpéteren (2021) és Ózdon (2023) is működik. Pszichiátriai betegek részére nyújtott közösségi alapellátóhelyek továbbra is csak Miskolcon, Szerencsen, Göncön és Mezőkövesden találhatóak. Pszichiátriai betegek otthona továbbra is csak Borsodivánkán, Hejőbábán, Izsófalván és Ricsén lát el betegeket. Pszichiátriai betegek rehabilitációs célú lakóotthona esetében is maradtak a 2019-es évi állapotok, ugyanis a szolgáltatás jelenleg is csak Göncön és Hejőbábán működnek. Megállapítható, hogy az intézményrendszer jelenlegi állapotában még a legsúlyosabb betegek alapvető ellátására sem képes.

III.6. Szenvedélybetegek ellátása

8. térkép: *Szenvedélybetegellátási szolgáltatások megoszlása Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében*

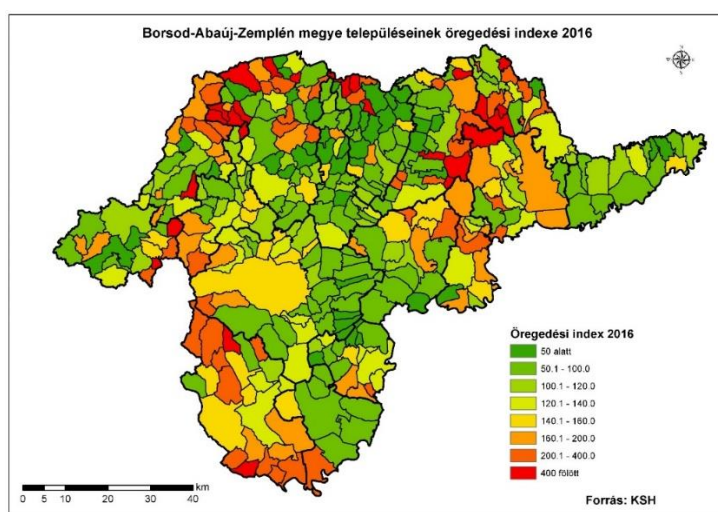
Forrás: Szociális Ágazati Portál adatai alapján saját szerkesztés

A szenvedélybetegek ellátását szolgáló intézmények megoszlása a megyében kedvezőtlen képet mutat. A hét szolgáltatási típusban az egész vármegyében mindösszesen 23 intézmény működik. Az egyes szolgáltatási formák egyfelől egyenetlenséget mutatnak a szolgáltatás típusa szerint és a földrajzi elhelyezkedés vonatkozásában egyaránt. A szenvedélybetegek nappali ellátásának vonatkozásában javulás figyelhető meg, ugyanis a 2019-ben hat intézmény által biztosított nappali ellátás további tizenhárom⁷⁶ településen elérhetővé vált. Változás ezen kívül még a szenvedélybetegek részére nyújtott közösségi alapellátásban történt. Az ellátás 2019-ben a vármegye 5 településének 7 intézményében volt elérhető a páciensek számára, amely az elmúlt időszakban csak további egy (Cigánd, 2020) településen kezdte meg működését. A szakellátások vonatkozásában azonban semmilyen változás nem történt, azok továbbra is nagy fokú szolgáltatáshiányt mutatnak. Ugyanis a *Szenvedélybetegek otthona* csak Miskolcon és Sajószentpéteren érhető el a vármegyében. Szendélybetegek rehabilitációs célú lakóotthona is kizárólag Miskolcon működik. Szendélybetegek rehabilitációs intézménye is egy található a vármegyében, Sajószentpéteren. Szendélybetegek részére nyújtott alacsonyküszöbű ellátás 5 intézményben igénybe vehető szolgáltatás. Ezek közül kettő Miskolcon, 1-1 Ózdon, Szerencsen és Nyékládházán nyújtja a szolgáltatást. A *Támogatott lakhatás szenvedélybetegek részére* továbbra is kizárólag csak a vármegyeszékhelyen áll rendelkezésre.

⁷⁶ Alsóregmec, Bózsva, Cigánd, Füzérkajata, Füzérradvány, Hollóháza, Kishuta, Mikóháza, Nyíri, Ózd, Pusztafalu, Sajószentpéter, Vilyvitány.

IV. Összegzés

Ha a tanulmányban bemutatott két szolgáltatási területen és a 2019 óta megvalósult további szolgáltatási területeken⁷⁷ tapasztalható szolgáltatáshiányokat összevetjük a településszintű roma/cigány lakosság és az öregedési index mértékével, akkor egyértelműen kirajzolódik, hogy a szolgáltatáshiányok leginkább azokon a területeken a legjellemzőbbek, ahol a roma népesség térnyerése jelentős és az előregedés a leg-erőteljesebb.⁷⁸

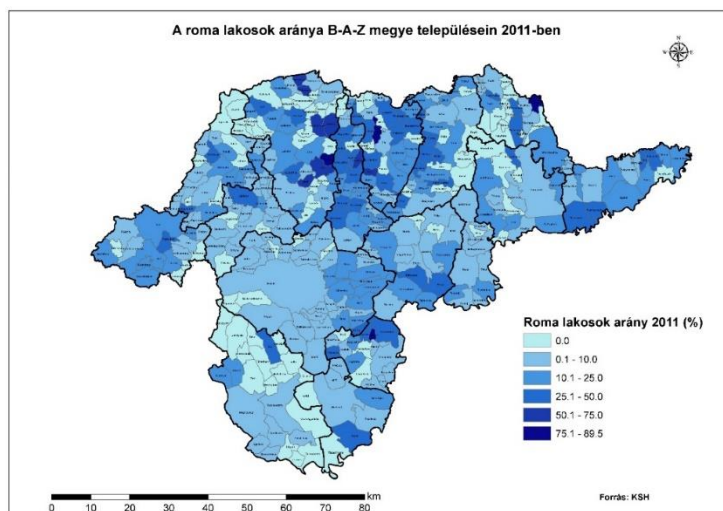
9. térkép: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye településeinek
öregedési indexe 2016

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés⁷⁹

⁷⁷ 1. Köznevelési ellátás (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 2. Szociális ellátások (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 3. Egészségügyi ellátások (szolgáltatások elérhetősége és minősége), 4. Egyéb ellátások (kereskedelem, közlekedés, tömegkommunikáció, közbiztonság/katasztrófavédelem, kultúra/szórakozás/sport, turizmus, közszolgáltatások).

⁷⁸ A szolgáltatáshiányok egyértelműen összefüggésbe hozhatók a településtípussal és a települések méretével, valamint az előregedéssel és a roma lakosság számának megnövekedésével. Lásd: Goldmann et al., 2016; Czibere et al., 2015; Bácskay, 2013; Bogárdi, 2014; Kostyál, 2009; Rác, 2015. A településméret és a település fejlettségi indexe között minden esetben lineáris összefüggés mutatkozik, vagyis minél fejletlenebb kategóriába tartozik egy település, annál nagyobb arányban veszik igénybe lakosaik a szociális és gyermekjóléti alapellátásokat (GOLDMANN, 2016: 371).

⁷⁹ A vármegyében kettős demográfiai folyamat alapján értelmezhető az egyes települések öregedési indexe. Egyfelől van egy az egész vármegyére jellemző folyamat, amelyet a népesség előregedése jellemez. Ez a térképen jól megmutatkozik a 100 fölötti öregedési indexet mutató települések esetében. Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a vidéki kistelepülések, hanem a vármegye összes városa esetében jellemző az előregedési tendencia. A másik folyamat, a roma/cigány lakosság arányának bizonyos településeken és bizonyos térségekben való folyamatos térnyerése. Néhány településen ma már kizárólag roma/cigány lakosság él. Több tucat településen arányuk meghaladja a népesség 75%-át. Az alacsony öregedési indexet mutató települések esetében majd minden esetben

10. térkép: A roma lakosok aránya Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye településein 2011-ben

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Mindebből egyértelműen kirajzolódik, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében több olyan markánsan megjelenő társadalmi folyamat van, amelyek döntően meghatározzák az egyes települések társadalmi szerkezetét, amely szinte természetesen vonja maga után a szolgáltatáshiányokat:

1. A szelektív elvándorlás (a fiatalok és képzettek mennek el) következtében a népességszám fogyása, a települések népességének csökkenése, az aktív népesség eltűnése, a lakosság elöregedése
2. A roma népesség számszerű növekedése, egyes járásokban és lokális szinten való térnyerésük
3. A szegénységben élők nagy száma

A nem városi népesség esetében alapvetően két tényező határozza meg a társadalmi szerkezet működését Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében. Az egyik, hogy az adott társadalom szerkezete teljes-e, megjelenik-e benne minden korosztály. Ez alapján teljes szerkezetű társadalmakról és erodált társadalmi szerkezetéről beszélhetünk. Ez utóbbi esetben a településen nincs aktív korú népesség, így gyermekek sem, csak idősek vannak.

A másik összetevő, amely a vármegye településein meghatározó szerepet tölt be, hogy a településen élnek-e romák és milyen arányban. Ha élnek romák, akkor már két résztársadalom alkotja a lokális társadalmi szerkezetet.

Két típus figyelhető meg:

1. Mindkét résztársadalom teljes szerkezetű.

a roma/cigány lakosság térnyerése jelenik meg. Ezeken a településeken jóval magasabb számban születnek gyermekek és az idősekhez viszonyított arányuk is igen magas.

2. A roma rész társadalom teljes szerkezetű, a nem roma népesség erodált szerkezetű (idős lakosság).

Az esetek jelentős részében azokon a településeken, ahol roma lakosság is él, a nem roma népesség erodált társadalmi szerkezetű, ez a megállapítás akkor még inkább érvényes, ha a roma lakosság részaránya a településen belül meghatározó.

V. Javaslat

A megoldást egyértelműen egy rendszerszintű beavatkozás jelentené, amelynek eszköz-, és feltételrendszere kialakítása különösen a szegregált iskolák vagy a hátrányos helyzetű települések számszerű növekedésének megszüntetésére vonatkozóan még várat magára. Ennek a rendszerszintű beavatkozásnak a megtörténéseit azonban azonnali lokális szintű beavatkozásokkal mérsékelhetők a problémák, ahogyan ez a falugondnoki szolgáltatás és a bölcsődei szolgáltatás 2019-től történő bővülésének vonatkozásában megvalósult a Magyar Falu Programnak köszönhetően.

A lokális szintű szolgáltatáshiányok kezelésére vonatkozóan eredményeket hozhat a szolgáltatások számbavételét követően azok átintegrálása és szükség esetén bővítésük, amelynek megteremtéséhez *járási szintű együttműködési modellek kialakítására van szükség* a felzárkózás szempontjából releváns szervezeti struktúrák (helyi önkormányzatok, helyi nemzetiségi önkormányzatok, civil szervezetek, egyházak, köznevelési intézmények, egészségügyi intézmények stb.) körében.

Ugyanis a felzárkózás szempontjából releváns szolgáltatások racionalizálása és szükség szerinti bővítése jelentékeny módon járulhatnak hozzá a kérdéskör komplex szemléletű kezeléséhez, a szolgáltatások járási és/vagy vármegyei szintű kiterjesztéséhez, vagy átintegrálásához. Mindez a sikeres társadalmi felzárkózás elősegítése mellett a hatékony gazdaságfejlődés vonatkozásában is lehetőséget biztosít arra, hogy a vármegye aprófalvas jellegéből adódó aránytalan eloszlású szolgáltatások és szolgáltatási hiányok megoldódjanak vagy enyhítésre kerüljenek.

A lokális szereplők szerepvállalásával, valós, rendszeres jellegű kapcsolattartásával és szakmai fórumaival a társadalmi felzárkózást érintően az átfogó és az általánosító tézisekben kidolgozható megoldásokkal szemben a társadalmi felzárkózást érintően hangsúlyozódik egy árnyaltabb megközelítés, amely képes településszintű megoldásokkal számolni.

Elvárható és össztársadalmi érdeket tükröző szükséglet, hogy a helyzet kezelésében érintett intézmények résztvevő szerepeiket, és erőfeszítéseiket összehangolják. Ez az első lépés ahhoz, hogy az érintett szereplők a problémakört saját szemszögükből a lokális együttélési közösségek szintjén elemezzék és a levonható következtetéseket beépítsék tevékenységükbe. Ez a legfontosabb összetevő, hiszen egy hatékony és valós együttműködés kialakítása, működtetése és az ehhez szükséges társadalmi problémák, szolgáltatási hiányok, anomáliák azonosítása csak akkor lehet működőképes, ha a felzárkózáspolitikában résztvevők meglátásai és észrevételei hangsúlyosan megjelennek. Célszerű további egy járási szintű cselekvési terv kidolgozása, amely tartalmazza a fentiekben javasolt járási szintű együttműködési modellek kialakításának módszertanát, a járási szintű szolgáltatások átintegrálásának javaslatait és

közös beavatkozási pontok felállítását. Ugyanezt a célt szolgálnák a vármegyei szintű esélyegyenlőségi tervek, azonban azok nem egy közös együttműködés keretében kerültek kidolgozásra és nem járnak a dokumentum kidolgozását követően rendszeres és valós együttműködéssel.

Kizárólag a probléma komplex kezelése ad lehetőséget a jelenlegi feltételrendszer olyan megváltoztatására, amely a hátrányos helyzetű járások felzárkózását eredményezné. A hátrányos helyzetű közösségek integrációjának általános szükséglete mindenkor csak a szituatív közösségviszonyok szintjén értelmezhető differenciált fejlesztési tervek alkalmazásaként valósítható meg. A fejlesztési és felzárkóztatási stratégiák kidolgozásakor a szociokulturális erőtér lokális adottságainak feltérképezése és az erre kidolgozott szituatív cselekvési terv a beavatkozás sikerének záloga.

Irodalom

- [1] BÁCSKAY A. (2015): Kistelepülések szociális ellátottsága. *Statistikai Tükör* 2015/88. Budapest: KSH.
- [2] BICZÓ G. (2015): Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja – kortárs kihívások. In: BOCSI V. (szerk.): *Peremhelyzetben*. Debrecen, Didakt Kft., pp. 11–30.
- [3] BIHARI I. (2021): Az iskolai szegregáció szerepe a hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok lemaradásában. *Acta Medicinae et Sociologica*, Vol. 12, No. 32, pp. 67–88.
- [4] BOGÁRDI T. (2013): Területi szemlélet indokoltsága a gyermekvédelemben – gettósodó falvak és egyéb kihívások. In: KARLOVITZ J. T. – TORGYIK J. (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia/ Oktatás, kutatás és módszertan*. Komárno/Révkomárom, International Research Institute s.r.o., pp. 752–760.
- [5] CZIBERE I. et al. (2015): Gyermekjóléti szolgálatok működésének országos szintű vizsgálata. *Kapocs*, XIV. évfolyam, 3. szám, pp. 3–18.
- [6] FEJES J. B. – SZŰCS N. (szerk.) (2018): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület, p. 403.
- [7] GOLDMANN R. et al. (2016): A szociális ellátórendszer jellegzetességei, korprofilja és területi megoszlása. *Társadalmi Riport 2016*, pp. 358–377.
- [8] KOSTYÁL L. Á. (2009): Mélyszegénységben élők kapcsolata egyes szociális alapszolgáltatásokkal. *Kapocs*, VIII. évf., 2. szám
- [9] KOTICS J. (2020): *A cigány–magyar együttélés mintázatai*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Társaság, p. 109.
- [10] RÁCZ A. (szerk.) (2015): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten*. Budapest, Rubeus Egyesület, p. 145.
- [11] VIRÁG T. (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 268.

*Havasi Virág*⁸⁰

CIGÁNY CIVIL SZERVEZETEK A CSEREHÁTON⁸¹

I. Bevezetés

Írásunkban a roma⁸² civil társadalom alakulását, a szféra nehézségeit és eredményeit, a jellemző dinamikákat három esettanulmány segítségével mutatjuk be. Ezek közül kettőben az elemzési egység a települési szint lesz, mivel többféle – egymással részben összefüggő – szervezet élettörténetének elemzését kell elvégeznünk. Mindkét település a Cserehátan fekvő falu, az egyikben, Tomoron arányaiban kevés roma él, a másikban, Fulókércsen a település lakóinak nagy többsége roma. A harmadik esettanulmány egyetlen szervezet elemzésére koncentrálna, a Bódva-völgyi Roma Nők Egyesületére, mely, miként neve mutatja, sajátos abban, hogy roma asszonyok működtetik, és hogy több település aktív szereplőit fogja össze. E szervezet székhelye és sok program színhelye a szintén csereháti Edelény, egy járásközpont település. Az esettanulmányokat követő összegző-elemző részben további észak-magyarországi szervezetekre is utalunk, melyekkel korábbi munkáink során kapcsolatba kerültünk.

A tanulmány alapját egy több mint egy évtizede zajló részt vevő megfigyelői folyamat képezi, mely során a szerző bekapcsolódott helyi fejlesztési projektekbe, illetve önkéntesként is segítette roma közösségek működését, boldogulását. Az évek során felhalmozott ismereteket a Miskolci Egyetem *Kreatív Régió* című kutatási projektének keretében elkészített interjúk egészítik ki. A Kreatív Régió kutatásai először 25 abaúji településen folytak az Encsi járásban, 2022 óta pedig újabb 11 települést vontunk be az Edelényi járásból. Mindkét járás a Cserehát része, amely Magyarország egyik aprófalvas térsége. A terület a trianoni békeszerződést követően elveszítette természetes gazdasági és kulturális kapcsolatait a kassai régióval, így fokozatosan lemaradt az ország többi részétől. A meginduló elvándorlás nyomán – elsősorban a borsodi ipari városokba – a települések elkezdtek elnéptelenedni, majd elcigányosodni. A rendszerváltást megelőzően a bányászatban, a téészekben, vagy ingázással a városokban találtak megélhetést az emberek maguknak, de ezen munkalehetőségek megszűntek, illetve beszűkültek. Az elvesző munkahelyekkel a közösségek is szétestek, egyre több probléma jelent meg, halmozódott fel bennük. Párhuzamosan megindult az útkeresés, melyben fontos szerepe volt és van a cigányok önszerveződésének, civil társadalmának.

⁸⁰ A Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet Szociális Munka Tanszékének a vezetője.

⁸¹ A tanulmány a *Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram* keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁸² A tanulmányban a román kívül a cigány kifejezést is használjuk, aminek oka, hogy a vizsgált térségben a szónak nincs pejoratív jelentése, a cigányok ekként utalnak magukra. Néhányan úgy gondolják, hogy a roma szót az oláh-cigányok használják önmaguk leírására.

II. Fulókércs

Fulókércs az Encsi járásban elhelyezkedő, közel 400 fős település, a lakosok 80%-a roma a helyi adatközlők szerint. A faluban a cigányok és nem cigányok jól megvannak, virágzó a közösségi élet, alacsony a konfliktusészlelés szintje, az emberek közérzete kifejezetten jó (I. HAVASI, 2019; HAVASI, 2022). Van ugyan két problémás család, de ez nem rontja le a fulókércsiek elégedettségérzetét, inkább sajnálatot, együttérzést kelt az e családba születő gyermekek iránt.

A rendszerváltás előtt a fulókércsiek a helyi térszben dolgoztak, ingáztak vagy heteltek, és bár voltak jobb helyzetben levő családok köztük, a legtöbben szegénységben éltek a cigánytelepen 1989-ben. Az első civil aktivista Fulókércsen Horváth László volt, akinek vezetésével megalakult 1989-ben az Abaúji Demokratikus Ifjúsági Szövetség Fulókércsi Tagszervezete. A helyi fiatalokat fogták össze, a kultúrházban szerveztek programokat. A közösség motorjának be kellett vonulnia katonának, s mire leszerelt, a szervezet megszűnt. Ezt követően a fulókércsi Phralipe jött létre és 1998-ig ezen az egyesületen keresztül bonyolítottak le projektek, kizárólag az Autónia és a Holland Alapítvány támogatásával. A szervezet egy ideig a törvényben leírtaknak megfelelően működött, de később egyszemélyessé vált. 1998 után szerepét a Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) vette át, melynek elnöke szintén Horváth László lett (BARÁT, 2003).

A Holland Alapítvány 1993-ban jött létre, miután két útikönyvíró a térségből hazatérve elhatározta, hogy segíteni szeretne az itt élőkön. 20 észak-magyarországi cigány faluban fejtett ki aktivitásokat. Minden településen működött egy cigány kapcsolattartó, egy önkéntes családgondozó, és Kees Bakker közvetített a kapcsolattartók és az alapítvány kuratóriuma között. A kapcsolattartó szervezetének számlájára érkeztek a támogatások, ő osztotta tovább a családoknak. Fizetést nem kapott, de a gulden és forint átváltásából nyert haszon nála maradt. A Holland Alapítványnak volt házépítő-házvásárló programja – ekkor tűnt el a két utolsó kunyhó Fulókércsről. Rendszeresen érkeztek ruhaadományok Hollandiából, érkezett pénz élelmiszer-vásárlásra a gyerekeknek, támogattak különböző földprogramokat. 1994-ben indult a tojótjúkprojektjük, aminek célja az lett volna, hogy előbb-utóbb a szaporulatból 46 családnál legyen tojótjúk. Csakhogy az olcsón vett, Bábólnából kiselejtezt tyúk nem tojtak. 1994–1997 között a családok vetőburgonyát, vetőkukoricát és babot kaptak, az önkormányzattól kapott „kavicsost” művelték meg, egy agrármérnök és egy traktoros segítette a munkálatokat. Minden családnak lett volna egy-egy sora, amiért felel, de ez a program is akadozva működött. 1996-ban termékfelvásárlási projekt keretében a megvett babot, seprűt és kosarakat Hollandiában értékesítették, de mivel áron felül fizettek a termékekért, az egyszeri program nem volt megismételhető. Horváth László 1997-ben vezett össze a családgondozókkal, amikor is az alapítvány földet szeretett volna vásárolni az egyesület számára. Ekkor egyesületnek nem lehetett földtulajdona, így Horváth testvérei kapták a földeket és ahelyett, hogy a megbeszéltek szerint az egyesületnek bérebe adták volna, a tulajdonosok túladtak a földeken és a pénzzel sem számoltak el (BARÁT, 2003).

A Phralipe az Autonómia Alapítványhoz is nyújtott be és nyert pályázatokat. 1994-ben kecskefarmot hoztak létre, a tejet eladni azonban nem tudták, mert az egyetlen felvásárló, a miskolci kórház csak hűtött tejet vett volna át. A felvett munkatársak az állatokat nem gondozták megfelelően, 1995-ben megszűnt a telep, az állatokat Horváth keresztapjához szállították bértartásra, de az egyesület tagjainak nyomására visszahozták és a faluban értékesítették. Az Autonómiának semmit sem fizettek be a visszatérítendő részből. Ezt követően 1998-ban konyhakertpályázaton nyert a Phralipe. A cél az volt, hogy a családok saját kertjeikben saját szükségletre termeljenek, akiknek nem volt megfelelő kertjük, az a közös területből kapott. Vetőmagot, babot, burgonyát, magvakat, műtrágyát és vegyszert kaptak a családok. A támogatás negyedét kellett volna visszafizetni, de mivel ezt nem tették meg, az Autonómia feljelentést tett. A kért összeget a CKÖ fizette be saját költségvetéséből. A programban több család vett részt, ráadásul azt sem tudták, épp melyik programban vannak, mivel párhuzamosan a Holland Alapítvány földprogramja és a CKÖ-é is futott (BARÁT, 2003).

A CKÖ 1998-as megalakulását követően aktivizálta magát, 1999–2001 között a Magyarországi Cigányok Közalapítvány (MCKA) földprogramjait működtette, melynek keretében a családok eleinte kerti zöldségmagokat, kukoricát, később babot és vetőburgonyát kaptak. A szétosztott növények sorsát már nem követték nyomon, állítólag sok családban inkább megették az adomány vetőmagot. A program egyik eredménye lett, hogy Horváth László zöldségboltot nyitott. Mivel 2001-ben a megszokott kisvárdai termelő helyett egy helyi termelőtől kaptak – sajnos vírusos – vetőburgonyát, a következő évben csak azzal a feltétellel kérték a támogatást, ha az ismét Kisvárdáról érkezne. Így ennek a programnak vége szakadt (BARÁT, 2003). Horváth László később elhagyta a települést.

Időközben egy másik helyi cigány férfi, Mata Imre, vagy ahogy Fulókércsen nevezik, Zorró kezdett aktivizálódni. 1997-ben a hollandok segítségével létrejött a Többet Együtt Egymásért Roma Alapítványt (TEEROMA) és Zorró vette át a kapcsolattartó szerepet a Holland Alapítvány irányába, illetve lett Kees igaz barátja. Először is folytatták a megkezdett földprogramot, az MCKA-nál traktorpályázatot nyertek (50% önerővel), a Holland Alapítvány segítségével egy használt IFA-t vásároltak. Ez utóbbival indult erdészeti programjuk. Más eszközök és fakitermelési végzettségű lakosok hiányában csemeteültetést és tisztítást vállaltak. A földprogramban az egyik család által felajánlott 2 ha-os földön csak jó minőségű vetőmagot és vetőburgonyát használtak, amit a KITE Rt.-től vásároltak, így a korábbi programokhoz képest jobbak lettek a termés hozamok. A terményeket a részt vevő családok közt osztották szét.

1998-ban megjelent a térségben a Kárpátok Eurorégió Alapítvány, és Phare-támogatásból elindította kistérségi cselekvési programját. A program egy felülről megtervezett, de csak részben átgondolt program volt, alig valami valósult meg belőle. Hét település roma szervezetei, CKÖ-i (köztük a fulókércsi) és helyi önkormányzatai létrehoztak egy társulást, amely később felbomlott, mert a résztvevők összevesztek. A nyolc általános iskola befejezését célzó program keretében 10-en szereztek

bizonyítványt, Fulókércsről senki. Az alapfokú számítógépező képzést viszonylag sokan, 70-en fejezték be. A kézműipari és kereskedelmi blokkban szövőképzés és alkotóház, vállalkozásfejlesztés, helyi kereskedelem és piaci árusítás tervei szerepeltek. Az alkotóház elkészült, a piacozáshoz vettek gépjárművet és sátrakat, de vevőt a termékeikre nem találtak, mivel drágán akarták adni őket. A mezőgazdasági programelemben a mezőgazdasági képzést követően egy olajütő elkészült, de a tökéletesítésre pénz már nem maradt (BARÁT, 2003).

A CKÖ 2000-ben a Soros Alapítványhoz pályázott a fulókércsi illegális szeméttelép felszámolására, valamint a fulókércsi és fáji házak fertőtlenítő meszelésére és az ajtók-ablakok mázolására. A projektmenedzser Horváth László volt, másik nyolc alkalmazottnak, illetve ösztöndíjasnak az anyagok szétosztása és munka felügyelete volt a feladata. Utólag nem tudni, hogy a tevékenységek megvalósultak-e, mivel a szeméttelép újratermelődött, illetve a családok a meszet megkapták, de bizonytalan, hogy mindannyian felhasználták-e. Ráadásul a projektben elfelejtették lehívni és kifizetni a járulékokat, amit később a CKÖ kisbuszának eladásából rendeztek (BARÁT, 2003).

A TEEROMA tovább dolgozott a Holland Alapítvánnyal, létrehozta egy szombati iskolát. A gyerekeket a környékbeli településekről az IFA-val hordták be, kaptak pénzt ruhára, cipőre, kaptak ösztöndíjat. Játszva tanultak Fulókércsen és Zorró, mentorként követte életútjukat, tartotta a kapcsolatot az iskolákkal is. Az erdészeti munkák is tovább folytak, az emberek tűzifát kaptak munkájukért cserébe, megszűnt a falopás a településen. Öt év után azonban megbüntette az alapítványt az APEH, amiatt, hogy társadalmi munkában alkalmaznak jogszerűtlenül embereket.

Egy sportegyesületet is létrehozta – szintén holland forrásból és Kees biztatására –, hogy ne hízzanak el a férfiak, de aztán a focicsapat utaztatása, bírók fizetése sokba került, így megegyeztek, hogy elég lesz, ha barátságos mérkőzéseken játszanak a falunapokon.

Mata Imréné megfontoltságára jó példa, hogy az MCKA a traktor pályázat visszatarítandó részének megfizetését követően juh pályázatra bízta a fulókércsieket, de Zorró azt mondta, akkor még „az állattartáshoz nem értek oda”. Hallotta, hogy máshol belevágtak állattartó projektekbe, de sok helyen az állatokat eladták, lejáratva ezzel az MCKA-t is.

Zorró megfordult sok fórumon, a Kárpátok Eurorégió is be akarta vonni programjába, de ő elutasította, mert azt látta, a többi résztvevő nem megbízható ember. Viszont a Kárpátok Eurorégiós projekt kapcsán kedvet kaptak a szövéshez Fulókércsen is, és a Holland Alapítvány támogatásával vettek szövőszékeket, felfogadtak egy tanárt, szereztek rongyokat és az asszonyok elkezdtek szőni. Nem volt azonban sem autó, sem ember, aki a piacozást felvállalta volna, így inkább hobbi maradt a szövés a faluban. A szövőszékek ma is megvannak, csak mivel nagy helyet foglalnak, gyakran nincsenek összerakva.

Bíró András (alternatív Nobel-díjas újságíró, a déli félteke fejlesztési programjában megvalósító, az Autonómia Alapítvány létrehozója) látogatást tett a hernádvécsi cigánytalálkozóon, ahol megismerkedett Zorróval. Egy nagy erdészeti programra bízta, amelyet az Autonómia finanszírozott volna, de feltételül szabta, hogy a

Holland Alapítvánnyal szakítsák meg a kapcsolatot. (Feltételezésem szerint azért, mert a Holland Alapítvány támogatási filozófiája és gyakorlata szembement az Autónia által vallott elvekkel.) Erre nemet mondtak, mivel ekkor már teljes gőzzel ment a szombati iskola, amit nagyon szerettek. Később A TEEROMA tanodát kezdett üzemeltetni 2013-tól, jelenleg ez az egyetlen tevékenysége, igaz teljes mértékben leköti őket, ráadásul lehetőséget ad a fulókércsiek által nagyon fontosnak tartott közösségi események szervezésére, a gyerekek számára kirándulások, táborok szervezésére.

Visszaugorva az időben a 2006–2009 közötti időszakra, az UNDP Cserehát Programjában roma skanzenet terveztek a fulókércsiek, de „kiütötte őket a nyeregből” egy gazdag vállalkozó, aki Vizsoly és Vilmány között szerette volna ugyanezt megvalósítani. Végül nem lett a dologból semmi. A UNDP program során Zorró és különösen a felesége jó kapcsolatba került Márczis Mártával. Ő kötötte össze a „fejlesztési minisztérium osztályvezetőjével” (?), aki biztatta szociális szövetkezet létrehozására és pályázásra a fulókércsieket. 2010-ben alakult meg a szervezet és első pályázatukon nyertek is, de Zorró szerint olyan dolgokra ment el a sok millió, aminek semmi értelme nem volt, ahogy fogalmazott: „egy fűrészlapot nem vettünk”. Így a következő pályázatot már nem volt hajlandó beadni. A szociális szövetkezet viszont működött, erdészeti munkákat vállalt, néhány ember megszerezte a szükséges végzettségeket, eszközállományuk bővült. Majd csak évekkel később, a hernádszentandrásai önkormányzattal konzorciumban pályázott újra a szövetkezet, egy aprítógépre. (Az aprítógép azért volt fontos, mert segítségével a fahulladékból brikettet lehet készíteni.) A közös pályázatra azért szánta rá magát Zorró, mert a hernádszentandrásai polgármesterben megbízott. Ennek oka, hogy amikor Zorró polgármester lett, „Gábor volt az egyetlen a környékbeli polgármesterek között, aki vette a fáradságot és meglátogatott minket. Második éve voltam polgármester és valahonnan kitudta, hogy milyen mezőgazdasági dolgot csinálunk és eljött meglátogatni, megnézte a munkatervet, hogy hogyan építjük föl, hogyan foglalkozunk az emberekkel és mivel tudjuk motiválni őket, hogy ennyit dolgoznak.” (interjúrészlet) A két polgármester és általuk a két falu közössége között jó viszony alakult ki, ami abban is meglátszik, hogy az asszonyok manapság nem mozdulnak ki a településről, csak a Hernádszentandrásón évente megrendezett főzőversenyre.

De hogyan is lett polgármester Zorró? A falu lakosai nagyon elégedetlenek voltak a regnáló polgármesterrel, így a 2010-es választásokon négy kihívója is akadt, viszont a szavazatok megoszlása miatt a régi polgármester nyert. A következő választáson, tanulva a hibából, Zorró megegyezett az indulást tervező másik jelölttel, hogy kérdezzék meg a falut, kit támogatna inkább és a másik jelölt lépjen vissza. Zorró falugyűlést is összehívott, ahol egyrészt saját terveiről beszélt, másrészt a lakosok véleményét kérte ki. A megjelentek zöme asszony volt, ennek kapcsán később meg is jegyezte Zorró: „Szerintem az nagy húzás volt, a családba az emberek azt hiszik, hogy ők a főnökök, de neem, nem, az asszony a főnök.” (interjúrészlet) Egyébként a 2014-ben felálló nemzeti önkormányzat valamennyi tagja nő volt. Zorró megválasztásának sikeréhez véleményem szerint hozzájárult az alapítvány által működtetett

tanoda népszerűsége. Itt – más településekkel ellentétben – nem utasítottak el egyetlen jelentkezőt sem, 63 gyerek vett részt a programban. Később ez a szám lecsökkent, mivel a pályázat 20-30 gyerek felvételét tette lehetővé. De még ezután is sokáig úgy zajlott a munka a tanodában, hogy soha nem küldtek el senkit, nem tanodások is bejártak. Mára belátták, hogy ha túl sok gyerek van benn, nem lehet normálisan tanulni, így a nem tanodás gyerekek csak az ún. nyílt tanodai programokra jöhetnek el.

Zorró elmondása szerint nagy tervekkel indultak: „Majd megmutatjuk, hogy másfépp is lehet csinálni a közmunkaprogramot, az emberekkel való bánásmódot, a termelés hatékonyságát.” (interjúrészlet) Ez így is lett, a közfoglalkoztatásban a férfiak részvételével állattenyésztés (sertés, szarvasmarha, juh, baromfi, ló) és felújítási munkálatok folynak, az asszonyok mezőgazdasági programrészében pedig mindent megtermelnek a helyi konyha számára, sőt a maradékot szét is tudják osztani. Igaz, nem sokan igénylik, mivel legtöbbször csak hétfőig főznek, annyira szeretik a szintén a közfoglalkoztatott asszonyok által főzött ebédet, hogy inkább megrendelték azt. A közfoglalkoztatottak létszáma 2016-ban volt a legtöbb, 94 fő,⁸³ azóta kb. felére csökkent ez a szám, párhuzamosan azzal, hogy a férfiak közül egyre többen próbálkoznak az elsődleges munkaerőpiacon. A hivatali ügyintézés is nyitottabb lett a lakosok számára, segítenek, amiben tudnak.

Zorró polgármesterségének áldozata is volt, a szociális szövetkezet megszüntette erdészeti tevékenységét, illetve jelenleg már kényszertörés alatt áll. Nem volt ember, aki átvette volna a munkaszervező-sofőr szerepet.

Fontos partnernek tekintik a pályázati tanácsadó irodát, amellyel évek óta működnek együtt. Ők nemcsak felkutatják a pályázati lehetőségeket, megírják a pályázatokat, de annak menedzsmentfeladatait is ellátják. Természetesen konfliktusok, veszekedések kísérik ezeket a folyamatokat, de az együttműködés fennmaradása a legjobb mutatója a kialakult kölcsönös bizalomnak. Jelenleg komplex telepési projekt megvalósítása van folyamatban, sok-sok nehézséggel, de remélhetőleg eredményekkel is. Ennek képzési részében szociális gondozó és kőműves képzések valósultak meg és mintegy harmincan nekivágtak a jogosítvány megszerzésének. A településen szociális bérlakások készültek, illetve megújultak, a pályázatásuk rövidesen lezajlik.

Zorrónak továbbra is vannak álmai, tervei, például egy üdülőközpont létrehozása, faházakkal, vizes és lovas programokkal, ahova környékbeli cigány gyerekek járhatnának táborozni. A környező dimbes-dombos vidéken lehet túrázni, biciklizni, sok faluban vannak kastélyok – némelyik romos, némelyik jó állapotban.

Fontos megjegyezni, hogy ez elmúlt év nagyon megviselte a tisztas szegénységben élő helyieket az ukrán háború nyomán fellépő áremelkedések miatt. A fulókérsiek mentalitásáról sokat elárul, hogy a háború kezdetén jelentkeztek, hogy tudnak menekülteket fogadni, ellátni, a gyermekekkel a tanodában foglalkozni. Persze ide menekült nem érkezett.

⁸³ <http://kozfoglalkoztatasi.bm.hu/>.

III. A tomori cigányok⁸⁴

Tomor az Edelényi járásban fekszik, 2019-ben 233 fő lakta. Sokáig egyetlen kiterjedt romungro család élt a településen, a lakosság mintegy 10%-át alkotva, konfliktusok nélkül, de társadalmilag elszeparáltan. Nemrég beköltözött két problémás család, akik megrontották az itt élők békéjét, nyugalmát.

A tomori cigányok civil társadalmi aktivitása tehát ennek a családnak, a Sirokinak a története. A család egy része a rendszerváltás előtt Lakon, a többiek Tomoron laktak. Nagyon különböző volt a két közösség, a tomori kisebb is volt (22 fő), mezőgazdasággal foglalkoztak, úgy éltek, mint a „parasztok”. A laki cigánytelepnek nagy, virágzó közössége volt (600 fő), sok zenével és tánccal, öntevékeny csoportokkal, pl. egy színjátszókörrel. A felnőttek dolgoztak a közeli városban, a helyi téveszben és a tomori varrodában. A rendszerváltás után bezártak a gyárak, a varroda, megszűnt a téesz, a széteső közösség állapotán Lakon sokat rontottak az Edelényből beköltöző oláh-cigány családok.

Lakon a romák önszerveződése 1994-ben indult újra, a CKÖ megalakulásával, ami elsősorban kulturális-szabadidős programokat szervezett, amíg az elnöke el nem költözött. 1997-ben ELTE-s diákok jártak Lakon kutatási feladat keretében. Később a környékbeli gyerekeknek tábort szerveztek, illetve médiaképzést tartottak oly módon, hogy harminc fiatal kéthetente járt Budapestre filmezni és fotózni tanulni. Az egyik szociológus különösen szoros kapcsolatot alakított ki a helyi cigányokkal, adományokat hozott, a helyiekkel együtt közösségi programokat szervezett, közösen tervezgették a jövőt. A cigányok közül kiemelkedett egy fiatalember, Siroki Laci, aki elsőként szerzett a településen érettségi bizonyítványt.

A Siroki család laki tagjai időközben átköltöztek Tomorra, velük áttevődött a segítő szociológus aktivitása is ide, itt jött létre a Rom Som Alapítvány. A 2001–2004 között az Autonómia Alapítvány támogatásával zajló kecskeprojektnek köszönhetően a cigányok házai megszépültek, gyermekeiket tudták iskoláztatni, közösségi házat tudtak venni. Egyébként is mozgásba jöttek a közösség tagjai, beiratkoztak a digitális középiskolába, hogy érettségit szerezzenek, 2002-ben itt is alakult CKÖ, a helyi közösségi vezető pedig társadalmi tőke gyűjtögetésébe kezdett. Minden konferenciára elment, ahova meghívták, végigjárta Miskolc főutcáját támogatókat keresve. Ennek során rátalált a Közösségfejlesztők Egyesületére, behívta szakembereit a településre és egy intenzív közösségfejlesztő program folyt 2002–2003 között.

Szintén 2002-ben lebonyolítottak egy Mobilitás pályázatot, melyben jó hasznát vették médiaismereteiknek, ugyanis a drogprevenciós program során izgalmas módszertant alkalmaztak: történeteket dramatizáltak és filmeztek le a gyerekekkel. Ezt a módszert alkalmazták későbbi oktatási-ismeretterjesztési projektjeikben is.

2005-től kezdett el az alapítvány tanodaprojektet lebonyolítani. Az első Tanoda program minisztériumi kidolgozásában Siroki Laci is részt vett. A tomori felnőttek, miként említettem, ez időben jártak a digitális középiskolába, ezért ők is bekapcsolódtak a tanodai munkába. A Rom Som által alkalmazott módszertan szerint a

⁸⁴ Az alfejezet forrásai: Havasi, 2023; Havasi, 2012; Havasi, 2018; Siroki, 2022.

tanárok a középiskolásokat tanították, ők a felsősöket, akik pedig az alsósokat. A 2007–2009 között működő második Tanoda programban már kizárólag külsős szakemberek foglalkoztak a gyerekekkel, a helyi roma felnőttek felnőttképzési programban vettek részt, kőműves végzettséget szereztek, melyet egy építőipari cég létrehozása is követett. A harmadik Tanoda 2009-ben már csak három hónapig működött, mivel sokasodni kezdtek az alapítvány problémái. Így például projekt előfinanszírozására hitelt vettek fel, melynek kamatait visszafizetni nem tudták, aminek következtében hitelsértés miatt indult eljárás a kuratórium helyi elnöke ellen – aki akkor még át sem látta ezeket az ügyeket, tette, amit a „magyarok” tanácsoltak neki. 2008-ban szintén hitelből egy nagyobb közösségi házat építettek. A terv az volt, hogy a Dr. Ámbédkár Iskola itt fog működni és a bérleti díjból tudják törleszteni a részleteket. A ház a banké lett, de bizonyos eseményekre igénybe vehető maradt. Jelenleg a Magyar Máltai Szeretetszolgálaté az épület és lehetővé teszi a helyi roma közösség számára használatát.

Fontos epizód volt a térség roma civil társadalmának életében az UNDP 2006–2009 között folyó Cserehát Programja. Ebben coachok támogatták a helyi kezdeményezéseket, melyekhez kis pályázható forrásokat is (small grant: 6000 dollár) biztosított a program: 69 önszervező csoportot támogattak, sok civil szervezet alakult a projektidőszakban, némelyik továbbfejlődött a későbbiekben. Siroki Laci szerint a legjobb az volt benne, hogy a régió cigányai megismerték egymást, illetve tehetséges cigányok aktiválódni kezdtek. A tomori romák több településen önkéntesként bekapcsolódtak a tevékenységekbe (pl. Alsóvadászon szemétszedés, parkosítás zajlott a cigánytelepen, Lakon sportpálya készült és sportprogramokat szerveztek, stb.). A tomoriak követték az eseményeket kameráikkal. Ekkor született egy roma hírügynökség létrehozásának ötlete, amit végül egy másik szervezet valósított meg (Cicsero.net roma hírügynökség néven). A tomoriak saját YouTube-csatornát hoztak létre („sirokilacika” vagy „László Siroki” néven lehet rákeresni) és elindították a Cserepressz Facebook-oldalt. Hírt adtak a cigányok mindennapi gondjairól, Jobbik-fórumról, árvízről, útépités körüli visszaélésről. E tevékenység egyik folyománya-ként Tarr Béla Magyarország 2011-es szkeccsfilmjében Siroki Laci volt az egyik kisfilm alkotója.

Részben a Cserehát Program hatására, részben önállósodási törekvésük jegyében 2007-ben a tomoriak egyesületet hoztak létre, a Cserehádi Romákért Közhasznú Egyesületet (Cserőke). Ahogy az elnök fogalmazott: „már külső tag nélkül jött létre a Cserőke és óvatosan, nem minden projektbe belemenve pályáztatott”. (interjúrészlet)

A roma integráció szempontjából a következő fontos lépés a 2008-as WiFi falu projekt volt, melynek keretében 150 településen a szegény emberek olcsón jutottak internet-hozzáféréshez és használt számítógépeket is tudtak vásárolni, melyeket részletekben kellett kifizetniük. A roma közösségek vezetői gyorsan megtanulták használni az internet adta lehetőségeket partnerek keresésére, információszerzésre, kommunikációra, pályázatok figyelésére, majd bonyolítására.

Siroki Laci 2009-ben a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által szervezett Roma akadémia programban dolgozott, résztvevőket toborzott az akadémia

számára három vármegyéből (B.-A.-Z., Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves). Az akadémia jelentős szerepet töltött be roma vezetők inspirálásában, képzésében. Viszont a tomori közösség, vezetőjük távollétében szétesett.

Ironikus módon a közösség fejlődésének a 2010-es árvíz adott lökést, nem csak Tomoron, sok más településen is. A károsultak az internet révén kerestek segítséget, szereztek rengeteg adományt és nem mellesleg találtak új együttműködő partnereket. A kármentésben részt vevő önkéntes csoportok közül több formalizálta működését.

2011–2014 között a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) roma programjában⁸⁵ ún. TASZ-pontokat működtetett bizonyos romák lakta településeken – így Tomoron is –, ahol interneten keresztül jogi tanácsot kaphattak ügyeikben az érdeklődők. Bizonyos esetekben a TASZ az eljárás ingyenes képviselőjét is ellátta.

2012-ben újra fókuszba került a fotózás és filmezés a Cserőke életében. A Fiatalok Lendületben Program keretében fényképezőgépeket osztottak roma gyerekeknek, hogy azok az életüket fotózzák le. Ezekből a fényképekből aztán kiállítások születtek. A *Cseréhát hangja* című projektjükben pedig filmezésre tanították a roma gyerekeket (részben mentorok segítségével, részben tehetséggondozó táborokban), akik aztán dokumentumfilmeket, kis játékfilmeket készítettek a saját életükről. Az egyesület első generációjának tagjait – akik azóta is folyamatosan fejlesztik tudásukat, továbbképzésekre járnak – gyakran hívják tanodákba, táborokba is roma gyerekek tanítására (HAVASI, 2018).

A tomoraik saját zenekara, a Dorco Band 2011-től áttért autentikus cigány zene játszására, aminek következtében elkezdtek meghívni őket fesztiválokra (Bánki-tó, a pozsonyi Dunaj fesztivál, Pajtafesztivál), ritkán falunapokra, iskolákba. Saját településük rendezvényeire azonban soha nem hívták még el őket zenélni. A covid a fesztiválok lendületét megtörte, ráadásul ma már az együttes tagjai a munkahelyi elfoglaltságaik miatt csak ritkán tudnak próbálni, pedig közben két, eredetileg nem tomori tag Tomorra költözött.

A tomori roma közösség híre sok helyre eljutott, és gyakran fordult elő, hogy meglátogatták őket különböző segítőszervezetek képviselői, kutatók, egyházi misszió tagjai. A közösség senki közeledését nem utasította el. A vendégek közül többen a tomori cigányok lakásaiban szálltak meg itt-tartózkodásuk alatt. Innen származott az ötlet, hogy falusi turizmussal és ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokkal (étel, zene) kellene foglalkozniuk. E célból 2012-ben hozták létre a Romama Szociális Szövetkezetet. A pályázati forrás egy lakáséterem kialakítását tette lehetővé, a szálláshely a távoli jövő terve maradt. A covid előtt a szövetkezet nyereséget is tudott termelni, igaz ezt segítette, hogy közfoglalkoztatottakat is alkalmazott (2014–2019 között 4-5 főt). Siroki Laci kapcsolati tőkéjét mozgósítva fogadtak vendégeket, főztek táborok számára (pl. Moholy-Nagy Művészeti egyetem építőtábor, ELTE médiatábor) és rendezvényeken (pl. TeatRom fesztivál konferenciája).

⁸⁵ A roma programot a TASZ a romák elleni sorozatgyilkosságok, a rasszizmus érzékelhető terjedése miatt indította 2009-ben (<https://tasz.hu/a-tasz-romaprogramja>).

2017-től Bari Shei programot tudott a Cserőke lebonyolítani, ami fiatal roma lányok iskolai lemorzsolódásának megelőzését szolgálta, majd 2018-tól a fulókércsi komplex telepes program konzorciumi partnere lett. Azóta nem nyert támogatást az egyesület, még a Nemzeti Együttműködési Alaptól sem működési támogatást. Néhány segítőszervezettel formálódnak tervek (Polgár Alapítvány, UNICEF, Partners Hungary Alapítvány), de összességében csalódottak. Siroki Laci a jelenlegi magyar és roma civil társadalomról így vallott:

„Mindkettőről lehet jót és rosszat írni. Ha jól megnézzük, a civil társadalom célja az állam által szétszakított csoportok összekötése. Ennek fő alapelve a közösségépítés lenne, de nem az... A '90-es évek elején ezzel a céllal jött létre a civil aktivizmus, ami egy politikamentes tevékenység, hogy reflektáljon állami feladatokra, az állam által nem megoldott problémákban segédkezzen, érdekérvényesítést folytasson. Emlékszem, az elején olyan célokat tűztünk ki, amik főként a szabadidő eltöltésével függtek össze és a gyerekek iskoláztatásával. Majd a privatizáció utáni álomból felkelve a foglalkoztatásra koncentráltunk. Ma már nem tudunk csak a túlélésre koncentrálni. Cigány vagy magyar civil társadalom? Már nem ez a kérdés! A kérdés Fidesz vagy ellenzék? Span vagy ellenség? Megélhetés vagy életben maradás? Már nincs civil, itt mindenki politikus, a cigányok a munkahely miatt csinálnak szervezeteket, a magyarok pedig, hogy legyen plusz pénz. Nem tudom mi az, ami várható... Cigány civilnek lenni azt jelenti, hogy pogácsa és ásványvíz jár a konferencián, és útiköltség-térítés. Nem jól kezdtük el a civil társadalom felépítését. Ennek elvileg egy demokratikus szektornak kellene lenni. A jómódúaknak kellene hozzájárulni a működéséhez, ahogy azt külföldön teszik. Elferdült civil tükrökbe nézünk, ami csak az egónkat nagyítja. Pózolnak a »civiliek« két zsák ruhával, vagy az égő ház előtt két darab téglával. Ez nem civil társadalom, ez egy rothadó kolónia...” (interjúrészlet)

IV. Bódva-völgyi Közéleti Roma Nők Egyesülete⁸⁶

A Bódva-völgyi Közéleti Roma Nők Egyesületének székhelye Edelény, a járásközpontváros. Az itteni cigánytelepről származik az egyesület elnöke és néhány tagja is. Edelény megélhetését a múltban a szénbányászat és a mezőgazdaság biztosította, mint ahogy a környékbeli falvakét is. A rendszerváltást követően a szénbányászat megszűnt, a mezőgazdaság pedig kevés munkaerőt igénylő nagybirtokok formájában működött tovább.

A Bódva-völgyi Közéleti Roma Nők Egyesülete 2006-ban alakult, 19 fő hozta létre, Edelényből és a környező településekről (Szalonna, Martonyi, Hídvégardó) származó roma nők. Volt közöttük családanya, nyugdíjas, helyi önkormányzati és kisebbségi önkormányzati képviselő, egyéni vállalkozó. Különlegessége az egyesületnek, hogy az alapítók között romungro és oláh cigány is volt, mely népcsoportok közt az együttműködés és bizalom ritkának tekinthető. Az egyesületi tagok képzettsége is vegyes képet mutatott, az alapfokú iskolai végzettségtől az érettségiig terjedt, sokféle szakmát felölelve (pedagógiai asszisztens, gyermek- és ifjúságvédelmi

⁸⁶ Az alfejezet forrásai: Dánielné, 2018, interjú Dánielné Tóth Beátával.

felelős, kulturális közösség-szervező stb.). Az egyesület elnöke azóta mesterszakon végzett egyetemen, jelenleg a TASZ főállású munkatársa. Egy másik egyesületi tag szociális munkás lett és nevelő a miskolci büntetés-végrehajtási intézetben.

Az egyesület elnöknője elmondta, hogy valamennyi alapító tagukra jellemző, hogy nő létükre családjuk életében meghatározó volt szerepük, a főbb döntéseket ők hozták és helyi közösségükben is vezető szerepet töltöttek be. Hagyományosan férfiközpontú a roma társadalom, mivel azonban a nők vezették a háztartásokat, az életvitel meghatározása, a gyermeknevelési feladatok, a családi viszályok elsimítása az ő felségterületük volt, ennek következtében egyre inkább megjelentek azok a nők, akik a helyi közösségeikben is ellátják az érdekérvényesítő, olykor vezető szerepet. A közösség egyébként azokat a nőket fogadta el vezetőnek, akik jó családyának is bizonyultak.

Az egyesület megalakulását megelőzően a tagok saját településeiken informálisan már dolgoztak, segítettek, szervezkedtek. Egy budapesti roma női szervezet (Közéleti Roma Nők Egyesület) elnöke járta akkoriban a térséget, ő hozta össze a majdani egyesületi tagokat és javasolta, hogy alapítsanak egy szervezetet. A tevékenységet, amit addig ki-ki a saját településén végzett, ezt követően közösen, szervezeti szinten próbálták folytatni. Valamennyien hasonló problémákat észleltek településeiken: rossz ügyintézés, közösségi programok hiányát, munkanélküliséget és ezzel összefüggő anyagi gondokat, hátrányos megkülönböztetést, családon belüli erőszak előfordulását.

Az egyesület nagyon aktív pályázati tevékenységbe fogott céljaikhoz kapcsolódóan. Első pályázatukat önállóan írták, egy OFA-s munkaerőpiaci szolgáltatásokat nyújtó pályázatot. Ezt követően több pályázati író kereste meg őket és működtek együtt velük. Mára ismét maguk írják pályázataikat. A kiírásokat több egyesületi tag is nézegeti, közösen döntenek, hogy mire pályázzanak. 2009–2017 között mintegy 247 millió forint támogatást nyert az egyesület, melyben van kisebb összegű működési támogatás, 18 millió Ft a közfoglalkoztatást támogatta, a két legnagyobb program pedig digitális kompetenciafejlesztésre és családi közösségi kezdeményezésekre irányult, mindkettő tartalmazott munkaerőpiaccal összefüggő szolgáltatási elemeket.

Az utóbbi időkben azonban kevés a civil forrás (l. HAVASI, 2020), ráadásul, miként a szervezet elnöke elmondta: „a kormány a civil kezdeményezésű roma programokat kormányzati irányítás alá teszi, illetve nem roma civileknek adja át. Így például a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, illetve különböző egyházak végzik a legtöbb romaügyi tevékenységet, amit pedig egy roma szervezet hitelesebben oldana meg. A roma civil szervezetek sorra fognak megszűnni, mint ahogy a nem roma szervezetek szűntek meg egy időben a civil törvény változása miatt. A cigányság identitása változni fog, sokan nem fogják felvállalni a származásukat, nem is fogják magukat igazán romának érezni.” (interjúrészlet)

A szervezet életében nehézséget okozott egy pályázat kapcsán lefolytatott szabálytalansági eljárás is, mely majdnem az egyesület megszűnéséhez vezetett, de mindekképp megtörte fejlődésének lendületét, életképességét. 2016-ban a támogató egy pályázatuk kapcsán 27 millió Ft visszaköveteléséről hozott döntést szabálytalannak

vélt közbeszerzés miatt. A fővárosi bírósághoz fordult a szervezet az ügyben, ahol mind első, mind másodfokon pert nyertek, a bíróság 500 ezer Ft kártérítést is megítélt az egyesület részére. Csakhogy időközben a szervezet konzorciumi partnerként elnyert egy támogatást, melyet két települési önkormányzattal közösen nyújtottak be (Edelény Város Önkormányzata és Szakácsi Önkormányzata TOP 5.2.1–15 pályázat). Az egyesület, hogy az ellene folyó eljárás ne veszélyeztesse e pályázat sikerét, kilépett a konzorciumból és visszautalta az előleget.

Milyen jellegű tevékenységeket folytatott (és részben folytat ma is) a Bódva-völgyi Közéleti Roma Nők Egyesülete?

A munkaerőpiac kapcsán összetett tevékenységet folytattak az egyesület tagjai és dolgozói. Munkáltatókkal vették fel a kapcsolatot, és összehozták velük a munkát kereső embereket (Esztergom, Tatabánya, Budapest: összeszerelő munka és építőipar). Azok számára, akik alkalmi munkát kerestek, egy helyi kft.-nél találtak munkalehetőséget és szervezték meg barackszedésre a munkavállalókat. Közfoglalkoztatási programot 2015–2017 között működtettek. Az első évben 7 főt foglalkoztattak közterület-tisztántartás feladatával. A következő évben kibővítették tevékenységüket, nőket is bekapcsoltak a programba, ahol így összesen 24-en dolgoztak. A nők feladata kézi hímzés és lábtörölő készítése volt, de mivel nem tudták értékesíteni e termékeket, nem adott sikerélményt e tevékenység, a következő évben fel is hagytak vele. 2017-ben a 15 közfoglalkoztatott kertgazdálkodással foglalkozott. Ennek a tevékenységnek az alapja az előző években teremtődött meg, amikor is szociális földprogram keretében 24 fő kapott ismereteket biogazdálkodásról, majd egy közösségi kertet hoztak létre, körbekerítették, kutat fűrtak a locsoláshoz és konyhakerti növényeket kezdtek el termesztetni. Az edelény-finkei cigánytelep elején egy 3500 m² önkormányzati tulajdonú földterület parlagon feküdt, ezt a területet megkapták ingyen az önkormányzattól. A megtermelt javakat az első éven szétosztották az önkéntesek között. A következő évben olyanoknak, akik a telepen éltek, de nem vettek részt a programban, jelképes összegért adtak el a terményekből, a bevételből pedig a gyerekeknek közösségi játékokat szerveztek, növénytermesztéssel kapcsolatos programokat tartottak. A későbbiekben az önkénteseket úgy segítették, hogy vetőmagot, illetve palántát adtak nekik.

A résztvevők közül sokan ma is saját kiskertjükben termesztenek konyhakerti növényeket. Az önkéntes csapat, mint közösség is összekovácsolódott, részt vettek főzőversenyeken (Edelény Császtai Búcsún, az égervölgyi edelényi kistérségi napokon), kiállításon, piacon (Sajókeresztúrban és Szirmabesenyőben a Pro Lecsó keretében vegyszermentes termesztést végző gazdák termékeinek bemutatásán). Az egyesület jelenleg futó mezőgazdasági projektje a Családi Portaprogram keretében működik, Edelényben 10 család vesz részt benne. Egy ismeretfelújító előadást követően a családok vetőmagot, virágpalántát, facsometét, és családonként 10 db tojtyúkot kapnak, cserében a portájukat rendben kell tartaniuk. A megtermelt javak az övék maradnak, a kisállatokat legalább egy évig nevelniük kell.

Az egyesület szép sikereket ért el börtönből szabadult emberek reintegrációjának segítésében is. Egyiküket felvették közfoglalkoztatottnak, a másik ember a szervezet

önkénteseként kezdett tevékenykedni. Mindketten sikeresen visszaintegrálódtak a társadalomba. Az egyik férfi „köszönétét úgy fejezte ki, hogy minden reggel munkakezdés előtt gondozta az irodánk előtt lévő kis virágoskertet, amit nekünk alakított ki. Önkéntessége itt kezdődött, későbbiekben embertársainak is önzetlenül segített. Azt tette boldoggá, ha segíthetett.” (interjúrészlet)

A szervezet és klienseik életében fontos szerepet tölt be jogtudatosító, illetve jogsegélytevékenységük. Először a Roma Antidiszkriminációs Hálózathoz (Furmann Imre) csatlakoztak, kéthetente volt ügyvédi ügyfélfogadás Edelényben. 2020 óta a TASZ-tól kérnek segítséget, ha jogegyenlőségi, jogvédelmi ügyben keresik meg őket. Éves szinten több száz ügyfél vette igénybe az ügyvéd által nyújtott, ingyenes tanácsadást. A tipikus ügyek voltak: hagyatéki eljárás, végrehajtás, büntetőeljárások, adásvételi szerződések, a romákat ért megkülönböztetések. Ez utóbbi kapcsán nevezetes eset volt, mikor egy tehetséges roma kislányt nem vettek fel az általános iskola két tannyelvű osztályába, a felvételi teszt eredményét nem adták ki. A nemzeti és etnikai *kisebbségi* jogok biztosához fordultak, mely eljárás eredménye az lett, hogy az iskola tévedésre hivatkozott és felvette a kislányt az adott osztályba. Egy másik ügyben egy roma asszony szülési fájdalmai során aláírt papírok között saját sterilizálására is feljogosítást adott. Neki kártérítést ítélt meg a bíróság. 2022-ben jogtudatosító, ismeretfelújító tréningeket szerveztek romák számára (végrehajtás, rezsi, szabálysértés témakörökben).

Nyilvánosan fellépnek a roma nőket érintő családon belüli erőszak ellen. Fórumokon, előadásokon, akciókon vannak jelen, a bántalmazást elszenvedetteknek segítséget nyújtanak az újrakezdéshez.

A nőket illetően a szervezet másik fő célja – amint azt neve is mutatja – a roma asszonyok közéleti szerepvállalásának ösztönzése. E téren is tudnak sikereket felmutatni: egy tag azóta részt vett egy szociális szövetkezet létrehozásában, melynek vezetője is lett (Sajóhídvégen),⁸⁷ egy másik nő egy helyi civil szervezet alapító tagja lett és közfoglalkoztatási ügyintéző (Szalonnán), egy harmadik pedig települési önkormányzati képviselő és CKÖ-elnök volt 4 cikluson keresztül (Martonyiban).

Az oktatás kapcsán az egyesület tagjai továbbtanulásnál segítettek középiskolát keresni, ajánlani az érdeklődőknek. A térségben sokaknak nem volt meg a 8 általános végzettsége, ezért felvették a munkaügyi központtal a kapcsolatot és Szalonnán indultmegfelelő képzés. Több roma szervezetre jellemző, hogy tanodát hoztak létre településeiken. Edelényben a tanodát a Bhim Rao Egyesület⁸⁸ működteti, melyben együttműködő partnerek voltak a Bódva-völgyi Roma Nők.

⁸⁷ A Hernádvölgye Immanuel Vendéglátó Szociális Szövetkezet egyszer bonyolított le pályázatot, azóta önállóan működnek: juhtúrós lepényt árulnak a miskolci Auchan-parkolóban.

⁸⁸ A Bhim Rao Egyesület a térség egyik legsikeresebb roma szervezete, tizennyolc éve működik, jelenleg tanoda hálózatot működtet (tanodái vannak Bódvaszilás, Edelény, Perkupa, Szendrő, Szendrőlád településeken), és Biztos Kezdet Gyerekházat Sajóládon. (<https://bhimrao.hu>) Korábban munkahelyteremtésbe is fogtak, gombauzemet hoztak létre. (<https://www.gombauzemet.hu/2013/technologia/gombauzem-szendroladon/>)

Az egyesület egyik programjában egy gyermekmegőrzőt működtetett, hogy a gyermekes családnyáknak segítséget tudjanak nyújtani, ha hivatalos ügyeket kell intézniük, vagy alkalmi munkát, idénymunkát végeznek, éjszakai műszakban dolgoznak. A gyermekmegőrzőben a szociális hátrányok csökkentése érdekében nagy hangsúlyt fektettek a gyerekek korai fejlesztésére, illetve kompetenciafejlesztésére. Azon családok, akik a gyermekmegőrző szolgáltatást nem akarták igénybe venni, kérhették a „Mobil Gyermekfelügyelet Szolgáltatást” alternatívaként. Tizenöt roma nő vett részt a megfelelő képzésen, akik aztán a családok számára önkéntes alapon biztosítottak gyermekfelügyeletet. E végzettség a projekt időszaka után erősítette az érintettek munkaerőpiaci helyzetét (hiszen lehetnek azóta bébiszitterek, játszóházak munkatársai stb.).

Kulturális programjaik keretében kiállításokat szerveznek roma festőművészek műveinek kiállításával, hagyományos cigány mesterségek eszközeinek bemutatásával. Volt rá példa, hogy a kosárfonómester segítségével a látogatók egy-egy könnyen elkészíthető ajándéktárgyat is készíthettek, így interaktív módon kapcsolódhattak a kiállításához. Roma származású írókkal és költőkkel író-olvasó találkozókat szerveznek. Vetélkedők, kulturális seregszemlék keretében keresik a tehetséges roma táncosokat, énekeseket és segítik előrehaladásukat. Megemlékezéseket tartanak a roma történelemhez, kultúrához kapcsolódóan.

Egy időben működtettek roma klubot is, ahol a gyerekek megismerkedtek a cigány nép történetével, hagyományaival, a cigány kultúrával, és az ebben rejlő értékkel. Emellett megismerkedtek a cigányság jelenlegi társadalmi, gazdasági helyzetével is. A klubfoglalkozások keretében a cigány kultúra ápolása érdekében cigány tánc tanulása, illetve a zenei műhely keretében hagyományőrző folklóregyüttesekkel való közös foglalkozások zajlottak.

Edelényben az egyesületnek volt lehetősége egészségmegőrző programsorozat lebonyolítására is, melynek keretében ingyenes szűrővizsgálaton vehettek részt a település lakosai. A könnyen leküzdhető betegségek kezeléséhez gyógynövényismeretüket bővíthették klubfoglalkozások keretben. A főzőklubban a résztvevők együtt főzhetnek, süthetnek egészséges ételeket. Rendezvények keretében különböző sportágak mutatkoztak be, így azokat ki tudták próbálni a hátrányos helyzetű emberek is. Rendszeresen szerveztek futballmeccseket.

A szociális tevékenység keretében különböző kérelmek megírásában segítettek. E tevékenységek részben Edelényben, részben az érintett településeken zajlottak. Nemcsak magánembereknek nyújtanak segítséget az egyesület tagjai, hanem tanácsokkal segítettek más roma nemzetiségi önkormányzatokat és civil szervezetet (mint Borsodszirák, Dövény, Hangács és Szendrő roma nemzetiségi önkormányzatai, a Tumenca-Veleték Egyesület Ózdon és Tiszavasváriban, a Helybeli Romákért Egyesület Szalonnán).

Irodájuk 2019-ig volt, a helye gyakran változott. Időnként bérelték, volt, hogy az önkormányzattól ingyen kapták, csak a rezsit kellett fizetniük. Mivel a rezsit már nem tudják kigazdálkodni, a tanácsadás jelenleg személyesen, illetve Messengeren

keresztül zajlik. Közösségi eseményeiket vagy az edelényi Biztos Kezdet Gyerekházban vagy a művelődési házban tartják, melyeket ingyen, bármikor igénybe vehetnek. 2017 óta az egyesület kisebb kaliberű programokat bonyolít, kulturális rendezvényeket szervez, megemlékezéseket tart, adományt szerez és oszt, hátrányos helyzetű gyerekeket táboroztat. A szociális problémák megoldásában továbbra is segítséget nyújtanak és jogtudatosító tevékenységet is végeznek (l. <https://www.facebook.com/roma.nok.792>). A jövő tekintetében ennyit mondott az elnök asszony: „Amíg tudom, fenntartom, de működési szinten nem könnyű.”

V. Összegzés és következtetések

E tanulmánynak fő célja volt, hogy egyedi történeteken keresztül általános jelenségeket világítson meg.

Vannak tipikus mintázatok a roma civil szervezetek megalakulásának körülményeiben. Egyik gyakori út volt, de ma már kevésbé jellemző, hogy egy többnyire budapesti értelmiségi, általában nem roma, de van, hogy roma patrónus (pl.: Tomor – Bóhn, Bódis – Ózd, Szuhay – Szendrőlád, Sajókaza – Derdák, Szalonna – Wágner, Pásztor – Bódvalenke, Szikszó és Edelény – roma nők) elkezd egy település roma lakóival dolgozni, adományokat oszt, közösen tervezgetnek, teszik meg az első lépéseket. A másik és talán a leggyakoribb eset, ha egy társadalmi integrációs, közösség- vagy településfejlesztő projekt keretében jön létre roma civil szervezet (olykor indikátora ez a pályázatnak). Sokszor pedig annak hatására születnek egyesületek vagy szociális szövetkezetek, hogy látnak az emberek környezetükben hasonló kezdeményezéseket, vagy valamilyen képzésen, roma-találkozón hallanak róla, és ki szeretnék próbálni magukat. Ez utóbbi folyamatot ösztönözheti, ha donorszervezet működik a térségben, mint Fulókércs esete demonstrálja, vagy Hernádvécséé, ahol e kb. 1200 lakosú, többségében romák lakta településen, több mint tíz civil szervezet és két szociális szövetkezet is létrejött.

Ha a megalakult szervezet nem tud sikeres pályázati aktivitásba kezdeni, akkor nehézséget fog okozni számára még a könyvelő kifizetése is. Különösen így volt ez a rendszerváltás utáni egy-két évtizedben, amikor előfordult, hogy B.-A.-Z. vármegye roma lakosságának 88%-a volt munka nélkül (HAVASI, 2013). Nagyon sok szervezet érzi megalakulása után, hogy a projektet követően, melybe ösztönözték, segítették létrejöttét, magára marad. A nagyobb, európai uniós pályázatokban ráadásul pályázatmegvalósítói tapasztalatot várnak el jellemzően a pályázóktól, tehát van egy belépési korlát is az új szervezetek számára. Ezt a problémát és azt is, hogy a pályázat lebonyolítást is meg kell tanulni, nagyon jól tudta – és tudná – orvosolni a svájci és norvég alapok civil alapjainak lebonyolítási rendszere. Itt tapasztalatlan szervezetek is pályázhattak egy viszonylag szerény összegre, és az internetes felület – ahol az elszámolást kellett végezni – egyszerűen kezelhető volt. Jó első lépés volt ez kezdő szervezetek számára. Ráadásul a lebonyolítók más utakon is segítették a pályázatok megszületését, helyszíni szemlét tartottak már a pénzek odaítélése előtt, majd az ellenőrzések folyamán is.

A sikeresen pályázó szervezetek is sokféleképp hibázhatnak. A civil társadalom születésének első fázisában a pályázatok lebonyolításában elkövetett hibáknak még nem voltak túl komoly következményei, illetve olykor, mint a Holland Alapítvány esetén különösebb előírásai sem. Bizonyos donor szervezetek, mint pl. az Autonómia Alapítvány gyorsan tanult a kudarcokból és módosított saját elvárásain. Erre hozható példaként a fulókércsi Phralipe története: amikor másodszor történt meg, hogy nem fizette vissza a szervezet a visszatérítendő támogatást, a donorszervezet feljelentést tett. A Bódva-völgyi Roma Nők Egyesülete esetében pedig arra látunk példát, hogy a bonyolult szabályrendszer keretei között könnyű hibázni, illetve nem is mindig egyértelmű a követendő eljárás. Itt egy vitatott közbeszerzés majdnem az egyesület megszűnéséhez vezetett.

A pályázatokhoz is többféle hozzáállása lehet a szervezeteknek: vannak, akik minden adódó lehetőséget megragadnak, mások óvatosan, lépésről lépésre haladva, kifejezetten a szervezet profiljába illeszkedő témákban pályáznak. Ez az általunk bemutatott szervezetek közül a Cserőkét, a TEEROMA-t és a Bódva-völgyi Roma Nőket jellemezte.

Mennyire hatékonyak a pályázatok? Létezik sajnos az a jelenség, hogy a pályázatok lebonyolítása papíron rendben van, de egyébként semmi, vagy alig valami valósult meg belőlük. Ezt az teszi lehetővé, hogy a donorok sokszor csak papíralapú ellenőrzést végeznek. Ha pedig még meg is valósult a pályázat, egyáltalán nem biztos, hogy van pozitív hozadéka. A munkaerőpiaci programok tipikus jellemzője volt, hogy bár újabb OKJ-s papírral gazdagodtak a résztvevők, és a tanulás idejére megélhetési támogatásban részesültek, de aztán a munkaerőpiacon elhelyezkedni úgysem tudtak – egy-egy esetet leszámítva. Egy lelkiismeretesen lebonyolított képzési program önmagában is lehetett hasznos, ha új ismeretekkel gazdagította a képzésen részt vevőket, de sajnos még e téren is voltak problémák. (Erre egyébként reagáltak is a különböző kormányok, az OKJ rendszere többször felülvizsgálatra került.) Ha pedig egy pályázat hasznosnak is bizonyult, tipikus problémaként adódott, hogy megkezdett folyamatok szakadtak meg egy-egy projekt lejártával, amit aztán nehéz volt később újratekinteni.

Sok szó esett a pályázatokról, ami azt is mutatja, hogy a roma szervezetek (de elmondható ez a nem roma civilekről is) pályázatfüggőek, a magánadományok aránya a bevételi struktúrában kicsi, bevételtermelő képességük alacsony. A civilek számára rendelkezésre álló pályázati források köre ráadásul szűkül és odaítélésük politikafüggő. Sok roma szervezetről tudható, hogy mely párttal van jó viszonyban és ez megmutatkozik abban, hogy mennyire könnyen (vagy inkább: nehezen) jut forráshoz. A közhasznúsági státusz felülvizsgálatával az 1%-os felajánlások, illetve céges felajánlások fogadásának képessége is lecsökkent azon szervezetek életében, akik nem tudták megőrizni a közhasznúságukat.

A pályázatokkal járó olyan kötelezettségek, mint a jelenléti aláírás, fotódokumentáció, főképp, ha nem is járt együtt valóban hasznos tevékenységekkel, elidegenített sok embert, akik úgy érzik, az ő aláírásukra van szükség, hogy mások pénzt keressenek. Ez az érintetteket bizalmatlanná teszi bármilyen pályázattal kapcsolatban.

Amikor megkezdődött, hogy bizonyos tevékenységekért, képzésen való részvételért pénzt kezdtek fizetni a megvalósítók, onnan kezdve nagyon nehéz olyan tevékenységre rávenni az érintetteket, amiben nem kapnak pénzt.

Az egyesületek elviekben demokratikusan működnek, de a gyakorlatban – különösen a roma szervezetek – egyszemélyesek. Ered ez a romák társadalmi hagyományából, a vajdák szerepéből, amiből ma is él, hogy a közösségeket erős emberek – vagy újabban asszonyok vezetik. A roma civil szervezetek életében az erős vezető nem is okoz gondot, amíg a tevékenységeik illeszkednek a közösség igényeihez és képességeihez. Ez azonban sajnálatos módon nem mindig van így – lásd a fulókercsi Phralipe projektjeit.

Az egyszemélyi vezetés másik negatív következménye, hogy ha a vezetőnek más elfoglaltságai akadnak, vagy éppen elköltözik, le is állnak a helyi aktivitások, a közösség nem képes tovább működtetni azokat. Érdekes jelenség, hogy egyre több helyen látunk erős roma asszonyokat, mint a közösség vezetőit. Dánielné Tóth Bea ezt annak nyilvánítja, hogy a család mindennapi életének irányítása kapcsán sok döntést kell meghoznia a nőknek, és ez szép fokozatosan képessé teszi őket szűk családjukon kívül is vezető szerepre. A változó nemi szerepekre utalt Zorró is, amikor azt emlegette, hogy az asszony a főnök a roma családokban (ami az ő esetükben mindenképpen igaz.)

Kiket vonnak be a roma civil szervezetek kedvezményezettként programjaikba? Leginkább a családtagokat. Ez tulajdonképp természetesnek mondható, az embereket etnocentrizmus jellemzi, keresik saját csoportjuknak tagjait, velük barátságosak és elnézőek, míg az idegenek rossz tulajdonságait a csoportnak tulajdonítják (CSÁNYI, 2016). Egyébként is, akit ismernek, abban jobban megbíznak, vagy csak abban bíznak meg. Ezek a vonások azonban a roma közösségekben sokkal erőteljesebbek. Ennek oka lehet a népcsoport a történelem folyamán párianép volt évszázadokig, illetve jelenleg is nehezebb helyzetben van. Persze vannak szervezetek, akiket kevésbé jellemez, hogy csak családtagjaikat vonják be (pl. a tomoriak projektjei leggyakrabban több település lakóit célozzák, illetve a tehetséges fiatalok). Olykor pedig a pályázati konstrukció nehezíti azt (pl. a komplex telepes programokban adott telepen lakók meghatározott arányát kell bevonni).

Végül azt a kérdést szeretnénk körbejárni, hogy a kiemelt programok – jelen esetben a Felzárkózó Települések (FETE) – miképp érintik a roma közösségeket. Előnyük lehet, hogy épp az előbb említett problémát tudják kompenzálni és nem csak bizonyos családok tagjait segíteni, velük együttműködni. Valójában a kívülről jött segítőknek is kialakulnak kedvencei, szövetségesei. Új ötleteket, tudást, kapcsolatokat hozhatnak a településekre, ami előny. Hátrány viszont, hogy ahogy jöttek, elmehetnek, mert vége a programnak, mert kiégték stb. A helyi emberek viszont maradnak – bár az utóbbi időben már ez sem teljesen igaz, a tehetségesebbeket, bátrabbakat elszívják a máshol adódó jobb lehetőségek. A helyi közösségi vezetők jobban ismerik a viszonyokat, benne is jobban bíznak az emberek, és ezt a bizalmat nem is akarja elveszteni, ha az adott településen szeretne maradni. A roma közösségekben a bizalom egyébként is kiemelt fontosságú. Vannak emberek, mint pl. Zorró, akik csak

azokkal hajlandók együttműködni, akikben megbíznak. Más településen is találkoztunk ilyen típusú roma vezetőkkel.

Jó, hogy érkezik forrás a településre, de ha nincsenek más civil források, ha a FETE az egyetlen integrációs program, akkor a meglévő önszervező szervezetek elsorvadnak, újak nem alakulnak ki. A Jelenlét módszertan persze lehetővé teszi a közösség fejlesztését, kapacitásbővítését, empowermentjét, erre voltak is példák Magyar Máltai Szeretetszolgálat történetében, de a konkrét szakembereken múlik, hogy ezt szeretnék-e, és ha szeretnék is, tudják-e elérni. Egy gyorsan változó, válságokkal sújtott világban mindennél fontosabb a több lábbon állás, és a kiemelt programok épp ez ellen dolgoznak.

Fulókércsen a sikeresen működő civil szervezet léte elvezetett ahhoz, hogy roma polgármestere legyen a többségében romák lakta falunak (erre máshol is találhatunk példát, pl. Selyeben). Ráadásul az alapítvány fennmaradása is biztosítottnak látszik tanodája révén. A tomori szervezetek sajátossága, hogy mindig is hálózatosan működtek, azaz tevékenységüket nem egyetlen településre koncentrálták, másrészt kiterjedt kapcsolati hálójuknak és kapcsolatépítési készségüknek köszönhetően talán nagyobb eséllyel fognak tudni magánforrásokat bevonni. Itt a fenntarthatóságot veszélyeztető tényező, hogy az erős közösségi vezetőre épülnek a folyamatok. A Bódva-völgyi Roma Nők Egyesületének helyzete talán a legbizonytalanabb. A tagság megerősödött, saját és családjuk életét jó irányba kormányozták, de kérdés, hogy mi lesz nélkülük a településeik roma közösségeivel.

Tanulmányunkban három egyedi történeten keresztül a cigány civil társadalmat jellemző általános jelenségeket világítottunk meg. Javaslatként azt tudjuk megfogalmazni, hogy ne hagyjuk elsorvadni a cigány közösségi kezdeményezéseket, sem a nem roma civil társadalmat. A pályázati források esetében a kiírások nagyobb rugalmasságát, a lebonyolítás kisebb bürokratizáltságát, az ellenőrzés rendszerének megváltoztatását és valódi versenyt tartanánk üdvöztetőnek. A korrupció hatékonyságvesztést és jóléti veszteséget okoz. Társadalmunknak virágzó cigány közösségekre van szüksége, a diverzitás a túlélés esélyét növeli, a biodiverzitás a biológiai rendszerekét, a társadalmi diverzitás meg a társadalmakét.

Irodalom

- [1] BARÁT E. (2003): Fulókércs. In: CSONGOR A. – LUKÁCS Gy. R.: *Roma munkaerőpiaci programok*. Budapest, Autonómia Alapítvány, pp. 168–178.
- [2] CSÁNYI V. (2016): *Íme, az ember. A humánetológus szemével*. Budapest, Libri.
- [3] DÁNIELNÉ TÓTH B. (2018): *Zsutimászko (Segítő kéz) avagy a Bódva-völgyi Közéleti Roma Nők Egyesület és projektjének bemutatása*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete.

- [4] HAVASI V. (2022): A helyi közösségek állapota és a hely megtartó ereje közti összefüggések az abaúji térségben. *Szellem és Tudomány*, 13 (3–4), pp. 321–347.
- [5] HAVASI V. (2020): Közösségfejlesztés és civil társadalom. *Szellem és Tudomány*, 11, különszám, pp. 211–221.
- [6] HAVASI, V. (2019): Typical Conflicts in Settlements Inhabited by Romani People – and Why These Do Not Exist in Fulókércs. *Szellem és Tudomány*, 10, különszám, pp. 40–63.
- [7] HAVASI V. (2018): A közösségfejlesztés módszertani gazdagságáról és alkalmazási területeiről. *Szellem és Tudomány*, 9 (1), pp. 29–62.
- [8] HAVASI V. (2013): Kezdeményezések Miskolcon a cigányok munkaerő piaci integrációjának elősegítésére. *Munkaügyi Szemle*, 2013 (1), pp. 69–81.
- [9] HAVASI, V. (2012): Community Development Initiatives in Peripheral Rural Territories of Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: PÉNZES, J. – RADICS, Zs. (eds.): *Roma Population on the Peripheries of the Visegrad Countries – Spatial Trends and Social Challenges*. Debrecen, Didakt Kft., pp. 188–205.
- [10] SIROKI L. (2022): Közösségfejlesztés a Csereháton- részvevő megfigyelői szemszögből. *Szellem és Tudomány*, 13 (1), pp. 22–47.

Egyéb internetes források

- [11] <https://tasz.hu/a-tasz-romaprogramja>.
- [12] <http://kozfooglalkoztatás.bm.hu/>.

*Havasi Virág*⁸⁹

A CIVIL TÁRSADALOM SZEREPE A ROMA INTEGRÁCIÓBAN⁹⁰

I. Bevezetés

A civil társadalom a társadalom azon szférája, amely kívül esik a család, az állam és a piac szféráin, de azokhoz sok-sok szállal kapcsolódik. A nonprofit szektor a civil társadalom intézményesedett szegmense, s mint ilyen, jobban megragadható társadalomtudományi kutatásokban (HAVASI, 2020). Mi még szűkebben fogjuk használni a civil társadalom kifejezést, kifejezetten a klasszikus civil szervezeteket értve alatta, illetve kiegészítve a szociális gazdaság szereplőivel. Kutatási kérdésünk tehát, hogy mi volt és mi jelenleg a szerepe a civil társadalomnak a romák társadalmi integrációjában.

E kérdés megválaszolásának céljából a tanulmány első részében áttekintjük, hogy a magyar romapolitika milyen céljai, eszközei, és eredményei voltak, valamint, hogy a civil szervezeteknek milyen szerep jutott ebben a folyamatban. Ezt követően a romákért tevékenkedő nem roma civil társadalom néhány szereplőjét mutatjuk be, illetve szerepüket a romák társadalmi integrációjának folyamatában.

A vizsgált kérdések nem függetlenek attól, hogy általában mik a szereplehetőségei, milyen az élettereje a civil társadalomnak, így ennek a kérdésnek a vizsgálatára is teret szánunk, külön kitérve a civil szféra speciális szegmensére, a romák által létrehozott civil szervezetek világára. A tanulmány befejező részében összegezzük, hogy hol is állunk jelenleg a vizsgált kérdésekben, mik azok a pontok, ahol feltétlen változásokra lenne szükség.

II. A magyar romapolitika alakulása és abban a civil társadalom szerepe

A rendszerváltás előtt az első célzottan cigányságot érintő lépés a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének létrehozása volt 1957-ben. A kulturális célokon kívül az alapító okiratban szerepelt a munkahelyteremtés, iskoláztatás, egészségügy, az életkörülmények javításának általános igénye is. A szervezetet hamarosan megszüntették és az 1961-es párthatározat a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális ügyként szándékozta kezelni. 1985-ben ismét egy felülről irányított szerveződés jött létre, az Országos Cigánytanács, illetve 1986-ban újrászervezték a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. A cigányság politikai és civil önszerveződése csak a rendszerváltással indult meg. Az 1990-es országgyűlési választásokra három cigány párt is alakult, bár mandátumot nem sikerült szerezniük. (Más pártok képviselőjében bejutott három cigány származású képviselő: Hága Antónia, Horváth

⁸⁹ A Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet Szociális Munka Tanszékének a vezetője.

⁹⁰ A tanulmány a *Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alaprogram* keretében, TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Aladár és Péli Tamás.) (KEMÉNY, 2000) A cigányság parlamenti képvisellete azóta se megoldott kérdés.

A cigány civil társadalom fejlődése lendületesebben indult, mint a politikai képvisellete, 1991 végére 96 szervezet volt hivatalosan bejegyezve, és rövidesen több mint kétszáz cigány szervezet működött az országban. Mivel a hatalom érdemben nem tudott tárgyalni ennyi szervezettel, az egység megteremtése érdekében megalakult 1991-ben a Roma Parlament. Ezt követően azonban az MDF támogatásával megszületett a Cigányok Érdekvédelmi Szövetsége, majd az MSZP támogatásával létrejött a Cigány Fórum. Az 1994-es kormányváltás után létrehozták a Roma Kerekasztalt, majd ennek ellenszervezetét a Romák Érdekegyeztető Tanácsát (KEMÉNY, 2000). Ezek az esetek több fontos jelenségre mutatnak rá: egyrészt, hogy természetes módon a cigány társadalom nem egységes, hogy nehezen, pontosabban nem tudnak egy frontba tömörülni, illetve, hogy kezdettől fogva rátelepedett a pártpolitika világa a cigány érdekérvényesítés ügyére.

1993-ban megszületett a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló LXXVII. törvény, mely nyomán megalakultak az első helyi és országos kisebbségi önkormányzatok. 1994-ben 477 helyi cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ, később Roma Nemzetiségi Önkormányzat, azaz RNÖ) jött létre, valamint megalakult az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat is (KEMÉNY, 2000). 2022-ben 1196 RNÖ működött, illetve megyei és országos roma önkormányzatok.

A kormányzati politikát tekintve a cigányság integrációját célzón 1995-ig egyedi programok indultak, az első intézkedéscsomag 1997-ben született meg. Ezt kormányhatározatok követték 2005-ig, éves akciótervekkel. Az Állami Számvevőszék 2008-as összegző tanulmányában azt állapította meg a programokról, hogy túl sok feladatot határoztak meg, a források elaprózódtak, az egyes minisztériumok – nem ritkán a maradékelv alapján – maguk döntöttek a romák számára is elérhető programokról és arról, hogy ezekre mennyi pénzt áldozzanak. A forráselégtelenséget tetézte a koordináció, átláthatóság, ellenőrizhetőség hiánya. A programok közt – a formai hasonlóság ellenére – kevés volt a folytonosság, a kísérleti programok kiértékelése elmaradt. A sikeres programok elterjesztése helyett újabb programok indultak. Hasonló programokat különböző forrásokból párhuzamosan is finanszíroztak (pl.: ösztöndíjak, vállalkozásfejlesztés). Az etnikai célú adatgyűjtés hiánya miatt a roma integrációt szolgáló pénzek nagyságrendjének megállapítása nem lehetséges (BENKŐ, 2014).

2002 és 2007 között a támogatások zömét a romaintegrációért felelős minisztérium költségvetésében biztosították, emellett kilenc másik minisztérium költségvetésében jelentek meg kisebb-nagyobb támogatások. Az európai uniós előcsatlakozási folyamat során egyre nagyobb szerepet kaptak a romák integrációjában is az európai forrásból, pályázati úton elérhető pénzek (PHARE-, NF-, UMFT-programok), arányuk 2006-ban már a becslések szerint meghaladta a 80%-ot. A ráfordítások erőteljesen meg is növekedtek (7,6 Mrd Ft-ról 24,5 Mrd Ft-ra). Munkaerőpiaci programokra 70-75%-ot fordítottak, oktatásra 10-15%-ot és kevesebb, mint 10%-ot szervezeti működésre. Az Nemzeti Fejlesztési Tervnek (NFT), majd az Új Magyarország

Fejlesztési Tervnek (ÚMFT) külön kiemelt roma fejezete nem volt, ezt a prioritást „horizontális” célként kellett érvényesíteni. 2006-óta a felhasznált források nagyságrendje már becsléssel sem állapítható meg (BENKŐ, 2014). Ebben az időszakban már fontos szerepük volt az állam által létrehozott alapítványoknak és alapoknak is (BENKŐ, 2014).

Az Országos Foglalkoztatási Alapítvány (később Közalapítvány, majd Nonprofit Kft.) 1992-ben jött létre. Egyre bővülő forrásaiból a legkülönbélebb, munkaerőpiac-hoz kapcsolódó programot valósított meg. Romaprogramja is indult, közösségi mintavállalkozások létrehozására, majd szerepe volt a szociális gazdaság kiépítésében és támogatásában is – legelőször a Szövetkezz/2007 pályázat segítségével. Szociális szövetkezetek egyébként 2006 óta jöhetnek létre Magyarországon, számuk 2014-re elérte az 1400-at, de a sérülékenységüket jól mutatja, hogy a Szövetkezz/2007 keretében létrejött szövetkezetekből 2011-re már csak 11 működött (ILLÉS, é. n.). A szociális szövetkezeteket, illetve a szociális gazdaságot később uniós forrásból is támogatták többféle pályázati konstrukción keresztül, melynek során számtalan romák által létrehozott szociális szövetkezet is alakult. Sok közülük úgy szűnt meg később, hogy egyetlen pályázatot sem tudtak nyerni, vagy az első pályázat után nem tudták fenntartani magukat. A Borsod-Abaúj-Zemplén megye szociális szövetkezeit vizsgáló kutatásukban a Mélypataki – Olajos szerzőpáros (2020) megállapította, hogy azokon a vidékeken működik több szociális szövetkezet, ahol fejlettebb az ipari és piaci környezet. Ebből következik, hogyha létrejönnek is fejletlenebb régiókban szociális szövetkezetek, nehezebben tudnak talpon maradni. A szociális gazdaság szereplőinek meg kell állniuk a helyet a versenyben, megfelelni a gazdálkodó szervezetekre vonatkozó szabályoknak (HAVASI, 2021), többletlehetőségeik annyiban vannak, hogy közfoglalkoztatók lehetnek (ezt több szervezet ki is használta), illetve a szociális gazdaság fejlesztését célzó pályázatokon részt vehetnek.

A *Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány* 1995-ben jött létre, elsősorban a kisebbségi önazonosság és a kultúra megőrzésének támogatására, míg a megélhetés segítését a *Magyarországi Cigányokért Közalapítvány* szolgálta, mely 1996-ban kezdte meg működését. Támogatási kerete legnagyobb részét a mezőgazdasági termelés ösztönzésére osztották szét pályázatok útján. (KEMÉNY, 2000)

Az európai uniós csatlakozást követően forrásbőség jelentkezett a civil szféra számára a roma integráció kapcsán, az ESZA (Európai Szociális Alap) támogatásával tömegesen zajlottak munkaerőpiaci⁹¹, közösségfejlesztési, és kulturális programok, egészséges életmód elősegítését célzó projektek általában is, és speciálisan a romákra mint célcsoportra irányulóan. Az etnobiznisz felfutott, a minőségi munkát végző egyesületek mellett megszorodtak a kifejezetten e pénzek profi lehívására és elköltésére szakosodott roma és nem roma szervezetek, „civil szervezetnek álcázott vállalkozások”.

A romák társadalmi felzárkózásához szorosan kapcsolódó kérdéskör a gyermekek esélyegyenlősége. A Magyar Tudományos Akadémián belül működő Gyerekesély Ellenőrzési Programiroda dolgozta ki az első kistérségi gyermekesély

⁹¹ L. erről: Havasi, 2013.

programokat. A modellprogram (mely a Szécsényi kistérségben zajlott 2006 és 2009 között), alapjául szolgált a 2007-ben elfogadott, 25 évre szóló „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégiának. Az eredeti modellprogram kiterjesztése 2008-ban kezdődött meg, melynek szakmai-módszertani támogatására egy kiemelt kísérőprogram indult, melyet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat valósított meg (HAVASI, 2019).

Már a gyerekesély programok is a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben zajlottak, mint ahogy a 2010-ben induló *Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért* című programok is. Az akcióterületek tehát nagyok voltak ebben a pályázati konstrukcióban, ami elősegítette, hogy a térségen belül együttműködések alakuljanak ki, egymástól ötleteket vegyenek át, támogassák egymást a különböző törekvések. E közösségi felzárkóztató programok lebonyolítói civil szervezetek voltak, a szakmai háttértámogatást az Autonómia Alapítvány végezte (Autonómia, 2014).

A *Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervet* az Országgyűlés 2007-ben fogadta el. Ez a program részben beépült a későbbi stratégiákba, részben pedig teljesen elakadtak a kezdeményezései. 2011-ben készült el a *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia* (MNTFS). A KOPINT-Tárki megvizsgálta, hogy a 2014–2020 között a különböző Operatív Programokból megvalósuló fejlesztések milyen módon és mértékben járulnak hozzá az MNTFS célrendszerének megvalósításához. Megállapították, hogy annak számszerűsített mutatói (a jövedelmi szegénység, anyagi depriváció és a munkanélküliség) folyamatosan javultak ugyan, de a mélyszegénységben élők relatív helyzete nem sokat változott (NAGY, 2020).

Az évtizedben a gyermekek kapcsán hozott szakpolitikai döntések körébe tartoznak a családtámogatási rendszer középosztályt előnyben részesítő átalakítása, a bölcsődék számának és férőhelyeinek növekedése, a tankötelezettség 16 évre való szállítás, a szakképzésben korai szakmaválasztás és a közismereti tárgyakra fordított idő csökkenése, tanodák és a Biztos Kezdet Gyerekházak (BK) elterjesztése. Ez utóbbit pilotprogramként még 2003-ban kezdte meg az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium (BALÁS et al., 2016), majd 2009-től EU-s források felhasználásával egyre nagyobb körben elterjedtek. A BK-ban a szülővel együtt vesz részt a 3 év alatti gyermek, így a szülői kompetenciák és gyermekek korai fejlesztése párhuzamosan valósul meg. Az első tanoda pedig még 1995-ben jött létre civil kezdeményezésre és forrásból, lassan terjedni kezdett, majd az EU-s csatlakozást követő kedvező finanszírozási helyzetben a tanodák száma megnőtt. 2018-ban bekerült a gyermekvédelmi törvénybe mind a BK, mind a tanoda és elkezdődött hazai finanszírozásra való átállásuk.

A szociális ellátórendszerben a szakosított ellátásokon belül az egyházi szektorba való kiszervezés, illetve az ellátási formák egyházak általi átvétele Magyarországon nagymértékű lett és jelenleg is zajlik. Nemcsak önkormányzati és állami intézmények, hanem korábban civil szervezetek által fenntartottak is egyházi kezekbe kerültek-kerülnek. E folyamatok húzóérvényezője az egyházak számára kedvezőbb finanszírozási körülmények. A gyermekvédelmi szakellátásban a nevelőszülői ellátást ma

már szinte csak egyházi fenntartók működtetik, gyermek- és lakásotthonok fenntartása megoszlik állami és egyházi szereplők között (HAVASI, 2023). A nevelőszülői hálózatok előszeretettel és sikeresen toboroznak roma nevelőszülőket.⁹²

A felsőoktatásban cigány szakkollégiumok jöttek létre 2011-ben a kormány támogatásával és a történelmi egyházak összefogásában, azzal a céllal, hogy elősegítsék egy kettős identitású cigány értelmiségi réteg megszületését. A szakkollégiumok mellett, hogy csökkentik a felsőoktatásba bekerült roma hallgatók lemorzsolódását, kettős, roma-magyar identitás megőrzésére vagy kialakítására törekcsenek, ezzel előzve meg azt a széles körben tapasztalható jelenséget, hogy sikeres, diplomás cigány emberek elfelejtik cigánységüket, leplezik származásukat – és ezzel elvesznek, mint szerepmodell a felnövekvő generációk számára.

A munkaerőpiacot tekintő változás, hogy a közfoglalkoztatási programokban az értékteremtésre helyeződött a hangsúly, illetve a közfoglalkoztatás egységes szabályozást nyert 2011-ben. A lehetséges közfoglalkoztatók között szerepelnek a civil szervezetek és szociális szövetkezetek is. A közfoglalkoztatásban résztvevők száma eleinte erőteljes növekedést mutatott, majd a 2016 után bekövetkezett munkaerőpiaci változások hatására csökkenni kezdett, miközben az országban nőtt a foglalkoztatottak létszáma, bizonyos szektorokban munkaerőhiány is kialakult. E változások következtében könnyebben találtak munkát a romák is, a munkaerőpiaci diszkrimináció csökkenni kezdett. A kedvező trendet a pandémia törte meg.

A lakhatás területén a szociális településrehabilitációs programok közül a romákat, illetve elsősorban a telepeken élő romákat érintették a lakhatási szegregáció enyhítését, az önkormányzati lakásállomány minőségi és mennyiségi problémáinak kezelését célzó EU-s finanszírozású projektek. Jellemzőjük, hogy komplex programok, azaz az ERFA típusú, beruházási tevékenységeket kiegészítik, támogatják humán fejlesztési folyamatok, amik maguk is komplexek, azaz fejleszteni célozzák az életminőséget, foglalkoztatást, egészségi állapotot, és mindezt több életkori csoportban végzik. Ezekben a projektekben a helyi önkormányzatok a főpályázók és konzorciumi partnerekként vannak bevonva civil szervezetek.

2019-ben indult a Felzárkózó Települések (FETE) program, mely a 300 leghátrányosabb helyzetű település felzárkóztatását célozza. Szakmai alapját a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSz) Jelenlét programja adja, ennek következtében az MMSz végzi a koordinációt és 38 településen ők viszik a programot magát is. A többi településen más egyházak, illetve egyházi karitatív szervezetek nyerték feladatul a FETE-program megvalósítását – bizonyos településen azok a szereplők, akiknek volt „előéletük” az adott településen.⁹³

Az MNTFS-ben meghatározott célként szerepelt, hogy ki kell terjeszteni az adósságkezelő szolgáltatásokat a kistelepülésekre is és ki kell dolgozni az uzsorakölcsön alternatíváját mikrohitel programok révén. Ehhez képest az adósságkezelés kikerült a szociális törvényből, az említett mikrohitel programok pedig nem jöttek létre,

⁹² L. erről bővebben: Havasi, 2013; Havasi, 2019.

⁹³ <https://fete.hu/>.

pontosabban egy civil szervezet foglalkozik ezzel a tevékenységgel (l. erről bővebben: HAVASI, 2023).

A Kormány 2021-ben fogadta el a *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030*-at, mely kapcsán a társadalmi egyeztetésre nyitva álló rövid időszak alatt tizenegy a témával foglalkozó szervezet⁹⁴ megfogalmazta, hogy tulajdonképp a FETE az új romastratégia – lévén ez a legmeghatározóbb program. Véleményük szerint a stratégiában nehezen követhető, hogy az egyes kihívásokhoz rendelnek-e beavatkozást, és azokhoz rendelődnek-e majd és milyen eredmény- és hatásmutatók, mérhető eredmények. A nagy rendszerekhez (közoktatás, szociális terület, egészségügy, szakképzés, közművelődés stb.) pedig nem kíván nyúlni a tervezetet összeállító Belügyminisztérium.

A dokumentum ráadásul nem tér ki olyan kulcskérdésekre, mint a pályázati források elterelése; a kiemelt programok versenyt, így innovációt szűkítő hatása; a szakemberhiány; a romaintegráció szempontjából kulcsfontosságú segítő szakmák (a közművelődéstől a szociális segítségig) és a kulcsszereplő roma önszerveződések alulfinanszírozottsága; az állami intézményrendszer átpolitizáltsága, mely nem alkalmas arra, hogy integrációs célokat és programokat megvalósító civil kezdeményezéseket bátorítson.⁹⁵

III. Nem roma civilek a romákért

A rendszerváltást követően az államon kívül a nem roma civil társadalom is aktív részt vállalt a cigányság társadalmi integrációjának az elősegítésében.

Az *Autonómia Alapítvány* 1990-ben jött létre a civil társadalom fejlődésének támogatására. E célon kívül a fenntartható fejlődés és a szegénység-cigányság témaköreiben is nyújtottak támogatásokat, melyekhez forrásként főképp a nagy amerikai magánalapítványok szolgáltak. A roma programjaikban kettős cél vezérelte őket: a gazdaságfejlesztés és a helyi közösségek demokratikus struktúrájának fejlesztése. Elsősorban mezőgazdasági projekteket támogattak ún. „gyutacs pénz”-zel és kamatmentes hitellel. A hitelek visszafizetési aránya 2000-re 98%-ra emelkedett. Később a Soros Alapítvány és a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány is indított hasonló programokat. Az Autonómia Alapítvány észlelve a szükségességét, roma vállalkozóknak szervezett képzés sorozatot, szervezetvezetői, projektmenedzsment- és egyéb szakmai képzéseket (pl. mezőgazdasági képzést a Kertészet 2000 Programban). Az Autonómia működése első tíz évében 700 millió forint támogatást osztott szét pályázati úton, melyek 400 településre, 1200 szervezethez, több mint tízezer közvetlen résztvevőhöz jutottak el (CSONGOR, 2001). Később finanszírozási háttérének megváltozásával profilt váltott a szervezet és azóta pilotprojekteket valósít

⁹⁴ Cigányságkutató Intézet – Romano Instituto, Oltalom Karitatív Egyesület, Idetartozunk Egyesület, Bagázs Közhasznú Egyesület, Új Start Alapítvány, Autonómia Alapítvány, Romaversitas Alapítvány, Gyerekesély Egyesület, Polgár Alapítvány az Esélyekért, Élménylelő Ifjúsági Egyesület, Indahouse Hungary Egyesület, 1Magyarország Kezdeményezés, Uccu Alapítvány, Partners Hungary Alapítvány, Utcáról Lakásba Egyesület.

⁹⁵ https://tamogatoweb.hu/wp-content/uploads/2021/04/roma_strategia2030_velemenypdf.

meg, melyek a közösségfejlesztés módszertanieszköztár-szélesítését (is) szolgálja (pl. Esélykassza Kutatási Projekt, IDA) (HAVASI, 2018). Az Autonómia Alapítvány volt a közösségi felzárkóztató programok szakmai háttértámogatója, illetve a svájci⁹⁶ és norvég civil alapok szociális jellegű programjainak lebonyolítója. Mindkét alapot egy pályázat útján kiválasztott támogatásközvetítő konzorcium működtette, amely a pályázatírás, a szerződés-kötés és lebonyolítás időszakában is segítséget nyújtott az érintett szervezeteknek. Témnapokat, műhelymunkákat szerveztek, útmutatókat készítettek, helyszíni látogatásokat tettek. A Norvég és az EGT Alap két programidőszakát (2004–2009, 2009–2014) követően a kormány megtámadta a Norvég Alapot kezelő civil szervezeteket 2014-ben. Jogsértést a hatóságok nem állapítottak meg, de a szervezetek diszkreditálódtak, a „norvég bűnözés” fogalma a köztudatba került. A jelenlegi időszakban Magyarországon nincsenek az alapokból finanszírozott programok (komoly pénzügyi veszteséget okozva az országnak és a civil szférának), mivel a kormány 2021-ben nem fogadta el, hogy egy brüsszeli iroda által szakmailag legalkalmasabbnak tartott pályázó kapja a civil alaprészt kezelését (Norvég Külügyminisztérium, 2021).

Meg kell említeni a *jogvédelmi szervezetek* tevékenységét is a cigányság kapcsán. Az első 1993-ban jött létre, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, ezt követte 1994-ben a Társaság a Szabadságjogokért, csak hogy a legismertebbeket megemlítsen. Egy időszakban a Nyílt Társadalom Intézetnek (OSI) is fontos szerepe volt a magyarországi romák érdekvédelemi-önérdekérvényesítő tevékenységének ösztönzésében, és az ő támogatásukkal folyt az *Idetartozunk – Népszámlálás 2011* kampány, mely azt tűzte célul, hogy minél több roma ember merje felvállalni nemzetiségi hovatartozását a népszámlálás folyamán.

A *Polgár Alapítvány az Esélyekért (PAE)* 2007-ben jött létre a roma önszerveződő kezdeményezések fejlesztése, hálózatosodásuk támogatása érdekében. A foglalkoztatás terén a modellértékű Kiútprogramot hívták életre és támogatják a mai napig. (2018-tól a Kiútprogram Közhasznú Nonprofit Zrt. vette át e tevékenységet.) A tehetséggondozás terén szakmai és pénzügyi támogatást biztosítanak sportban, művészetekben és iskolai teljesítményben kiemelkedő roma fiatalok százainak. Ez a tevékenységük a kríziskezeléssel együtt 2018-tól az Új Start Alapítvány keretében folyik tovább. Az alapítvány tevékenységét integrátor-facilitátor szervezatként végzi, melynek során felkutatja a missziós célja érdekében tevékenykedő egyéneket, csoportokat, szervezeteket, számukra együttműködési platformokat (üggykoalíciókat) alakít ki és tart fenn, ahol az általuk képviselt ügyekre közös megoldási javaslatokat fejlesztenek, majd ezeket a gyakorlatban tesztelik.⁹⁷

⁹⁶ A Svájci Államszövetség az Európai Bizottsággal 2006-ban kötött megállapodás értelmében az Európai Unióhoz 2004 óta csatlakozott tíz ország részére 5 éven keresztül összesen 1 milliárd svájci frank hozzájárulást biztosít a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében. A támogatási célok között fontos helyen szerepelt a civil szervezetek megerősítése, kapacitásaik növelése, illetve a marginalizált helyzetű gyerekek segítése abban, hogy középiskolai tanulmányokat kezdhessenek, illetve folytathassanak. A program 2012-től futott. (<http://www.svajcivil.hu/>)

⁹⁷ <https://polgaralapitvany.hu/bemutakozas/>.

A Kiútprogram az Európai Unió támogatásával 2010 és 2012 között zajlott és célja a Grameen típusú mikrohitelzés hazai adaptációjának kidolgozása volt. A program futamideje alatt 138 fő nyert támogatást, mely egyrészt kedvezményes hitel egy vállalkozási ötlethez, másrészt annak megvalósításához kapcsolódó mentorálás volt. 75 fő lett egyéni vállalkozó, 63 őstermelő. A hitelvisszafizetési arány közel 70%, jónak mondható, viszont az öt éven túl életképesnek bizonyuló vállalkozások aránya már 20% alatt maradt. A PAE saját forrásból tovább működtette a Kiútprogramot, illetve ennek tapasztalataira alapozva 2020-ban újtára indította vállalkozói programját.⁹⁸ Természetesen számtalan más szervezet tevékenykedik a romaintegráció ügyén, itt most néhány általunk különösen fontosnak tartott szervezetet, illetve kezdeményezést mutattuk be röviden.

IV. A civil szektor életereje Magyarországon

Fontos szólni a civil szektor helyzetéről általánosságban és benne a roma civil szervezetek világáról. Magyarországon 2011-ig a nonprofit szervezetek száma, bevételei, és foglalkoztatottjainak száma is folyamatosan nőtt, bár a 2008-as válságot követően mérsékelten. 2012-től csökkenésnek indult mind a szervezetek száma, mind bevétele (KSH, 2018b), mivel a 2011-es új civil törvény előírásai elindítottak egy tisztulási folyamatot. (KUTI, 2008) 2017-ben Magyarországon a nonprofit szektor a teljes foglalkoztatottakon belül közel 4%-ot képviselt, bevételeinek a GDP-hez viszonyított aránya pedig megközelítette az 5%-ot, de a teljes képhez hozzátartozik, hogy a klasszikus civil szervezetek (egyesületek, alapítványok, civil társaság és szövetség) döntő többsége (80%-a) 5 millió Ft alatti bevétellel rendelkezett. (KSH, 2019b)

Az USAID–ICNL minden évben elkészíti Kelet-Közép-Európában és a volt szovjet tagállamokban Civil társadalom szervezeteinek Fenntarthatósági Indexét. A magyar teljesítmény a 2000-es években az érdekérvényesítést leszámítva valamennyi területen az előrehaladott (enhanced) kategóriába tartozott, azóta azonban folyamatosan romlanak az eredmények, 2010-et követően erőteljesen. A teljesítményromlás különösen szembetűnő a civil szféra finanszírozási lehetőségeit, jogi környezetét, érdekérvényesítési képességét és a civil társadalomról alkotott képet tekintve (HAVASI, 2022, USAID–ICNL, 2021). Ezen folyamatok háttérében áll többek között a GONGO-k (government organised non-governmental organisation: pszeudocivil, kormányzati alapítású és működtetésű civil szervezet) létrehozása és erőteljes anyagi támogatása (VARGA, 2016), a civil szektor állami támogatási rendszerének átalakulása, az európai uniós források korábbiaktól eltérő jellegű felhasználása. Ezeket tevézi, hogy az utóbbi években Magyarországon a civil társadalom szereplehetőségei jelentősen leszűkültek, mivel a közszolgáltatások terén központosítás és újraállamosítás zajlott (SEBESTYÉN, 2015).

Sajátos a cigány civil szervezetek esete, rengeteg azzal a céllal alakult, hogy az országban tevékenykedő donorszervezetekhez tudjon fordulni források elérésére.

⁹⁸ <https://kiutprogram.hu/a-kiutprogram-bemutatasa/vallalkozoi-program/>.

Különös jelentősége volt ennek azokban az években, amikor a rendszerváltást követő gazdaságilag sokkos helyzetben a cigány emberek tömegei számára semmilyen más út nem állt nyitva az integráció irányában. A későbbiekben alakuló cigány szervezet közül számos pályázati projekteknek köszönheti létét, amelyekben „indikátor” volt a civil szervezetek létrejötte. A cigány civil szervezetek esetében nagyon gyakori probléma volt a tagok kompetenciahiányából eredő szabálytalan működés. Mára a szektorra vonatkozó szabályok szigorodásával ezek a szervezetek nagyrészt ki-nyomlálódtak. A funkcionáló cigány civil szervezetek egy része profi szervezetté vált, húzóerőként működött a cigányság a társadalmi integrációban, de pillanatnyilag – összefüggésben a magyar nonprofit szektorban lezajló változásokkal – kritikus helyzethez értünk, ahogy ezt a tanulmánykötet *Cigány civil szervezetek a Csereháton* című írásából részletesebben is megismerhetjük.

V. Mennyire hatékony a romák társadalmi integrációjának jelenlegi eszköz-rendszere és milyen szereplehetőségek maradtak a civilek kezében?

A KSH (2019a) adatai szerint a romák háromnegyede van kitéve szegénység és társadalmi kirekesztés kockázatának, és a roma gyermekek 55%-a súlyos anyagi depri-vációban él. A romák a szociális ellátórendszerben leginkább a gyermekvédelemben jelennek meg, mivel időseiket maguk gondozzák, a hajléktalanná váló embereket családtagok befogadják, szenvedély-, és mentális betegek pedig jellemzően nem jutnak el az ellátórendszerbe. A magyar gyermekvédelmi rendszer bár jó struktúrájú és innovációra nyitott, erőforráshiányos és kevésbé hatékony. Ezt jól jellemzi az az adat, hogy 2017-ben a gyermekotthonokból az ott lakó gyerekek 14,5%-át, nevelő-szülőktől pedig 19,9%-át sikerült a családjukba visszagondozni (KSH, 2018a). Jó kezdeményezés a Biztos Kezdet Gyermekházak léte, de mindössze mintegy 2000 gyermek jut el a gyermekházakba, ráadásul tapasztalataink, az igénybevevők és gyermekházakban dolgozók elmondása szerint a működésük minősége ingadozó. (Ezt a kérdést érdemes lenne alaposan feltárni kutatásokkal.)

A hazai oktatási (köznevelési) rendszernek alacsony a hátránykompenzációs ké-pessége, romló a minősége,⁹⁹ erőteljes és növekvő mértékű iskolai szegregáció van jelen benne.¹⁰⁰ Amennyiben Európa (és újabban Ázsia) összeszerelő üzeme szeret-nénk lenni, az oktatáspolitikai irányok és eredményeink megfelelőnek tekinthetők. A tanodák ugyan a gyermekvédelmi rendszerben találták meg a helyüket, de alapve-tően azért van szükség rájuk, mert az oktatási rendszernek alacsony a hátránykom-penzációs képessége. Önmagukban jó kezdeményezések, egyes életsorsokat ked-vező irányba tudnak befolyásolni, a hátrányos helyzetű gyermekek számára közös-ségi térként működni, de a fent említett hátránykompenzációra rendszerszinten nem alkalmasak. Ennek okai részben ugyanazok, amiket a Biztos Kezdet Gyerekházak esetén említettünk (relatív kevés bevont gyermek, tanodák működésében változó

⁹⁹ <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>.

¹⁰⁰ A társadalmilag hátrányos gyermekek szegregációs indexe 26,6-ról 36,4-re nőtt 2008 és 2016 kö-zött (VARGA, 2018).

minőségi szintek), másrészt, hogy iskola után próbálják megvalósítani azt, ami az iskolában nem sikerült. Ez tömegesen nem lehetséges (HAVASI, 2021). A tanodák járulékos haszna, hogy civil szervezetek életben maradását teszik lehetővé – noha ezen a területen is erőteljes az egyházi jelenlét ma már. Ezen kívül a helyi közösség erősítésére is szolgálhatnak, gazdagítják a szabadidős-kulturális lehetőségeket az adott településen (HAVASI, 2015).

A lakhatási projektek alapvetően jó irányba indultak, de egyelőre nem változtatták meg alapvetően a helyzetet, illetve az utóbbi időben épült és felújított szociális bérlakások sajnos nem célozták meg, hogy passzív házak jöjjenek létre.

A munkaerőpiacon is kedvező tendenciák indultak a romák foglalkoztatása terén, talán a legnagyobb kihívás a vidéki roma nők esetében van, akik kevésbé motiváltak a közfoglalkoztatásból való kilépésre.

Végül körbe szeretném járni azt a vitákat gerjesztő jelenséget, hogy a társadalmi felzárkóztatás terén stratégiai pozícióba került a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSz), illetve, hogy ezt a területet a kiemelt programok léte jellemzi.

Le kell szögezni, hogy jelen helyzet fontos előzménye, hogy az MMSz több területen eredményes és innovatív munkát végzett hátrányos helyzetű emberekkel (mozgó játszóterek, játszóbuszok, Jelenlét program, Szimfónia program), és érthető törekvés e módszerek elterjesztése. Viszont – ahogy azt az új romastratégiát véleményező civil szervezetek megfogalmazták – a kiemelt programok versenyt és innovációt szűkítő hatásúak, a többmilliárdos hazai forrásból megvalósuló FETE-program részleteiről nem tudni (milyen és mekkora forrásokat használnak fel), nincsenek mérhető és kitűzött várt eredményei, nincs szakmai monitoringja, a programban közreműködők kiválasztására nincs nyilvános meghirdetés, nem ismert, hogy ki és milyen alapon dönt, hogy az érintett településeken mely végrehajtó szervezetek kapnak lehetőséget, velük milyen szerződés köttetik (sz. n., 2021). A FETE-programok rugalmassága egyrészt pozitív lehet, a források legjobb felhasználási módját eredményezheti jó szakemberek asszisztálása mellett, de megvannak az árnyoldalai és veszélyei. Az, hogy sok mindent tudnak „adni” a programot működtető szervezetek, nem az öngondoskodás fejlesztését segíti, hanem visszatérés a karitatív, paternalista hozzáállásra, ráadásul sok esetben konfliktusos helyzeteket generál az érintett településen: miért az a család kapta az adott támogatást, miért arra a célra adták és nem másra. Az a veszély is fenyeget, hogy a FETE kvázi intézménnyé válva, biztos finanszírozás tudatában már nem ösztönöz a kreativitás, az innováció, a leghatékonyabb megoldások keresésére. Az innovatív megoldások kipróbálására jól működött a svájci és norvég alapok civil alaprésze, de erről a forrásról önként lemondott országunk. A FETE-program sajnálatos következménye lehet, hogy sok helyi (sok esetben roma) civil szervezet kiszorul azokról a területekről, ahol eddig sikeresen tevékenykedett. Az elmaradott vidékeken működő civil szervezeteknek korlátozottak az alternatív cselekvési lehetőségei: az eleve leszakadó térségekben kisebb az esély, hogy bevételtermelő tevékenységekbe tudnak kezdeni, külföldre pályázni nem tudnak kapacitás (tudás és erőforrás) hiányában, a magánadományozásnak pedig nincs kultúrája Magyarországon.

VI. Összegzés, következtetések

Javaslatként, konklúzióként egyrészt azt tudjuk megfogalmazni, hogy a köznevelési rendszer teljesítményének fokozása lehet csak az alapja a romák sikeres integrációjának, mert a legtöbb esetben már ott eldőlt a majdani felnőttek sorsa. Azt látjuk, hogy a most futó programok alkalmasak a telepeken élők életminőségének, hangulatának javítására, de nem a társadalmi felzárkóztatásukra. Megállapítható, hogy amennyiben a kormányzatnak célja volt a civil társadalom erejének és hatékonyságának visszafejlesztése, ebben a törekvésében sikerrel járt. Nagyon nagy hiánynak tartjuk, hogy egyáltalán nem reagál a klímaváltozás által várható társadalmi-gazdasági kihívásokra, a mélyadaptáció szükségességére egyik intézkedés, szereplő sem.

Irodalom

- [1] BENKŐ J. (é. n.): A cigányság felzárkóztatására fordított támogatások mértéke és hatékonysága (Egy ÁSZ kutatás és annak utóélete). In: VIZI B. (szerk.): *A romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok romapolitikái*. Tanulmánykötet. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, pp. 5–17.
- [2] CSONGOR A. (2001): Előszó. In: HAVAS Gábor (szerk.): *Gazdálkodó cigányok*. Budapest, Autonómia Alapítvány, pp. 7–11.
- [3] HAVASI V. (2023): Cigány civil szervezetek a Csereháton. In: SZABÓ-TÓTH K. – K. NAGY E. (szerk.): *Útkereső II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, pp. 193–215.
- [4] HAVASI V. (2022): Hatalomnélküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában? 2010–2022 főbb történéseinek elemzése. *Civil Szemle*, 19 (3), pp. 47–74.
- [5] HAVASI, V. (2021): Challenges, New Institutions and Practices in the Hungarian Child Protection System. *Szellem és Tudomány*, 2021 (3), pp. 101–125.
- [6] HAVASI V. (2020): Közösségfejlesztés és civil társadalom. *Szellem és Tudomány*, 11, különszám, pp. 211–221.
- [7] HAVASI V. (2019): A történelmi egyházak társadalmi szerepvállalása: szociális ellátás és gyermekvédelem In: SZABÓ-TÓTH K. – VÁRHELYI K. (szerk.): *A történelmi egyházak – modern társadalom*. L'Harmattan, pp. 132–164.
- [8] HAVASI V. (2015): Tanodák kívülről-belülről. *Szellem és Tudomány*, 6 (1–2), pp. 158–173.
- [9] HAVASI V. (2013): Kezdeményezések Miskolcon a cigányok munkaerő piaci integrációjának elősegítésére. *Munkaügyi Szemle*, 2013 (1), pp. 69–81.
- [10] KEMÉNY I. (2000): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica.
- [11] KSH (2018a): *Szociális statisztikai évkönyv, 2017*. Budapest, KSH.

- [12] KSH (2018b): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2016. *Statisztikai Tükör*, 2018. 01. 10.
- [13] KSH (2019b): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2017. *Statisztikai Tükör*, 2019. 01. 15.
- [14] KUTI É. (2008): *Civil Európa, civil Magyarország*. Budapest, Európa Ház.
- [15] MÉLYPATAKI G. – OLAJOS I. (2019): A szociális szövetkezetek jogi és általános jellemzői a Mis-kolci, a Tiszaújvárosi és a Mezőkövesdi járásokban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica*, 38 (1), pp. 392–421.
- [16] SEBESTÉNY I. (2015): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata, 2012*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- [17] VARGA Á. (2016): A GONGO jelenség és kormányzati civilek Magyarországon. In: ANTAL A. (szerk.): *A civilek hatalma: a politikai tér visszafoglalása*. Budapest, Noran Libro, pp. 234–248.

Egyéb internetes források

- [18] Autonómia Alapítvány – Közösségfejlesztők Egyesülete – Lechner Lajos Tudásközpont – Szociális Szakmai Szövetség: *A tervezésben résztvevő döntéshozóknak szóló ajánlások a TÁMOP 5.1.3-as program tapasztalatai alapján*. https://autonomia.hu/wp-content/uploads/2014/04/szakmapol_ajanlasok_tamop513.pdf (letöltés ideje: 2023. 02. 20.).
- [19] BALÁS G. et al. (2016): *Biztos Kezdet program hatásvizsgálata*. Hétfő Kutatóintézet. <http://hetfa.hu/wpcontent/uploads/> (letöltés ideje: 2023. 02. 20.).
- [20] <http://www.svajcivil.hu/>.
- [21] <https://fete.hu/>.
- [22] <https://polgaralapitvany.hu/bemutakozas/>.
- [23] ILLÉS M. (é. n.): *A szociális szövetkezet, mint a csereháti roma lakosság egyik célszerű foglalkoztatási formája*. https://t-modell.uni-miskolc.hu/files/8926/7_Ill%C3%A9s%2C+Szoc.+sz%C3%B6vetk..pdf (letöltés ideje: 2023. 02. 20.).
- [24] KSH (2019a): *A háztartások életszínvonala 2018*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki_fhazteletszinv/2018/index.html (letöltés ideje: 2019. 12. 10.).
- [25] NAGY K. (2020): *A Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (MNTFS) érvényesülésének értékelése*. Budapest, KOPINT-Tárki. https://kopint-tarki.hu/wp-content/uploads/2021/03/2020_tanulmany_MNTFS-ertekeles_Kopint_konz.pdf (letöltés ideje: 2023. 02. 20.).
- [26] Norvég Külügyminisztérium (2021): *Nincs megállapodás Magyarországgal az EGT és norvég alapokról*. <https://www.norway.no/en/hungary/norway> -

- hungary/news -events/news2/nincs -megallapodas -magyarorszaggal -az -egt -es -norveg -alapokrol/ (letöltés ideje: 2022. 10. 21.).
- [27] sz. n. (2021): *Általános vélemény a Magyar Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia tervezetéről*. https://tamogatoweb.hu/wp-content/uploads/2021/04/roma_strategia2030_velemen.pdf (letöltés ideje: 2023. 01. 28.).
- [28] USAID-ICNL (2021): *2020 Civil Society Organisation Sustainability Index-Central and Eastern Europe and Eurasia*. [elektronikus dokumentum] <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2020-report.pdf> (letöltés ideje: 2023. 01. 28.).
- [29] VARGA J. (szerk.) (2018): *A közoktatás indikátorrendszere, 2017*. Budapest, MTA KRTK KTI. https://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2018/02/A_kozoktatas_indikatorrendszere_2017.pdf.

Gyukits György¹⁰¹ – Sztupák Orsolya¹⁰²

**SE VELED SE NÉLKÜLED – EGY „SÖTÉT ABAÚJI” APRÓFALVAS TELEPÜLÉSEN
ÉLŐ CSALÁD GYERMEKEINEK HÁNYATTATÁSA¹⁰³**

I. Bevezetés

E tanulmányban egy ötgyermekes család esetét ismertetjük, mely jól példázza a Cse-rehát elzárt aprófalvaiban élők sokszor ellentmondásos helyzetét. A térség megrekedt kis falvainak legtöbbje előregedik, ugyanis a fiatalok innét, ha tehetik, elvándorolnak. De régi történet ez, Szabó Zoltán (1986) klasszikus művében a *Cifra nyomorúságban* és *A Tardi helyzetben*, már az 1930-as években leírja, hogy a tradicionális falusi mezőgazdasági termelésre alapozott életforma válságát, és ennek kiteljesedését láthatjuk manapság egész Borsodban. E folyamat részletes ismertetése meghaladja a tanulmány kereteit, de annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a szóban forgó aprócska falu is, mint annyi más a környéken, úgymond elcigányosodik, melynek súlyos szociális következményeire először Ladányi János (1998) Csenyétéről szóló írásában hívta fel a figyelmet.

Az ilyen falvakban élők közül sokan véglegesen kiszorultak a munkaerőpiacról, vagy csak időszakosan van állásuk, ami marad számukra az a jövedelempótló támogatás vagy a közfoglalkoztatás, ennek következtében jellemző, hogy a szegénység mély és tartós. Ezeket a szegregált településeket sok tekintetben az észak-amerikai nagyvárosokban kialakult gettókhöz lehet hasonlítani (LADÁNYI – SZELÉNYI, 2004: 79).

A társadalomtól elzárt, elcigányosodott falvak egyedi szabály- és viszonyrendszerét pontosan mutatja be Virág Tünde *A cigányfalu, mint jelenség és értelmezési keret* (2017) című tanulmányában, illetve, hogy miért is nem tudják elhagyni a települést az ott élők. Küzdeniük kell a szociális intézmények megszűnésével, szembe-sülnek azzal, hogy lehetőségeik egyre fogynak (WACQUANT, 2011). E településeket egy szűk, jellemzően családi alapon szerveződő csoport uralja, melynek tagjai a polgármester, a boltos, vállalkozó és az ő döntésükön múlik, hogy ki részesül szociális juttatásban, mely maga az informális.

Ez a társadalmi viszonyrendszer mindkét fél számára biztosít bizonyos előnyöket. A polgármesternek szavazatokat, a kliensnek a mindennapi megélhetést. Így termelődik újra a szegénység, saját szabály- és normarendszert kialakítva. Még korábban a patrónus-kliens viszonyt a paraszt-roma emberek kapcsolata jelentette (DURST, 2008), addig a mostani elcigányosodott területeken kiemelkedett, vagyonhoz jutott romák a pártfogói a cigány közösségnek és ez átalakította a hatalmi

¹⁰¹ A Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének adjunktusa.

¹⁰² Szociális munkás, Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület.

¹⁰³ A tanulmány a *Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram* keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú *Creative Region III.* projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

viszonyrendszert. Ezek a kapcsolatok a legkiválóbb példái az informálisan működő szervezeteknek, amelyek a formális piaci és állami szolgáltatások hiányosságaira adott válaszként jöttek létre. Ugyanakkor a tehetős támogatóknak is alkalmazkodniuk kell a helyi viszonyokhoz, a nyereség halmozása és a segítő szerep között egyensúlyozva (DURST, 2016).

A kistérségi településeken egyre több iskolát vontak össze, ami a gyermekek oktatását megnehezítette. Néhány faluban sikerült megtartani az egyház, vagy más szervezet segítségével az iskolát és az óvodát. Megfigyelhető, hogy a többségi társadalom számára ismeretlen települések az utak rossz állapota miatt gyakran nehezen megközelíthetőek. Ez szintén elősegíti a kistelepülések slumosodását (SZABÓ-TÓTH, 2014).

II. Módszer

A kutatást kvalitatív módszerrel végeztük. Strukturált interjúk készültek, a szülőkkel, a rokonokkal, és az ügyben érintett szociális dolgozókkal (mint amilyen a Családsegítő Szolgálat munkatársa vagy a Családsegítő Központ esetmenedzsere), valamint a polgármesterrel. Összesen nyolc interjú készült. Amennyiben az interjúalany nem járult hozzá az interjúról a hangfelvételhez, akkor írásos feljegyzés készült. A kutatás alanyainak anonimitása érdekében még a település nevét sem közöljük.

III. Az eset ismertetése

Az eset 2019-ben játszódik, egy 368 fős (KSH, 2014) településen. A család a falu végén egy lepusztult házban él. Rendes, takaros kertés ház lehetett valamikor, ma már az udvart is felveri a gaz.

Előjáróban pár szót a családról. Az anya 35 éves, 2006 óta lakik a faluban. Egy nyolcgyermekes családban nőtt fel, mélyszegénységben. Elmondása szerint hat testvérét emelték ki a családból. „Még akkor nevelőszülőkhöz kerültek, mikor édesanyánk élt, mind a hat. A legkisebbel akkor volt édesanyám várandós. Én voltam 18 éves, mi maradtunk otthon, ketten az öcsémmel. A nagyobbik húgom 13 éves, öcsém 10 éves, kisebb húgom 9 éves, egy 5 éves és egy 4 éves, a legkisebb pedig nem is került ki a kórházból. Egyeneságon került a nevelőszülőkhöz.” Nyolc általánossal rendelkező nő, alacsony iskolai végzettsége ellenére meglepően jó nyelvi készségekkel rendelkezik, világosan, szabatosan fogalmaz. Külleme alapján viszont igénytelen, koszos ruhában, kitaposott bakancsban jár, eléggé zilált, feltűnően festett hajú. Az apa ebben a faluban nőtt fel, a szüleivel, és testvéreivel. Magas, tagbaszakadt, szintén igénytelen külsejű férfi, beszédét alig érteni, mely alapján enyhe értelmi fogyatékosnak tűnik. Itt járt iskolába, kijárta a 8 osztályt, most 40 éves. Segédmunkásként dolgozott, olykor munkanélküli volt. Élettársát 20 éve ismerte meg és hozta ide a szülőfalujába. Először a szülőkhöz költöztek, de az a ház hamarosan bontásra került, így kerültek egy önkormányzati lakásba. Később a férfinak sikerült elhelyezkednie az önkormányzatnál, közhasznú munkásként. Ekkorra már a negyedik

gyermek is megszületett. A gyerekek közül három iskolás, a legkisebb óvodáskorú. A család havi 180 ezer forintból él, a rezszi 15-20 ezer Ft.

A falu iskolájában, ahová a gyermekek jártak, jelezték a körzet védőnőjének, hogy a szóban forgó család gyermekeinek hájában élősködő van. Amikor kijött a védőnő, megvizsgálta a gyermekeket és jelezte a szülőknek, hogy intézkedjenek. Ezután a tanulók nem jártak iskolába. Majd az iskola kiküldte az esetjelzőt a családsegítőnek. Mivel a család félt, hogy elveszik a családi pótlékot, ezért gyermekek ismét jártak iskolába, de továbbra is tetvesen, koszosan, így került a család a gyermekvédelem rendszerébe.

A Családsegítő Központ munkatársa, valamint a faluban tevékenykedő, a társadalmi felzárkózást elősegítését célul tűző alapítvány szociális munkásai, és az iskola pedagógusa részéről nyílt és segítő beszélgetéssel akartak változtatni a kialakult helyzeten. Felvilágosítást adtak a tetvességgel kapcsolatban, arról hogy nem kell szégyellni, továbbá elmagyarázták az anyának, mit kell tennie, és ehhez eszközöket is adtak. Az anya szabadkozott és ígéretet tett, rendben lesznek a gyermekek, az alapítvány munkatársai pedig továbbra is mindenben maximálisan segítették őket. Ennek ellenére hiába múltak a hetek, nem történt változás. A gyermekeket sokat csúfolták emiatt, és elszigetelődtek az osztályban. A középső kislány azt mondta, hogy szerinte ezek a bogarak a fejbőre alól másznak elő, azt is elmesélte, hogy éjszaka az ovis korú kislány nagyon sír, a vakaródzás miatt. Egy nőrokonukat kérték meg, akinek gyermeke szintén iskolás volt, hogy segítsen a hajuk kitisztításában, ez az év végére sikerült. A gyerekek szemmel láthatóan jobb kedvűek lettek, és az osztály ismét befogadta őket, együtt játszottak a többiekkel. Viszont az anya továbbra sem foglalkozott a környezetével. A ruhák a szoba közepén egyhalomban feküdtek, koszosság, szemét volt mindenütt.

Miért lett ez hirtelen ennyire szembetűnő és fontos, ha a család évek óta így élt? A településen fontos szerepet játszik a fent említett alapítvány, melynek célja, hogy javítson a mélyszegénységben élők életkörülményein. Hozzájuttassa a település lakóit felnőtt- és továbbképzésekhez, kulturális tevékenységekhez, javítson az itt élők lakhatási körülményein.

Tervükben szerepelt többek között a lakhatási beavatkozási terv, amelyben hat lakóingatlan felújítását és bérbe adását tűzte ki célul. Árnyalja a képet, hogy a felújítást végző vállalkozó, a polgármester testvére. Az egyik ilyen felújítandó lakóingatlanban élt az esetben szereplő család.

„A család 2009-től van a rendszerben alapellátásban, védelembe véve 2018-tól. A családnak soha nem volt biztos lakhelye, mindig albérletben laktak, vagy ilyen szükséglakásban lakásfoglalók voltak. Elsősorban, amikor megismertem őket, 2009-ben olyan házban laktak, ahol közüzemi szolgáltatás nem volt. Se áram, se víz, semmi. Egy szobában lakott a család. Akkor még csak két gyermekük volt. Nem volt ablak, ajtó, benne üveg. Nagyon rossz körülmények között éltek. A rendszeres családlátogatás során elértük azt, hogy ebből a házból elköltözzenek” – mesélte a családsegítő. De az interjú szerint, két költözés után sem lett jobb a helyzetük. A szakember elhelyezte az anyát egy anyaotthonban. Mivel nem bántalmazott volt, férje

látogatásai miatt hazakényszerültek, tudniillik ahol elhelyezték őket csak bántalmazott anyák lehettek gyermekeikkel.

Az anya ismét terhes lett. Önkormányzati segítséggel egy jó állapotban lévő kertes házhoz jutottak, melyben a közüzemi ellátás is biztosított volt. Ha az önkormányzat nem segített volna, a negyedik gyermeket sem engedték volna haza.

Fordulatot jelentett az ügyben, amikor a faluban elterjedt pletyka igaznak bizonyult, miszerint az immár egy nagyvállalatnál munkát vállalt anya, egy a munkahelyén megismert férfihoz költözött. A férj a polgármester segítségét kérte, keressék meg feleségét. Miután kinyomozták hol lehet, autóba ültek a gyermekekkel együtt és hazahozták. A másik férfi, amikor kérdőre vonták, azt állította, nem is tudta, hogy a nőnek családja van.

Az ügy pikantériája, hogy a polgármesteri hivatal nyomozási és igazságszolgáltatási tevékenységet is folytat, mely jól jellemzi a kliens-patrónus viszonyt a településen, de az eset az anyának a családjával kialakított kapcsolatáról is sokat elárul.

A családsegítő szerint, ekkor az anya már várandós volt az ötödik gyermekkel. A gyermek 2020 januárjában megszületett és ideiglenes hatállyal nevelőszülőkhöz került. Az alapítvány munkatársai és a polgármester szorgalmazott egy esetkonferenciát, hogy a gyermek mihamarabb visszakerülhessen a családhoz, mely 2020 márciusában lezajlott, de valójában a család mind az öt gyermekéről szólt. Négy otthon élő gyermek védelembe vételének felülvizsgálata, valamint egy újszülött gyermek ideiglenes elhelyezésének felülvizsgálata volt a téma. A konferencián részt vettek a szülők, a polgármester, a családsegítő, a gyámhivatal ügyintézője, az esetmenedzser, az elkészítő védőnő, az újonnan munkába álló védőnő, az alapítvány szociális munkásai, a helyi iskola munkatársai.

A családsegítő ismertette az esetet, miszerint a család 2009 óta a rendszerben van. Előadta a problémákat. A ház, amelyben jelenleg laknak, egy kétszobás addigra már lelakott régi parasztház. Az udvarról az önkormányzat elszállította a szeméthalmazt. Többször kérte a családsegítő, hogy tartsanak rendet az udvaron, és a kitért ablaküveget pedig pótolják. Amikor a családsegítő kint járt októberben az esetmenedzserrel, észrevették, hogy a nő terhes, kiderült, hogy már a huszonharmadik hétben van. Elmondta neki a szociális munkás, ha nem változtatnak a körülményeiken, akkor az újszülött nem jöhet haza. A családsegítő munkatársa januárban, azelőtt nem sokkal, hogy az anyuka ki volt írva szülésre, megállapította, se kiságy, se babakocsi, és egyéb eszközök melyek a babaváráshoz szükségesek, nem voltak meg. Az apa, aki magára maradt a négy gyermekkel nem tudott semmit biztosítani. A házban hideg volt, élelem sem volt otthon. Leült az önkormányzat vezetősége, a családsegítő, az alapítvány szociális munkásai, hogy megbeszéljék, mit tudnak tenni, ahhoz, hogy a csecsemő hazakerülhessen. Beszereztek kiságyat, babakocsit, babaápolási szereket, az ablakot beüvegeztették és az alapítvány munkatársai saját kezükkel rakták rendbe a házat. Ennek ellenére élelmiszer még mindig nem volt, és a gyermekek nem tudtak iskolába menni, mert nem volt megfelelő ruhájuk. Ezért az újszülött nem kerülhetett haza, hanem ideiglenes hatállyal elhelyezték nevelőszülőkhöz. Az anya és az apa azt

állította, hogy szeretnék visszakapni a gyermeket. Az alapítványi szociális munkások pedig segítették a kapcsolattartásban őket.

Az eset kapcsán komoly szakmai vita alakult ki. Szóba került ismét a tetvesség. A védőnő elmondta, hogy a tetvesség azért veszélyes az újszülöttre, mert fertőzést okozhat és nem kezelhető a gyermek hat hónapos koráig. A polgármester szerint, attól még nem emelhetnek ki gyereket, hogy valaki tetves. A családsegítő, az esetenedzser és a védőnő egybehangzó véleménye alapján, a mostani rend a házban, ahol a család lakik, az alapítvány szociális munkásainak köszönhető. Attól tartanak, ha az alapítványi projekt lezajlik, az ő segítségükre nem számíthatnak többé, akkor már nem fogják tudni fenntartani ezt az állapotot. Ebben az esetben a jogszabály szerint nem egy gyermeket emelnek majd ki, hanem mind az ötöt. „Ez már az ő problémájuk” – mondta a polgármester. Reményüket fogalmazták meg a szakemberek, hogy a gyermekjólétis ellenőrzések, valamint a szociális munkások látogatásai még több tanulási, fejlődési lehetőséget adnak a szülőknek arra, hogy a gyermekek a családban maradhassanak. Ezután az esetenedzser szólalt fel, elmondta, hogy az anya a saját és négy gyermeke egészségét is veszélyeztette, amikor elhagyta a múlt évben gyermekeit és férjét. 2018-ban lettek a gyermekek védelembe véve, azóta eltelt másfél év és a szakemberek szerint a lakókörnyezetükben és személyi higiéniájukban érdemi változás nem volt tapasztalható.

Ekkor a polgármester a védelmére kelt a családnak és azt mondta, „ezzel a két emberrel bármit meglehet tenni, csak példát akarnak statuálni” – itt a családsegítő munkájára utalt.

Az iskola vezetője szerint az iskolának is érdeke, hogy maradjanak a gyerekek. A higiénés problémák ugyan nagyon súlyosak, „igaz, hogy jól tápláltak” (az egészségtelen étkezéstől túlsúlylal küzdöttek), de vannak időszakok, mikor az egész faluban nincs élelem. A polgármester erre így reagált: „Elviszik, reggel megeszik (az élelmet), elviszik, este megeszik.” Az iskolavezető asszony odafordult a szülőkhöz, hogy valóban szeretnék-e az ötödik gyermeket. „Hogyne kéne, kell mind az öt.” Még egyszer megerősítette a védőnő, és a családsegítő, hogy ha nem változtatnak a körülményeken, kiemelik mind az öt gyermeket. Ekkor apa is megszólalt: „Ezzel tisztában vagyunk, oda kell tenni magunkat.” A védőnő megkérdezte, ki tett rendet, a nő vagy az alapítvány szociális munkásai. Az anyát védelmező szociális munkás, nagy vehemenciával, elmondta, hogy akkor tettek rendet, amikor az anya a kórházban volt a legkisebb gyermekkel. Elmagyarázták a családnak, mit hogyan tegyenek. Beszereztek egy hűtőgépet is. Azóta, mióta együtt a család, többször kint voltak az elmúlt hónapban és megnézték van-e főtt étel, meleg van-e a házban, és mindent rendben találtak.

A védőnő közölte, miszerint ő bármikor kiment az iskolába ellenőrizni, a fejük tele volt tetűvel, és a ruhájuk koszos volt. A családsegítő hangoztatta, hónapok óta tudják, hogy nem jöhet haza a gyermek, hiszen amikor a terhesség kitudódott elmondták, hogy ilyen környezetbe nem jöhet haza egy újszülött, de a szülők mégsem tettek semmit hónapokig. Arról is beszámolt, hogy mikor a feleség visszajött, a férj két hónapot adott maguknak. Azt mondta, „ha nem tudják rendezni a kapcsolatukat,

akkor mind a négy gyermeket vigyék el”. Az alapítványi szociális munkások felvetették a kérdést, miért jobb, ha nevelőszülőknél vannak a gyermekek, mintha a saját családjukban. Hiszen az apa nem bántalmazza őket. Az esetmenedzser hangoztatta, hogy a veszélyeztetés nem bántalmazásból származik, hanem abból, amikor kiment családjához és a házban olyan hideg volt, hogy kabátban fázott. A gyerekek szintén kabátban voltak.

A polgármester itt közbevágott és elmesélte, hogy a felzárkóztatási program során lakásfelújítások lesznek. „Ezt a családot vonták be először, a lakhatási körülményeik miatt.” Az esetmenedzser pontosan tudni akarta, hogy mikor lesz lakás. Tavasszal indulnak a munkálatok, remélték télre meglesz a felújított ház. Ekkor szólalt fel a gyámügyi ügyintéző, aki előadta, hogy azt tapasztalta, hogy a családsegítő, az esetmenedzser és a jelenlévők közül mindenki segíteni akar ezen a családon. Elmondta, hogy „ez nyilvánvalóan érdeke is mindenkinek”, hogy ez a család itt maradjon ezen a településen. Folyamatban van ugyan az újszülött nevelésbe vétele, de tud olyan tájékoztatót küldeni – az esetmenedzser javaslatára –, hogy hazakerüljön a gyermek, akkor, ha mindenki elmondja, hogy miben segíti a családot. Az anya kijelentette, hogy lehetőségeihez képest mindent megtesz majd. „De csodát ne várjanak!” – tette hozzá.

Az önkormányzat részéről ismét elhangzott az ígéret a ház felújítására. Az újonnan munkába álló védőnő megígérte, állandó kapcsolatban lesz a családdal, és mindenben segít. Az iskolát külön kiemelte az esetmenedzser, eddig is nagy segítséget nyújtott, tudnak, akarnak és eszközük is van hozzá, „csak élni kell a lehetőséggel” – mondta. Az alapítvány munkatársa a kapcsolattartásban, a higiéniai problémák megszüntetésében nyújt támaszt. Az alapítványi szociális munkás arra kérte a szülőket, hogy ne féljenek segítséget kérni, ugyanakkor, ha már megtanulták, például a takarítást, tegyék meg egyedül is. A polgármester azt kérte, „hogy ne járjanak hozzájuk más családok és akkor nem lesz gond”. Az esetmenedzser szerint a legfontosabb dolog, hogy a kapcsolatukat rendezzék, amelyben megingott a bizalom. És az apát is vonja be a feleség a házimunkába.

A családsegítő elmondta, hogy az újszülött, ha hazakerül, azonnal védelembe lesz véve. A konferencia ezekkel az ígéretekkel lezárult. Végül a gyermek családba való visszahelyezésére tett javaslatot az esetmenedzser: „Az ideiglenes hatályú felülvizsgálatkor esetkonferenciát szerveztünk, ahol a település vezetője, illetve a projekt keretében dolgozó szociális munkások egyfajta kezességet vállaltak, hogy mindenben támogatják a családot, megerősítik őket, hogy alkalmasak legyenek az öt gyermek nevelésére. Közös erővel kitakarították az ingatlant, minden szükséges eszközzel segítették a családot, hogy a csecsemő visszakerülhessen. A látottak és hallottak alapján, úgy láttuk, kaphat még egy esélyt a család, így az illetékes gyámhivatal javaslatunkra visszahelyezte a családba a gyermeket, védelembe vétel elrendelése mellett. A másik négy gyermek védelembe vételének felülvizsgálatakor, a védelembe vétel fenntartására tettünk javaslatot. A vírushelyzet miatt a hazakerülés később történt meg, a gyermek három hónapos volt ekkor. Az első néhány hétben megfelelően látták el a gyermeket, később azonban ismét jelentkeztek a korábbi problémák.”

Az alábbiakban az esetmenedzser beszámolóját közöljük: „A járvány miatt 2020. március 16-án bezárt az iskola és a családsegítő sem tudta úgy látogatni a családot, mint korábban. Megszűnt a folyamatos kapcsolat. Két hónapig nem is látták a családot. A családsegítő elmondta, hogy megdöbbenette az a felfordulás, ami akkor fogadta, amikor ismét látogatást tett a családnál: Ugyanúgy szeméthalmok az udvaron, ruhakupacok a házban. Az ablak betörve, az udvaron az élelmiszer-csomag megrothadva, kosz mindenütt. A gyerekeken a ruha piszkos, a hajuk tetves. Amit az önkormányzat és az alapítvány munkatársai biztosítottak, például hűtő, mosdó, ezek a tárgyak eltűntek. Az ingatlan felújítása szintén nem kezdődött el a járványhelyzet miatt. A családsegítő így jellemezte a kialakult helyzetet: „A feszültség a szülők között tapintható volt. Az édesapa elmondta, hogy – igazuk volt, nem kellett volna hazahozni ezt a gyereket. »Mi ezt nem bírjuk, nem tudjuk nevelni. A boltba is nő a tartozásunk. El kellett volna, hogy vigyék a gyerekeket.« Elmondtuk nekik, ha valóban így gondolják, erre van mód: a szülők is beadhatják gyermekeiket és addig összedzsedhetik magukat.”

Az anyával készült interjúkból nem tudhatunk meg semmit a párkapcsolatát illetően, ellenben az apánál ez a téma többször felvetődik. Úgy gondolja segített a nőnek, mert egy olyan közegből hozta el, ahol bántották. Felesége többször megcsalta, de megbocsátott neki: „Akárhova elmegy, mindig jönnek a hírek”, „nem tud nemet mondani, vagy mit tudom én, nem tudom itt hagyni...kicsit elmegyek, megy másnál... Nagyon ritka, aki nem csinálja, ... attól függ kit, hogyan tanítanak ... vannak olyan unokatestvére, akik akárkivel lefekszik. ... Eleinte nem volt ilyen, mikor idekerült ... megtudtam, hogy milyen. Azért nem zavartam el, mert már akkor terhes volt.”

Az asszony igénytelensége is nagyon zavarja: „Az a baj, hogy a házat se tudja kezelni, a környezetet se ... valakibe belenevelik, valakibe nem ... sok olyan nő van ... akihez be lehet menni, le lehet ülni... Van, akinél van nyó'c gyerek. Le kell venni a cipőt, olyan tisztaság van. ... Nem mindegy, ki milyen családból van, összefognak, a gyerekekhez az kell.”

Volt a felesége előtt egy barátnője, aki „normális” körülmények között élt: „Volt nekem ... csak otthagytam és így tönkrement az életem. ... Milliószer jobb lett volna, meg is tudott jelenni... Szegény család vót, de be vót (a ház) bútorozva – ez szegény.”

A nő testvéreiről, akik nevelőszülőnél nőttek fel, pedig így nyilatkozik a férj: „Mintha nem is az ő testvérei vó'nának, úgy helyrehozták őket. ... Az a lényeg, hogy házat tud mindegyik venni.”

Ezért nincs negatív benyomása a nevelőszülőkről. A felesége nem tudott helytállni mint családanya. Az elmondása szerint az anyósa szintén otthagya a családját, ezért a nejeinek kellett mindent megtenni mint legnagyobb testvér, de kevés sikerrel. A feleség testvéreit kiemelték, felnevelkedtek és azt látja, hogy helytállnak az életben. A férfi több beszélgetés alkalmával visszakanyarodik a saját házához. „Én rontottam el. Igaza van (az asszonynak), mert ha saját háza van az embernek, nem tudja irányítani.” A nő testvéreikhez képest szegényebb, nem ért el annyit és nem tudja

biztosítani a saját tulajdonú lakást a családjának. Mivel a testvérek magasabb élet-színvonalon élnek, érthető, hogy a gyermekeinek ugyanezt kívánja.

A férfi elmondta, Dunántúlon vállalt munkát, amely jobban jövedelmezett, mint a közhasznú állás, erről így nyilatkozott:

„Székesfehérváron dolgoztam, vonatokat takarítottam. Napi 7000 Ft-ot kerestem, kettőt kivettem, maradt bent 5000 Ft ... nagyobb pénzért, de én nem vállaltam. Később, ha úgy alakul, küldjem haza a pénzt, vigyem az asszonyt is. De mondtam neki, itt vannak a gyerekek, meglátom, mit tehetek. Ha úgy alakulunk, ha nem megyünk másfele ... megmondom őszintén, mi nem szóltunk nekik (a gyámügynek), meglátjuk ezt a házat, de télre már nem jön össze ez az egész.”

A család helyzetét adósság is rontja: „...Ha haza jövök, a hitel ott van nekem, amit a bó'tból hozunk, hát éhen nem halhassunk, és akkor ez halmozódik... Mi is hibásak vagyunk, hogy nem fejlődnek úgy a gyerekek, ahogy kell.” – mondta a családfő. A családi jövedelemkríziseire jellemző, hogy „abban, hogy a háztartási konfliktusok a krízisig jutnak, sokszor döntő szerepet játszik az a tény, hogy a család jövedelme kevés és feltételezhetően gyakran ahhoz sem elegendő, hogy a család alapvető szükségleteit olyan szinten ki tudja elégíteni, ami a többségnél tapasztalható. A nélkülözés, a nyomor nehezen viselhető el és a keserves állapot okát a házastársak gyakran egymásban keresik.”(CSEH-SZOMBATI, 1979)

Érdekes megfigyelni, hogy ugyanarról a családról kétféle benyomás születik. Az alapítványi szociális munkások együttműködőként ítélték meg a családot, a gyermekjóléti szakemberek véleményével szemben. Az alapítvány tagjai szerették volna, ha a család részt vesz a programban.

„Én azt tapasztaltam, hogy egyre inkább együttműködik a család. Napi szinten jártam ki. Az asszony elmondása szerint a férj elment WC-t pucolni egy dunántúli városba. Tény és való, hogy öt gyerekkel nehéz a háztartást vezetni. A nő egyedül is volt, lehet rá azt mondani, hogy lusta, de úgy tudunk neki segítséget nyújtani, hogy megmutatjuk neki. Nem esik le a gyűrű az ujjunkról. Ott van a tetűprobléma, én is ugyanúgy odaálltam és megmutattam az anyának, hogyan húzza le a serkéket a hajszálakról.”

IV. Az elhatározás és következménye

A szülők beutaztak a Járási Hivatalba, előzetes telefonmegbeszélés alapján, ahol megkeresték a gyámügyes hölgyet. Kérték a gyermekeik ideiglenes hatályú elhelyezését, anyagi problémára hivatkozva. Előadták, hogy az esetkonferencián ígért lakásfelújítás még nem kezdődött el, hogy a gyerekek tetvességét nem tudják megszüntetni, pedig ők kezelik. Elmondták, hogy a fűtés megoldatlansága miatt a gyerekek tisztálkodása nehézségbe ütközik, az újszülött gyermek tápszerét pedig már nem tudják kiváltani. A településen az elmúlt évtizedben felhalmozott tartozásai miatt, ami 2-300 ezer forint, a megélhetésük nem biztosított. Volt, hogy egész hónapban nem kaptak semmit, se hitelt, se pénzt, se ennivalót. Úgy érzik, azt csinálnak velük, amit akarnak. Azt gondolják, a gyerekeknek jobb lesz nevelőszülőnél. Úgy döntöttek, hogy amíg gyermekeik nevelésbe vannak véve, addig ők a Dunántúlon

elhelyezkednek. Összegyűjtenek egy kis házra valót és megteremtik gyermekeiknek a szükséges feltételeket, hogy ismét nevelhessék őket. Úgy vélik, hogy erre körülbelül egy évre van szükségük.

A házaspár ezt teljes titokban bonyolította le, de a nagyobb gyermekeket beavatták. Megbeszélték a gyámügyes hölgygel, hogy egy hét múlva buszra szállnak és mind az öt gyermeket elviszik a Gyermekvédelmi Központba, ahol a három nagyobb gyermek ottmarad, a két kisebb pedig nevelőszülőhöz kerül. Egy hét elteltével a pár nem tett semmit, viszont legnagyobb lányuk nem bírta tovább és sírva mesélte el barátnőinek, mire készülnek szülei.

Péntek délutánra a falu felbolydult, az alapítványi szociális munkás felkereste a családot. Az egyik rokona a családnak értesítette mi történt. Elmondása szerint várták, hogy a gyámügyről kiszálljon valaki a gyerekekért. A házhoz folyamatosan rokonok, ismerősök érkeztek, akik veszekedéssel próbálták eltéríteni a házaspárt a tervüktől.

Részlet az alapítványi szociális munkás beszámolójából:

„A család és a rokonok bent voltak, ott volt olyan 10-12 ember. A picit fel volt öltöztetve, az apjánál volt, aki folyamatosan ki-be sétált, a kicsi az ölében volt... Mi az, hogy jön értük a kisbusz? »Mert lemondtak a gyerekekről.« Az anya végig nem szólalt meg. ... De mikor jön a busz – kérdeztem. Hát ők nem tudják, csak jön ... közben folyamatosan jöttek a rokonok, mindenki kiabált, mindenki őrjöngött! »Ez nem anya, hogy lehet ilyen?« A férj ezeket háritotta, hogy ez nem a felesége döntése volt, ezt ketten hozták meg, ezt a döntést... Kiderült, hogy mikor bementek és lemondtak a gyerekekről, választhattak, hogy vagy beviszik a gyerekeket, vagy kijönnek értük. Azt mondták a szülők, hogy beviszik a gyerekeket, hogy el tudjanak tőlük búcsúzni és meg tudják őket nyugtatni. ... nincs mese, mert ha elviszik innen a gyerekeket, a házaspár itt marad, meglinceselik őket. Úgy éreztem, olyan volt a hangulat, valószínűleg a gyerekek miatt nem történt meg...”

V. Végkimenetel

A szülők, gyermekeikkel és a csomagjaikkal együtt buszra szálltak és elmentek a Gyermekvédelmi Központba, majd otthagyták gyermekeiket. A két kisebb gyermek nevelőszülőhöz került, a másik három gyermekintézeti ellátásba.

A családsegítő elmondta, hogy a házaspárnak sikerült egy dunántúli városba elmennie, munkásszállón laknak, egy gyártósoron dolgoznak. Megbeszélték a Gyermekvédelmi Központ ügyintézőjével, hogy az első kapcsolattartást kihagyják, mert még nem kapnak rögtön szabadságot. Aztán rendesen fogják a gyerekeket látogatni.

A család 2021-ben újra visszatért a „biztonságot nyújtó” patrónusok szárnya alá a faluba, akik „nagylelkűen” visszafogadták. Gyermekeiket látogatják, de vissza nem kaphatták őket, ugyanis utólag kiderült, hogy olyan rokonra bízták negyedik gyermeküket, aki abuzálta a gyermeket. Erről a nevelőszülőknél számolt be a kislány, akik megtették a feljelentést.

A pár, valószínűleg megélhetési gondjaik miatt, többszöri szakítás ellenére együtt maradt és továbbra is a mélyszegénység bugyraiban él.

VI. Ami az eset mögött van

Ha a szegénység kultúrájának (LEWIS, 1968) horizontjáról nézzük az esetet – ami egyfajta alkalmazkodási mód az extrém szegénységhez, mely a középosztályi horizontról sokszor bizarrnak tűnhet – az élet újrakezdésének vágya az, ami az események hajtóereje. Csakis az adott kultúra maga tud támpontokat adni az ott zajló szocializáció megértéséhez. De ez az apa és az anya esetében mást és mást jelenthet. Egyrészt közösen el akarnak jönni a településről és anyagilag független életet szeretnének: a településen a közfoglalkoztatás, az uzsora, és az albérleti lét kiszolgáltatottsága miatt. Ugyanakkor az együttélés is problémás, mert az anya már próbált kilépni a kapcsolatból, ez azonban, mint fent láthattuk kudarcot vallott. Ellenben, ha távol kerül a falujától (mely nyomást gyakorolhat rá), és a gyermekei sem nála vannak már, jobbak az esélyei. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy az elsumosodó falvakban a válásnak is a középosztályitól teljesen új arculata lehet. Egyrészt eleve nehezebb kilépni egy kapcsolatból (többnyire az élettársi kapcsolat a jellemző együttélési forma, ennek részben épp ez az egyik oka, hogy könnyebben ki lehessen lépni belőle). Másrészt, ha az anyánál maradnak a gyerekek, mint ahogyan az ebből az esetből is látszik, ő nem tudja eltartani őket egyedül. Itt korábbi kutatási tapasztalatok alapján tipikus megoldás lehet a nagyszülőkre, különösen a nagymamákra való támaszkodás, ha pedig ez nem elérhető, akkor áll elő az a nem mindennapi eset, hogy nevelőszülőkhöz adják a gyerekeket. Ez lényegében azt jelenti, hogy a kiszolgáltatott helyzetből, és/vagy a rossz párkapcsolatból adódó ilyen megoldások igazi vesztesei a kiskorú gyermekek lesznek.

Végezetül, egyfajta ajánlás gyanánt, a fentiek alapján arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a szociális szakmának a szegénység kultúrája horizontjáról is érdemes lenne végiggondolnia a lehetséges alternatívákat.

Irodalom

- [1] CSEH-SZOMBATHY L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat, p. 86.
- [2] FEIK Cs. (2019): Gyermekjóléti Szolgáltatás a helyi önkormányzatoknál. *Új Magyar Közigazgatás*, 2019. június, 12. évfolyam, 2. szám, pp. 96–98.
- [3] BÁNLAKY P. (2001): *Családszociológia. A család belső működése III. (Konfliktusok a családban)*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, pp. 95–113., pp. 122–139.
- [4] FERGE ZS. (2000): A két paradigma mögöttes értékei. In: *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest, Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, p. 75.
- [5] GÁL A. et al.: *Veszélyeztetettség fogalma, hatékony alkalmazásának szakmai megalapozása*. TÁMOP – 5.4.1-08/1-2009-0002. sz. kiemelt projekt, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (Új Széchenyi Terv), Budapest, 2011. június.

- [6] DURST J. (2008): „Bárók”, patrónusok versus „komák” – eltérő fejlődési utak az aprófalvakban. In: Váradi M. M. (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, Új Mandátum, pp. 240–242.
- [7] WACQUANT, L. (2011): Lakóhely szerinti megbélyegzés a fejlett marginalitás korában. *Fordulat*, 13, pp. 9–11.
- [8] SZABÓ Z. (1986): *A tardi helyzet. / Cifra nyomorúság*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Kossuth Kiadó.
- [9] LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (1998): Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: LADÁNYI J. et al. (szerk.): *Szociális és etnikai konfliktusok (1975–2010)*. Budapest, Kánai Nyomda.
- [10] LEWIS, O.: A szegénység kultúrája. In: GYŐRI P. (szerk.): *A város, a város társadalma, életformacsoportok*. Budapest, Wesley J. Főiskola, pp. 56–76.
- [11] LEWIS, O. (1968): *Sanches gyermekei*. Budapest, Európa Kiadó.
- [12] SZABÓ-TÓTH, K. (2014): Hátrányos helyzet és esélyegyenlőség a felsőoktatásban. *Szellem és Tudomány*, 8, 1, pp. 20–35.
- [13] VAJDA Zs. – KÓSA É. (2005): *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, pp. 47–55., pp. 203–207.
- [14] VIRÁG T. (2017): A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret. *Replika*, 4, pp. 49–51.

UTÓSZÓ – MÚLT FELTÁRÁS, JELENISMERET ÉS LEHETSÉGES JÖVŐK

2020-ban a Miskolci Akadémiai Bizottság Elnökének, prof. dr. Kaptay Györgynek a kezdeményezésére létrejött a régiós kutatások fókusztemára szerveződött munkacsoport a MAB keretein belül. A munkacsoport létrejötte találkozott azzal – a MAB felé is megfogalmazott – társadalmi elvárással, hogy egy adott tudományos szervezetnek kell, hogy legyen egy úgynevezett „harmadik missziós” tevékenysége, amely magában foglalja a tudományos ismeretterjesztés mellett alkalmazott kutatások elvégzését is. Az eltelt három év alatt a munkacsoport rangos konferenciát és workshopokat szervezett és 2022 tavaszán publikálta azt a 16 tanulmánykötetet egy csokorban, amely Észak-Magyarországra vonatkozó alkalmazott kutatásokat fogott egybe – elmutatva ennek a régiónak a kulturális, földrajzi, turisztikai, gazdasági és humán erőforrásban megjeleníthető értékeit.

Az első kötetet követi ez a második tanulmánykötet, amely 13 írást tartalmaz, olyanokat, amelyben a múltbéli és jelenbéli helyzet értékelése mellett a lehetséges jövők is szerepelnek, felvázolásra kerülnek. A kötetben négy nagyobb logikai egységben foglaltan szerepelnek írásaink, a múltból, a helyből és téből kiindulóan, a helyhez kapcsolódóan a helyi értékek, a turizmus adta fejlesztési lehetőségek, majd az oktatási esélyek és egyenlőtlenségek, illetve általában véve a hátrányos helyzet és az abból való lehetséges kiutak szerepelnek.

Az alábbiakban foglaljuk össze az írásokból következő főbb megállapításokat:

- Az első blokkban kapott helyet Fazekas Csaba tanulmánya, mely a történettudományos igényű helytörténetírás jelen állásáról és kilátásairól szól Északkelet-Magyarországon. A szerző amellet érvel, hogy bár fontos lenne, hogy a régió történészei írjanak helytörténetet, azonban anyagi és szakmai szempontokat tekintve is egyre kevésbé motiválhatóak erre. Tanulmányában felveti a régiótörténet versus településtörténet kérdést és arra jut, hogy a várostörténetírás olyan diszciplína, melynek nem a feladásán, hanem fenntartásán és fejlesztésén lenne érdemes gondolkodni. A regionális identitás erősítése miatt is érdemes a térség településeinek a múltját tanulmányozni.
- A hely, tér és idő keretrendszerében mozogva Szabó-Tóth Kinga tanulmánya arra a koncepcióra épül, hogy nagy jelentősége van annak, hogy a helyi lakosok mit gondolnak a helyről, mennyire szeretnek ott élni, hogyan gondolnak az ottani életükre. Ezek a tényezők ugyanis összességében segíthetik a helyben maradáshoz, vagy éppenséggel migrációs potenciált jelentenek.
A helyhez való kedvezőtlen viszony hozzájárulhat tehát a hely kiüresedéséhez, az ingatlanárak csökkenéséhez, a befektetői szándék lankadásához, amelynek hosszú távú következménye lehet lényegében a térség leszakadása.

A tanulmányból arra is látunk példát, hogy a mentális térképezés mint társadalomtudományi módszer alkalmazásával a helyidentitás, a helyhez való kötődés és a helyről való kép összefonódása bemutatható, modellezhető.

- A fentiekhez szervesen kapcsolható Siskáné Szilasi Beáta írása, ami arra keresi a választ, hogy hogyan lehetne a falusi térségeket a turizmusba hatékonyabban bevonni és ezáltal „helyzetbe hozni”.

A tanulmány megállapítja, hogy jelentősebb bevételt csak azok a falvak tudnak ebből az ágazatból generálni, amelyek valamilyen országos, vagy nemzetközi jelentőséggel bíró desztinációval rendelkeznek.

Az írásból az is egyértelmű azonban, hogy még a kisebb településeknek is van esélye arra, hogy a turisztikai piacon bizonyos termékekkel országos és akár nemzetközi ismertségre tegyenek szert. A turizmus egy speciális szegmense a geoturizmus, amely sok esetben a helyi embereknek, termékeknek és helyi értékeknek is hangsúlyos szerepet szán.

Fontos ugyanakkor, hogy egy térség, amely fejlődni szeretne, valójában is kerüljön fel a térképre. Ebben segíti a térséget a Miskolc Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja, a 2017-óta zajló *Kreatív Régió* című pályázat.

- Ehhez a gondolathoz kapcsolható Süveges Gábor és Török Zsuzsanna elemzése, amely a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei kézműves, művészeti, népművészeti és gasztrofesztiválok vizsgálatán át azt mutatja be, hogy hogyan lehet kialakítani a fogyasztói elkötelezettséget, illetve mely elemek járulhatnak hozzá egy-egy turisztika attrakció tartósan vonzóvá tételéhez.

A tanulmány bemutatja az erőteljes online médiakampányok negatív hozadékait is, rámutatva arra, hogy fontos, hogy egy rendezvény etikusan vonja be közönségét az esemény körüli kommunikációba.

Az írásban arra is látunk konkrét példákat, hogy hogyan lehet a társadalomtudományi kutatások közül az utánkövetéses vizsgálatokat alkalmazni ahhoz, hogy egy fesztivál online jelenléte és attraktivitása hosszabb távon növekedni tudjon.

- Az írások második nagy csoportja, mint fentebb írtuk, az oktatás területére kalauzolja az olvasót. Ezek között találjuk K. Nagy Emese írását, amely azt a kérdést boncolgatja, hogyan lehet az iskola a társadalmi esélyegyenlőség megteremtésének a színhelye.

Ebben a fejezetben olyan tanítási elvre, fogásra (alapjában véve módszerre) hívja fel a szerző a figyelmet, amely a pedagógusok számára sikert ad a képességében és tudásában heterogén osztályterem hatékony kezeléséhez, tulajdonképpen a tanulók közötti státusz helyzet rendezéséhez. Az írás felvilágosítja, hogy a pedagógusok hogyan szervezzék meg a méltányosságot jelentő oktatást, hogyan adjanak visszajelzést a diákok számára oly módon, hogy a tanulók közötti azonos státusból való kommunikáció megteremtését segítsék.

- A következő fejezet Gyulai Éváé, aki történeti vázlatot készít az oktatás és az iskolák helyzetéről a régióban a kezdetektől egészen 1945-ig.

A tanulmány nagyon tanulságos abból a szempontból is, hogy bemutatja azt a történelmi ívet, amelynek során az oktatás és az iskola a tudásátadás valamint a társadalmi mobilitás eszközévé vált – ez utóbbi funkciót főképp csak a 18. századi modern polgári eszmék megjelenésétől kezdve kapta és tölti be (több-kevesebb sikerrel).

Az írás rámutat arra is, hogy az iskola rekrutációja már a kezdetektől szélesebb volt, mint amit alapítói, fenntartói megcéloltak. Ennélfogva a tanulmányból azt is nyomon követhetjük, hogy hogyan vált az iskola a társadalmi mobilitás eszközévé, illetve, hogy hogyan töltötte be azt a funkcióját az írás által vizsgált időszakokban.

- Az oktatás témaköréhez kapcsolódik az az írás (Szirbik Gabriella elemzése), amely egy készülő doktori dolgozat részeként az iskolai lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai vizsgálatát állítja a fókuszba, különös tekintettel az iskolai szociális munkára. Ez utóbbi annál is inkább indokolt, mert, mint a szerző megjegyzi, a sikertelen iskolai életút kihat az egyén későbbi életpályájára, így annak vizsgálata, hogy milyen potenciál rejlik az iskolai szociális munka módszertanában és gyakorlatában, különösen indokolt.
- Az oktatási blokk utolsó tanulmánya a felsőoktatás területére kalauzolja az olvasót, ezen belül is a Miskolci Egyetem jelenlegi és jövőbeli pozicionális lehetőségeit veszi górcső alá a felvételi adatok tükrében.

Fekete Sándor tanulmánya leszögezi, hogy a magyar felsőoktatás ismét jelentős átalakulásokat megy keresztül, hiszen a 2024-ben induló felsőoktatási képzésekre jelentkezők több új pontszámítási szabályra készülhetnek és ezzel párhuzamosan az egyetemek és főiskolák nagyobb szabadságot kapnak a felvételi követelmények meghatározásában.

A tanulmányban a 2021. évi és a 2022. évi felvételi létszámadatok kerülnek összehasonlításra, felvillantva a háttérüket jelentősen meghatározó demográfiai folyamatokat is.

Az írás a felvételi adatokkal illusztrálva bemutatja, hogy az Észak-Magyarország régió releváns felsőoktatási intézményei között jelenleg előkelő helyet foglal el a Miskolci Egyetem és azt is, hogy egyes unikális szakok kivételével a Miskolci Egyetem döntően e régióból érkező jelentkezőkkel számolhat. Talán nem túlzással állítja a szerző, hogy nemzetgazdasági szempontokból is fontos és a régió jövőjét meghatározó tény, hogy az itt végzett fiatalok a közeli és távolabbi jövőben is a térségben kamatoztassák megszerzett tudásukat.

- A kötet negyedik, lezáró blokkja a *Hátrányos helyzet: gondok és kiutak* címet viseli, melyben öt tanulmány kapott helyet, olyanok, melyeken keresztül a szociális törvény közelmúltbeli módosítását taglaló írástól kezdve haladunk a térségi szociális és gyermekvédelmi alap- és szakellátásainak elemzésén át a

térségi civil szervezetek elemzésén túl egy hátrányos helyzetű családdal kapcsolatos esettanulmány és az abból leszűrhető tanúságok ismertetéséig.

- Az első írásban, amely Mélypataki Gábor tanulmánya, a rászorultsági alapon járó ellátásokat és az azokat érintő közelmúltra visszavezethető változásokat vizsgáljuk, méghozzá a régióban élő lakosságra vonatkoztatva.

Az írás végigvezeti az olvasót az ezekkel a területekkel kapcsolatos jogszabály módosításokon, majd azzal a konklúzióval zárul, hogy a változás direkt veszélyt egyelőre nem jelent, de mindenképpen ott tartja annak lehetőségét, illetve magában rejti annak a lehetőségét is, hogy az állam szerepkörét még jobban csökkentse ezeken a területeken.

- A blokk második tanulmánya Gulyás Klára és Kotics József közös írása, mely elsősorban arra keresi a választ, hogy hogyan néz ki a megye a szociális és gyermekvédelmi alap- és szakellátásokat illetően, rámutatva az esetleges szolgáltatáshiányokra.

Az általuk adott helyzetkép alapján egyértelműen kirajzolódik az a kép, hogy a szolgáltatáshiányok leginkább azokon a területeken jelennek meg, ahol a roma népesség magas arányt képvisel és az elöregedés a legerőteljesebb.

A szerzők megoldási javaslatként felmerül egy járási szintű cselekvési terv kidolgozása, amely tartalmazza a járási szintű szolgáltatások integrálásának javaslatait és közös beavatkozási pontok felállítását. Ezzel párhuzamosan azt is felvetik, hogy a vármegyei szintű esélyegyenlőségi tervek is alkalmasak lehetnének az együttműködés új formáinak és útjainak megteremtésére, amennyiben egy közös együttműködés keretében kerülnének kidolgozásra és megvalósításuk során is együttműködésre törekednének az egyes szereplők.

- Havasi Virág két tanulmánnyal szerepel a kötetben, a kettő összekapcsolható. Az elsőben roma civil szervezet működését mutatja be esettanulmányok, interjúk, terep kutatás segítségével, a másodikban pedig a civil szervezetek lehetséges szerepvállalását a társadalmi integrációban.

Az írás egyik legértékesebb része annak taglalása, hogy milyen tipikus mintázatok rejlenek a roma civil szervezetek megalakulásának hátterében. Egyik gyakori út, hogy egy nem roma vagy akár roma értelmiségi patrónus karolja fel a helyieket (sok esetben a fővárosból érkezve). A másik és leggyakoribb, hogy egy társadalmi integrációs pályázat indikátoraként jön létre roma szervezet, mintegy a folyamatok végtermékeként. Sokszor pedig annak hatására születnek egyesületek, hogy látnak az emberek környezetükben hasonló kezdeményezéseket, vagy hallottak róla valamilyen képzésen és ennek hatására szeretnék ezt a gyakorlatban is kipróbálni.

A roma (és nem roma) szervezetek pályázatfüggőek, vagyis a magánadományok aránya a bevételi struktúrában kicsi, a szervezetek nem igazán képesek bevételszerző tevékenység folytatására. A civil szervezetek számára rendelkezésre álló pályázati források köre sajnos egyre szűkül és úgy tűnik, hogy nem mentes a politikától sem.

Javaslatként a tanulmányok megfogalmazzák azt az igényt, hogy a cigány közösségi kezdeményezéseket (és a nem cigányokat) nem szabad hagyni el-sorvadni. A pályázati források esetében a nagyobb rugalmasság, a kisebb bürokratizáltság, az ellenőrzés rendszerének megváltoztatása, és valódi verseny elsődleges lenne, valamint összességében is: a civil szféra térnyerésének elősegítése, nem pedig annak beszűkítése.

- Végezetül, a blokk zárásaként mikroszintű elemzés következik: Gyukits György és Sztupák Orsolya tanulmánya, amely egy ötgyermekes család esetét ismerteti. Az eset jól példázza a Cserehát elzárt aprófalvaiban élők ellentmondásokkal tarkított helyzetét. A térség kis falvainak legtöbbje előregedik, ugyanis a fiatalok innét, ha tehetik, elvándorolnak. Ezek a „zárványok” sok tekintetben az észak-amerikai nagyvárosokban kialakult gettókhöz hasonlítanak.

A szerzők felvetik, hogy érdemes az ilyen és ehhez hasonló eseteket a szegénység kultúrájának horizontjáról nézni, mely esetben kirajzolódik az élet újramezdésének vágya, mint az események hajtóereje. Vagyis, csakis az adott kultúra perspektívájából nézve lehet az adott esetet megérteni.

A kiadásért felelős:
a Miskolci Egyetem rektora: Prof. dr. Horváth Zita
Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
(3515 Miskolc-Egyetemváros)
A kiadó felelős vezetője: Szendi Attila
Szöveggondozás, tipográfia, tördelés, borító: Gramantik Csilla
Korrektúra: Juhász Zoltán
Bölcsészettudományi Kar – 2023 – ME